

ΟΔ. ΛΑΜΨΙΔΗΣ

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΠΟΝΤΙΩΝ
(25 Ἀπριλίου 1919 - 5 Ἀπριλίου 1920)
ΝΕΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΕΩΣ Δ. ΚΑΘΕΝΙΩΤΗ

Πίνακας περιεχομένων

Βραχυγραφίες	9
Πρόλογος	11
Είσαγωγή	13
1. Ἐπιθεώρηση δημοσιευμάτων (πηγῶν καὶ βοηθημάτων) ποῦ ἀναφέρονται στὴν ἀποστολὴ Καθενιώτη)	15
α. Πηγές	15
Ἰων Δραγούμης	15
Μητροπολίτης Χρῦσανθος	23
Θεοφύλακτος Θεοφύλακτος	26
Ἀρχιμανδριτὴς Πανάρετος Τοπαλίδης	29
Ἐλευθέριος Παυλίδης	32
Ξενοφῶν Ἀκογλου	38
Γ. Βαλαβάνης καὶ Γ. Βιολάκης	39
β. Βοηθήματα	40
Σπ. Μαρκεζίνης	40
Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους	41
Ἄ. Ἀλεξανδροῦ	42
J. K. Hassiotis	42
2. Ἀφήγηση	43
Περίοδος Α΄	57
Περίοδος Β΄	70
Περίοδος Γ΄	95
Τέταρτο τμῆμα	107
3. Ἐκδοση Ἐκθέσεως Καθενιώτη	115
Περιγραφή πρωτοτύπου	115
Κείμενο	117
Εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων	181
Εὐρετήριο ἐγγράφων	193
Φωτοτυπίες ἐξωφύλλου (σ. 118) καὶ τριῶν σελίδων τῆς Ἐκθέσεως	204
Γερμανικὴ περίληψη	207

4.	Συμπληρωματικές αναδημοσιεύσεις σέ φωτοτυπία:	208
	α. αναφοράς Καθενιώτη από 26.5.1919 πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι (ἀπὸ ἔκδοση Χρ. ἸΑνδρεάδη)	208
	β. ἀποσπάσματος ἀπὸ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματα λοχαγοῦ Παππᾶ	212
	γ. δημοσίευμα ἸΑκογλου, «Τάγμα ἑθελοντῶν Πόντου»	215

Βραχυγραφίες:

ΉΑκογλους, «Τάγμα Έθελοντών»: Ή. ΉΑκογλους, «Τό Τάγμα Έθελοντών Πόντου», *Ποντιακή Έστία* 7 (1956) 3513-20 [ἀνατύπου 1-8].

Άλεξανδροῤῥῥ: Ά. Άλεξανδροῤῥῥ, «Η ἀνάπτυξη του ἔθνικου πνεύματος τῶν Έλλήνων του Πόντου 1918-1922: Έλληνική ἔξωτερική πολιτική και τουρκική ἀντίδραση», *Μελετήματα γύρω ἀπό τον Βενιζέλο και τὴν ἔποχή του* (Άθήνα 1980) 439-42 [15-18].

Άναμνήσεις: Βιογραφικαί Άναμνήσεις του Άρχιεπισκόπου Άθηνῶν Χρυσάνθου του ἀπό Τραπεζοῦντος 1881-1949 (Άθήναι 1970, ἐπιμέλεια Γεωργίου Ν. Τασούδη).

Άνδρεάδης, «Κωνσταντινίδης»: Χρ. Άνδρεάδης, «Ό Κωνσταντίνος Γ. Κωνσταντινίδης. Ό “Έθνικός σύνδεσμος του Πόντου” στό Παρίσι (1917) και τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεξαρτησίας του Πόντου», *Νέα Έστία*, Έτος ΉΕ΄, τόμ. 129ος, τεῦχ. 1529 (15 Μαρτ. 1991) 394-401.

Άνδρεάδης, «Ιστορικό σχεδίασμα»: Χρ. Άνδρεάδης, «Ιστορικό σχεδίασμα της δράσεως των Ελλήνων ανταρτῶν του Πόντου (1914-1922)», *Άρχεῖον Πόντου* 44 (1993) 153-301.

Βαλαβάνης - Βιολάκης, *Ιστορία*: Γ. Βαλαβάνης - Γ. Βιολάκης, *Σύγχρονος γενική ιστορία του Πόντου ἀπό του 1914-1923* (Άθήναι 1925).

Δραγούμης, «Τό ζήτημα του Πόντου»: Ήων Δραγούμης, «Τό ζήτημα του Πόντου», *Πολιτική Έπιθεώρησης*, Περίοδος Γ΄, ἔτος Α΄, 1920/21, ἀρ. 5 (4.7.1920) 89-93.

Έκθεσις : Τό ζήτημα του Πόντου. Έκθεσις τῶν ἐπ΄ αὐτοῦ ἔνεργειῶν μου. Ήπό Συνταγματάρχου του Πυροβολικοῦ Καθενιώτη Δημ. 1η ἔκδοση Λαμψίδης, *Έλληνες του Πόντου*, 35-94· νέα ἔκδοση στίς ἐπόμενες σελίδες 117-80, ὅπου και παραπέμπουμε κατὰ στίχο.

«Έκκλησία»: Μητροπ. Χρυσάνθος, «Η Έκκλησία Τραπεζοῦντος», *Άρχεῖον Πόντου* 4/5 (1935).

Θεοφύλακτος: Θεοφύλακτος Θεοφύλακτος, *Γύρω στην ἄσβεστη φλόγα* (Θεσσαλονίκη 1958).

ΙΕΕ: *Ιστορία του Έλληνικοῦ Έθνους* (Έκδοτική Άθηνῶν), τ. 14, 15 (Άθήνα 1977, 1978), ἰδιαίτερα τ. 15, 112/13 «Τό ζήτημα του Πόντου».

Λαμψίδης, *Έλληνες του Πόντου* : Όδ. Λαμψίδης, *Όι Έλληνες του Πόντου ἡπό τούς Τούρκους (1461-1922)* (Άθήναι 1957).

Λαμψίδης, «Τρία σημεῖα»: Όδ. Λαμψίδης, «Τρία σημεῖα τῆς “Δημοκρατίας του Πόντου”», *Άρχεῖον Πόντου* 40 (1985) 241-48.

Λαμψίδης, «Τὸ περιοδικὸ “Οἱ Κομνηνοί”»: Ἰ. Λαμψίδης, «Τὸ περιοδικὸ τῆς Τραπεζοῦντας “Οἱ Κομνηνοί”», *Δελτίο ΚΜΣ* 11 (1995/96) 137-81.

Λαμψίδης, «Μιὰ νέα πηγὴ»: Ἰ. Λαμψίδης, «Μιὰ νέα πηγὴ ἱστορίας - Οἱ βιογραφικὲς ἀναμνήσεις τοῦ μητροπολίτη Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου», *Δελτίο ΚΜΣ* 11 (1995/96) 239-67.

Λαμψίδης, *Θεοτόκη κείμενα* : Ἰ. Λαμψίδης, «*Κωνσταντίνου Θεοτόκη Ἀνέκδοτα κείμενα γιὰ τὸν Πόντο*», *Ο Ξενιτέας* 14 (1996) 5-123.

Λαμψίδης, *Δημογραφία* : Ἀχ. Λαμψίδης (ἐπιμέλεια Ἰ. Λαμψίδης), *Συμβολὴ στὴ δημογραφία τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐνορίας Ὑπαπαντῆς τῆς Τραπεζοῦντας (1920-1923)* (ἔκδοση Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα 1997).

Λαμψίδης, «Οἰκονομικὴ ζωὴ»: Ἰ. Λαμψίδης, «Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ Πόντου μετὰ τὸ 1880. Κείμενα καὶ ἑλληνες φορεῖς», *Ο Ξενιτέας* 15 (Ἀθήνα 1999) 9-183.

Λαμψίδης, «Δύο φυλλάδια»: Ἰ. Λαμψίδης, «Δύο τραπεζουντιακὰ φυλλάδια κατὰ τοῦ μητροπολίτη τῆς Τραπεζοῦντας Χρυσάνθου καὶ τῆς πολιτείας του (1920, 1921)», *Δωδώνη Ἱστορία καὶ Ἀρχαιολογία* 28 (1999) 5-218.

Λαμψίδης, «Ἡ πρώτη ἐκδήλωση»: Ἰ. Λαμψίδης, «Ἡ πρώτη ἐκδήλωση (1.10.1917) γιὰ αὐτονομία - ἀνεξαρτησία τοῦ ἑλληνικοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου», *Δωδώνη Ἱστορία καὶ Ἀρχαιολογία* 29 (2000) 95-112.

Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία* : Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος 1828-1964*, 1-4 (Ἀθήνα 1964-1968).

Μαρκεζίνης, *Σύγχρονος Ἑλλάς* : Σπ. Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἡ Σύγχρονος Ἑλλάς, τόμος Πρῶτος 1920-1922* (Ἀθήνα 1973), *τόμος Δεύτερος 1922-1924* (Ἀθήνα 1973).

Παυλίδης, *Δημοκρατία* : Ἐλευθέριος Παυλίδης, *Πῶς καὶ διατὶ ἐματαιώθη ἡ Δημοκρατία τοῦ Πόντου* (Ἀθήνα 1956).

Συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος : Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον 1914-1918. Τόμος δεῦτερος Ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸν πόλεμον 1918 (ἔκδοση Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ, Διευθυνσις Ἱστορίας Στρατοῦ, Ἀθήνα 1961, ἀνατύπωση 1988).

Τοπαλίδης: Πανάρετος Τοπαλίδης, *Ὁ Πόντος ἀνὰ τοὺς αἰῶνας* (Δράμα 1926).

Hassiotis, «Shared illusions»: J. K. Hassiotis, «Shared illusions. Greek-Armenian Cooperation in Asia Minor and the Caucasus 1917-1922. Greece and Great Britain during World War I», *First Symposium organized in Thessaloniki* (Thessaloniki 1985).

Πρόλογος

Στις αρχές Μαρτίου του 1955 η Έπιτροπή Ποντιακών Μελετών, στην αίθουσα του Συλλόγου “Παρνασσός”, στην Αθήνα, είχε οργανώσει διάλεξη με όμιλητή τὸν Ὀδυσσεά Λαμφίδη καὶ θέμα «Οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου ὑπὸ τοὺς Τούρκους (1461-1922). Α΄. Πολιτικὴ Ἱστορία». Ἡ ὁμιλία προξένησε στὸ πυκνὸ ἀκροατήριο μεγάλη ἐντύπωση¹, ἰδιαίτερος τὸ τελευταῖο τμήμα της, με ἀντικείμενο τὴν τύχη τοῦ ἑλληνισμοῦ τοῦ Πόντου κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο ἕως καὶ τὴν ἀναγκαστικὴ ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ πατρογονικὴ περιοχὴ. Σχεδὸν στὸ τέλος τῆς ὁμιλίας ὁ ὁμιλητὴς διάβασε καὶ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐγκύκλιο, πού ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχε τότε κυκλοφορήσει, με ἔκκληση γιὰ ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς τελευταίας αὐτῆς περιόδου τῆς ἱστορίας τοῦ ποντιακοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ἀνάμεσα στοὺς ἀκροατὲς πὺν θέλησαν νὰ ἐκφράσουν τὴν ἱκανοποίησή τους γιὰ τὴν ὁμιλία ἦταν καὶ ὁ ἔγκριτος Πόντιος γιαιτρός Παναγιώτης Γ. Τζουλιάδης. Ὁ ἀείμνηστος Ἕλληνας Πόντιος ἤδη τὴν ἐπομένη τῆς διαλέξεως ἔστειλε καὶ σύντομη ἐπιστολή, ἀπὸ τὴν ὁποία ἕνα ἀπόσπασμα φέρνω στὴ δημοσιότητα ἐδῶ στὸν Πρόλογο:

«Ἄγ. κ. Ὀδυσ. Λαμφίδη,

[...] Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ σᾶς στέλλω μίαν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ Συνταγματάρχου Καθενιώτη Δημ., τὸν ὁποῖον ἡ τότε Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐξαπέστειλεν εἰς τὸν Πόντον διὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀνεξαρτησίας του.

[...] Παρακαλῶ ἰδιαίτερος ἀφοῦ τὴν κρατήσητε δι’ ὅσον καιρὸν σᾶς χρειάζεται, με τὴν ἀποστέλλετε ὕστερον.

Μέ ἀγάπην καὶ ἐκτίμησιν
(ὑπογραφή) Παναγιώτης Τζουλιάδης

Ἐν Παλ. Φαλήρω τῇ 7 Μαρτίου 1955»

Τὸ «πρωτότυπο» τῆς μνημονευομένης Ἐκθέσεως τοῦ συνταγματάρχου Δ. Καθενιώτη, δακτυλογραφημένο σὲ πολλὰ ἀντίτυπα, ὑποβλήθηκε

1. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ δὲν εἶχε ἀρχίσει ἀκόμα τότε, ὅπως συνέβη μεταγενέστερα, ἡ συστηματικότερη διερεύνηση τῆς περιόδου αὐτῆς ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς οὔτε ἡ δημοσίευση σχετικῶν μελετῶν.

στὸν τότε πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως Ἐλευθέριο Βενιζέλο καὶ ἐστάλη καὶ σέ ἄτομα καὶ σέ ἐπιτροπὲς Ποντίων.

Δακτυλογραφημένο ἀντίτυπο (ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ —ἄγνωστο πόσα— πού κυκλοφορήθηκαν τότε) διαφύλαξε μὲ εὐλάβεια ὁ Πόντιος γιατρός, ὁ ὁποῖος λίγο μετὰ τὴν πρώτη ἔκδοση (1957)² ἀπεβίωσε.

Ἡ πρώτη αὐτὴ ἔκδοση, χωρὶς ὑπόμνηση τῆς ἱστορικῆς συγκυρίας, μέσα στὴν ὁποία ἐβίωσε ἡ δραστηριότητα τοῦ Δ. Καθενιώτη γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα, ὅπως διαγράφεται στὴν Ἐκθεση, καὶ ἡ παράλειψη ὁποιοδήποτε σχολιασμοῦ³ ἐπέβαλε τὴν παρούσα νέα ἔκδοση. Ἀλλὰ καὶ ἡ περιορισμένη κυκλοφορία καὶ διάδοση τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ κειμένου γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν πρώτη δημοσίευσή του, ἀκόμα καὶ μετὰ τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πόντου, συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὸν ἴδιο σκοπὸ.

Οἱ ἐπόμενες σελίδες, τόσο μὲ τὴν ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῶν περιεχομένων («Ἀφήγηση») ὅσο καὶ μὲ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως, συνοδευόμενο ἀπὸ πολὺ λίγα καὶ βραχύλογα κριτικὰ σχόλια, ὅπως καὶ τὸ ὄλο δημοσίευσμά μας, ἄς εἶναι τεκμήριο τιμῆς, ταυτόχρονα καὶ εὐγνωμοσύνης, γιὰ τὴ φιλερευνητικὴ χειρονομία τοῦ ἀείμνηστου γιατροῦ Παναγιώτη Γ. Τζουλιάδη.

Τὴν ἔκδοση τῆς Ἐκθέσεως συνοδεύουν σέ φωτοτυπία: α) ἔγγραφο-ἀναφορὰ Καθενιώτη ἀπὸ 26.5.1919 πρὸς Βενιζέλο (ἀπὸ ἔκδοση Χρ. Ἀνδρεάδη), β) ἀπόσπασμα ἀπὸ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματα τοῦ τότε ὑπολοχαγοῦ Α. Παππᾶ καὶ γ) ἄρθρο Ξ. Ἀκογλου, «Τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου» μὲ τὸ μεταγενέστερο «Ἐπίμετρο» ὅπως καὶ φωτοτυπίες τοῦ ἐξωφύλλου καὶ τριῶν σελίδων τῆς Ἐκθέσεως.

2. Λαμφίδης, *Ἕλληνες τοῦ Πόντου*, 35-94.

3. Ἡ ζητούμενη στὴν ἐπιστολὴ Τζουλιάδη ἐπιστροφὴ τῆς Ἐκθέσεως καὶ οἱ τότε προσωπικὲς καὶ γενικότερες περιστάσεις δὲ χορηγοῦσαν ἐπαρκὴ χρόνον, ὥστε στὴν πρώτη ἐκείνη δημοσίευση νὰ μὴν παρεμφερῆσιν ἀνεπιστάσις καὶ παροράματα.

Εισαγωγή

Δυστυχώς οι Πόντιοι και οι άλλοι Έλληνες, που συμμετείχαν στον αγώνα για τη θετική κατάληξη του ποντιακού ζητήματος, εκτός από εξαιρέσεις, δε μᾶς ἔχουν αφήσει κείμενα⁴, που θα μπορούσαν να φωτίσουν περισσότερο την αποστολή που είχε ανατεθεί στο Δημήτριο Καθηνιώτη⁵.

4. Για την απουσία παρόμοιων κειμένων (αναμνήσεων, απομνημονευμάτων και, γενικότερα, προσωπικών αφηγήσεων για την ιστορία των χρόνων 1909-1922/23) διατυπώσαμε παλαιότερα και μιᾶ ἄλλη ἀνάλυση και ἐξήγηση, βασισμένες στους κανόνες τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς (Λαμπιδῆς, *Δημογραφία*, σ. 14 σημ. 13): «Ὅσο προχωροῦμε πρὸς τὸ τραγικὸ τέλος τοῦ 1922, τόσο ἐλαττώνεται ἡ καταγραμμένη μέχρι σήμερα ἱστορικὴ ἀφήγηση μὲ μόνη ἐξαίρεση τὴν ἐξιστόρηση τῶν δεινοπαθημάτων, τῶν βιαιοτήτων και τῶν καταστροφῶν που ὑπέστησαν οἱ Ἕλληνες. Ἔτσι δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ σκιαγραφήσουμε και νὰ ἀφηγηθῶμε μὲ ἀκρίβεια και μὲ σχετικὴ πληρότητα τὴν ἱστορία τῶν τελευταίων ἐτῶν, και ἰδιαίτερος τῆς περιόδου μετὰ τὴν πλήρη ἀνακατάληψη τῆς ποντιακῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Οὔτε ἡ ἱστοριογραφία (ἄρα και ὅποια ὑπῆρξε) οὔτε ὅμως και οἱ πολυποικίλες ἀναγραφές ἀναμνήσεων τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν ποντιακὴν περιοχὴ στὰ χρόνια αὐτὰ τῆς τελευταίας δεκαετίας, ἀπόσταγμα ὀδύνης ἀνάμικτης μὲ ἀσίγαστο ἔντονο νόστο, χορηγοῦν λίγες (γιὰ νὰ μὴν πῶ: σχεδὸν μηδαμινές) εἰδήσεις και πληροφορίες (βλ. τὰ ἑλληνοποντιακὰ περιοδικὰ τῆς ἑλλαδικῆς περιοχῆς που τίς δημοσίευσαν). Ἡ τραγικότητα τῆς συγκυρίας τῶν ὀκτῶ ἐκεῖνων χρόνων και ἡ ἐπιπρεμᾶμενη ἀδιάκοπη ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ ἔδωξαν και ἐξαφάνισαν, βυθίζοντας βαθιὰ μέσα στὴ λήθη, κάθε παράσταση ξένη πρὸς αὐτές.» Βλ. και Λαμπιδῆς, «Δύο φυλλάδια», 14.

5. Πάρα πολὺ λίγοι, ἰδιαίτερα Ἕλληνες Πόντιοι, μεταγενέστερα τῆς 3ης Ἰουνίου 1920, ἄφησαν ἡ δημοσίευσαν κείμενα, ὅπου ἀναφέρουν τὴν Ἐκθεση Καθηνιώτη. Πολὺ περισσότερο πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ Πόντιοι συγγραφεῖς και στὰ κείμενα αὐτὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση πὼς δὲν ἦταν χωρισμένοι σὲ στρατόπεδα, σὲ πολιτικὰ (κομματικά), ἀλλὰ διατηροῦσαν πρὸς τοὺς συναγωνιστὲς τοὺς στὸν ἴδιο αγώνα —γιὰ τὴν εὐδόση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος— μιὰ συμπεριφορὰ που δὲν τοὺς κατατάσσει σὲ διαφορετικὲς —γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀντίθετες— παρατάξεις. Παράδειγμα γιὰ μᾶς παραμένει ὁ Θ. Θεοφύλακτος μὲ τὸ βιβλίο του *Γύρω στὴν ἄβυσσος φλόγα*. Ἐκεῖ ὁ συγγραφέας γράφει γιὰ τὸ μητροπολιτὴ Χρυσάνθο «συναγωνιστικά», χωρὶς νὰ ἀφήνει νὰ φανεῖ ἡ ἀντίθεσή του πρὸς αὐτόν, μιὰ ἀντίθεση, που σημειώνεται ὅμως, ἔστω και σπάνια, στὶς *Ἀναμνήσεις* (156, 275/76, 277) τοῦ Χρυσάνθου. Ἄλλο παράδειγμα προσφέρει ὁ Ἐλευθ. Παυλίδης, που στὸ βιβλίο του *Δημοκρατία Πόντου* (24, 42/43) γράφει γιὰ τὸ Λεωνίδα Ἰασονίδη σὰν νὰ μὴν τοὺς χωρίζαν ἀπόψεις και ἰδεολογίες και νὰ μὴν ἦταν τοποθετημένοι σὲ διαφορετικὲς παρατάξεις. Νομίζω ὅτι τὰ δύο αὐτὰ παραδείγματα ἀρκοῦν.

Ἐνάντιον σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ ἀναφέρουμε τοὺς ἄμεσους βοηθοὺς - συνεργάτες τοῦ Καθενιώτη, ἀξιωματικοὺς Ἀλέξανδρο Παππᾶ, ὑπολοχαγὸ, Βύρωνα Καραπαναγιώτη, λοχαγὸ, ὅπως καὶ τὸν καὶ μετέπειτα δρᾶσαντα ὡς βουλευτὴ Λάζαρο Ἀνδρεάδη, ἀξιωματικὸ ἐξ ἐφένδρων.

Μόνον τοῦ Ἄ. Παππᾶ, ὕστερα ἀπὸ παράκλησίν μου, διαβιβασμένη ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο, ἀλησμόνητο φίλο Γιάννη Ταϊγανίδη πρὸς τὸν Ι. Α. Παππᾶ, καθηγητὴ ΕΜΠ, γιὸ τοῦ Α. Παππᾶ, μᾶς παραδόθηκε μικρὸ, δακτυλογραφημένο ἀποσπασμα (τριῶν σελίδων) ἀπὸ ἀνέκδοτο κείμενο μὲ τίτλο «Εἰκόνες ἀπὸ τὴν ζωὴ μου»⁶.

Ὁ Β. Καραπαναγιώτης, ἄμεσος βοηθὸς καὶ ἀντικαταστάτης τοῦ Καθενιώτη, μέχρι σήμερα δὲ φαίνεται νὰ ἔχει καταγράψει εἰδήσεις γιὰ τὴν ἐνεργὸν δρᾶσιν του στὴν προσπάθεια πού κράτησε λίγο περισσότερο ἀπὸ ἓνα χρόνον (25 Ἀπρ. [π.ῆ.] 1919 ἕως 5 Ἀπρ. 1920 [Συνδιάσκεψιν Σὰν Ρέμο]).⁷

Τέλος γιὰ τὸ Λάζαρο Ἀνδρεάδη δὲ γνωρίζω ἂν δημοσίευσε τίποτε σχετικὸ μὲ τὴν δρᾶσιν του κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1919/1920 ἢ ἂν ἄφησε ἀνέκδοτα κείμενά του σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ περίοδο.

Στὶς ἐπόμενες σελίδες θὰ παρουσιάσουμε, ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ συνοπτικὰ, δημοσιεύματα (αὐτοτελῆ ἢ καὶ ἄρθρα σὲ περιοδικὰ) συγγραφέων, οἱ ὅποιοι βίωσαν ἐξολοκλήρου ἢ καὶ μερικῶς τὴν ἱστορικὴ συγκυρία τότε, πού κυοφορήθηκε καὶ κυκλοφορήθηκε ἡ Ἔκθεσις Καθε-

Θὰ μπορούσα νὰ προσθέσω καὶ τὸν Ξ. Ἄκογλου, γιὰ τὸ δημοσίευσμά του «Τάγμα Ἐθελοντῶν» (βλ. πιὸ κάτω, 215-22, τὸ κείμενο). Ἀλλὰ γι' αὐτὸν καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους συγγραφεῖς, ὅπως καὶ γιὰ τὸ Θεοφύλακτο, ἡ πολιτικὴ συγκυρία στὸν ἑλλαδικὸ χῶρον στὰ χρόνια αὐτά, μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τὸ δεύτερον, ἦταν ἀπαγορευτικὴ γιὰ μιὰ ἄλλη, διαφορετικὴ, προφορικὴ ἢ γραπτὴ, ἀντιμετώπισιν, ἔστω καὶ ἀναφορικὰ μὲ πρόσωπα καὶ γεγονότα πολὺ προγενέστερα. Ἴσως, ἀσφαλῶς, ἢ προσπάθεια αὐτὴ, νὰ μὴ δείξουν τὴν διαφορετικὴν τοποθέτησιν πρὸς ἄλλους συναγωνιστὰς τους, νὰ ἐπεισε πολλοὺς νὰ μὴ ἀφήσουν κανένα κείμενον πού νὰ τὴν καταγράψει. Καί, δυστυχῶς, οἱ ἐπιγενόμενοι δὲ διαφυλάξαν καὶ δὲ διέσωσαν κείμενα καὶ ἔγγραφα, τὰ ὅποια ἀσφαλῶς καθένας εἶχε ἀπὸ τὴν δραστηριότητά του στὰ χρόνια ἐκεῖνα.

6. Δημοσίευσις τοῦ ἀποσπάσματος βλ. στὸ τέλος αὐτῆς τῆς μελέτης, 212-14.

7. Στὶς πολλὰς τηλεφωνικὰς ὁμιλίαις πού ἐγέναν στὴν γραμματεῖαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Βύρωνα, κ. Α. Καραπαναγιώτη, νὰ ἐρωτηθῆ ὁ ἴδιος προκειμένου νὰ ἀναφερθῆ σὲ ἐνδεχόμενον ἐντυπον ἢ δρᾶσιν τοῦ πατρός του, ἢ ἀπάντησις τῆς γραμματεῖας ἦταν ἀρνητικὴ: ὁ κ. Α. Καραπαναγιώτης δὲν εἶχε καιρὸ νὰ ἐνδιαφερθῆ λόγω τῶν ἀπασχολήσεών του.

νιώτη, και οι οποίοι είτε τήν μνημονεύουν είτε αναφέρουν μόνο τὸ συντάκτη της. Στὴν παρουσίαση αὐτὴ θὰ συζητηθοῦν καὶ σημεῖα ποῦ ἀναζητοῦν μιὰ λύση ἢ ἐρωτήματα ποῦ χρῆζουν ἀπαντήσεως. Σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ ὁ συγγραφέας τοὺς γνώριζε τὴ δράση τοῦ συνταγματάρχη Δ. Καθενιώτη, ὄχι ὁμῶς τὴν Ἔκθεση, ποῦ στὸ τέλος τῆς ἀποστολῆς τοῦ ὁ Καθενιώτης ὑπέβαλε στὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως.

Ὅπως σὲ ὅλη τὴν ἀναλυτικὴ «Ἀφήγηση» τῶν περιεχομένων τῆς Ἐκθέσεως, ἔτσι καὶ στὴν «Ἐπιθεώρηση δημοσιευμάτων», θὰ παραπέμψουμε σὲ κείμενα ποῦ χρησιμεύουν στὸν ἐρευνητὴ ὡς πηγὲς ἢ καὶ θὰ τὰ παραθέσουμε. Ἡ παράθεση γίνεται μόνο, ὅταν κρίνεται τελείως ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητη, καὶ περιορίζεται στὴ διασάφηση τῆς μνημονευομένης ἱστορικῆς λεπτομέρειας.⁸

1. Ἐπιθεώρηση δημοσιευμάτων (πηγῶν καὶ βοηθημάτων) ποῦ ἀναφέρονται στὴν ἀποστολὴ Καθενιώτη

α. Πηγὲς

Ἰων Δραγούμης

Μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες μνεῖες τοῦ στρατιωτικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου γιὰ τὸν Πόντο Δημητρίου Καθενιώτη καταγράφεται στὸ ἄρθρο τοῦ Ἰωνα Δραγούμη, «Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου» (4.7.1920), τὸ ὁποῖο, ἂν καὶ δὲν κατονομάζει τὸν Καθενιώτη, διαφανῶς ὁμῶς τὸν ὑπονοεῖ. Διαβάζουμε ἐκεῖ⁹: «[...] τὴν μὲν ἀμυντικὴν ὁργάνωσιν τοῦ Πόντου ἀνέθηκε» [ὁ Ἐλ. Βενιζέλος] «κατὰ Μάϊον τοῦ 1919 εἰς πρόσωπόν τι, τὸ ὁποῖον ὁμῶς ἐπὶ ἓν ἔτος ἡσχολήθη ἄκλιτον μόνον περὶ τὸ πολιτικὸν μέρος, χωρὶς νὰ κάμη τίποτε διὰ τὴν ὁργάνωσιν τοῦ τόπου.»

Ἡ μνεῖα αὐτὴ τοῦ Δ. Καθενιώτη καὶ ἡ μομφή, ἡ ὁποία τοῦ προσάπτεται, εἶναι τουλάχιστον ἄδικη. Βεβαίως ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου δὲν εἶχε καὶ δὲν μπορούσε νὰ εἶχε ὑπόψει τὴν Ἔκθεση τοῦ Καθενιώτη.

8. Καὶ σὲ ἄλλα δημοσιεύματά μας (ὅπως «Δύο φυλλάδια», σ. 18 σημ. 28), ἡ μνεῖα τῶν ἰδίων γεγονότων ἢ ἡ παράθεση, μερικὴ ἢ συνολικὴ, τῶν ἰδίων κειμένων, συνανατᾶται κατ' ἐπανάληψη στὶς ἐπόμενες σελίδες. Ἡ ἐπανάληψη αὐτὴ κρίνεται, κατὰ τὴν ἀποψή μας, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εὐχερέστερη κατανόηση τοῦ κειμένου μας.

9. Δραγούμης, «Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου», 90.

Πρῶτα πρῶτα γιατί μόλις ἓνα μῆνα ἔνωρίτερα, στίς 3 Ἰουν. 1920, ὁ Καθενιώτης τὴν εἶχε συντάξει καὶ ὑποβάλει στὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως Ἐλευθ. Βενιζέλο. Τὸ χρονικὸ διάστημα λοιπὸν ἀπὸ τὴν ὑποβολὴ τῆς Ἐκθέσεως (3.6.1920) ἕως τὴ δημοσίευση τοῦ ἄρθρου (4.7.1920) δὲ χορηγοῦσε, νομίζουμε, τὴ δυνατότητα νὰ γνωρίσει τὴν Ἐκθεση ὁ Ἴων Δραγοῦμης (ἢ ὁ πληροφοριοδότης του) καὶ νὰ συνθέσει τὸ ἄρθρο του.

Ἀκόμα περισσότερο, ἕως τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ὀκτωβρίου 1920¹⁰ ἢ Ἐκθεση Καθενιώτη ἦταν σὲ πάρα πολὺ λίγους γνωστὴ στὴν Ἀθήνα ἢ ἄλλοῦ καὶ παρέμενε ἄγνωστη ἀκόμα καὶ στοὺς ἀμέσως ἐνδιαφερομένους Ἑλληνοποντίους:

Ὁ Β. Ἰωαννίδης μόνο στίς 4 καὶ 5 Ὀκτ. 1920, σὲ γράμμα του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἀναφέρει τὴν Ἐκθεση Καθενιώτη ὡς πρόσφατο γεγονός, συνιστᾶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν τμήματά της ὡς ἐπιχειρήματα σὲ μιά καταγγελία καὶ ἡ Ἐκθεση νὰ κοινοποιηθεῖ εὐρύτατα καὶ νὰ δοθεῖ στὰ Πατριαρχεῖα καὶ στοὺς Συνοδικούς.¹¹

Ἀμέσως μετὰ τὴ δημοσίευση καὶ κυκλοφορία τῆς *Πολιτικῆς Ἐπιθεωρήσεως* μὲ τὸ ἄρθρο τοῦ Ἰ. Δραγοῦμη ἢ κοινὴ γνώμη —καὶ στὴν περιπτωσή μας ἰδιαίτερα οἱ Ἕλληνες Πόντιοι— διέγνωσε ὅτι πηγὴ¹² τῶν πληροφοριῶν γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ ἄρθρου ἦταν ὁ μητροπολίτης Χρῦ-

10. Ὁ Καθενιώτης στίς 18 Ὀκτ. τοῦ ἴδιου χρόνου φεύγει γιὰ τὴ Σμύρνη, γιὰ νὰ ἐνταχθεῖ στίς τάξεις τοῦ ἐκεῖ ἑλληνικοῦ στρατοῦ (Θεοφύλακτος, 298).

11. Θεοφύλακτος, 299: Ἐπιστολὴ Β. Ἰωαννίδη: α) 4/17.10.1920 «4) [...] Σύστασις ὅπως στηριχθῶσιν [...] ἰδίως εἰς ὑπόμνημα Καθενιώτη [...]» καὶ β) 5.10.1920 «1) Νὰ κοινοποιηθῇ εὐρύτατα ὑπόμνημα Καθενιώτη. Νὰ γίνῃ ἐπιλογή κυριωτέρων περικοπῶν ὑπομνήματος διὰ “Νεολόγον”, “Πρωϊαν” κλπ. Κων)πόλεως. Δοθοῦν ἀντίγραφα εἰς Πηχεῖα, Συνοδικούς.»

12. Θεοφύλακτος, 289 (ἀπὸ ἔγγραφο τῶν Ἰασονίδη, Καζαντζόγλου, Ἰωαννίδη, Ἀθήνα 9.9.1920, πρὸς Ἐθνικὸ Συμβούλιο, Βατοῦμ): «3) Οὗτος»[ὁ Χρῦσανθος] «ἐνφ' εἰς Ἴωνα Δραγοῦμην ἀνεκοίνωσε πρὸ μνηῶν ἤδη τὰς ἐνεργείας, τὰς διαπραγματεύσεις του μετ' Ἀρμενίων μὲ ἔγγραφα καὶ ἡμερομηνίας, (δρα Πολιτικὴν Ἐπιθεώρησιν Δραγοῦμη, 4.7.1920), εἰς ἐνταῦθα Ποντίους οὐδὲν ἔλεγε, ἔξ οὗ καὶ ἡ κατακραυγὴ τῶν ἐναντίων του.» Θεοφύλακτος, 304 (ἀπὸ ἔγγραφο Ἰωαννίδη, Ἀθήνα 24.10.1920, πρὸς Κ. Γ. Κωνσταντινίδη, Μασσαλία): «7) Καὶ ὅμως, δύο ὀλοκλήρους ἑβδομάδας πρῖν, ἐχορήγει εἰς τὸν Ἰ. Δραγοῦμην τὰ ἀνακοινωθέντα τότε εἰς τὰ Πατριαρχεῖα ἔγγραφα, μετὰ διασαφητικῶν μάλιστα σημειωμάτων του, διὰ νὰ ἐκτοξευθοῦν, ὄλ' αὐτὰ δημοσίᾳ τὴν 4.7.1920 κατὰ πρόσωπον τοῦ Βενιζέλου διὰ τῆς “Πολιτικῆς Ἐπιθεωρήσεως” τοῦ αὐτοῦ Ἰ. Δραγοῦμη [...].»

σανθος, γνωστός και φίλος του Ίωνα Δραγούμη και οπαδός της ιδεολογίας του¹³. Άλλωστε το ίδιο το κείμενο του Δραγούμη σε πολλά σημεία είτε γράφει τα ίδια με το υπόμνημα που ο Χρυσάνθος υπέβαλε στις 2 Μαΐου 1919 στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης είτε άντλει από τα επίσημα κείμενα των ποντοαρμενικών συμφωνιών, τα όποια και αυτά τα γνώριζε ο Χρυσάνθος¹⁴ και ασφαλώς τα είχε στα χέρια του, αφού υπήρξε ο κύριος συνομιλητής από μέρους των Ποντίων με τους Άρμενίους στο Έριβάν και στην Τιφλίδα. Και όταν ο Ίων Δραγούμης παρεμβάλλει στο άρθρο του για το ζήτημα του Πόντου τις φράσεις «τήν μὲν ἀμυντικήν ὀργάνωσιν [...] ἀνέθηκε [...] εἰς πρόσωπόν τι, τό ὁποῖον [...] ἡσχολήθη ἄκλιτον μόνον περὶ τό πολιτικόν μέρος, χωρὶς νά κάμη τίποτε διὰ τήν ὀργάνωσιν τοῦ τόπου»¹⁵, και δὲν ἀναφέρει ὀνομαστί τό πρόσωπο, οἱ γνωρίζοντες τά γεγονότα ἀμέσως ἐννοοῦν ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τό συνταγματάρχη Δ. Καθενιώτη. Και μόνο ἡ μομφή του Δραγούμη κατὰ του Καθενιώτη ὅτι «ἡσχολήθη ἄκλιτον μόνον περὶ τό πολιτικόν μέρος» εἶναι ἀρκετή γιὰ νά συναγάγει ὁ ἀναγνώστης τό συμπέρασμα ὅτι πράγματι ὁ Χρυσάνθος ἦταν ἡ πηγή του ἄρθρου του Ί. Δραγούμη¹⁶.

Συμπερασματικά: α) τό μικρό χρονικό διάστημα ἀνάμεσα στη σύνταξη και ὑποβολή της Ἐκθέσεως του Καθενιώτη (3 Ἰουν. 1920) και στη σύνταξη και ἐκτύπωση του ἄρθρου του Ί. Δραγούμη (4 Ἰουλ. 1920), β) οἱ ἀπόψεις που διατυπώνονται στο ἄρθρο και που ταυτίζονται σε πολ-

13. Γιὰ τήν ἀποδοχή της ιδεολογίας του Ίωνα Δραγούμη ἀπό τό Χρυσάνθο βλ. Λαμπιδης, «Δύο φυλλάδια», 41/42, 43, 44, 45, 64, 67 σημ. 56, 86-88, 92, 117-19, 121, 123/24, 127, 159.

14. Στο κείμενο του ἄρθρου του Δραγούμη ἡ καταγραφή ὀρισμένων λεπτομερειῶν, οἱ χαρακτηρισμοί προσώπων και γεγονότων, ἀκόμα και αὐτό τό συγγραφικό ὕφος προοδίδουν μερικὲς φορές —ἀν ὄχι πάντοτε— «χείρα» του μητροπολίτη Χρυσάνθου.

15. Γιὰ τό χωρίο αὐτό βλ. και πιό πάνω, 15.

16. Παραθέτουμε παράλληλο κείμενο του μητροπολίτη Χρυσάνθου, ὅπου διαφαίνεται παρόμοιος χαρακτηρισμός γιὰ τόν Καθενιώτη (Ἐναμνήσεις, 283, ἐρωταπόκριση Χρυσάνθου - Βενιζέλου): «Τόν ἐπισκέφθην» [τόν Βενιζέλο] «πράγματι τήν ἐπομένην [...] και ἦτο ὀλομόναχος. Τῷ ἀνέπτυξα τά γεγονότα ἐν Πόντῳ και ἐν Καυκάσῳ και τά κατὰ τήν ἐξυφανθείσαν κακοήθειαν του Καθενιώτου. “Μά δὲν ξεύρετε, μοι λέγει, ὅτι τῶρα οἱ ἀξιωματικοὶ πολιτεῦνται”. Ἀπαντῶ: “Διὰ νά μὴ κάμουν τό καθήκον του ἀξιωματικοῦ, ὅπως κάμνει ὁ Καθενιώτης, καταδαπανήσας τό πλεῖστον των κατατεθέντων ὑπὸ της Ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως χρημάτων διὰ τήν ὀργάνωσιν του Πόντου, εἰς τά ταξείδιά του και εἰς τήν προπαγάνδαν του”. Ἐσιώπησε ...»

λά σημεῖα μὲ ἐκείνες στὰ κείμενα ποὺ συνέγραψε καὶ κατεῖχε ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος¹⁷ καί, τέλος, γ) ἡ μομφή στὸ ἄρθρο τοῦ Ἰ. Δραγούμη, ὅτι ὁ Καθενιώτης δὲν ἀσχολήθηκε μὲ τὸ στρατιωτικὸ στόχο τῆς ἀποστολῆς του, ἀλλὰ ὅλο τὸ χρονικὸ διάστημα τοῦ ἐνὸς ἔτους (ἀπὸ τὶς 25 Ἀπρ. 1919 ἕως τὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Σὰν Ρέμο¹⁸) ἐνδιαφέρθηκε μόνο γιὰ τὴν πολιτικὴ (ἀσφαλῶς ἐννοεῖ κομματικὴ) πλευρά, ποὺ χρωμάτιζε ἔντονα καὶ τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου, μομφή ποὺ συναντᾶται καὶ στὰ κείμενα τοῦ Χρυσάνθου¹⁹, εἶναι πειστικὰ καὶ ἀποφασιστικὰ ἐπιχειρήματα

17. Εὐρεία ἀνάλυση τοῦ πολιτικοῦ ιδεώδους στὴν ἰδεολογία τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη παρατίθεται στὴν Ἔκθεσι (1736-1820), μὲ ὑπότιτλο *Συνεργασία μὲ τοὺς Τούρκους ὅπου διαβάζουμε (1766-775): Ἄλλὰ τὸ πρόγραμμα τοῦτο, καίτοι συνήντησε κορυφαίας ἀντιδράσεις καὶ ἀπέτυχε, ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ, ἐνδεχόμενον νὰ ἦτο ὀρθὸν εἰς τὴν περίοδον, καθ' ἣν τὸ Τουρκικὸν Κράτος περιελάμβανε συμπαιγεῖς Ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, ὡς ἡ Ἡπειρος, Μακεδονία, Θράκη κ.λπ., ἔπαυσε δὲ νὰ γίνηται λόγος περὶ αὐτοῦ μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, ὅποτε μέγα τμῆμα τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπεσπᾶσθη ἐκ τῆς Τουρκίας, καὶ ἀποτελεῖ οὐτοπίαν ἢ ἐπιδιώξις τοῦ ἐντὸς τοῦ ἐναπομείναντος Τουρκικοῦ Κράτους μετὰ τὴν τελευταίαν Συνθήκην. Τὸ ἴδιο αὐτὸ συμπέρασμα διατυπώνει καὶ ὁ Βενιζέλος κατὰ τὴν τελευταία συνάντησή του μὲ τὸν μητροπολίτη Χρῦσανθο στὴν Ἀγγλία (Ἀναμνήσεις, 285/86): «Εἰς μίαν στιγμὴν ἀποτεινόμενος πρὸς ἐμὲ λέγει: “Τὸ πρόγραμμα τοῦ φίλου σας Ἰωάννου Δραγούμη, πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων ἴσως ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῆ, ἀλλὰ μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους καὶ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ νομίζετε ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῆ;”»*

18. Μὲ τὴν συνδιάσκεψη αὐτῆ, 5 Ἀπρ. 1920 (Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία* 4, 305-*ΙΕΕ* 15,138), περατώνεται ἡ Ἔκθεσι (Ἔκθεσις, 1534/35).

19. Ἀναμνήσεις, 275-80· 283 «[...] ἦλθεν εἰς ἐπίσκεψίν μου ὁ συνταγματάρχης Καθενιώτης, τὸν ὅποιον ἐδέχθην ψυχρότατα, εἰπὼν ὅτι ἡ διαγωγή του δὲν ἦτο στρατιωτικὴ, ἀλλὰ πολὺ κοινὴ, καὶ ἐνῶ τὸσον χρόνον ἦτο μετ' ἐμοῦ εἰς Καύκασον καὶ παρηκολούθει ὅλας τὰς ἀγωνίας μου καὶ τὰς μετὰ τῶν Ἀρμενίων διαπραγματεύσεις, αὐτὸς ἀνέμενε νὰ ἀναχωρήσω ἐκ Βατούμ, διὰ νὰ κάμῃ ἐν ἀσφαλείᾳ ὅσα ἔκαμε, χαρίζων πάλιν εἰς τοὺς Ἀρμένιους τὸ Βιλαέτιον τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἐσιώπησα.» Βλ. τὸ παρόμοιο στὴν ἀπάντησι Χρυσάνθου πρὸς Βενιζέλο στὴν προηγούμενη σ. 17 σημ. 16. Εἶναι ἄξιον ἀπορίας πῶς ὁ Χρῦσανθος, ποὺ στὶς 22 πρῶτες ἀπὸ τὶς 35 μνεῖες τοῦ Καθενιώτη στὶς Ἀναμνήσεις μνημονεῖ τὴ χωρὶς ἀντιπαραθέσεις συνεργασία τους ὅλο τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς τους στὸ Παρίσι ὁπως καὶ στὸ ταξίδι ἐπιστροφῆς στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλάξε, ὁπως καὶ ὁ Καθενιώτης, ἀτόψεις. Πῶς δηλαδὴ ὁ Χρῦσανθος, ἀπὸ τὸ χρονικὸ ἐκεῖνο σημεῖο, ὑποτιμοῦσε —γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν πιὸ ἀνώδυνη ἔκφραση— τὸ ἔργο τοῦ Καθενιώτη καὶ πῶς ὁ Καθενιώτης ἐπιτιμοῦσε τὸν Χρῦσανθο γιὰ τὴν ἀδικαιολόγητα ὑπερβολικὴ —κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Καθενιώτη— αἰσιοδοξία τοῦ μητροπολίτη ὡς πρὸς τὴν πορεία καὶ λύσιν τοῦ ποντιακοῦ προβλήματος, αἰσιο-

για την ταύτιση του μητροπολίτη Χρυσάνθου με τον πληροφοριοδότη για το άρθρο του Ή. Δραγούμη.

Ὡς πρώτη ἀπάντηση στή μομφή αὐτή τοῦ Ή. Δραγούμη — ἄρα καί τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου — καταγράφουμε ἀπό τήν Ἔκθεση ἀπόσπασμα ἀπό τή διαμειφθεῖσα συνομιλία-ἀντιπαράθεση Καθενιώτη - Χρυσάνθου στόν Καύκασο: *Ὅτω, ἅμα ὡς ἐξητήθη* [ἀπό τοὺς Ποντίους] *ὀργάνωσις ἐνόπλιου κινήματος, με διέθεσε* [ἡ ἑλληνική κυβέρνησις] *δι' αὐτό, καί ἅμα ὡς τῇ παρεστάθῃ ὑπὸ τῶν διαφόρων Ἐπιτροπῶν* [ὅπως τῆς Δημογεροντίας Τραπεζούντας], *καί ἰδίᾳ ὑπὸ τῆς Σεβασμιότητός του ἐν Παρισίοις, ὅτι τό κίνημα* [ἡ ἐπιτόπια στρατιωτική ὀργάνωσις τῶν Ἑλλήνων Ποντίων στόν Πόντο] *ἠδύνατο νά εἶναι ὀλέθριον διὰ τοὺς ἐναπομείναντας ἐν Πόντῳ Ποντίους, διέταξε* [ἡ κυβέρνησις] *τήν διακοπὴν τῆς προπαρασκευῆς.*²⁰

Ἔτσι λοιπόν καί ἡ ἀποφασιστικὴ ἄποψη καί ἀπόφασις τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου²¹, ἄμεσου συμβούλου τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου, ὅπως καί οἱ ἀποφάσεις καί οἱ ἐνέργειες τοῦ ἴδιου γιὰ ματαίωσις τῆς ἀνταρτικῆς δράσεως στόν Πόντο ἢ καί γιὰ ὑποστήριξις τῶν ἤδη δρώτων ἐκεῖ ἀνταρτῶν²² ἀνέστειλαν κάθε ἐνέργεια γιὰ ἐπιτόπια στρατιω-

δοξία τὴν ὁποία ἐξέφραζε καί στοὺς Ποντίους συνομιλητῆς του. Βλ. καί πιό κάτω, σ. 25 καί σμ. 38.

20. Ἔκθεσις, 458-63.

21. Τὴν ἀπόφασις νά ταξιδεύσει στόν Πόντο ὁ Καθενιώτης καί οἱ ἀξιωματικοὶ ποῦ τὸν συνόδευαν ἀπέτρεψε ὁ Ἑλληνας ἀρμοστής στὴν Κωνσταντινούπολι με τὸ ἐπιχειρημα ὅτι ἦταν δυνατὸν νά προκληθοῦν δυσάρεστες καταστάσεις ἀπὸ Τοῦρκους τῆς περιοχῆς. «Καί τὸ μὲν ταξίδιον τοῦτο ἀνεβλήθη ἐκ τῆς δικαιολογουμένης ἐπιφυλάξεως τοῦ Ἀρμοστοῦ μήπως εὐρεθῇ [ἴσως ὀρθότερο: εὐρεθῶ] εἰς δυσχερῆ θέσιν βραδύτερον, ὅτε θά ἀπεβιβαζόμεν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀξιωματικῶν.» Βλ. Ἀνδρεάδης, «Ἱστορικὸ σχέδιον», 245-48 (ἔγγραφο Δημ. Καθενιώτη ἀπὸ Ἀθήνα, 26.5.1919 πρὸς τὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως Ἐλευθέριον Βενιζέλο, Παρίσι), ἐδῶ 245. Τὸ ὄλο κείμενο τοῦ ἐγγράφου βλ. πιό κάτω, 208-11.

22. Βλ. Θεοφύλακτος, 128/29, συνεδρίασις Συνδέσμου Ποντίων Βατοῦμ, 7/20.3.1919 με ἐπίτιμο πρόεδρο τῆς συνεδριάσεως τὸ μητροπολίτη Χρυσάνθου, ὁ ὁποῖος δίνει τίς γραμμῆς ἀκολοθητέας τακτικῆς: «γ) [...] Ἀντιμετωπίζεται ἐπιπροσθέτως καί ἡ ἐνοπλιος κατάληψις τῆς Ἀρχῆς καί ἡ δημιουργία τετελεσμένου γεγονότος. Πλὴν ὁμως αὕτη ἀποκρούεται*, διότι οἱ Πόντιοι Ἑλληνες ἀποτελοῦν μειοψηφίαν ἐν Πόντῳ καί βεβαία εἶναι ἡ ἐξολόθρευσις τῶν ἐν ἀποτυχίᾳ.» [Ἡ χρονολόγησις τῆς παραμονῆς τοῦ Χρυσάνθου στὸ Βατοῦμ με τὴν ἴδια μέρα ποῦ γράφει πιό πάνω ὁ Θεοφύλακτος, 7/20.3.1919, ἡμέρα συνεδριάσεως τοῦ Συνδέσμου Ποντίων Βατοῦμ, δημιουργεῖ πολλές ἐπιφυλάξεις:

τική ὀργάνωση στὸν Πόντο. Ἀκόμη ὅλες οἱ μετέπειτα διπλωματικές προσπάθειες τοῦ συνταγματάρχη Καθενιώτη στὶς ἀγγλικές ἀντιπροσωπεῖες Ἀθηνῶν (ἀγγλικὴ πρεσβεία) καὶ Κωνσταντινουπόλεως (Ἄγγλος στρατηγὸς Μίλν)²³ ὅπως καὶ ἐκείνη τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου στὸ Λονδίνο²⁴ (ἀγγλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν) ἀντιμετώπισαν ρητὴ ἄρνηση γιὰ ὀργάνωση στρατιωτικῆς ποντιακῆς μονάδας σὲ Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη, Βατούμ καὶ Σοχοῦμ, ὅπως καὶ γιὰ ἐνδεχόμενη μεταφορὰ τῆς σὲ ποντιακὴ περιοχὴ μαζί μὲ τμήματα συμμαχικῶν στρατευμάτων.

Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Καθενιώτης, ἐν γνώσει καὶ μὲ τὴν ἐπίνευση τοῦ Βενιζέλου, μετὰ τὴν ἀναστολὴ καὶ ἐν τέλει τὴ σχεδὸν διάλυ-

Σύμφωνα μὲ τὶς Ἐναμνήσεις (185) ὁ Χρυσάνθος ἀναχώρησε ἀπὸ Τραπεζοῦντα γιὰ Βατούμ μετὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (30 Ἰαν.) τοῦ 1919, ἄρα κατὰ μῆνα Φεβρουάριο καὶ παρέμεινε ἐπὶ τριήμερον στὸ Βατούμ. Ἀκόμα (189): «[...] ἡ ἀσθένεια καὶ ἡ ἀνάρρωσις,» (στὴ Μασσαλία) «ἦτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο περίπτου μῆνας» καὶ (190): «[...] καὶ τὴν ἐπομένην, 16/29ην Ἀπριλίου, ἡμέραν Τρίτην, ἔφθασα εἰς Παρισίους». Ὑπάρχει, νομίζω, κάποια δυσσαμονία στὸ χρονολογικὸ καθορισμὸ, ὅπως παρουσιάζεται ἀπὸ τὸ Θεοφύλακτο καὶ ἀπὸ τὶς Ἐναμνήσεις.] Θεοφύλακτος, 138, συνεδρίαση 11/24.7.1919, ὁ πρόεδρος Β. Ἰωαννίδης ἀνακοινώνει μεταξὺ ἄλλων: «β) Ἡ ἀφιχθεῖσα ἐκεῖ Ἀποστολὴ Ἑλλήνων. Ἐρ. Σταυροῦ μαζί μὲ τὸν Μητροπολίτην Ἀμασειᾶς καὶ μερικoὺς Ποντίους [...] ἐν συνεδριάσει [...] ἐπρότεινε συγκρότησιν Προσωρινῆς Κυβερνήσεως Πόντου [...] τὸν καταρτισμὸν ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ κατάργησιν τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν, τουθόπερ ἡ Ἑλλην. Κυβέρνησις δὲν ἐνέκρινε*, θεωρήσασα αὐτὸ ὀλέθριον.» [...] «δ) Ἐμφανίζονται κατὰ διαλείμματα εἰς τὴν περιοχὴν Τραπεζοῦντος ἀνταρτικὰ σώματα, προερχόμενα ἐκ Καυκάσου. Τοῦτο ἀποδίδεται εἰς τὸ Συνέδριον.» [Βατούμ]. «Ὅταν τὰ Σώματα αὐτὰ τηροῦν στάσιν παθητικὴν, ἀναμονῆς, ἀποβαίνουν εὐεργετικά. Προέβησαν ὁμως τελευταῖα εἰς βιαιοπραγίας καὶ ἐπροκάλεσαν ἀντίποινα τῶν Τούρκων* εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κερασσοῦντος. Τὰ πνεύματα εἰς τὸν Πόντον εἶναι ἐξημμένα ἤδη, ὑπάρχει ἀναβρασμὸς.» Θεοφύλακτος, 304, Ἐπιστολὴ Β. Ἰωαννίδη, 24.10.1920 ἀπὸ Ἀθήνα πρὸς Κ. Γ. Κωνσταντινίδη, Μασσαλία, πργρ. 9: Μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι τὸ Ἐθνικὸν Σῶμα [Ἐθνοσυνέλευσις] Βατούμ ἔλαβε ἐπιστολὴ Χρυσάνθου τῆς 9/22.7.1920 ἀπὸ Παρίσι «συνιστῶσαν ἀποφυγὴν αὐξήσεως τῆς δυνάμεως τῶν ἀνταρτῶν, ἦν ἐν τούτοις Ἐπιτροπὴ ἐν γνώσει καὶ τοῦ Κανελλοπούλου μᾶς εἶχε συστήσει, καὶ προσθέτουσαν: “διαβιβάζω ὁδηγίας καὶ προφορικῶς διὰ τοῦ Ἀγγέλου Ἐφραιμίδου, αἱ ὁποῖαι πάλιν προφορικῶς θὰ διαβιβασθῶσιν ὑμῖν διὰ τοῦ κ. Κωφίδου”. Καὶ ἔφθασαν τέλος αἱ ὁδηγίαι ἀπὸ στόματος εἰς στόμα εἰς Βατούμ καὶ συνίσταντο εἰς τὴν ... ἀπαγόρευσιν ἀνταρτικῆς δράσεως*.»

* ἀραίωση δική μας.

23. Ἐκθεσις, 1475-532 ρηματικὴ διακοίνωση Καθενιώτη.

24. Ἐκθεσις, 339-41, 1550-52.

ση τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων²⁵ ποῦ συγκεντρώθηκαν στήν Ἀθήνα καί Θεσσαλονίκη, ἀσχολήθηκε μόνο μέ πολιτικά ζητήματα («ἐπί ἓν ἔτος ἡσχολήθη ἀκλιτον μόνον περι τὸ πολιτικόν μέρος»²⁶). Γιά τὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ μομφή τοῦ Ἰ. Δραγούμη, ὅτι ὁ Καθενιώτης δέν ἀσχολήθηκε μέ τὴ στρατιωτικὴ οργάνωση τοῦ Πόντου, δέν εἶναι δικαιολογημένη²⁷ καί διότι οἱ ἐνέργειες τοῦ Καθενιώτη ὑπαγορεύονταν ἢ ἐγκρίνονταν ἀπὸ τὸν πρωθυπουργό²⁸ καί διότι ἡ ἐπιτόπια στρατιωτικὴ οργάνωση τοῦ

25. Σημειώνουμε τὰ διαδοχικὰ στάδια: 1) Ματαίωση τῆς ἐπιτόπιας στὸν Πόντο στρατιωτικῆς οργάνωσης (Ἐκθεσις, 199-210, ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ Βενιζέλου, Παρίσι 16/29 Αὐγ. 1919, πρὸς ὑφυπουργὸ [Στρατιωτικῶν]): Ἐθνικὸν συμφέρον ἐπιβάλλει τὴν Στρατιωτικὴν οργάνωσιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου. [...] Ἄλλ' ἢ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πείθει ἡμᾶς ὅτι ἡ ἐπιτόπιος ἐνέργεια τῆς οργάνωσης ταύτης δύναται νὰ ἐπισύρῃ προῶρως νέας καταστροφὰς ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισα ὅπως ἡ οργάνωσις αὕτη διεξαχθῆ ἐν Ἀθῆναις καί πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διέταξα τὸν Συνταγματάρχην Καθενιώτην νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτοῦ, ὅπως ἐπιμεληθῆ τῆς οργάνωσης ταύτης [...] (Ἐκθεσις, 259/60): [...] θεωρῶν [ὁ Καθενιώτης] λήξασαν τὴν ἀποστολὴν μου. Εἶχον τῶ ὄντι καταταχθῆ περὶ τοὺς 2.000 ἐθελονταί [...]. 2) Ματαίωση συγκεντρώσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων Ποντίων στὸν Καύκασο (Ἐκθεσις, 385/86, τηλεγράφημα πρεσβευτῆ Ρωμάνου πρὸς Καθενιώτη ἀπὸ 13/26.12.1919): ὅπως οὐδὲν γίνῃ ἐναντίον γνώμης εἰρημένης [= Ἀγγλικῆς] Κυβερνήσεως. 3) Ματαίωση ἀποβάσεως στρατιωτικῶν δυνάμεων Ποντίων μέ μικρὰ στρατιωτικὰ τμήματα Συμμάχων (Ἐκθεσις, 819/20): [...] ἡ ἄρνησις τῆς Ἀγγλίας εἰς τὸ νὰ παραδεχθῆ τὴν μεταφορὰν τῶν Ταγματῶν τοῦ Πόντου εἰς Βατοῦμ. Ἄκογλους, «Τάγμα Ἐθελοντῶν», 3516 [4]: « [...] ἐπηκολούθησεν ἡ συγχώνευσις τῶν μονάδων, μετασταθμεύσαντος πρὸς τοῦτο κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ Τάγματος Ἀθηνῶν εἰς Θεσσαλονικὴν καί ἀποτελέσαντος διὰ συγχωνεύσεως μετὰ τοῦ ἐκεῖσε τοιοῦτου τὸ «Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου» [...]. Κατὰ Ἰανουάριον ἢ Φεβρουάριον τοῦ 1920 τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου προωθῆθη εἰς Σμύρνην». Βλ. τὸ πλήρες κείμενο πιὸ κάτω, 215-22, ὅπου ἡ στρατιωτικὴ μονάδα, γιὰ τὴν ὁποία γράφει στὸ ὑπόμνημά του ὁ Ἄκογλους, δὲ φαίνεται ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ἄκογλου νὰ εἶχε — ὅπως ὁμως πράγματι εἶχε — ἄμεση σχέση μέ τὸν Καθενιώτη.

26. Δραγούμης, «Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου», 90.

27. Ὁ Μαρκεζίνης, *Σύγχρονος Ἑλλάς* 1, 165 σημ. 367, ἐπικρίνει τὸ χαρακτηρισμὸ ποῦ γράφει ὁ Ἰ. Δραγούμης γιὰ τὸν Καθενιώτη καί τὴ μομφή ὅτι ὁ Καθενιώτης δέν ἀσχολήθηκε μέ τὴ στρατιωτικὴ οργάνωση. Βλ. καί πιὸ κάτω, 40/41.

28. Ἐκθεσις, 39-46, 49-51, 159-63, 180-88, 207-210 (ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ Βενιζέλου, 16/29 Αὐγ. 1919, πρὸς ὑφυπουργὸ [Στρατιωτικῶν]), 267-74, 304-09, 361-63, 453-58 (ἡ κατὰ τὸν Καθενιώτη συμβολὴ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως γιὰ τὴν ἐπιδίωξη λύσεως εὐχαιριστοτέρας), 841-49 (τηλεγράφημα Βενιζέλου πρὸς Ἑλληνικὴ Ἀποστολὴ Τιφλίδας μέ τὴ μεσολάβησις τοῦ Ἑλληνα ἀρμοστῆ Κανελλόπουλου ἀπὸ 3/16.1.1920 θεωρῶν ὅπως ἀπίθανον ὅτι θὰ ληφθῆ περὶ τούτων [τῶν Ποντίων] εἰδικὴ πρόνοια, πλὴν τῶν γενικῶν ἐγγυήσεων), 1212-15 (Μοὶ συνέστησεν ὁμως ἐπανειλημμένως νὰ μὴ παύ-

Πόντου ἦταν ἀδύνατη ὕστερα ἀπὸ τὴν πορεία τοῦ Κεμάλ πρὸς Σαμψούντα-Σεβάστεια καὶ τὴν ἀδιάκοπη ἰσχυροποίηση τοῦ κινήματός του²⁹.

Ὁ Δραγούμης δὲν ἀναφέρει διόλου τὸν Καθενιώτη οὔτε καὶ στὶς ποντο-ἀρμενικὲς συζητήσεις πὺν ἔγιναν (Δεκ. 1919 - Ἰαν. 1920) στὴν Τιφλίδα καὶ στὸ Ἐριβάν, ἀλλὰ γράφει στὸ ἄρθρο του ὅτι οἱ συνεννοήσεις αὐτὲς ἔγιναν μεταξὺ τοῦ τότε «ἐπανακάμψαντος ἐκ Παρισίων Μητροπολίτου Τραπεζούντος καὶ τῆς ἀρμενικῆς δημοκρατίας, περὶ ποντο-ἀρμενικῆς ὁμοσπονδίας»³⁰, ἐνῶ καὶ ἀπὸ τὰ διαμειφθέντα μεταξὺ Ποντίων καὶ Ἀρμενίων ἐγγραφα ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Καθενιώτης ὄχι μόνον εἶχε λάβει μέρος στὶς συζητήσεις, ἀλλὰ ἦταν καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν Ἑλλήνων Ποντίων.

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Ἰωάννα Δραγοῦμη ἐξιστορεῖ τὴν πορεία τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος καὶ καταλογίζει εὐθύνες γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ποντιακῆς ὑποθέσεως ἰδιαίτερος στὶς τότε ποντιακὲς ὀργανώσεις. Μόλις ἐκτυπώθηκε τὸ ἄρθρο οἱ ὀργανώσεις τῶν Ποντίων, καὶ γενικότερα οἱ Πόντιοι, κατηγορήσαν, ἐπαναλαμβάνουμε, τὸ μητροπολίτη Χρυσάνθου ὡς ἐμπνευστὴ τοῦ ἄρθρου καὶ ὡς πληροφοριοδότη. Καὶ ἡ καταλαλιὰ κατὰ τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου εἶχε γίνῃ σφοδρότερη, γιὰτὶ οἱ ποντιακοὶ σύλλογοι δὲν εἶχαν, τουλάχιστον μέχρι τότε, τὴ δέουσα πληροφορία γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ποντιακοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖο τοὺς

σω ἐνεργῶν, διότι τίποτε δὲν ἦτο εἰσέτι τελειωτικὸν καὶ ἡ ἀλλαγὴ σκέψεων τῆς Συνδιασκέψεως δὲν ἀπεκλείετο.), 1542-46 (Ἐξέθεσα ἀνωτέρω τὰ διαβήματα, εἰς τὰ ὁποῖα προέβην ὑπὸ τὴν γενικὴν κατεύθυνσιν τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τίθενται ἐκάστοτε ὑπὸ τὴν ἐγκρισίν του, ἀλλὰ καὶ τῶν ὁποίων ὁ ἀνελλιπῶς ἐπαναλαμβάνόμενος ἀνεπίσημος χαρακτήρ δὲν ἐδέσμευε οὐδένα.)

29. Ἐκθεσις, 189-93: Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ Κίνημα τοῦ Κεμάλ-Πασσᾶ εἶχεν ἀναφανῆ καὶ ὁ Σαβινισμὸς τῶν Τούρκων εἶχεν ἀναζωπυρωθῆ. Ἡ νέα αὕτη κατάστασις πῆξῃσε τοὺς φόβους, οἱ ὁποῖοι εἶχον προκαλέσῃ τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπιτοπίου Στρατιωτικῆς Ὄργανώσεως τοῦ Πόντου [...] δ.π., 204-22 (ἀπὸ ἐμπιστευτικῆ ἐπιστολῆ Βενιζέλου, βλ. καὶ πῶς πάνω, σ. 21 σημ. 25 καὶ 28): Ἄλλ' ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, [...] ὅπως ἐπιμεληθῆ τῆς ὀργανώσεως ταύτης. [...] Θὰ ἐπιμεληθῆ δὲ ὁ Συνταγματάρχης Καθενιώτης, ὅπως ἐν τῶν ἀνδρῶν τούτων δι' ἐντατικῆς ἐκπαιδεύσεως μορφώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν πλεῖστον στελέχη [...] ὅπως, μεταφερόμενον ἐν καιρῷ εἰς Πόντον, ἀναπτύχῃ εἰς Μεραρχίαν. Παρακαλῶ ὅπως ἐκδώσῃτε τὰς ἀναγκαίας ἐμπιστευτικὰς Διαταγὰς πρὸς ὀργάνωσιν τῆς Μονάδος ταύτης [...]. Βλ. καὶ πῶς κάτω, «Ἀφήγησις», 69· Παυλίδης, *Δημοκρατία*, 66-70.

30. Δραγοῦμης, «Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου», 90.

ένδιεφερε άμεσα και για τὸ ὅποιο ἀνάμεσα στοὺς ἐκπροσώπους τους, και μάλιστα ὁ κυριότερος, ἦταν ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος.³¹

Συνεπῶς ὁ πληροφοριοδότης τοῦ Ἰωάννα Δραγοῦμη γιὰ τὸ ἄρθρο του «Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου»³² ἦταν ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος.

Μητροπολίτης Χρῦσανθος

Ἄμεσο συνεργάτη του κατὰ τὴν ἐντολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου στὴν ἀποστολὴ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Πόντου ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος —κύριος ἐκπρόσωπος τῶν Ποντίων και συνεργάτης τοῦ Βενιζέλου στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ— εἶχε τὸ Δημήτριο Καθενιώτη, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποδεχθεῖ τὴν ἐντολὴ αὐτή³³.

31. Βλ. και πὶὸ πάνω, σ. 16/17 και σημ. 12.

32. Εὐκταία θὰ ἦταν ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ ἄρθρου τοῦ Ἰ. Δραγοῦμη μὲ σχόλια και σχολιασμό, και διότι ἐκτυπώθηκε σὲ ἐντυπο περιοδικό, τοῦ ὁποῖου σήμερα ἡ προσέγγιση δὲν εἶναι εὐχερής, ἀλλὰ και διότι τίς λεπτομέρειες τίς ἀναφερόμενες ἐκεῖ ὁ ἐρευνητὴς σήμερα δυσχεραίνεται κατὰ πολὺ νὰ κατανοήσει.

33. *Ἐκθεσις*, 39-51: *Οὕτω, τὴν 25ην Ἀπριλίου [...] καλέσας με ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Διομήδης, μοὶ ἀνεκοίνωσεν τηλεγράφημα τοῦ Κυρίου Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, δι' οὗ μοὶ ἐδίδετο ἐκλογὴ μεταξὺ [...] και μίας ἐτέρας εἰς τὸν Πόντον [...], ἐν ἣ περιπτώσει ἐδεχόμεν τοῦτο, θὰ ἔπρεπε νὰ μεταβῶ προηγουμένως εἰς Κων/πολιν νὰ ἐξετάσω τὸ ζήτημα μετὰ τῶν ἐκεῖ Ποντίων.*

Ἀναμνήσεις, 197 [23.4./6.5.1919]: «Ἐπεσκέφθην τὸν Βενιζέλον, ὅστις φαίνεται ἐνθουσιασμένος μὲ τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου, περὶ τοῦ ὁποῖου τὸν ἔκαμα νὰ ἐνδιαφερθῆ και ἐμείναμε σύμφωνοι νὰ μεταβῶ εἰς τὸν Πόντον διὰ νὰ συνεννοηθῶ μὲ τοὺς Τούρκους και νὰ κηρύξωμεν, ἂν εἶναι δυνατόν, τὴν ἀνεξαρτησίαν του.» δ.π., 204 [5/18.5.1919]: «Ἦλθεν ὁ Θ. Ἀρτζόγλου, και αὐτός, ὁ Παπᾶς» [πρόκειται γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπᾶ, καθηγητὴ ἱατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Κωνσταντινουπόλεως] «και ἐγὼ μεταβαίνομεν παρὰ τῷ Βενιζέλῳ διὰ νὰ τοῦ ἀναφέρῃ ὁ Θ. Ἀρτζόγλου τὴν αἴτησιν τῶν Ποντίων περὶ στρατιωτικῆς οργάνωσης. Ὁ Βενιζέλος μένει σύμφωνος και ὀρίζει τὸν συνταγματάρχην Δ. Καθενιώτην διὰ τὸ ἔργον.»

Ἄλξ. Ι. Παππᾶς, τότε ὑπολοχαγὸς (βλ. πὶὸ πάνω, 14): «Στὶς ἀρχές Μαΐου τοῦ 1919 μὲ ἐφώνηξε ὁ Συνταγματάρχης Καθενιώτης μαζί μὲ τὸν Βύρωνα Καραπαναγιώτη και μᾶς ρώτησε ἂν θέλωμε νὰ συνεργασθοῦμε μαζί του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Πόντου [...]. Ἔτσι [...] φύγαμε γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου θὰ συναντούσαμε τὸν [...] Μητροπολίτη Τραπεζοῦντος Χρῦσανθο.»

Ἄκογλους, «Τάγμα Ἐθελοντῶν», 3514 [2]: «Ἀπὸ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου 1919 ἤρξατο ἡ συγκρότησις μονάδων ἔξ ἑθελοντῶν Ποντίων.» Ὁ Ἄκογλους δὲ γνωρίζει και δὲν ἀναφέρει, ἀκόμα και μετὰ τὸ 1940, τὴν ἀποστολὴ Καθενιώτη, ἀλλὰ μόνο τὴ συγκρότη-

Ὁ μητροπολίτης Χρυσάνθος δημοσίευσε τὸ 1935 τὸ ἔργο του γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Τραπεζούντας. Ἐκεῖ σὲ λίγες σελίδες στὸ τέλος³⁴, σὲ ἄκρα περιληπτικὴ σύνθεση, ἔξιστορεῖ τὰ τελευταῖα στὸν Πόντο γεγονότα, χωρὶς νὰ καταγράφει λεπτομερῶς πρόσωπα πού ἔδρασαν καὶ γεγονότα πού συνέβησαν στὴν περίοδο 1918 καὶ ὑστερότερα. Μέσα σ' αὐτὰ δὲν ἀναφέρει οὔτε τὴν Ἐκθεση οὔτε καὶ τὸ συντάκτη τῆς Καθενιώτη.³⁵

Ὡστόσο μεταγενέστερα ὁ ἴδιος στὶς Ἐναμνήσεις, πού ἔχουν χρονολογία συγγραφῆς τὸ 1948 καὶ ἐκδόσεως τὸ 1970 (ἔκδ. Ν. Τασοῦδη), περιγράφει, ἔστω καὶ ὑποκειμενικὰ καὶ ἀποσπασματικὰ, τὴν παρεμβολὴ Καθενιώτη στὴν ἀνέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀναφέρει τὸν Καθενιώτη, χωρὶς ὅμως νὰ παραπέμπει ρητὰ στὴν Ἐκθεση³⁶. Συγκεκριμένα στὶς Ἐναμνήσεις μνημονεύει τὸν Καθενιώτη σὲ 35 περιπτώσεις.³⁷ Στὴ δεύτερη παραπομπή (Ἐναμνήσεις, 227) δίνει τὸν

ση τοῦ Τάγματος Ἐθελοντῶν Πόντου. Μόνο στὸ Ἐπίμετρο τοῦ ἄρθρου του, 3519/20 [7/8], ἀναφέρει τὴ συνάντησή του στὴ Σμύρνη κατὰ τὰ τέλη Μαΐου ἢ ἀρχῆς Ἰουνίου 1920 μὲ τὸν Καθενιώτη, ὑστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Καθενιώτη μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ τελευταίου ἀπὸ Τιφλίδα καὶ Κωνσταντινούπολη, «ὅπου ἔμεινε κάμποσο». Ἄρα ἡ συνάντηση αὐτὴ ἔγινε στὴ Σμύρνη λίγο πρὶν ἢ λίγο μετὰ τὴ σύνταξη τῆς Ἐκθέσεως. Δεδομένου ὅτι ὁ Καθενιώτης ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὶς 18 Ὀκτ. 1920 γιὰ τὴν πόλη αὐτὴ (βλ. πιὸ πάνω, σ. 16 σημ. 10), θὰ πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὁ Καθενιώτης εἶχε προηγουμένως ταξιδέψει γιὰ λίγες μέρες στὴ Σμύρνη. Ἴσως τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἐνδεχόμενο νὰ ὑπονοεῖ ἡ ἔκφραση πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ἄκογλους γιὰ τὸν Καθενιώτη: «νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ στὸ σπίτι ὅπου φιλοξενότανε στὴ Σμύρνη».

34. «Ἐκκλησία», 752/53, 762κξ.

35. Ἐντούτοις ἀναγράφει τὴ στρατιωτικὴ συμφωνία («Ἐκκλησία», 775) μετὰξὺ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀρμενίας γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν τουρκικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Καὶ ὅμως τὴ στρατιωτικὴ αὐτὴ συμφωνία τὴν διαμόρφωσε ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλληνοποντίων κατὰ κύριο λόγο ὁ Δ. Καθενιώτης (Ἐκθεσις, 475-726). Ἡ παράλειψη μνείας τῆς Ἐκθέσεως Καθενιώτη καὶ τοῦ συντάκτη τῆς ἀνταποκρίνεται στὴν σχεδὸν πάγια τακτικὴ τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου νὰ ἀποσιωπᾶ κατὰ τὸ πλεῖστον δημοσιεύματα καὶ πρόσωπα πού εἶχαν ἔρθει σὲ ἀντίθεση μαζί του. Βλ. Λαμφίδης, «Μιά νέα πηγὴ», 251-54, καὶ ἰδίως 256-61, ὅπου ἀναλύεται ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ ἀπομνημονευματογράφου μητροπολίτη Χρυσάνθου καὶ καταγράφονται καὶ παραδείγματα γιὰ τὴν ἐκ προθέσεως ἀποσιώπηση προσώπων καὶ ἔργων.

36. Οἱ Ἐναμνήσεις, πού ὁ Χρυσάνθος συνέγραψε μὲ βάση ἡμερολόγια ἢ σημειώσεις του, εἶχαν ὡς σκοπὸ —καὶ αὐτὸ ἦταν εὐλογο καὶ λογικὴ συνέχεια καὶ συνέπεια γιὰ ἓνα ἄτομο, πού τόσο ἐνεργὰ ἔδρασε ὅπως ὁ Χρυσάνθος— νὰ παρουσιάσουν καὶ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ὅλη δράση του. Εἶναι ἓνα αὐτοβιογραφικὸ ἔργο (Λαμφίδης, «Μιά νέα πηγὴ», 251/52, ἀρ. 3).

37. Βλ. Ἐναμνήσεις, «Εὐρετήριο Ὀνομάτων», λήμμα Καθενιώτης Δ.

έξης χαρακτηρισμό: «Είναι ὁ Καθενιώτης νέος στρατιωτικός, μορφωμένος καὶ ἔξυπνος.» Σέ ὄλες τὶς 22 πρῶτες παραπομπές ὁ Χρῦσανθος δὲν ἐμφανίζει καμιά ἀρνητικὴ διάθεση ἀπέναντι στὸν Καθενιώτη. Ἀντίθετα ὁμοῦς στὶς ἐπόμενες, μετὰ τὴν ἀφιξὴ καὶ τῶν δύο (Χρῦσανθου καὶ Καθενιώτη) στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Χρῦσανθος καὶ ὁ Καθενιώτης ἀλλάζουν γνώμη καὶ ἄποψη καὶ ἐμφανίζονται ἀρνητικοὶ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ συνεργάτη τους.³⁸

Ἔτσι λοιπὸν ἔχοντας ὑπόψη καὶ τὴν τακτικὴ του ὡς συγγραφέα ὁ Χρῦσανθος ἀγνόησε τὴν Ἔκθεση.³⁹ Αὐτὰ μόνον μνημονεῦει ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ ποντιακοῦ προβλήματος μητροπολίτης Χρῦσανθος γιὰ τὸν Δ. Καθενιώτη καὶ τὴν Ἔκθεσή του.

38. Στὴν 23η παραπομπή (Ἄναμνήσεις, 263), μετὰ τὸ δεῖπνο στὴν ἐξοχικὴ κατοικία τοῦ συνταγματάρχη Κατεχάκη στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Χρῦσανθος γράφει: «Ὁ Κατεχάκης φαίνεται ἔχων ἀντίληψιν ὀξυτέραν τῆς τοῦ Καθενιώτη καὶ πείραν περισσοτέραν, ὡς ἐργασθεὶς εἰς τὴν Μακεδονικὴν οργάνωσιν.» Εἶναι ὁ πρῶτος ὑπονοούμενος ἀρνητικὸς χαρακτηρισμὸς, ποῦ ὁ Χρῦσανθος προσάπτει στὸν Καθενιώτη.

Ἄπο τὶς 12 παραπομπές μετὰ τὴ σ. 263 στὶς τέσσερις (275, 279, 280 καὶ 283) ὁ Χρῦσανθος εἶναι ἔντονα ἐπικριτικός. Ἐδῶ παρουσιάζουμε μόνον τὴν πρώτη μνεία (Ἄναμνήσεις, 275): «Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀφιχθῆ εἰς Τιφλίδα ὁ Καθενιώτης, δυναθεὶς νὰ ἀπέλθῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ἐπανειλημμένα τηλεγραφήματα τοῦ Σταυριδάκη καὶ ἐμοῦ πρὸς τὸν Βενιζέλον καὶ πρὸς τὸν Κανελλόπουλον, Ἄρμοστην ἐν Κωνιπόλει. Δὲν εἶχεν ὄρεξιν ὁ Καθενιώτης διὰ τὸ ἐπίτινον ἔργον τῆς στρατιωτικῆς οργάνωσης τοῦ Πόντου. Διὰ τοῦτο, ὅταν εἶπον αὐτῷ νὰ ἔλθῃ εἰς Πόντον διὰ νὰ μελετήσῃ τὸ ἔδαφος καὶ τὴν κατάστασιν, ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ πάθῃ, ὅτι ἔπαθεν ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος Τέλος Ἄγρας, τὸν ὁποῖον ἐκρεοῦργησε τὸ βουλγαρικὸν κομιτάτον τῆς Μακεδονίας. Ἐνῶ δὲ παρηκολούθησε τὰ ἀνταλλαγέντα γράμματα πρὸς τοὺς Ἀρμενίους καὶ τὸ σημεῖον εἰς ὃ ἔφθασαν αἱ μετ' αὐτῶν διαπραγματεῦσεις, μόλις ἀνεχώρησα ἐκ Βατοῦμ εἰς Τραπεζοῦντα, ἐτράπη εἰς εὐκολώτερα ἔργα.» Βλ. καὶ Θεοφύλακτος, 304: «Ἀρχὰς Νοεμβρίου 1919, ἐλθὼν εἰς Βατοῦμ» [ὁ Χρῦσανθος] «[...] Καὶ ἐμυκτήρησε σχεδὸν τὸν Καθενιώτην, τὸν τὸ πρῶτον διερχόμενον ἐκ Βατοῦμ διὰ Τιφλίδα, διότι ἐφαίνετο ἀπαισιόδοξος.» Βλ. καὶ πῶ πάνω, σ. 18 σημ. 19.

39. Λαμφίδης, «Μιά νέα πηγή», 260/61. Βλ. καὶ προηγούμενη σ. 24 σημ. 35, 36. Ἔπρεπε ὁμοῦς ὁ Χρῦσανθος νὰ εἶχε γνώση τῆς Ἐκθέσεως καὶ τῆς κυκλοφορίας της καὶ λόγω τῶν σχέσεων καὶ διασυνδέσεων του με τοὺς τότε παράγοντες, στοὺς ὁποίους εἶχε ὑποβληθεῖ ἢ Ἐκθεση—Α. Διομήδης καὶ στρατηγὸς Παρασκευόπουλος— καὶ διότι εἶναι ἐμφανὴς ἡ προσπάθεια τοῦ μητροπολίτη στὶς Ἄναμνήσεις νὰ συσσωρεύσει τὰ ἀρνητικὰ σχόλια γιὰ τὸν Καθενιώτη μετὰ τὴν ἀφιξή τους (Καθενιώτη καὶ Χρῦσανθου) στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ ταξίδι Παρίσι - Μασσαλία - Ἀθήνα. Ὁ Χρῦσανθος φθάνει στὶς 21.9./4.10.1919 στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βρισκεται ἤδη ὁ Καθενιώτης. Στὶς 22.9./5.10.1919, ἡμέρα Κυριακὴ, δειπνοῦν μαζί, Χρῦσανθος καὶ Καθενιώτης με ἄρμο-

Θεοφύλακτος Θεοφύλακτος

Ὅρισμένα ἄτομα τῶν ποντιακῶν συλλόγων εἶχαν γνώση τῆς ἀποστολῆς Καθενιώτη καὶ τοῦ ἔργου ποῦ τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ. Στὴν ἀπαρίθμηση ἐκείνων ποῦ ἔγραψαν γιὰ τὸν Καθενιώτη καὶ τὴν ἀποστολὴ του ἀναφέρω καὶ τὸν Θ. Θεοφύλακτο καὶ τὸ βιβλίον του *Γύρω στὴν ἄσβεστη φλόγα*⁴⁰.

Ὁ συγγραφέας τοῦ πολύτιμου αὐτοῦ βιβλίου (ἔτος ἐκδόσεως 1958) στὰ δημοσιεύόμενα ἐκεῖ ἔγραφα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο ποῦ ὁ ἴδιος κατεῖχε ἀπὸ τῆς δράσης καὶ τῆς συμμετοχῆς του στὴν Ἐθνοσυνέλευση τῶν Ποντίων τοῦ Βατοῦμ⁴¹ ἔχει συμπεριλάβει καὶ ἔγραφα τοῦ σωματείου τῆς Ἐπιτρο-

στὴ Κανελλόπουλο καὶ Ἀμασειᾶς Γερμανό Καραβαγγέλη (*Ἀναμνήσεις*, 263). Στὶς σελ. 275 κέξ. τῶν *Ἀναμνήσεων* ὁ ἀναγνώστης πολλές φορές διαβάζει τὰ ὅσα ὁ μητροπολίτης καταμαρτυρεῖ στὸ συνταγματάρχην Καθενιώτη. Βλ. προηγούμενη σημ. 38. Ἐκτὸς ἄλλου ὅλη ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ν. Λεοντίδη (*Ἀναμνήσεις*, 275-79) ἀπὸ 17/30 Ἰαν. 1920, ὅπου ὁ Λεοντίδης διηγεῖται ἐνέργειες τοῦ Καθενιώτη, ποῦ κατ' αὐτὸν (καὶ κατὰ τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο) δὲν εὐνοοῦσαν τὴ λύση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, καταχωρίζεται στὶς *Ἀναμνήσεις* ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐπιβαρύνει καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσει τίς κατὰ τοῦ Καθενιώτη κατηγορίες (βλ. καὶ πιὸ κάτω, «Ἀφήγησις», 87). Στὴν αὐτὴ κατεῦθυνση εἶναι καὶ τὸ κείμενο τῆς σ. 279/80 ὅπως καὶ ἡ προφορικὴ καταγγελία ποῦ ἀπαγγέλλεται κατὰ τοῦ Καθενιώτη στὸ Βενιζέλο (*Ἀναμνήσεις*, 283) (βλ. πιὸ πάνω, σ. 17 σημ. 16).

40. Τελευταῖα κυκλοφορήθηκε ἀνατύπωση τοῦ βιβλίου μὲ φωτογραφίες ἀπὸ τὸ φωτογραφικὸ ἀρχεῖο τῆς Ἄννας Θεοφυλάκτου, κόρης τοῦ συγγραφέα, καὶ μὲ Πρόλογο τῆς Μαρίας Βεργέτη (σ. VII-XXXII). Ὁ Πρόλογος, μετὰ τὴν παρουσίαση πολλῶν λεπτομερειῶν ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Θ. Θεοφυλάκτου καὶ τὴν παράθεση κειμένων του, παραπέμπει δύο φορές στὴν Ἐκθεση Καθενιώτη, γιὰ τὸν ὅποιο γράφεται —λανθασμένα βέβαια— ὅτι πῆγε στὸν Πόντο (σ. XVII). Σημειώνονται καὶ μερικὰ ἄλλα παροράματα, π.χ.: Ἀναφέρεται (XV) ὡς κυβερνήτης τῆς ποντιακῆς περιοχῆς ὁ Κωνσταντῖνος Θεοφύλακτος, ἐνῶ τυπικὰ καὶ οὐσιαστικὰ τὴ διοικητικὴ ἐξουσία στὴν περιοχὴ εἶχε ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος.

41. Γράφει ὁ Θεοφύλακτος, 320: «Γιὰ τὸν ἐρευνητὴ τῆς ἱστορίας τὸν αὐριανό, ποῦ θὰ ἤθελε νὰ ἀσχοληθῆ ἀρτιώτερα, δίνω τὴν πληροφορία ὅτι αὐτούσια τὰ βιβλία πρακτικῶν τοῦ Συνδέσμου Ἑλλήνων Ποντίων τῆς πόλεως Βατοῦμ, Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τοῦ Πόντου, τὸ Πολιτικὸν Ἀρχεῖον [...] εὕρισκονται εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς «Εὐξείνου Λέσχης» Θεσσαλονίκης, ἀριθμημένα καὶ ταξιθετημένα ἐπιμελείᾳ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Παναρέτου Τοπαλίδου.» Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Τοπαλίδης βοήθησε καὶ στὴν περιληπτικὴ ἀπόδοση τῶν κειμένων ποῦ ὁ Θεοφύλακτος δημοσίευσε στὸ βιβλίον του. Σχολιασμὸ γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἀρχείου Θεοφυλάκτου ἀπὸ τοὺς ἐρευνητῆς τῶν χρόνων ἐκείνων βλ. Λαμφίδης, «Δύο φυλλάδια», σ. 14/15 σημ. 13. Μιά μαρτυρία τῆς κ. Ἄννας Θεοφυλάκτου ἀμφισβητεῖ ὅμως ὅτι τὸ ἀρχεῖο αὐτὸ ἀνευρίσκεται τώρα στὴν Εὐξείνου Λέσχην Θεσσαλονίκης.

πείας Ποντίων Ἀθηῶν, ὅπου ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα τόσο γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Καθενιώτη ὅσο καὶ γιὰ τὴν Ἔκθεση, πού συντάχθηκε καὶ ὑποβλήθηκε ὑπηρεσιακῶς στὶς 3.6.1920 καὶ πού μόνο στὶς ἀρχές Ὀκτωβρίου τοῦ 1920 ἔγινε γνωστή στοὺς κύκλους τῶν Ποντίων, ὁπότε καὶ κυκλοφορήθηκε⁴².

Σὲ κανένα ἔγγραφο ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Θεοφυλάκτου ὡστόσο δὲ σημειώνεται εὐθεία ἐπικριτική ἔκφραση κατὰ τοῦ Δ. Καθενιώτη, τὸν ὁποῖο ὁ συγγραφέας Θεοφύλακτος μᾶλλον θετικά χαρακτηρίζει.

Εἶναι ἐντούτοις περίεργο ὅτι ὁ Θεοφύλακτος στὸ βιβλίο του καὶ στὰ δικά του κείμενα —σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς περιλήψεις τῶν πρακτικῶν τῶν συνεδριάσεων πού δημοσιεύει— δὲν ἀναφέρει τὴν Ἔκθεση, παρόλον ὅτι τὴν ἐγνώριζε ἀπὸ τὰ ἔγγραφα πού κατεῖχε στὸ ἀρχεῖο του. Ἀκόμα τὴν ἐγνώριζε, ἀφοῦ ὡς σημαντικό μέλος τῶν Ἑλληνοποντίων στὴν Κωνσταντινούπολη⁴³ εἶχε ἐπαφή μὲ τὰ Πατριαρχεῖα, τοὺς συνοδικοὺς καὶ τὰ ποντιακὰ σωματεῖα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὶς ἀρχές Ὀκτωβρίου τοῦ 1920 εἶχαν πληροφορηθεῖ ἐπακριβῶς τὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἐκθέσεως καὶ τὰ περιεχόμενά της.

Παραθέτουμε ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Θεοφυλάκτου καὶ ἀπὸ τὸ τμήμα ἐκεῖνο, πού περιέχει ἔγγραφα αὐτούσια ἢ σὲ περίληψη, τὶς λίγες μνεῖες γιὰ τὸν Καθενιώτη καὶ τὴν Ἔκθεσή του:

Στὴ συνεδρίαση τοῦ Γενικοῦ Συνεδρίου Ἑλλήνων Ποντίων στὸ Βατοῦμ τῆς 11/24.7.1919 ὁ Πανάρετος Τοπαλίδης μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει: «γ) Ὁ Φ. Κτενίδης, ἀπεσταλμένος τῆς Ἐνώσεως Αἰκατερινοντῶν εἰς Ἀθήνας ἐδήλωσεν ὅτι ἡ Ἑλλην. Κυβέρνησις υἱοθέτησε τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου, ὅτι αὕτη ἵδρυσεν Γραφεῖον ὑπὸ τὸν Συντ)ρχην Καθενιώτην πρὸς στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῶν Ποντίων καὶ ὅτι κατὰ σύστασιν ἀρμοδίου Ὑπουργοῦ πρέπει πᾶσα ἐνεργὸς δρᾶσις εἰς τὸν Πόντον ν' ἀνασταλῆ, διότι ἡ διπλωματικὴ θέσις τοῦ ζητήματος εἶναι ἐνθαρρυντική.»⁴⁴

Στὴ συνεδρίαση τῆς 16/29.7.1919 ὁ Ἄρ. Παπαδόπουλος μεταξὺ ἄλλων ἐκθέτει: «ε) Ὁ Καθενιώτης» [στὴν Κωνσταντινούπολη] «τοῦ

42. Βλ. πρὸ πάνω, 16.

43. Ὁ Θεοφύλακτος στὶς 14.5.1920 ὑπέβαλε τὴν παραίτησή του ἀπὸ ὅλα τὰ ἀξιώματα στὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο Ποντίων Βατοῦμ καὶ παρέμεινε γιὰ ἄρκετὸ διάστημα ἰδιωτικῶς στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου συνεργάστηκε μὲ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὶς ἑλληνικὲς ὀργανώσεις (βλ. Θεοφύλακτος, 280).

44. Θεοφύλακτος, 139, συνεδρ. 11/24.7.1919.

ἐδήλωσεν ὅτι ἐβράδυνε πολὺ ὁ Χρῦσανθος, μαζί μὲ τὸν ὁποῖον θ' ἀνεχώρει εἰς Πόντον διὰ τὴν διοργάνωσιν Ποντιακοῦ Στρατοῦ. Ἦδη ἔλαβε διαταγὴν καὶ ἀναχωρεῖ εἰς Παρισίους.»⁴⁵

Συνεδρίαση Ἐθνοσυνελεύσεως Πόντου τῆς 1/14.4.1920. Ἐκ τῆς λογοδοσίας τοῦ προέδρου τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Β. Ἰωαννίδη: «θ) [...] Κατήλθεν ὁ Καθενιώτης ἀπὸ τὴν Τιφλίδα καὶ ἐν συσκέψει μὲ τὸ Ἐθνικὸν Συμβούλιον τὸ ἐκάκισε, διότι δῆθεν ὑπέϊκον εἰς εἰσηγήσεις ἀπὸ τὴν Κων)πολιν, ἀκολουθεῖ ἀντιβενιζελικὴν τακτικὴν, ὅποτε τοῦ ἐπεδόθη τηλεγράφημα πρὸς ἀποστολὴν εἰς τὸν Βενιζέλον προσωπικῶς, περὶ τοῦ ἐναντίου, μὲ τὴν προσθήκην ὅτι ἀπὸ αὐτὸν ἀνέκαθεν τὸ Συμβούλιον ἀναμένει τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος.»⁴⁶

Συνεδρίαση Ἐθνοσυνελεύσεως Πόντου στίς 20/2.6.1920. Ἐκ τῆς ἀγόρευσης Β. Ἰωαννίδη: «17) Κατέφθασεν ὁμοῦ τότε ραδιοτηλεγράφημα ὅτι φθάνει ὁ Καθενιώτης. Καὶ ὁ Χρῦσανθος ἀνέκρουσε πρῦμναν, ἀνῆλθε πάλιν εἰς τὴν Τιφλίδα.

18) Μὲ τὴν ἀφίξιν του ὁ Καθενιώτης ἠρώτησε τὸν Β. Ἰωαννίδην διὰ τὴν πορείαν τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου. Ὁ Β. Ἰωαννίδης ἀπήντησεν ὅτι τοῦτο “βαίνει εὐνοϊκῶς” καὶ ὁ Καθενιώτης παρηκολούθει μὲ μεδίαμα πικρὸν, πού ὁ πρῶτος δὲν ἤμπόρεσε νὰ τὸ ἐρμηνεύσῃ. Τὴν ἐξήγησιν ἔδωκεν ὁ ἴδιος ὁ Καθενιώτης, ὅταν ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὴν Τιφλίδα.

[...] 20) [...] κατέφθασεν ἀπὸ τὸν Βενιζέλον τηλεγράφημα [...] ὅτι “Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου ἐναυάγησεν” [...].

21) Ὅταν ἐπέστρεψεν ὁ Καθενιώτης ἀπὸ τὴν Τιφλίδα, ἐπεζήτησε νὰ γίνῃ συνεδρίασις τοῦ Ἐθν. Συμβουλίου καὶ νὰ παρευρεθῇ καὶ ὁ ἴδιος.

Ἐκεῖ, προκατελιημμένος καθὼς ἦτο κατὰ τοῦ Ν. Λεοντίδη, ἐδήλωσε κατὰ τὴν συζήτησιν ὅτι οἱ Ἀντιπρόσωποι τῶν Ποντίων ἀντετάχθησαν, ἀπὸ λόγους κομματικούς, καὶ διὰ νὰ πολεμήσουν τὰς κατευθύνσεις του, εἰς τὸν Βενιζέλον, πού ἐζήτησε ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν Πόντον διὰ τοῦ Ἀρμενικοῦ Κράτους [...].

Τέλος ὁ Β. Ἰωαννίδης, πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν σφαλμάτων τῆς Ἀντιπροσωπείας Ποντίων, ὑπέγραψε καὶ παρέδωκεν εἰς τὸν Καθενιώτην τηλεγράφημα πρὸς τὸν Βενιζέλον ν' ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τὸ Ζήτημα, νὰ ἐπι-

45. Θεοφύλακτος, 145· Ἐκθεσις, 172-81· Παππᾶς, βλ. κείμενο ἀπομνημονευμάτων, πρὸ κάτω, 212-14: Ἡ ἀποστολὴ Καθενιώτη μαζί μὲ τοὺς βοηθοὺς, τὸν Παππᾶ καὶ τὸν Καραπαναγιώτη, καὶ μετὰ παραμονὴν εἴκοσι ἡμερῶν στὴν Κωνσταντινούπολη, παίρνουν ἐντολὴ νὰ πάνε στὸ Παρίσι γιὰ νὰ πάρουν ὁδηγίες.

46. Θεοφύλακτος, 159/60· Ἐκθεσις, 1083-109.

διώξη καὶ συναποσπάσει εἰς τὴν Ἀρμενίαν ὅσον ἡδύνατο μέρος τοῦ Πόντου⁴⁷. Τὴν λύσιν αὐτὴν εἶχεν ἐπιζητήσει προγενέστερα καὶ ἡ Ἐπιτροπεία Ποντίων Κων)πόλεως, διὰ τοῦ Ἀρμοστοῦ Κων)πόλεως μὲ τηλεγράφημά της τῆς 9.5.1919.»⁴⁸

Καὶ ἐνῶ τὰ χωρία αὐτὰ ἀναφέρονται στὴν ἀποστολὴ καὶ στοῦ ἔργου τοῦ στρατιωτικοῦ ἐκπροσώπου τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, δὲν ὑπάρχει μνεῖα τῆς Ἐκθέσεως στὰ κείμενα τοῦ συγγραφέα Θεοφύλακτου. Ἡ Ἔκθεσις ἀναφέρεται ὑπερτονισμένα μόνο σὲ ἔγγραφα τοῦ προέδρου τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τῶν Ποντίων Βατοῦμ Β. Ἰωαννίδη 4/17.10.1920 καὶ 5/18.10.1920 ἀπὸ Ἀθήνα, πρὸς Ἰασονίδη, Καζαντζόγλου, Κωνσταντινούπολη:

4/17.10.1920: «4) [...] Σύστασις ὅπως στηριχθῶσιν εἰς γράμμα του» [Ἰωαννίδη] «πρὸς Ἐπιτροπείαν καὶ ἰδίως εἰς ὑπόμνημα Καθενιώτη.

5) Ἐκφράζει βαθεῖαν θλίψιν διὰ συκοφαντίας Κλίκας ὅτι χρηματοδοτεῖται ὁ Ἰωαννίδης ἀπὸ Καθενιώτην [...].»

5/18.10.1920: «1) Νὰ κοινοποιηθῆ εὐρύτατα ὑπόμνημα Καθενιώτη. Νὰ γίνῃ ἐπιλογὴ κυριωτέρων περικοπῶν ὑπομνήματος διὰ “Νεολόγον”, “Πρωϊαν” κλπ. Κων)πόλεως. Δοθοῦν ἀντίγραφα εἰς Πηχεῖα, Συνοδικούς.⁴⁹

2) Ἡ πρότασις Ἀγ. Ἀμασειας πρὸς Καθενιώτην, ὅπως προσκληθῆ ὑπὸ Βενιζέλου νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐοδωθῆ, ὡς γράφει καὶ Καθενιώτης. Ἐνδείκνυται παῦσις Χρυσάνθου ὡς Συνοδικοῦ, τοποθέτησις Ἀμασειας εἰς θέσιν του, ὅποτε ἡ Σύνοδος δύναται ν’ ἀναθέσῃ εἰς αὐτόν ἐκπροσώπησιν σχετικὴν εἰς τὸ ζήτημα Πόντου [...].

3) Διερωτᾶται διατί οἱ Λεοντίδης καὶ Σια ἐχολώθησαν σφόδρα ἀπὸ τηλεγράφημα πρὸς Βενιζέλον (Ἰωαννίδου ἐκ Βατοῦμ κατόπιν ἀποκαλύψεων Καθενιώτη), ἀφοῦ δὲν εὐρίσκουν διαφωνίαν μεταξύ Βενιζέλου καὶ Ἀντιπροσωπείας ὑπὸ Χρῦσανθον.»⁵⁰

Ἀρχιμανδρίτης Πανάρετος Τοπαλίδης

Ὁ ἀρχιμανδρίτης Πανάρετος Τοπαλίδης στοῦ βιβλίου του *Ὁ Πόντος* (σ. 261) ἀναφέρει τὴν Ἔκθεσις τοῦ Καθενιώτη, μάλιστα παραθέτει καὶ

47. Βλ. προηγούμενη σημ. 46.

48. Θεοφύλακτος, 182/83.

49. Βλ. καὶ πρὸ πάνω, σ. 16 σημ. 11.

50. Θεοφύλακτος, 299.

λεπτομέρειες, οἱ ὁποῖες φανερώνουν ὅτι εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ δακτυλογραφημένο αὐτὸ κείμενο⁵¹: «[...] ὁ τότε Συνταγματάρχης κ. Δ. Καθενιώτης, εἰς ὃν εἶχεν ἀνατεθῆ ὑπὸ τοῦ κ. Ἐλ. Βενιζέλου, πρωθυπουργοῦ, ἢ αἰτηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀντιπροσωπειῶν τῶν Ποντίων ὀργανώσεις Ποντιακοῦ στρατοῦ, πρὸς ἀνακήρυξιν δι' αὐτοῦ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου, εἰς σχετικὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ ἐξ 61 σελίδων πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργόν [...]» Παραθέτει μάλιστα⁵² ἀπὸ τὴν Ἐκθεση τὸ κείμενο 422-74, ποῦ περιλαμβάνει: Τίς ἐπικριτικὲς δηλώσεις τοῦ Καθενιώτη γιὰ τίς αἰσιόδοξες δηλώσεις τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου, μὲ τίς ὁποῖες ὁ μητροπολίτης πληροφοροῦσε τοὺς Ποντίους γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος⁵³, καθὼς καὶ τὴ συνδιάλεξη Χρυσάνθου - Καθενιώτη⁵⁴. Κατὰ τὴ συνδιάλεξη αὕτη ὁ συνταγματάρχης δικαιολογεῖ τίς ἐπιφυλάξεις τοῦ τριμελοῦς Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Βατοῦμ νὰ ἀποδεχθῆ ὄχι *εὐάρεστον ἀποτέλεσμα*⁵⁵ στὸ ποντιακὸ ζήτημα, ἐπειδὴ οἱ προγενέστερες δηλώσεις τοῦ μητροπολίτη Τραπεζούντας στὸ ἴδιο Συμβούλιο τοῦ Βατοῦμ ἦταν τελείως ἀντιθετὲς πρὸς τίς δικές του, καὶ καταλήγει⁵⁶: *Ἐπί τοσοῦτω δὲ ἡ αἰσιδοξία αὕτη εἶχε διαδοθῆ, ὥστε οἱ πλησιάσαντές με Πόντιοι ἐδίστασαν νὰ πιστεῦσωσιν τὴν λυπηρὰν θέσιν τοῦ ζητήματος, ἐξηγοῦντες ὅτι λόγοι ἐπαγγελματικῆς ἐχεμυθείας μοι ἐπέβαλον νὰ τηρῶ σιγὴν ἐπὶ εὐχαρίστων γεγονότων.*

Ὁ Τοπαλίδης δημοσιεύει καὶ τὸ πολυθρόγλιπτο τηλεγράφημα τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ Παρίσι τῆς 3/16.1.1920⁵⁷. Ἦταν τὸ ἀποφασιστικὸ τελικὸ κτύπημα ποῦ ἐπέφερε τὴν πλήρη κατερείπωση τοῦ ἀγῶνα γιὰ αὐτονομία καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου.

51. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ Καθενιώτη ὁ Τοπαλίδης πιθανῶς πληροφορήθηκε στὴ Ρωσία, ὅπου βρισκόταν τὰ ἔτη 1919/1920, ἢ μεταγενέστερα, μετὰ τὸ 1923 στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ ἔγγραφο ἢ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐκθεση, ποῦ περιλαμβάνονταν στὸ Ἄρχεῖο ἐγγράφων τῆς Ἐπιτροπείας Ποντίων Ἀθηνῶν.

52. Τοπαλίδης, 261-63.

53. Ἐκθεσις, 422-40.

54. Ἐκθεσις, 441-70.

55. Ἐκθεσις, 426.

56. Ἐκθεσις, 470-74.

57. Ἐκθεσις, 837-52. Ὁ Τοπαλίδης εἰσαγωγικὰ γράφει (262): «Ἐν τῇ αὐτῇ ἐκθέσει, ἐν σελίδι 22 δημοσιεύεται τηλεγράφημα τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως ἐκ Παρισίων πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὴν Ἀρμοστείαν ἵνα διὰ τῆς ἐν Τυφλίδι Ἑλληνικῆς Ἀποστολῆς κοινοποιηθῆ εἰς τε τὸν Μητροπολίτην Τραπεζούντος καὶ τὸ Ἐθνικὸν Συμβούλιον τῶν Ποντίων, ἔχον ὡς ἑξῆς:»

Στὸ βιβλίον τοῦ Ὁ Τοπαλίδης δημοσιεύει κείμενα - ἐπίσημα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα παραλαμβάνει ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου τῆς 2.5.1919 πρὸς τὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ καὶ ἀπὸ τὸ παράρτημα στὸ ὑπόμνημα αὐτὸ⁵⁸ ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν Ἔκθεση Καθενιώτη, χωρὶς νὰ τὴν ἀναφέρει πάντοτε. Ἀνάμεσα στὰ κείμενα ποὺ παραλαμβάνει ἀπὸ τὴν Ἔκθεση παραθέτει καὶ ἔγγραφα μὲ παραλήπτη ἢ μὲ ἀποστολέα τὸν Καθενιώτη. Ὁ Καθενιώτης μνημονεύεται στίς σ. 301/02 μετὰ τὴν ἀναγραφή ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀποφάσισε νὰ στρατολογήθωσιν οἱ Πόντιοι στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ καταρτισθεῖ στὴν Ἀθήνα ἀνεξάρτητη στρατιωτικὴ μονάδα. Ἀκόμα καταγράφονται οἱ προσπάθειες τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου ἀλλὰ καὶ τοῦ συνταγματάρχου Καθενιώτη στίς ἐπίσημες διπλωματικὲς ἀντιπροσωπεῖες Ἀμερικῆς καὶ Ἀγγλίας νὰ πείσουν τίς κυβερνήσεις τους νὰ συνεκστρατεύσουν μικρὲς δυνάμεις τους στὴν ποντιακὴ περιοχὴ. Καὶ παρατίθενται τὰ τηλεγραφήματα Πολίτη⁵⁹ καὶ Ρωμάνου⁶⁰ ἀπὸ 12.12.1919 πρὸς Καθενιώτη, μὲ τὰ ὁποῖα ἀναγγέλλεται ἡ ρητὴ ἀπόρριψη τῶν πλὸ πάνω αἰτημάτων. Παρατίθενται ἀκόμα ἀπὸ τὴν Ἔκθεση: ἔκθεση-ἀναφορὰ τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου στὸ Βενιζέλο⁶¹ (περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς ἔγγραφα: ἐπέιγον τηλεγράφημα Ἀντιπροσωπείας Τυφλίδας, ἀρ. 876, ἀπὸ 31/13 Ἰαν. 1919⁶² πρὸς Βενιζέλο· ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ ἀρ. 173, ἀπὸ 10 Ἰαν. 1920 μὲ ὑπογραφή Χατσιαν, πρωθυπουργοῦ Ἀρμενίας, καὶ δύο ἀκόμα ὑψηλῶν ἀξιωματούχων τῆς ἀρμενικῆς κυβερνήσεως πρὸς μητροπολίτη Χρυσάνθου⁶³: ἐπιστολὴ Χατσιαν ἀρ. 279 ἀπὸ 16 Ἰαν. 1920 πρὸς Χρυσάνθου⁶⁴: κείμενα Χρυσάνθου⁶⁵): ἔκκληση πρὸς Βενιζέλο καὶ πρὸς Ἀποστολὲς Ἀρμενίας καὶ Πόντου στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης ἀπὸ 3/10 (Τοπαλίδης ὁρθὰ 3/16) Ἰαν. 1920, ὑπογράφουν Χατσιαν καὶ Χρυσάνθου⁶⁶: ἔκκληση Χατσιαν καὶ Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο, 13 Ἰαν. 1920⁶⁷: ρηματικὴ διακοίνωσις

58. Τοπαλίδης, 284-95. Βλ. γαλλικὸ κείμενο, Ἀναμνήσεις, 327-32.

59. Τοπαλίδης, 302· Ἔκθεσις, 370-78.

60. Τοπαλίδης, 302· Ἔκθεσις, 381-88.

61. Τοπαλίδης, 303-06· Ἔκθεσις, 493-621.

62. Τοπαλίδης, 303/04· Ἔκθεσις, 493-526.

63. Τοπαλίδης, 304/05· Ἔκθεσις, 527-68.

64. Τοπαλίδης, 305/06· Ἔκθεσις, 579-603.

65. Τοπαλίδης, 305 καὶ 306· Ἔκθεσις, 569-78 καὶ 604-21.

66. Τοπαλίδης, 307· Ἔκθεσις, 677-703.

67. Τοπαλίδης, 308· Ἔκθεσις, 705-26.

Καθενιώτη για βρετανική κυβέρνηση από 20/2 Ἰαν. 1920⁶⁸. ὅσα ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω ἔγγραφα στὴν Ἐκθεση καταγράφονται σὲ γαλλικὴ γλῶσσα δημοσιεῦνται ἀπὸ τὸν Τοπαλίδη σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα Ρωμάνου, ποὺ καὶ στὴν Ἐκθεση παρατίθεται στὴν Ἑλληνική.

Ἐλευθέριος Παυλίδης

Ἀκόμα ἓνας Πόντιος, ποὺ συμμετεῖχε στὸν ἀγῶνα —ἔστω καὶ στὴν τελευταία του φάση— γιὰ τὴν εὐδόωση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, εἶναι ὁ Ἐλευθέριος Παυλίδης. Σὲ μιὰ διάλεξη ποὺ ἔκανε στὶς 11 Μαρτ. 1956 στὸν «Παρνασσό», μὲ θέμα «Πῶς καὶ διατὶ ἐματαιώθη ἡ Δημοκρατία τοῦ Πόντου» καὶ ἀφοῦ συμπεριέλαβε στὴν ἐκτύπωση τῆς διαλέξεως κείμενα ἐπίσημα, ποὺ φωτίζουν τὴν ἀνέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, χρησιμοποίησε καὶ τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως Καθενιώτη⁶⁹.

Ὁ Ἐλευθ. Παυλίδης, ἂν καὶ εἶχε ἀνὰ χεῖρας τὴν Ἐκθεση Καθενιώτη καὶ τοῦ ἦταν ἔτσι δυνατόν νὰ ὀργανώσει κατὰ τὸ δυνατόν ὀρθῶς τὴ χρονολογικὴ ἀφήγηση τῶν γεγονότων, ἐντούτοις στὴν ἀφήγησή του ὀδηγεῖ τὸν ἀναγνώστη σὲ ἄλλοπρόσαλλο σύνδεσμο γεγονότων καὶ χρονολογιῶν⁷⁰. Παραδείγματα:

68. Τοπαλίδης, 308/09: Ἐκθεσις, 1133-56.

69. Τὸ 1956 ὁ Ἐλ. Παυλίδης παρακάλεσε τὸν Ὁδ. Λαμφίδη, ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του τὴν ἀνέκδοτη ἕως τότε Ἐκθεση Καθενιώτη, νὰ τοῦ τὴν διαθέσει γιὰ νὰ τὴν διεξέλθει, προκειμένου νὰ ὀλοκληρώσει τὴ διάλεξή του γιὰ τὴ Δημοκρατία τοῦ Πόντου. Πράγματι ὁ Ἐλ. Παυλίδης παρέλαβε καί, παρὰ κάθε δεοντολογία, ἀντέγραψε καὶ δημοσίευσε (στὶς σ. 45-55) ὀρισμένα ἔγγραφα ἀπὸ αὐτήν, χωρὶς νὰ σημειώσει πῶς ἔφτασε στὰ χεῖρα του ἡ Ἐκθεση. Τὸ γεγονός τοῦτο ὁ Ὁδ. Λαμφίδης δημοσίαι ἐγνωστοποίησε ἀμέσως μετὰ ταῦτα, τὸ 1957, ζῶντος τοῦ Ἐλ. Παυλίδη, σὲ σημείωμα στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης δημοσιεύσεως τῆς Ἐκθέσεως Καθενιώτη (Λαμφίδης, Ἑλληνες τοῦ Πόντου, 36): «Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, εἰς μικρὰ τμήματα αὐτοῦ, ἐχρησιμοποιήθη ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὑπὸ πολλῶν, ἐν οἷς ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδριτοῦ Παναρέτου Κ. Τοπαλίδου ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ “Ὁ Πόντος ἀνὰ τοὺς αἰῶνας”, Δράμα 1929, ὡς καὶ ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Ε. Δ. Παυλίδη ἐν τῷ δημοσιεύματι αὐτοῦ “Πῶς καὶ διατὶ ἐματαιώθη ἡ δημοκρατία τοῦ Πόντου”, Ἀθῆναι 1956. Ὁ τελευταῖος οὗτος συγγραφεὺς ἀνέγνωσε τὸ ὑπ’ ἐμοῦ εἰς αὐτὸν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας παραχωρηθὲν ὑπόμνημα τοῦ Δ. Καθενιώτη, πρὶν ἢ συγγράψῃ τὴν ὑπὸ τὸ αὐτὸ θέμα γενομένην διάλεξιν.»

70. Ὁ Ἐλ. Παυλίδης, *Δημοκρατία*, σὲ σημείωση, στὴ σ. 8, γράφει ὅτι ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης τοῦ εἶχε μὲ ἐπιστολὴ ὑποσχεθεῖ: «Εἰς πρώτην δὲμος εὐκαιρίαν θα φροντίσω νὰ σὰς στείλω διάφορα ἔγγραφα, τὰ ὅποια διαθέτω καὶ τὰ ὅποια δύνανται νὰ σὰς

1. Γράφει ο Παυλίδης, 46/47: «Πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀρμενικοῦ κινδύνου⁷¹ καὶ πρὸς ἀσφαλεστέραν δῆθεν ἐπιτυχίαν τοῦ ζητήματος, ὑπεβλήθη εἰς τὸν Βενιζέλον καὶ πρότασις ἑλληνο-μουσουλμανικῆς συμπράξεως εἰς τὸν Πόντον τῇ εἰσηγήσει τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος. Καὶ τὴν γνώμην αὐτὴν ἀπεδέχθη ὁ Βενιζέλος, καὶ τὴν ἀμυντικὴν οργάνωσιν τοῦ Πόντου, ὡς ἀναφέρει καὶ ὁ Μητροπολίτης Χρῦσανθος, κατὰ Μάϊον τοῦ 1919 ἀνέθηκεν εἰς πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ὄμως ἡσχολήθη περισσότερο διὰ τὸ πολιτικὸν μέρος, χωρὶς νὰ κάμῃ τίποτε διὰ τὴν οργάνωσιν τοῦ τόπου. Τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον δέν κατονομάζει ὁ Μητροπολίτης, εἶναι ὁ Συν/χης Καθενιώτης, διότι οὗτος ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ μεταβῇ εἰς Βατούμ καὶ Τιφλίδα καὶ νὰ ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ Πόντου, εἰδικῶς δέ νὰ διοργανώσῃ τὰς ἐνόπλους δυνάμεις τοῦ τόπου τακτικὰς ἢ ἀνταρτικὰς, ἀναλόγως τῶν παρουσιασθησομένων περιστάσεων.

Ὁ Συν/χης Καθενιώτης ἀπέστειλε τὰ ἀκόλουθα τηλεγραφήματα:

Τιφλίς 1-14 Ἰανουαρίου 1920. Πρόεδρον Κυβερνήσεως Παρισίους. Ἐνταῦθα κατάστασις παρουσιάζεται οὕτω: Ἐπανελημμένοι ἦνται Ντενίκην καὶ ὠργανωμένος ἐπιτόπιος Μπολσεβικισμὸς Καυκάσου ἀνοίγει πύλας...»⁷²

χρησιμεῦσουν.» Ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης δὲν ἐπέζησε ἀπὸ τὴν ἀσθένειά του καὶ «τόσον ὁ ἀνεπιβίωτος κ. Α. Δεληγεώργης, ὅσον καὶ ὁ ἰδιαιτέρος γραμματεὺς του κ. Σ. Λαζαρίδης, γνωρίζοντες τὴν ὑπόσχεσίν του, μοὶ ἀπέστειλαν ὄσα κατεῖχον σχετικὰ μὲ τὸν Πόντον ἐγγραφα καὶ ἐντυπα.» (Παυλίδης, ὁ.π.) Ἄκόμα ὁ Ἑλ. Παυλίδης μετὰ τὴ μεταπολίτευση τοῦ Νοεμβρίου 1920 ἀναλαμβάνει κύριο ρόλο γιὰ τὰ ποντιακὰ στὴν Ἀθήνα καὶ ἰδίως στὴν Ἐπιτροπεία Ποντίων Ἀθηνῶν. Εἶχε λοιπὸν στὴ διάθεσή του σχεδὸν ὄλες τὶς πηγές γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα. Ἐὰν προσθέσουμε ὅτι ἐμελέτησε καὶ τὸ ἀρχεῖο Θ. Θεοφυλάκτου ποὺ βρισκόταν στὴν Εὐξείνου Λέσχη Θεσσαλονίκης (ὁ.π., σ. 7 σημ. 1), θὰ ἐξεφράζαμε τὴ γνώμη ὅτι καὶ γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἀλλὰ ἀκόμα καὶ γιὰ σήμερα ἦταν ὁ Ἑλ. Παυλίδης ὁ μόνος ποὺ διέθετε τὶς πηγές αὐτές ποὺ σήμερα οἱ πιὸ πολλές δὲν ἔχουν ἐντοπισθεῖ ὥστε νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. (Μᾶς μένει μιά ἀπορία: Τί ἀπέγιναν τὰ ἐπίσημα ἐγγραφα τόσο τοῦ ἀρχείου Κωνσταντινίδη ὅσο καὶ τοῦ ἀρχείου τῆς Ἐπιτροπείας Ποντίων Ἀθηνῶν ποὺ κατεῖχε ὁ Ἑλ. Παυλίδης ἀλλὰ καὶ τοῦ δικοῦ του ἀρχείου;)

71. Γιὰ τὸν ἀρμενικὸ κίνδυνον γιὰ τὸν ἑλληνισμὸ τοῦ Πόντου γράφει ὁ Καθενιώτης στὴν *Ἐκθεση*, καὶ στὸ τελευταῖο τῆς κεφάλαιο (1563-1735) μὲ ὑπότιτλο Ὁ Ἀρμενικὸς κίνδυνος ἐν Πόντῳ.

72. *Ἐκθεσις*, 779-805.

Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ κρίνει τὴν ἐκφρασθεῖσα προηγουμένως ἐπιφύλαξή μας γιὰ τὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν Ἑλευθ. Παυλίδη:

Ἡ τελικὴ ἐντολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Καθενιώτη νὰ ἀναχωρήσει γιὰ Καύκασο καὶ Ἀρμενία δίδεται τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1919⁷³ καὶ ὁ Καθενιώτης βρίσκεται στὸ Βατούμ στις 25 Δεκ. 1919⁷⁴ καὶ στὴν Τιφλίδα τὴν 1/14 Ἰαν. 1920⁷⁵. Ἀπὸ ἐκεῖ στέλνει τηλεγράφημα στὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλο, στὸ Παρίσι, καὶ τοῦ ἀναφέρει τὴν κατάστασι τῆς περιοχῆς, τὴν ἥττα τοῦ Ντενίκιν καὶ τὴν ἐπιχειρημένη κάθοδο τοῦ μπολοσεβικισμοῦ. Ὡς γνωστόν, ὁ Καθενιώτης δὲ μεταβαίνει στὸ Βατούμ καὶ στὴν Τιφλίδα γιὰ νὰ ἐξετάσει «τὴν κατάστασιν τοῦ Πόντου, εἰδικῶς δὲ νὰ διοργανώσῃ τὰς ἐνόπλους δυνάμεις τοῦ τόπου τακτικὰς ἢ ἀνταρτικὰς, ἀναλόγως τῶν παρουσιασθησομένων περιστάσεων»⁷⁶, ἀλλὰ γιὰ νὰ συμμετάσχει στις ποντοαρμενικὰς συνομιλίαις γιὰ τὸ ἰδρυθησόμενον ὁμοσπονδιακὸ ποντοαρμενικὸ κράτος. Σημειώνουμε ἀκόμα ὅτι ἡ ἱστορικὴ συγκυρία ποὺ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Ἑλ. Παυλίδη εἶναι τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν τότε ὑπάρχουσα.

2. Στὴ σ. 54 ὁ Παυλίδης ἀναδημοσιεύει τηλεγράφημα τοῦ Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο μὲ ἡμερομηνία 14.5.1920. Ἡ χρονολογία εἶναι λαθασμένη ἤδη στὸ πρωτότυπο δακτυλογραφημένο κείμενο (ἡ ὀρθὴ εἶναι 14.5.1919).⁷⁷

«Ὁ Συν/χης Καθενιώτης ἐπιστρέψας εἰς Κων/πολιν ἀπηύθυνεν ἐκεῖθεν τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις εὐρισκόμενον Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως. Ἀντίγραφον τούτου ἐκοινοποίησε πρὸς τὸν Ἵπουργόν τῶν Ἐξωτερικῶν — Ἀθήνας.

Κων/πολις τῆ 14ῃ Μαΐου 1920

Πρόεδρον Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Παρισίους

Ἵπουργόν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀθήνας

Ἵποβάλλω κατωτέρω πόρισμα συνεργασίας μετὰ παρ' Ἀρμοστείας ὑποδειχθείσης μοι Ἐπιτροπῆς, ἐνταῦθα Ποντίων σχετικῶς μὲ ἀνατεθεῖσαν μοι παρ' ὑμῶν ἐντολήν. [...]

73. Ἐκθεσις, 267-74.

74. Ἐκθεσις, 423.

75. Ἐκθεσις, 777.

76. Παυλίδης, *Δημοκρατία*, 46.

77. Βλ. Ἐκθεσις, 58-119, τὸ τηλεγράφημα ὅπως καὶ τὴν ἱστορικὴ συγκυρία.

Όρισμένες παρατηρήσεις είναι αναγκαίες:

Ο Καθενιώτης δέν επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη, αλλά βρίσκεται για πρώτη φορά εκεί ύστερα από την πρωθυπουργική έντολή που είχε λάβει από τον ύπουργό Έξωτερικών Διομήδη (25 Άπρ. 1919) νά αναλάβει τή στρατιωτική οργάνωση επιτοπίως του Πόντου, για τήν αυτόνομία και ανεξαρτησία τής περιοχής, αφού όμως, προσθέτει ή έντολή, έλθει σέ συνεννόηση μέ τους εκεί Ποντίους. Οί Πόντιοι Μ. Πηνιάτογλου, Γ. Θωίδης, Γ. Μιχαηλίδης, Δ. Γαβριηλίδης και Σ. Παπαδόπουλος αποτελούσαν τήν Έπιτροπή Ποντίων, μέ τήν όποία σύμφωνα μέ τήν έντολή έπρεπε νά συνεργασθεί ό Καθενιώτης στην Κωνσταντινούπολη. Και οί Πόντιοι αυτοί προσυπέγραψαν τό τηλεγράφημα-αναφορά, που ό Καθενιώτης έστειλε στις 14 Μαΐου 1919. Περίπου ένα μήνα αργότερα ό Καθενιώτης λαμβάνει και πάλι έντολή από τό Βενιζέλο διά του ύπουργού Έξωτερικών Διομήδη νά συνεννοηθεί και μέ τό μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρύσανθο⁷⁸, ό όποιος θα ταξίδευε από τό Παρίσι, όπου βρισκόταν ως σύμβουλος τής έλληνικής αντιπροσωπείας στή Συνδιάσκεψη Ειρήνης, επί τούτω στην Κωνσταντινούπολη. Τό αποτέλεσμα τής πρώτης παραμονής του Καθενιώτη στην Κωνσταντινούπολη είναι τό τηλεγράφημα τής 14ης Μαΐου 1919, και όχι 1920, όπως λανθασμένα δακτυλογραφήθηκε στην Έκθεση. Τό έγγραφο αυτό λοιπόν πρέπει νά χρονολογηθεί 14 Μαΐου 1919.

Άλλωστε στις 14 Μαΐου 1920 ό Καθενιώτης είχε πλέον ολοκληρώσει τήν αποστολή του, τό ποντιακό ζήτημα είχε τελείως αποτύχει νά ευδοωθει και ύστερα από δεκαπέντε μέρες, στις 3 Ίουν. 1920, υποβάλλει τήν Έκθεσή του στό Βενιζέλο για τό ποντιακό ζήτημα.

Διερωτώμεθα εάν ό συγγραφέας Παυλίδης είχε μελετήσει τήν Έκθεση και αν ναι, γιατί τότε δέν κατέγραψε σύμφωνα μέ αυτήν τήν ιστορική συγκυρία και τή διαδοχή των γεγονότων στό δημοσίευσμά του;

3. Και μιá τρίτη παράλειψη συναντούμε στό πόνημα του Έλ. Παυλίδη. Δέν άνευρίσκουμε στα κείμενά του τή μνεία ότι ό Καθενιώτης είχε λάβει έντολή από τό Βενιζέλο, μετά τή ματαιώση τής επιτοπίου στον Πόντο στρατιωτικής οργάνωσης, νά οργανώσει στρατιωτική μονάδα από ένα σύνταγμα και μιá πυροβολαρχία στην Άθήνα.⁷⁹ Η στρατιωτική

78. Έκθεσις, 162/63: νά μεταβῶ [ό Καθενιώτης] εἰς Κων/πολιν, ἵνα συνεννοηθῶ μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζούντος.

79. Έκθεσις, 196-227.

αὐτὴ μονάδα δὲν ὀλοκλήρωσε τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο εἶχε ἀρχίσει νὰ ὀργανώνεται καὶ κατέληξε ἀπλῶς καὶ μόνο σὲ ἓνα τάγμα ἐθελοντῶν Ποντίων, τὸ ὁποῖο μεταγενέστερα ἔλαβε μέρος στὴν ἀτυχή μικρασιατικὴ προσπάθεια τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

Ὁ Παυλίδης γράφει σὲ ἰδιαίτερο κεφάλαιο⁸⁰ γιὰ τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου, βασιζόμενος ἐξολοκλήρου στὸ ἄρθρο τοῦ Ξ. Ἄκογλου, στὸ ὁποῖο καὶ παραπέμπει⁸¹.

Ὁ Ἐλ. Παυλίδης στὰ δικά του κείμενα ἀναφέρει τὸν Καθενιώτη γιὰ τὴν ἀμυντικὴ ὀργάνωση τοῦ Πόντου πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀρμενικοῦ κινδύνου, ἀλλὰ ὄχι ὡς ὀργανωτὴ στρατιωτικῆς μονάδας στὴν Ἀθήνα· οὔτε ἀναφέρει τὴν ἐντολὴ πού ὁ Καθενιώτης εἶχε λάβει ἀπὸ τὸ Βενιζέλο⁸².

Σὲ ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Βατοῦμ ἀπὸ 10.1.1920 πρὸς Ἐπιτροπεῖα Ποντίων Ἀθηνῶν, πού παραθέτει ὁ Παυλίδης⁸³, γράφεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι: «Τὰ περὶ Ποντιακῶν Ταγμάτων εἶναι γνωστὰ ἡμῖν ἐκ τῶν ἀνακοινώσεων [...] τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος ὡς καὶ τοῦ ἄρτι ἀφιχθέντος ἐνταῦθα διοργανωτοῦ τῶν ταγμάτων τούτων Συνταγματάρχου Κ. Δ. Καθενιώτου.» Δὲ διαφαίνεται ἐάν τὰ μνημονεύμενα τάγματα ταυτίζονται πρὸς ἐκεῖνα πού γράφει ὁ Παυλίδης καὶ πού προηγουμένως μνημονεύσαμε «πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀρμενικοῦ κινδύνου». Τὸ τελευταῖο αὐτό, δηλαδή ἢ ταῦτιση, θὰ ἦταν τελείως λανθασμένη, γιὰ τὸν Καθενιώτη ἀνέλαβε τὴν ὀργάνωση στρατιωτικῆς μονάδας ἀπὸ Ποντίους γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη ἀνακήρυξη αὐτονομίας ἢ ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου καὶ ὄχι «πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀρμενικοῦ κινδύνου».

Ἔτσι, δυστυχῶς, ἡ μελέτη τοῦ Ἐλευθ. Παυλίδη πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς φιλόστορους ἀναγνώστες καὶ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων Ποντίων στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς παρουσίας τους στὸ μικρασιατικὸ Πόντο μὲ πολλὴ προσοχὴ καὶ ἀρκετὲς ἐπιφυλάξεις.

Ὁ Παυλίδης στὸ πόνημά του ἀναδημοσιεύει τηλεγραφήματα, πού ὁ Καθενιώτης ἀπέστειλε:

80. Παυλίδης, *Δημοκρατία*, 56/57 «Προεργασία ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τοῦ Πόντου».

81. Παυλίδης, *Δημοκρατία*, 46.

82. Βλ. πρὸς κάτω, 39, ὅπου μνημονεύουμε τὸ ἄρθρο τοῦ Ξ. Ἄκογλου καὶ καταγράφουμε τὴν ἴδια παράλειψη.

83. Παυλίδης, *Δημοκρατία*, 52.

στή σ. 44: Τηλεγράφημα Έπιτροπείας Κωνσταντινουπόλεως από 19.12.1919 με ύπογραφή Θωίδης, Γαβριηλίδης, Καλλιφίδης πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι. Τὸ τηλεγράφημα στέλνεται μετὰ τὴν ἄρνηση τῆς Ἀγγλίας νὰ ἀναλάβει *mandat* μὲ ποντιακές στρατιωτικές μονάδες στὸν Πόντο⁸⁴, μαζὶ μὲ τὴν πληροφόρηση τῆς Έπιτροπείας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὸν Καθενιώτη γιὰ τὴ δυσμενὴ ἐξέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος καὶ ὅτι ὡς μόνη λύση ὑπολείπεται ἡ μετὰ τῆς Ἀρμενίας συναπόσπασις.

σ. 46/47: Τηλεγράφημα πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι, ἀπὸ Τιφλίδα, 1/14.1.1920.⁸⁵

σ. 47: Τηλεγράφημα πρὸς μητροπολίτη Τραπεζούντας, Βατούμ, ἀπὸ Τιφλίδα, 4/17.1.1920.⁸⁶

σ. 47/48: Τηλεγράφημα πρὸς ἑλληνικὴ πρεσβεία, Παρίσι, ἀπὸ Τιφλίδα, 8/21.1.1920.⁸⁷

σ. 49/50: Τηλεγράφημα πρὸς ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἀπὸ Λονδίνο, 17.2.1920.⁸⁸

σ. 50/51: Ρηματικὴ διακοίνωση ἀπὸ Λονδίνο, 4.3.1920, γιὰ τὶς ἐπισκέψεις Καθενιώτη στὴν ἀγγλικὴ πρεσβεία στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ στρατηγὸ Μίλν στὴν Κωνσταντινούπολη.⁸⁹

σ. 51/52: Ἀναδημοσιεύεται τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς Ἐκθέσεως Καθενιώτη μὲ τὸν τίτλο *Αἷτια προκαλέσαντα τὰς πλάνας. Θὰ ἦτο εὐχερές [...]* ἐξ ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἤλπισε τοῦτο.⁹⁰

σ. 54/55: Τὸ μνημονεῦόμενο στὴν ἀρχὴ πρῶτο τηλεγράφημα τοῦ συνταγματάρχη Καθενιώτη, ἀπὸ Κωνσταντινούπολη, πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι (χρονολογημένο τὸ 1920, ἐνῶ πρέπει νὰ εἶναι χρονολογημένο τὸ 1919, ὅπως μαρτυροῦν τὰ περιεχόμενα τοῦ ἐγγράφου)⁹¹.

Ὁ Παυλίδης δημοσιεύει τὰ ἔγγραφα πού ἀποστέλλει ὁ συνταγματάρχης Καθενιώτης ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη καὶ στὰ χέρια του γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα εὐρισκομένη Ἐκθεση, πού ἔγραψε καὶ ὑπέβαλε ὁ Καθενιώτης στὶς 3 Ἰουν. 1920. Τὸ γεγονός αὐτὸ, δηλαδή τῆς ἀντιγραφῆς δια-

84. Ἐκθεσις, 403-21.

85. Ἐκθεσις, 776-805.

86. Ἐκθεσις, 853-69.

87. Ἐκθεσις, 1007-47.

88. Ἐκθεσις, 1287-1331.

89. Ἐκθεσις, 1473-1532.

90. Ἐκθεσις, 2002-37.

91. Ἐκθεσις, 58-119. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, 35.

φύρων ἐγγράφων ἀπὸ τὴν Ἐκθεση Καθενιώτη στὸ δικό του δημοσίευμα, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀναγραφή τῆς ἡμερομηνίας 3 Ἰουνίου 1920⁹² ἀπὸ τὸν Ἑλ. Παυλίδη μετὰ τὸ τέλος τῆς δημοσιεύσεως τοῦ κεφαλαίου *Αἷτια [...]* καὶ τὴν ὑπογραφή *Συνταγματάρχης Καθενιώτης*.

Ξενοφῶν Ἄκογλους

Ὁ Ξενοφῶν Ἄκογλους, ἓνας ἀπὸ τοὺς πλέον δραστήριους Ποντίους πνευματικοὺς ἐργάτες ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ μεσοπολέμου καὶ ὕστερα, μὲ τὰ δημοσιεύματά του ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ὅλη δραστηριότητά του συνέβαλε πολὺ στὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῶν Ἑλληνοποντίων προσφύγων στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἰδίως στὴν Ἀθήνα. Ἀνάμεσα στὰ πολυάριθμα ἄρθρα καὶ μελέτες του δημοσίευσε τὸ 1956 στὴν *Ποντιακὴ Ἔστια* «Τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου». Κατὰ βάση τὸ δημοσίευμα αὐτὸ περιλαμβάνει μιὰ ἀναφορὰ τοῦ ἐξ ἐφέδρων ταγματάρχου Ἄκογλου πρὸς τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο Στρατοῦ τὸ ἔτος 1940, γιὰ τὴ συγκρότηση καὶ δράση τῆς μονάδας αὐτῆς ἕως τὸ τέλος τῆς μικρασιατικῆς ἐκστρατείας.

«Ἡ ὀργάνωσις μονάδων ἐξ ἔθελοντῶν Ποντίων ἐκρίθη σκόπιμον νὰ πραγματοποιηθῆ», γράφει ὁ Ἄκογλους, «μετὰ τὸ τέλος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου 1914-1918, διὰ διπλωματικούς λόγους, σχέσιν ἔχοντας μὲ τὴν μελετηθεῖσαν καὶ ἐπιδιωχθεῖσαν ἀλλαγὴν τοῦ Πολιτικοῦ καθεστώτος τοῦ Πόντου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Συνδιασκέψεως τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ διὰ τὴν σύναψιν εἰρήνης» καὶ ἄρχισε στὴν Ἀθήνα τὸ μῆνα Αὐγούστο 1919.⁹³

Τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου συγκροτήθηκε «μὲ τὴ συγχώνευση τῶν ταγμάτων Ἀθηνῶν καὶ Θεσ/νίκης», ὅπως γράφει στὸ «Ἐπίμετρο» του ὁ συγγραφέας.⁹⁴

Τὸ Τάγμα βρισκόταν στὴ Σμύρνη τὸ Πάσχα τοῦ 1920.⁹⁵

Στὸ «Ἐπίμετρο» τῆς ὀλιγοσέλιδης αὐτῆς ἀναφορᾶς ὁ Ἄκογλους ἀναγράφει τὸν Καθενιώτη μαζί μὲ τοὺς Βύρωνα Καραπαναγιώτη καὶ Λάζαρο Ἀνδρεάδη —καὶ οἱ τρεῖς ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ— μόνο ὡς στρατιωτικὰ συνοδευτικὰ μέλη μιᾶς ἀποστολῆς «μὲ ἀρχηγὸ τὸν τότε μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρῦσανθο» γιὰ τὶς συνεν-

92. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, σ. 32/33 σημ. 70.

93. Ἄκογλους, «Τάγμα Ἐθελοντῶν», 3514[2].

94. Ἄκογλους, δ.π., 3517[5].

95. Ἄκογλους, δ.π., σ. 3518[6] σημ. 1.

νοήσεις με αντιπροσώπους των Ἀρμενίων στὸν Καύκασο.⁹⁶ Καί προσθέτει⁹⁷: «[...] κατὰ τὰ τέλη Μαΐου ἢ ἀρχὴς Ἰουνίου τοῦ 1920, ἔλαβα πρόσκληση τοῦ συν/χη Καθενιώτη ποῦ εἶχε γυρίσει ἀπὸ τὴν Τυφλίδα καὶ ἀπὸ τὴν Κων/λη —ὅπου ἔμεινε κάμποσο— νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ στὸ σπίτι ὅπου φιλοξενότανε στὴν Σμύρνη⁹⁸.» Ὁ Καθενιώτης ἐνημέρωσε στὴ συνάντηση αὐτὴ τὸν Ἄκογλου γιὰ τὴ «δυσμενέστατη διπλωματικὴ πορεία τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου ἐξαιτίας κυρίως τῆς ἀλύγιστης ἀδιαλλαξίας τῶν ποντιακῶν μελῶν τῆς Ἀποστολῆς κατὰ τὶς συνεννοήσεις τους με τοὺς Ἀρμενίους στὴν Τυφλίδα καὶ ἄφησε νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ὑπόθεση τοῦ Πόντου γιὰ τὴν ὥρα ἐκείνη ἦταν χαμένη.»⁹⁹

Ὁ Ἄκογλος ὁμως δὲν ἀναγράφει τὸν Καθενιώτη ὡς ὀργανωτὴ τῶν στρατιωτικῶν μονάδων Ἀθηνῶν - Θεσσαλονίκης οὔτε σχετίζει τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου μαζί του οὔτε καὶ ἀναφέρει τίποτα γιὰ τὴ συνεργασία Καθενιώτη - μητροπολίτη Χρυσάνθου στὸ ἴδιο θέμα.¹⁰⁰

Γ. Βαλαβάνης καὶ Γ. Βιολάκης

Οἱ Γ. Βαλαβάνης καὶ Γ. Βιολάκης¹⁰¹ στὴ διήγηση γιὰ τὴ δημιουργία αὐτόνομου Πόντου παρεμβάλλουν σὲ ὀρισμένα σημεῖα (37-55) καὶ λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ Καθενιώτη, χωρὶς ὁμως νὰ παραθέτουν καὶ ἐπίσημα κείμενα ἀπὸ τὴν Ἐκθεση.

Γιὰ τὴν ὀργάνωση μονάδων οἱ συγγραφεῖς ἀναγράφουν ὡς ἡμερομηνία ἀναθέσεως στὸν Καθενιώτη ὀρθῶς τὶς 25 Ἀπρ. 1919, ἀλλὰ προσθέτουν «κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Μ.Τ.» (μητροπολίτη Τραπεζοῦντας). Ἡ προσυνηννόηση τοῦ Καθενιώτη μετὰ τὸ Χρυσάνθο γίνεται ὁμως μόνο μετὰ τὴν ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ Βενιζέλου τῆς 16/29 Αὐγούστου 1919. Οἱ συγγραφεῖς πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ εἶχαν ὑπόψη αὐθεντικὴ ἐξιστορήση τῶν ὄσων ἀναφέρει ἡ Ἐκθεση Καθενιώτη, εἴτε ἀπὸ τὸ

96. Ἄκογλος, ὀ.π., 3519[7].

97. Ἄκογλος, ὀ.π.

98. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, σ. 23/24 σημ. 33.

99. Ἄκογλος, ὀ.π.

100. Ἡ ἴδια παράλειψη παρατηρεῖται καὶ στὸν Παυλίδη, *Δημοκρατία*, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε γράφοντας γιὰ τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Ποντίων παραπέμπει στὸν Ἄκογλου (βλ. πιὸ πάνω, σ. 36 καὶ σημ. 80). Ἄλλες λεπτομέρειες παραλείπουμε, γιὰτὶ δὲν συνδέονται ἄμεσα μετὰ τὸ θέμα μας.

101. Βαλαβάνης - Βιολάκης, *Ἱστορία*.

ἴδιο τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως —λόγω τοῦ ἀπορρήτου ἴσως δὲν τὴν ἀναφέρουν— εἴτε ἀπὸ ἀφηγηματικὸ κείμενο, πού καταγράφει τὰ γεγονότα ἀκολουθώντας σχεδὸν τὴν Ἐκθεση Καθενιώτη.

Στὴ σ. 40 οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν τὴν προσπάθεια τοῦ Καθενιώτη στὴν ἀγγλικὴ πρεσβεία στὴν Ἀθήνα νὰ πεισθεῖ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις νὰ ἀναλάβει mandat στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου. Σύμφωνα μὲ τὴν πρότασις Καθενιώτη, ἑλληνοποντιακὴ στρατιωτικὴ δύναμις θὰ ἐνίσχυε τὸ ἐνδεχομένως στὸν Πόντο μεταφερόμενο ἀγγλικὸ στρατιωτικὸ τμήμα. Τέλος στὴ σ. 44, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις τῆς Τιφλίδας μεταξὺ Ἀρμενίων καὶ Ἑλληνοποντίων, ἀναφέρουν καὶ τὸ συνταγματάρχην Καθενιώτη, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος σ' αὐτές. Πουθενὰ ὁμως δὲν ἀναφέρεται ρητὰ ἡ Ἐκθεση Καθενιώτη.

β. Βοηθήματα

Ἐντούτοις, καὶ μετὰ τὴ δημοσίευσί τοῦ ὅλου κειμένου (1957), ἡ Ἐκθεση Καθενιώτη, παρὰ τὶς προσπάθειες τοῦ ἐκδότη, δὲν ἔτυχε μεγάλης προσοχῆς ἀπὸ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴ νεότερη ἱστορία τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου. Πολὺ λίγοι γνώρισαν τὴν ὑπαρξὴ τῆς καὶ πολὺ λιγότεροι τὴ χρησιμοποίησαν. Ἀπὸ τὰ βοηθήματα, πού ἀσχολήθηκαν ἰδιαίτερος μὲ τὴν πορεία τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος καὶ εἰδικότερα μὲ τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τοῦ Πόντου, ἀναγράφουμε τὰ κυριότερα:

Σπ. Μαρκεζίνης

Τὸ 1972 ὁ Σπ. Μαρκεζίνης, μὲ βάση ἀντίτυπο τῆς Ἐκθέσεως πού βρισκόταν στὸ ἀρχεῖο Α. Διομήδη, διηγεῖται σὲ ἀναλυτικὴ περίληψιν τὴν ἱστορία τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ Πόντου, ἰδιαίτερα τὰ μετὰ τὴν ἀνακωχὴ τοῦ Μούδρου (30 Ὀκτ. 1918), καὶ ἀναφέρει καὶ τὴν ἀποστολὴ Καθενιώτη¹⁰². Ἡ ἀφήγησί του, μὲ ὑπότιτλους «Ἡ ἰδέα τῆς Ποντιακῆς Δημοκρατίας» (152-54), «Ἡ ἰδέα τῆς Ὁμοσπονδίας Πόντου-Ἀρμενίας» (154-57), «Τὸ ναυάγιον τῶν ἐλπίδων» (157/58) καί, τέλος, «Τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας» (158-62), ἀντλεῖ πολλὰς λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν Ἐκθεση καὶ μεταξὺ ἄλλων καὶ ἀπὸ τὸ ἄρθρον τοῦ Ἰ. Δραγοῦμη, «Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου». Μαλιστὰ, ἀναφερόμενος στὴ μομφὴ πού διατυπώνει ὁ Ἰ. Δρα-

102. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονος Ἑλλάς* 1, 156-58 καὶ 165 σημ. 367, ὅπου σημειώνεται ἡ ὑπαρξὴ τῆς Ἐκθέσεως μὲ ἡμερομηνία 3/16 Ἰουν. 1920.

γούμης κατά τοῦ Καθενιώτη, γράφει: «ἡ κρίσις τοῦ Ἰωνος Δραγούμη [...] εἶναι κατά βάθος ἄδικος ἢ πάντως ὑπερβολικῆ».¹⁰³

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰθνοῦς

Δυστυχῶς ἡ *IEE*¹⁰⁴, ὅταν περιγράφει τὰ ἴδια αὐτὰ γεγονότα τοῦ Πόντου, δὲ φαίνεται νὰ γνωρίζει σαφῶς τὴ συγκεκριμένη ἀποστολὴ ποὺ εἶχε ἀνατεθεῖ ἀπὸ τὸν Ἑλ. Βενιζέλο στὸ Δ. Καθενιώτη οὔτε καὶ τὴν Ἔκθεση. Γράφεται στὴν *IEE*¹⁰⁵: «Οἱ ἀπόψεις ὁμῶς τοῦ Βενιζέλου σχετικὰ μὲ τὸ ποντιακὸ ζήτημα, ποὺ σχηματίστηκαν μὲ βάση τὶς ἐκθέσεις τοῦ εἰδικοῦ στρατιωτικοῦ ἐκπροσώπου του στὸν Πόντο, συνταγματάρχου Καθενιώτη, ὅπως ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς τὶς ἐξέφρασε καὶ σὲ δηλώσεις του πρὸς τὸν τύπο τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1919, εἶναι πρὸς τὴ λύση συνεργασίας τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀρμενικοῦ κράτους.» Προφανῶς ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἀγνοεῖ τὴ μοναδική¹⁰⁶ Ἔκθεση Καθενιώτη καὶ ὅτι ὁ Καθενιώτης δὲν πῆγε ποτὲ στὸν Πόντο· ἐξάλλου οἱ δηλώσεις τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν τύπο ἴσως θὰ πρέπει νὰ ταυτισθοῦν μὲ αὐτὲς ποὺ ἐγίναν ἀρκετὰ μεταγενέστερα, καὶ πάντως δὲν εἶναι δυνατόν ἡ Ἔκθεση Καθενιώτη (οἱ ἐκθέσεις κατὰ τὸ συντάκτη τῆς *IEE*) νὰ θεωρεῖται ὡς βάση γιὰ τὶς δηλώσεις τοῦ Βενιζέλου τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1919, ἀφοῦ ἡ Ἔκθεση γράφτηκε καὶ ὑποβλήθηκε στὸ Βενιζέλο καὶ στοὺς ἄλλους παραληπτές στις 3 Ἰουν. 1920.

103. Μαρκεζίνης, ὁ.π., σμ. 367.

104. 15, 112/13.

105. 15, 113.

106. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ περισσότερων ἀπὸ μιᾶς ἐκθέσεων τοῦ Καθενιώτη σημειώνουμε: Ὁ Καθενιώτης ἀναφέρει (*Ἔκθεσις*, 138) ὅτι ἔχει ὑποβάλει ἐν καιρῷ σχετικὴ ἔκθεση (βλ. πρὸ πάνω, σ. 19 σμ. 21 καὶ πρὸ κάτω, σ. 208-11, τὸ ἀναδημοσιευόμενον πλῆρες κείμενο τοῦ ἀνέκδοτου μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐγγράφου). Σὲ ἄλλο χωρίο τῆς Ἔκθεσεως (1240-45) ἀναγράφει ὁ Καθενιώτης ὅτι θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀντικρούσει τὶς ἀντίθετες πρὸς τὶς δικές του ἰδέες τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν μὲ ἰδιαιτέρη ἀναφορὰ. (Δὲν ἀναφέρει ὁμῶς ἂν πράγματι συνέθεσε καὶ ὑπέβαλε παρόμοιο ἔγγραφο. Πάντως μέχρι σήμερα, παρὰ τὶς προσπάθειές μας, δὲν κατορθώσαμε νὰ τὸ ἐντοπίσουμε.) Στὸ κείμενο τῆς Ἔκθεσεως (257/58) γράφεται: *Αἱ ἀνωμαλίας αὐταί, ἀποτελέσασαι ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐκθέσεως ὑποβληθείσης ὑμῖν* (ἐννοεῖ τὸν Ἑλ. Βενιζέλο) *ἐν καιρῷ*. Αὐτὰ γράφει ὁ Καθενιώτης πρὶν ἀπὸ τὶς 10 Ὀκτ. 1919, ὅταν λόγω ἀνωμαλιῶν ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Ἀθήνα. Καὶ αὐτὴν τὴν ἔκθεση δὲν κατορθώσαμε νὰ ἐντοπίσουμε.

᾽Α. ᾽Αλεξανδρῆς

Οἱ Πόντιοι ἱστοριοδίφες καὶ ἐρευνητὲς στὰ δημοσιεύματά τους ἀναφέρουν καὶ τὸν Καθενιώτη, ὅταν διηγοῦνται τὴν τραγικὴ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ Πόντου¹⁰⁷ ἢ τὴ δράση Ἑλλήνων Ποντίων ἀνταρτῶν στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου¹⁰⁸ ἢ, ὅπως ὁ Ξ. ᾽Ακογλους, ὅταν γράφουν γιὰ τὴ συγκρότηση καὶ τὴ μερικὴ δράση τοῦ Τάγματος Ἐθελοντῶν Ποντίων¹⁰⁹.

Ἐξαίρεση, στὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα, ἀποτελέσει τὸ μελέτημα τοῦ ᾽Α. ᾽Αλεξανδρῆ¹¹⁰, ὅπου στὸ περίπου τετρασέλιδο κεφάλαιο (443-46) «Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Καθενιώτη καὶ ἡ προσπάθεια γιὰ τὴν ἴδρυση ποντιακοῦ στρατοῦ, Μάϊος 1919 - Ἰούνιος 1920» ἀφηγεῖται, μὲ βάση τὴ μέχρι τὸ χρόνο δημοσιεύσεως τοῦ μελετήματός του βιβλιογραφία (καὶ παρακολουθώντας τὰ γεγονότα ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως, ἔκδ. Λαμφίδη), τὴ συμμετοχὴ καὶ συνεργία τοῦ Καθενιώτη στὴν ἀνέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος.

J. K. Hassiotis

Τὸ 1985 παρουσιάστηκε ἀπὸ τὸν J. K. Hassiotis διερευνητικὴ μελέτη του¹¹¹ μὲ θέμα τὶς ποντοαρμενικὲς συζητήσεις καὶ τὴ σχετικὴ συμφωνία (10 Ἰαν. 1920)¹¹². Ὁ συγγραφέας τοῦ δημοσιεύματος λαμβάνει ὑπόψη καὶ τὴν Ἐκθεση Καθενιώτη (ἔκδ. Λαμφίδη) καὶ τὴ σχετικὴ ποντιακὴ βιβλιογραφία, γιὰ νὰ διαπραγματευθεῖ τὸ θέμα του.

Στὸ τέλος τοῦ ἄρθρου δημοσιεύει ἀνέκδοτο ὑπόμνημα τοῦ Ἑλληνα ἀρμοστῆ στὴν Τιφλίδα Ἰ. Σταυριδάκη μὲ ἡμερομηνία 15/28 Νοεμ. 1919 πρὸς τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Πολίτη. Στὸ ἐμπιστευτικὸ αὐτὸ ἔγγραφο ὁ Ἰ. Σταυριδάκης, ἐξαιτίας τοῦ ἀπροσδόκητου θανάτου του (31 Δεκ. 1919 / 1η Ἰαν. 1920), δὲν συμπεριέλαβε τὰ προηγηθέντα τῆς ἡμερομηνίας αὐτῆς γεγονότα τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, ἰδίως —πράγμα ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει στὸ παρὸν δημοσίευσμά μας—γιὰ τὸ συνταγματάρχη Κα-

107. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα βλ. Γ. Λαμφίδης, *Τοπάλ Οσμάν* (Αθήνα 1969).

108. Ἀνδρεάδης, «Ἱστορικὸ σχεδιάγραμμα».

109. ᾽Ακογλους, «Τάγμα Ἐθελοντῶν» στὸ «Ἐπίμετρο» καὶ πιὸ πάνω, 38/39.

110. ᾽Αλεξανδρῆς, 443 [19] κ.ἑξ. Ἡ μελέτη τοῦ ᾽Αλεξανδρῆ εἶναι ἐξαίρετη τόσο γιὰ τὴ διάρθρωση ὅσο καὶ γιὰ τὴν τελείως ἐπιστημονικὴ καὶ ἐρευνητικὴ μεθοδολογία.

111. «Shared illusions, 139-77 καὶ, ἔκδ. ἐμπιστευτικῆς ἐκθέσεως Ἰ. Σταυριδάκη, 178-87.

112. Πρβ. Ἐκθεσις, 547-603.

θενιώτη και τή μέχρι τότε δραστηριότητά του στο ποντιακό ζήτημα. Παρέχει μόνο ἐνημερωτικές πληροφορίες (δημογραφικές και ἄλλες). Γιὰ τή διερεύνηση τοῦ θεματός του ὁ Hassiotis ἔχει ἀναδιψήσει και χρησιμοποιήσει πολὺ καρποφόρα ἀρχειακὲς πηγές, πού για τή νεότερη και σύγχρονη ἱστορία εἶναι ἀπαραίτητο νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές. Πάντως —καί ἐπιθυμοῦμε νὰ τὸ τονίσουμε—τὸ μελέτημα τοῦ Hassiotis — δυστυχῶς ἐρευνᾷ μόνο μιὰ πτυχή τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος— ἀποτελεῖ ἐξαιρετο βοήθημα για τοὺς φιλόστορες.

2. Ἀφήγηση

Μὲ τὴν πρώτη κιόλας συνάντησή τους στο Παρίσι στίς 16/29 Ἀπρ. 1919 ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος ἔπεισε τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο για τή δική του ἄποψη γύρω ἀπὸ τὸ ποντιακὸ πρόβλημα¹¹³. Ἡ ἄποψή του ἦταν τὸ συμπέρασμα τοῦ ὑπομνήματός του, πὸν ὑποβλήθηκε στίς 2.5.1919 στή Συνδιάσκεψη Εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ¹¹⁴: Dans ces conditions, il est juste que la région du Pont constitue un état grec autonome, suivant la volonté inébranlable de sa population, décidée à ne supporter aucun joug étranger. Le voisinage de l' état futur de l' Arménie, les relations commercia-

113. Ἀναμνήσεις, 190/91: «Ἀνέπτυξα ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἔπρεπε ὁ Πόντος νὰ παραχωρηθῆ εἰς τοὺς Ἀρμενίους. Εἶπον ὅτι καὶ αἱ στατιστικαὶ τοῦ Βενιζέλου περὶ τοῦ Πόντου εἶναι ἐσφαλμέναι και ἀδικοῦν τοὺς Ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας βουλευτικὰς ἐκλογὰς οἱ νεότουρκοὶ ἐξεχώρησαν εἰς τοὺς Ποντίους ἕξ βουλευτὰς, ἐνὸς βουλευτοῦ ἀναλογοῦντος εἰς ἑκατὸν χιλιάδας κατοίκων. Ἐξήγησα ὅτι ἡμεῖς εἰχομεν ἤδη εἶδος αὐτονομίας ἐν καιρῷ πολέμου, ἀπὸ τοῦ 1916 ἕως τοῦ 1918 ἐπὶ Ρωσοκρατίας, και ὅτι ἐκυβερνήθη ὁ τόπος καλῶς, παρ' ὅλας τὰς δυσχερεῖας τοῦ πολέμου, και ὅτι ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς τῆς αὐτονομίας ἔπρεπε νὰ ζητηθῆ. Ὁμολόγησεν ὁ Βενιζέλος τὴν πλάνην του και ἐβεβαίωσεν ὅτι, ἂν εἶναι δυνατόν, θὰ ἐπανορθώσῃ ὅσα εἶπεν εἰς τὸ ὑπόμνημά του περὶ Πόντου (ὡς γνωστὸν εἰς τὸ ὑπόμνημά του τὸ Βιλαέτιον τῆς Τραπεζοῦντος ἔθυσιάζετο εἰς τοὺς Ἀρμενίους).» Βλ. και πὸ κάτω, 49.

114. Βλ. τὸ πρωτότυπο γαλλικὸ κείμενο La question du Pont-Euxin, Ἀναμνήσεις, «Παράρτημα κειμένων», ἀρ. 11, σ. 326-32· ἑλληνικὴ μετάφραση Θεοφύλακτος, 255-58 («Ἀντεγρᾶφη ἀπὸ τὸ πρακτικὸν 16/29/7/1919 συνεδριάσεως Γεν. Συνεδρίου Ποντίων Ἑλλήνων», 258), και Τοπαλίδης, 284-88. Ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση δὲν εἶναι σὲ ὅλα τὰ σημεῖα ἴδια στὰ δύο δημοσιεύματα Θεοφύλακτου και Τοπαλίδη και, γενικότερα, οἱ δύο μεταφράσεις δὲν εἶναι τελείως πιστές. Για τὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης βλ. N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference, 1919*, (Thessaloniki 1978).

les, les souffrances communes des deux peuples créent des liens entre eux que nous voulons encore reserrer. C'est pourquoi nous sommes prêts à créer entre les deux états des liens d'intime collaboration, mais à la condition expresse de l'indépendance absolue de chaque état autonome.¹¹⁵ Ἐνα ἀπὸ τὰ βασικά ἐπιχειρήματα πού προέβαλε ὁ Χρῦσανθος γιὰ τὴ λύση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος ἦταν καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὸ διάστημα τῆς ρωσικῆς κατοχῆς τοῦ Πόντου ἕως καὶ τὴν ἀνακατάληψή του ἀπὸ τὶς τουρκικὲς δυνάμεις (5 Ἀπρ. 1916 - 10 Φεβρ. 1918) εἶχαν ληφθεῖ μέτρα πού προετοίμαζαν τὸν ἑλληνικὸ ἀλλὰ καὶ τὸ μουσουλμανικὸ πλῆθος γιὰ τὸ αὐτόνομο αὐτὸ κράτος, ὅπου ὁ ἴδιος εἶχε τὴν ἐξουσία: Πράγματι εἶχε ἐπίσημως ὀριστεῖ ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος καὶ ἀναγνωριστεῖ τόσο ἀπὸ τὴν τουρκικὴ διοίκηση, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἀποχωρήσουν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα καὶ τὴν περιοχὴ τῆς (3 Ἀπρ. 1916), ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ ρωσικὴ μὲ τὴν κατάληψη τῆς περιοχῆς τῆς Τραπεζοῦντας ἀπὸ τοὺς Ρώσους, ὡς ἐπικεφαλῆς τῆς διακυβερνήσεως τῆς ποντιακῆς περιοχῆς, πού εἶχε, ὅπως εἶναι γνωστό, ἑλληνικὸ καὶ μουσουλμανικὸ-τουρκικὸ πλῆθος. Γιὰ τὴν ἀναγνώριση αὐτὴ ὑπῆρχαν ἐπίσημες διαβεβαιώσεις καὶ τῶν Τούρκων¹¹⁶ καὶ τῶν Ρώσων¹¹⁷.

Ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ μητροπολίτη διέφερε, ἀν καὶ ὄχι βασικά, ἀπὸ ὅσα ὁ Βενιζέλος στὸ ὑπόμνημα πού ὑπέβαλε στὶς 30 Δεκ. τοῦ 1918 στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης διεκδικοῦσε γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Πόντο: On pourrait rattacher à l' État arménien le vilayet de Trébizonde. La

115. Ἀναμνήσεις, 332.

116. Ἀναμνήσεις, 126-28. Κατὰ τὴν τελευταία ἐπίσημη συνάντηση τοῦ βαλῆ, τοῦ Τούρκου διοικητῆ τοῦ βιλαετίου τῆς Τραπεζοῦντας, μὲ τὸν μητροπολίτη Χρῦσανθο ὁ βαλῆς εἶπε (126): «[...] Μέχρις ὅτου εἰσέλθῃ ὁ ἐχθρὸς εἰς τὴν πόλιν Τραπεζοῦντος καθιστῶ προσωρινὴν Κυβέρνησιν ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Μητροπολίτου ἐφένδη καὶ μέλη ὑποδείξατέ τα οἰεῖς.» Τὴν ἐντολὴ αὐτὴ κατέγραψε ὁ ἴδιος ὁ βαλῆς καὶ σὲ ἐπίσημο ἔγγραφο-ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 3 Ἀπρ. 1916. Βλ. Ἀναμνήσεις, «Παράρτημα κειμένων», ἀρ. 3, σ. 304 τουρκικὸ πρωτότυπο, 333/34 γαλλικὴ μετάφραση: «Ἐκκλησία», 762, εἰκ. 114 καὶ 762/63 ἑλληνικὴ μετάφραση. Βλ. ἀκόμα ὑπόμνημα μητροπολίτη Χρυσάνθου, La question, ὁ.π., 329/30, καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση Θεοφύλακτος, 256, καὶ Τοπαλίδης, 286.

117. Γιὰ τὴν ἀνάθεση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὸν μητροπολίτη ἀπὸ τοὺς Ρώσους γράφει ὁ Χρῦσανθος (Ἀναμνήσεις, 130): «Ὁ στρατηγὸς Λιάχωβ ἐδήλωσεν ἀμέσως» [5 Ἀπρ. 1916] «ὅτι ἀναθέτει τὴν πολιτικὴν Διοίκησιν τοῦ Πόντου εἰς τὸν Μητροπολίτην Τραπεζοῦντος.» Γιὰ τὴ ρωσικὴ ἐξουσιοδότηση βλ. ὑπόμνημα Χρυσάνθου, La question, ὁ.π., 330, καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση Θεοφύλακτος, 256, καὶ Τοπαλίδης, 286.

compacte population grecque, de 350.000 âmes, comprise dans ses limites, aurait ainsi l'avantage d'échapper désormais à l'administration turque.¹¹⁸

Σύμφωνα με τις λίγες αυτές φράσεις από το υπόμνημα Βενιζέλου ο ελληνικός Πόντος δέν αποτελούσε ρητή διεκδίκηση της Ελλάδας και συνέδεε την περαιτέρω ύπαρξή του με την ένδεχόμενη (βέβαιη τότε, τὸ Δεκέμβριο 1918, καὶ μεταγενέστερα ἕως τὸ Δεκέμβριο 1920¹¹⁹) δημιουργία ἄρμενικοῦ κράτους, ποὺ στὴν ἔκτασή του θὰ περιελάμβανε καὶ τὸ βιλαέτιο τῆς Τραπεζούντας¹²⁰. Τὸ τέλος τοῦ 1920, ἡ καταστροφὴ τῶν ἄρμενικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων ἀπὸ τις ἀντίστοιχες τῶν Τούρκων,

118. Ἐλευθ. Βενιζέλος, *La Grèce devant le Congrès de la Paix (1919)*, σ. 15. Παραθέτουμε τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἀποσπάσματος ἀπὸ Στέφ. Στεφάνου (ἐπιμέλεια καὶ ἱστορικὰ ὑπομνήματα), *Τὰ κείμενα τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου* (ἔκδοση Λέσχης Φιλελευθέρων, Ἀθήνα 1981), 2 τόμοι, ἐδῶ τόμος Β', 517: «Τὸ Βιλαέτιον τῆς Τραπεζούντος θὰ ἠδύνατο νὰ προσαρτηθῆ εἰς τὸ Ἀρμενικὸν κράτος. Ὁ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βιλαετίου τούτου ὑπάρχων συμπαγὴς Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἐκ 350.000 ψυχῶν θὰ εἶχεν οὕτω τὸ πλεονέκτημα νὰ ἀπολυτρωθῆ διὰ παντὸς τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως.» Βλ. ἀκόμα Στέφ. Ι. Στεφάνου, *Ἐλευθέριος Βενιζέλος, πλαστοουργὸς ἱστορίας, Βιογραφία* (Ἀθῆναι 1977), 171· βλ. τὴν ἴδια ἀντιμετώπιση καὶ στὸ φυλλάδιο Ν. Politis, *Les aspirations nationales de la Grèce* (Paris 1919), 4: [...] 350.000 habitent la partie septentrionale de l'Asie Mineure destinée à devenir le domaine du futur État arménien καὶ σ. 6: [...] la section orientale qui sera le domaine du futur État arménien auquel on pourrait rattacher les vilayets de Trébizonde, avec une population grecque de 350.000 âmes.

119. Τότε οἱ ἄρμενικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις, προελαύνοντας πρὸς τὴν περιοχὴ Ἐρζερούμ, συνετριβήσαν ἀπὸ τὸν ὑπέρτερο τουρκικὸ στρατό. Ἡ συνθήκη τοῦ Γκιουμουρού, Δεκέμβριος 1920, ἔδινε στὴν Τουρκία τὶς ἐπαρχίες Κάρς καὶ Ἀρταχάν τοῦ νοτίου Καυκάσου· βλ. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονος Ἑλλάς* 1, 157· *IEE* 15, 113· Ἀλεξανδρῆς, 454[30]: «Στις 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1920 [...] οἱ Ἀρμένιοι ἀναγκάστηκαν νὰ συνθηκολογήσουν μετὰ τὴν Ἄγκυρα.» Hassiotis, «Shared illusions», 173: On 7 November 1920 they signed an armistice with Kiazim Karabekir, and about a month later, on 3 December, Khatisian signed the crushing Treaty of Alexandropol.

120. Γιὰ τὴ θέση τοῦ Πόντου στὶς ἑλληνικὲς διεκδικήσεις, ποὺ περιέχονταν στὰ ἐπίσημα κείμενα (Βενιζέλου, Politis, βλ. πιὸ πάνω, σμ. 118) καὶ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος ἀπὸ τὸν τότε ὑπεύθυνο ἐκπρόσωπο τῆς Ἑλλάδας, τὸν πρωθυπουργὸ Ἐλευθ. Βενιζέλο, βλ. συνοπτικὴ παρουσίαση, ἰδίως γιὰ τὴν πρώτη περίοδο 1918/19, στὸ δημοσίευμα Α. Ἀλεξανδρῆς. Βέβαια γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ Πόντου καὶ τὴ στάση τοῦ Βενιζέλου γράφονται ἄρκετὰ ἀπὸ τοὺς πολυπληθεῖς βιογράφους του. Ἀπὸ αὐτοὺς παραπέμπουμε στὸ Στέφ. Ι. Στεφάνου, *Ἐλευθέριος Βενιζέλος*, 6.π.

σήμανε και τὸ τέλος τοῦ σχεδιαζομένου τότε κράτους τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, πού διακήρυσσαν οἱ Μεγάλες Δυνάμεις.¹²¹

Ὁ Χρῦσανθος λοιπόν, στὴν πρώτη κίολας συνάντησή του μὲ τὸ Βενιζέλο, παρουσίασε ἐπιχειρήματα, πού ἀπέτρεπαν τὴν παραχώρηση τοῦ Πόντου στοὺς Ἀρμενίους καὶ συνηγοροῦσαν ὑπὲρ αὐτονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς περιοχῆς.

Ἡ τοποθέτηση αὐτῆ τοῦ Χρυσάνθου γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα καὶ τὴν αὐτονομία τοῦ Πόντου ἦταν σύμφωνη καὶ μὲ τὴν ἰδεολογία του: Ὁ Χρῦσανθος ἦταν ὀπαδὸς τῆς θεωρίας γιὰ αὐτονομία τῆς ποντιακῆς περιοχῆς, ἡ ὁποία θὰ περιελάμβανε καὶ τοὺς Ἕλληνας χριστιανούς καὶ τοὺς Τούρκους μουσουλμάνους, χωρὶς ὅμως νὰ ἀνεξαρτοποιηθεῖ ἀπὸ τὸ τουρκικὸ κράτος. Ἐνθυμίζει τὴν παράλληλη θεωρία καὶ ἰδεολογία τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη γιὰ τὸ ἀνατολικὸ κράτος ἢ τὴν ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία¹²². Τὴν αὐτόνομη αὐτῆ ποντιακῆ διοίκηση τὴν ἐφάρμοσε, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος γράφει¹²³, καὶ στὴ διοίκηση καὶ στὴ δικαιοσύνη στὸ διάστη-

121. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονος Ἑλλάς* 1, 157- IEE 15, 113.

122. Γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ ὄρου «ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία» ἀπὸ τὸ Χρῦσανθο βλ. *Ἀναμνήσεις*, 209, 234, καὶ ἰδιαίτερα 247, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδας Ἄ. Διομήδη: «Ἠσπάσθη ὁ Διομήδης τὰ ἰδεώδη μας καὶ τὴν ἀνασύστασιν τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας, εἰπὼν ὅτι βλέπει τὸν Παρασκευόπουλον ὡς ἄλλον Μ. Ἀλέξανδρον προελαύνοντα εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.» Ἐπομένως ὁ Ἄ. Διομήδης ἀκολουθοῦσε καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Χρῦσανθος, τὰ ἰδεώδη τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη. Βλ. καὶ Λαμφίδης, «Δύο φυλλάδια», 117-19, 123/24.

123. *Ἀναμνήσεις*, 137: «Ἐπιθυμῶν νὰ ἔχω πλήρη τὰ στοιχεῖα τῆς αὐτονομίας τοῦ Πόντου, διὰ τὸ ἀπώτερον μέλλον, συνέστησα εἰς τοὺς ἐμπόρους τῆς Τραπεζοῦντος τὴν ἴδρυσιν Ἑλληνικοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου [...]. Ὁμοίως μετὰ συνεννόησιν μετὰ τοῦ Μ. Δουκὸς ἐπετρέπη ἡ σύστασις πολιτικοῦ δικαστηρίου ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἐξελέγησαν μέλη αὐτοῦ κατ' ἀναλογίαν Ἕλληνας καὶ Μουσουλμάνοι. Πᾶσα δὲ βοήθεια, ἀποστελλομένη ὑπὸ διαφόρων ὀργανώσεων καὶ σωματείων τῆς Ρωσίας, ὤφειλε νὰ διαβιβάζεται εἰς τὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μητροπολίτου διατελοῦσαν Ἐπιτροπὴν τῶν προσφύγων [...] καὶ οὕτως ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν προσφύγων, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μητροπολίτου, ἐξυπηρετεῖ τὰς ἀνάγκας τῶν Ἑλλήνων, Ἀρμενίων καὶ Μουσουλμάνων, ἀπ' ἀρχῆς τῆς Ρωσικῆς κατοχῆς μέχρι τέλους.»

«Ἐκκλησία», 765/66: «Κατὰ τὸν διετῆ περίπου χρόνον τῆς ὑπὸ τῶν Ρωσικῶν στρατευμάτων κατοχῆς τῆς Τραπεζουσίας χώρας ἐμερίμνησεν ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος ἵνα ἡ χώρα συνταχθῆ βαθυμῶδιν εἰς εἶδος αὐτονόμου κράτους συνδιοικουμένου ὑπὸ τῶν

μα τῆς κατοχῆς τῆς ποντιακῆς περιοχῆς ἀπὸ τοὺς Ρώσους. Τὴν αὐτονομία τοῦ Πόντου, βασισμένη καὶ στὴν κοινοτικὴ ὀργάνωση¹²⁴ καὶ στὴ γενικότερη ἰδεολογία τοῦ Ἰωνα Δραγούμη καὶ τῆς Ὁργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως¹²⁵, ὁ Χρῦσανθος πολλὰς φορὰς τὴν ἀναφέρει, ὅταν γράφει γιὰ τοὺς θεσμοὺς τῆς κοινοτικῆς ὀργάνωσης τῆς Τραπεζοῦντας¹²⁶.

Ἑλλήνων καὶ Μουσουλμάνων. Ἐπὶ τούτῳ συνεστήθησαν αὐτόνομος δημαρχία ἐν Τραπεζοῦντι, πρώτου Ἑλλήνος δημάρχου γενομένου τοῦ ἀειμνήστου ἔθνικοῦ εὐεργέτου Κωνσταντίνου Θεοφύλακτου, μετὰ ἕξ Ἑλλήνων καὶ Μουσουλμάνων πολιτικά δικαστήρια δικάζοντα κατὰ τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου καὶ τοπικὴ ἔθνοφρουρά.» Βλ. καὶ πῶς πάνω, 44.

124. Ἀναμνήσεις, 155/56, 159-61· Θεοφύλακτος, 238/39· Λαμφίδης, «Δύο φυλλάδια», 126/27, 199/200.

125. Α. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως, ἐπιμέλεια Θ. Βερέμης - Κ. Μπούρα (Ἀθήνα-Γιάννινα 1984). Ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος ὅπως καὶ ὁ Πόντιος Νικόλαος Λεοντίδης, ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα ποὺ ἔδρασαν στὸ Βατούμ προωθώντας τὴ λύση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, εἶχαν μνηθεῖ στὴν Ὁργάνωση Κωνσταντινουπόλεως (Λαμφίδης, «Δύο φυλλάδια», 117-19).

126. Ἀναμνήσεις, 203, 237. Τὸ τονίζει ἐμφατικά, ὅταν, ἐπανερχόμενος ἀπὸ τὴ Δύση στὸν Πόντο [27/9 Σεπτ. 1919], πληροφορεῖται ὅτι δὲν ὑπῆρχε στὴς Ἰτιές (περιοχὴ Μεσολογγίου Ἑλλάδας) νυκτερινὸ γυμνάσιο (Ἀναμνήσεις, 246): «Ἐἶπον ὅτι ἂν ὑπῆρχε τὸ κοινοτικὸν σύστημα θὰ εἶχον καὶ νυκτερινὴν καὶ κρατικὴν σχολὴν καὶ ὅτι ἄλλο ὑπάρχει. Τώρα τὸ συγκεντρωτικὸν σύστημα τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον πνίγει κάθε πρωτοβουλίαν, ἠμποδίσε τὴν πρόοδον, ἢ ὁποῖα μόνον μετὰ τὴν ἑλληνικὴν πρωτοβουλίαν, ἀτόμων καὶ Κοινοτήτων, δύναται νὰ ὑπάρξῃ.» Καὶ ἀκόμη σαφέστερα (Ἀναμνήσεις, 131-33): [5 Ἀπρ. 1916] «[...] διώρισα, καθ' ὃ μοι εἶχε δώσει δικαίωμα ὁ στρατηγὸς Λιάχωβ, τὸν Γ. Φωστηρόπουλον καὶ μέλη τῆς Δημαρχίας ἄλλους καλοὺς Ἑλληνας καὶ ἕνα Τοῦρκον ἐκ τῶν ἀπομεινάντων εἰς Τραπεζοῦντα, παρασκευάζων οὕτω βαθμὴδὸν εἶδος αὐτονόμου Ἑλληνικοῦ καθεστῶτος, τὸ ὁποῖον νὰ εὐρῆ ἢ Συνδιάσκεψις τῆς εἰρήνης καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ περισσότερον, συμπεριλαμβάνουσα κατ' ἀναλογίαν καὶ τοὺς ὑπολειφθέντας Μουσουλμάνους [...]. Ἦδη εἶχομεν τὴν κοινοτικὴν αὐτονομίαν μετὰ τὸ τέλειον ἐκπαιδευτικὸν καὶ σχολικὸν καθεστῶς καὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Δημογεροντίας, τὰ ὁποῖα, προστιθέμενα εἰς τὴν Δημαρχίαν καὶ εἰς τὴν κατόπιν προστεθεῖσαν δικαστικὴν αὐτονομίαν, ἐξησφάλιζον ἱκανῶς τὸ ἐπιδιωκόμενον αὐτόνομον καθεστῶς.» Βλ. καὶ πῶς πάνω, σ. 44 σημ. 117. [Ἡ ἀραίωση δικῆ μας.] Ἐπίσης (Ἀναμνήσεις, 231): [4/17 Αὐγ. 1919] «[...] τῷ» [ἐννοεῖ τὸν Ἀμερικανὸ συνταγματάρχην Britton] «εἶπον ὅτι πρέπει νὰ μείνῃ ἀθικτος ὁ πολῦτιμος θεσμὸς τῶν Κοινοτήτων [...] εἶπον ὅτι πρέπει νὰ γίνον δικαστήρια Ἑλληνομουσουλμανικά καὶ ὅτι τῶν ἀνωτέρω δικαστηρίων ὁ πρόεδρος δύναται ἐπὶ ἀρκετὸν καιρὸν νὰ εἶναι ξένος, διὰ νὰ κρατῆ ἰσορροπίαν τῶν δύο στοιχείων.» Ὁ συνταγματάρχης Britton (Ἀναμνήσεις, 230, 232) ἢ Printon (Ἀναμνήσεις,

ἄλλωστε οὐδέποτε ὁ Χρῦσανθος ἔπαυσε νὰ σκέπτεται μιὰ παρόμοια αὐτονομία τῆς περιοχῆς τοῦ Πόντου.¹²⁷ Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἐπανειλημμένες συνεννοήσεις καὶ συζητήσεις του μὲ Τούρκους ἐπιφανεῖς τῆς ποντιακῆς περιοχῆς¹²⁸, καὶ ἰδιαίτερος οἱ ὄροι τοὺς ὁποίους σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Τούρκους εἶχε καταγράψει γιὰ τὴ λειτουργία τῆς αὐτόνομης αὐτῆς ποντιακῆς διοικήσεως¹²⁹. Σημειωτέον ὅτι ἡ διεξαγωγή τῶν συζητήσεων ὅπως καὶ οἱ ὄροι ὑπῆρξαν πάντοτε ὑπὸ τῆ θετικῆ ἐπίνευση τοῦ Βενιζέλου –ἄλλωστε ὁ Χρῦσανθος ὑπηρετήσε πάντοτε μὲ πίστη καὶ συνέπεια τίς κατευθύνσεις τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως–, στὸν ὁποῖο διαβιάζονταν τὰ σχετικὰ μὲ τίς συνεννοήσεις μὲ τοὺς Τούρκους¹³⁰: «[...] ἀνηγγέλθησαν ἀμέσως κρυπτογραφικῶς εἰς τὸν ὑπευθύνως διαχειριζόμενον τὰς ἐλληνικὰς ὑποθέσεις Βενιζέλου, ὅστις ἐτηλεγράφησε συνιστῶν νὰ συνεχισθῶσιν αἱ μετὰ τῶν Τούρκων διαπραγματεύσεις [...]. Ὁ

263, 264· Θεοφύλακτος «Πρίντον» 260, 262, «Μπρίντον», 105) ἦταν πολιτικὸς σύμβουλος τῆς Ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς ὑπὸ τὸν Ἀμερικανὸ στρατηγὸ Harbord (Ἀναμνήσεις, 231, 232, 263, 265· Θεοφύλακτος, 181/82, 260, 262· Ἐκθεσις, 280 Χάρμπουρτ) στὴν Ἀνατολή· βλ. καὶ Λαμψίδης, «Δύο φυλλάδια», σ. 85, 95 σημ. 10.

127. Παραπέμπουμε στὴ διπλωματικὴ ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα ἀποστολὴ τοῦ Ν. Λεοντίδη στὴν ἐλληνικὴ πρεσβεία Μόσχας (πρὶν ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1916), γιὰ τὴν ὁποία γράφεται ἀπὸ τὸ Θεοφύλακτο (μοναδικὴ πηγὴ μέχρι σήμερα γιὰ τὸ γεγονός αὐτό), 157: «Μὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν Τραπεζοῦντος ἀπὸ τοὺς Ρώσους ἀρχίζει ἡ πρώτη κίνησις. Μὲ ἀπόφασιν ὁμάδος Τραπεζοῦντιῶν ὁ Χρῦσανθος ἀπέστειλε τὸν Ν. Λεοντίδην εἰς Πετροῦπολιν καὶ ὑπέβαλεν αὐτὸς διὰ τοῦ Πρεσβευτοῦ Κακλαμάνου πρότασιν εἰς τὴν Ἑλλήν. Κυβέρνησιν περὶ προσαρτήσεως τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ἔνδοχώρας εἰς τὴν Ρωσσίαν ὡς Ἐπαρχίας τοπικῆς, μὲ θρησκευτικὴν καὶ ἐκπαιδευτικὴν ἀνεξαρτησίαν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Φιλανδίας. Ἡ πρότασις διεβιάσθη, ἐπηρεασμένη ὅμως τὰ Ρωσικὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα.» Βλ. ἐπίσης Λαμψίδης, «Δύο φυλλάδια», 124· ὁ ἴδιος, «Μιὰ νέα πηγὴ», 261.

128. Ἀναμνήσεις, 266-69· 266: «[...] κατέληξα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μόνη ἐνδεδειγμένη ὁδὸς εἶναι ἡ ἄμεσος συνεννόησις μὲ τοὺς Τούρκους» [περίπου ἀρχῆς Ὀκτωβρίου 1919, βλ. Ἀναμνήσεις, 263]· 281/82· 281: [τέλος Ἰανουαρίου 1920] «καὶ ὅ,τι ἐναπομένει νὰ πράξωμεν εἶναι νὰ συνεννοηθῶμεν μὲ τοὺς Τούρκους»· «Ἐκκλησία», 772-74.

129. Ἀναμνήσεις, 266-68 (δέκα ὄροι).

130. Λαμψίδης, «Δύο φυλλάδια», 91/92. Ὁ Χρῦσανθος κατηγορήθηκε ἀκριβῶς γιὰ «φιλοτουρκικὰς» ἰδέες, τίς ὁποῖες ἐξέφρασε σὲ συνέντευξί του, πού δόθηκε στὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ τουρκικοῦ τύπου στὴν Τραπεζοῦντα, γιὸ τοῦ Τούρκου δημάρχου τῆς Τραπεζοῦντας Χατζῆ Ἀχμέτ, τέλος Ὀκτωβρίου 1919. Ὁ δημοσιογράφος μάλιστα, γράφει ὁ Χρῦσανθος (Ἀναμνήσεις, 270) «διετύπωσε τὴν συνέντευξίν μου ἐπὶ τὸ φιλοτουρκικώτερον, ἐνῶ δὲν ἦτο τοιαύτη».

Βενιζέλος [...] ἐνέκρινε νὰ συνεχισθοῦν αἱ μετὰ τῶν Τούρκων διαπραγματεύσεις, ἅς ἐξηκολούθησαν μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου ὁ Παπᾶς καὶ ὁ Μουσοῦρος.»¹³¹

Ὁ Βενιζέλος, στὴν πρώτη κιόλας συνάντησή του μετὰ τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο, παραδέχτηκε ὅτι εἶχε πλανηθεῖ ὡς πρὸς τὰ δημογραφικὰ δεδομένα¹³² καὶ ὅτι, ὅταν ὑπάρξει κατάλληλη εὐκαιρία, θὰ ἐπανορθώσει. «Θα ζητήσω συγγνώμην ἀπὸ τὸν Κωνσταντινίδην, εἰς τὸν ὅποιον ἔλεγον πάντα ὅτι λέγει ὑπερβολές.»¹³³

131. *Ἀναμνήσεις*, 269 [τέλος Ὀκτωβρίου 1919].

132. Στὸ ὑπόμνημα ποῦ ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης, ὡς πρόεδρος τοῦ Διαρκοῦς Συνεδρίου τῶν Ποντίων Μασσαλίας εἶχε ὑποβάλει στὸ Παρίσι τὸ Φεβρουάριο 1919, μαζί μετὰ τὸ Σωκράτη Οἰκονόμου, πρόεδρο τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ποντίων τοῦ Παρισιοῦ, ἔγραφε: «[...] ὁ Ἑλληνικὸς Ὀρθόδοξος πληθυσμὸς ἀνέρχεται περίπου εἰς 700.000, ἐξαιρουμένων 350.000 οἵτινες φεύγοντες τὰς καταδιώξεις τῶν Τούρκων, κατέφυγον ἀπὸ ἐτῶν τινῶν εἰς τὸ ἐξωτερικόν: 250.000 περίπου εἰς τὸν Καύκασον, οἱ δ' ὑπόλοιποι εἰς διαφόρους ἄλλας χώρας. Πάντες ἀναμένουσι τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος αὐτῶν διὰ νὰ ἐπανέλθωσι.» (Γιὰ τὸ ἐλληνικὸ κείμενο τοῦ ὑπομνήματος βλ. Τοπαλίδης, 266-70, ἰδιαιτέρως 267/68.) Ὁ Βενιζέλος στὸ δικό του ὑπόμνημα γράφει: On pourrait rattacher à l' État arménien le vilayet de Trébizonde. La compacte population grecque, de 350.000 âmes [...] (βλ. πῶ ἀνω, 44/45). Τέλος ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος στὸ ὑπόμνημά του *La question*, γράφει (*Ἀναμνήσεις*, 327· Θεοφύλακτος, 255): La région du Pont [...] est habitée par une population de plus de 600.000 Grecs auxquels il faut ajouter les 250.000 Grecs du Pont réfugiés au Caucase et dans la Russie méridionale.

133. *Ἀναμνήσεις*, 191: «Ὠμολόγησεν ὁ Βενιζέλος τὴν πλάνην του καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι, ἂν εἶναι δυνατὸν, θὰ ἐπανορθώσῃ ὅσα εἶπεν εἰς τὸ ὑπόμνημά του περὶ Πόντου.» (βλ. καὶ πῶ ἀνω, σ. 43 σημ. 113)· *Ἀναμνήσεις*, 197: «Σᾶς κάμνω, κ. Κωνσταντινίδη, τίς ἐσκιούζεις μου [...]»· Θεοφύλακτος 258, 259: «Ὁφείλω νὰ τσοὶ κάνω σκουζα». Ὁ ἴδιος ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης, σὲ ἐπίσημο ἔγγραφο τῆς Ὄργανώσεως Μασσαλίας τῆς 12.5.1919 ἀπὸ Παρίσι πρὸς τὴν Ἐπιτροπεία Ποντίων Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ περὶληψη Θεοφύλακτου, δηλώνει σχετικὰ μετὰ τὴν ἐναντίον του κατηγορία γιὰ τὸν ὑπερβολικὸ ἀριθμὸ τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ στὸ μικρασιατικὸ Πόντο, ποῦ ἀνέφερε στὸ Βενιζέλο, ὅτι στηρίχτηκε σὲ ἀριθμοὺς —ἐσφαλμένους— ποῦ δημοσίευσεν ἡ ἐφημερίδα «Νεολόγος» τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ὑπερβολὴ αὐτὴ εἶναι ἀσήμαντη σὲ σύγκρισή μετὰ τίς ὑπερβολές ποῦ κατέγραψαν στίς διεκδικήσεις τους οἱ Ἀρμένιοι, Σύροι καὶ Νοτιοσλαῦοι (Θεοφύλακτος, 258). Γενικότερα γιὰ τὴν διασάφηση τῶν ἀποκλίσεων στὰ δημογραφικὰ δεδομένα γιὰ τοὺς Ἑλληνας τοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου βλ. Λαμφιδίης, *Δημογραφία*, 7/8 καὶ ἀκόμα ὁ ἴδιος, «Οἰκονομικὴ ζωὴ», σ. 102 σημ. 1, ἀπὸ ὅπου παραθέτουμε ἀπόσπασμα: «Οἱ ἀποκλίσεις αὐτὲς προέρχονται κατὰ τὴ γνώμη μας —ἰδιαιτέρως γιὰ τὴν ποντιακὴ περιοχὴ— ἀπὸ τὴ μέθοδο συλλογῆς τῶν ἀριθμητικῶν δεδομένων» (τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐλάμβανε ὡς βάση τὸ μαθητικὸ πληθυσμὸ) «καὶ ἀπὸ τὸ χρόνον καταγραφῆς τῶν παρουσιαζομένων στατιστικῶν στοιχείων.»

Τὰ «ὑπερβολικά» δημογραφικά δεδομένα, πού εἶχε ἀνακοινώσει στο Βενιζέλο, ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης τὰ εἶχε ὁ ἴδιος καταγράψει στο ὑπόμνημά του πρὸς τὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1919¹³⁴. Ἦταν ὁ πρῶτος, πού δημοσία καὶ ἐπίσημα διακήρυξε πὼς ὁ Πόντος πρέπει νὰ ἀποκτήσει ἀνεξαρτησία καὶ τέθηκε ἐπικεφαλῆς ποντιακῶν σωματείων, πού δροῦσαν σὲ ἄλλες χῶρες ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Ρωσία, στὸν ἀγῶνα νὰ πείσει τὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης στο Παρίσι νὰ παραχωρήσει τὸ αὐτόνομο καθεστῶς στὸν Πόντο.¹³⁵

Λίγες μέρες πῶ ὕστερα, στίς 23 Ἀπρ. / 6 Μαΐου ἢ τὴν ἐπομένη, οἱ Βενιζέλος καὶ Χρῦσανθος, μετὰ καὶ νέα συνάντησή τους, συμφωνοῦν καὶ ἀποφασίζουν νὰ μεταβεῖ ὁ Χρῦσανθος στὸν Πόντο καί, ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση καὶ μὲ τοὺς Τούρκους τῆς περιοχῆς ἐκείνης, νὰ κηρύξει τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου. Ὅμως, ὅπως συμβούλευσε ὁ Βενιζέλος, ἔπρεπε προηγουμένως νὰ ἐπισκεφθεῖ ὁ Χρῦσανθος τὸν πρόεδρο τῶν ΗΠΑ Wilson καὶ νὰ ἀκούσει τὴν ἐπίσημη ἀποψη τῆς Ἀμερικῆς.¹³⁶

134. Βλ. πῶ πάνω, σμ. 132.

135. Βλ. Ἀνδρεάδης, «Κωνσταντινίδης», σμ. 13, ὅπου ὁ ἀρθρογράφος τεκμηριώνει ὅτι ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης πρῶτος ἐπίσημα ἐκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς ποντιακῆς περιοχῆς καὶ ἐπιβεβαιώνει ὅσα εἶχε γράψει ὁ Ὅδ. Λαμφίδης («Τρία σημεία», 243), ὅτι τὴν πρώτη σκέψη γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία αὐτὴ τὴν εἶχε συλλάβει ὁ Κ. Γ. Κωνσταντινίδης καὶ ὄχι Ἑλληνοπόντιοι πρόσφυγες στὴ Ρωσία. Ἀκριβέστερα ὁ Λαμφίδης («Ἡ πρώτη ἐκδήλωση», 111) ἔγραψε ὅτι τὸ Συνέδριο Ποντίων Μασσαλίας, τοῦ ὁποῦ ὁ Κωνσταντινίδης ἦταν ἐπίτιμος πρόεδρος καὶ ἐμπνευστὴς καὶ δημιουργός, μὲ προκήρυξη τὴν 1.10.1917 εἶχε προβάλλει γιὰ πρώτη φορὰ δημόσια καὶ ἐπίσημα τὸ αἴτημα γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς ποντιακῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ.

136. Ἀναμνήσεις, 197: «Ἐπεσκέφθην τὸν Βενιζέλον, ὅστις φαίνεται ἐνθουσιασμένος μὲ τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου, περὶ τοῦ ὁποῦ τὸν ἔκαμα νὰ ἐνδιαφερθῇ καὶ ἐμείναμε σύμφωνοι νὰ μεταβῶ εἰς τὸν Πόντον διὰ νὰ συνεννοηθῶ μὲ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ κηρύξωμεν, ἂν εἶναι δυνατόν, τὴν ἀνεξαρτησίαν του. Ἀλλὰ πρῶτα-πρῶτα, εἶπεν ὁ Βενιζέλος, πρέπει νὰ ἴδῃτε τὸν Wilson.» γιὰ τὰ διαμειφθέντα στὴ συνάντηση αὐτὴ μὲ τὸν Wilson βλ. Ἀναμνήσεις, 199-202. Καταγραφή τῆς «συνεντεύξεως» τοῦ Ἀμερικανοῦ προέδρου στο μνηροπολίτη Χρῦσανθο [16.5.1919], ὁ.π., «Παράρτημα κειμένων», 343-50 χειρόγραφο κείμενο καὶ 351-54 μεταγραμμένο κείμενο· βλ. ἀκόμα Θεοφύλακτος, 182, 259. Ἡ ἐνέργεια ὁμως γιὰ τὴν ἀνακήρυξη ἀνεξαρτησίας τῆς ποντιακῆς περιοχῆς καθυστέρησε καὶ ἐν τέλει ματαιώθηκε ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς συγκυρίας, πού, ὅπως ἦταν φυσικὸ, κατήυθνε τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνδιασκέψεως Εἰρήνης, τῆς ἑλλαδικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ μνηροπολίτη Χρῦσανθο. Τὰ γεγονότα καὶ οἱ μεταβολές τῶν ἀποφάσεων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ματαίωσαν τὴν ἀνακήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου.

Ἐντωμεταξύ, κατὰ τὴν ἀρχικὴ ἐντολὴ τοῦ Βενιζέλου, ἡ ἐνδεχόμενη ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου θὰ συνοδευόταν καὶ ἀπὸ μιὰ στρατιωτικὴ ἐπιτόπια στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου ὀργάνωση τακτικῶν μονάδων.¹³⁷

Μεταγενέστερα ὁμως σημαντικὴ ἐπίδραση γιὰ τὴν ἐξέλιξη στὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τῶν Ποντίων φαίνεται ὅτι εἶχε μιὰ ἐπίσκεψη στὸν πρωθυπουργὸ Βενιζέλο: Πράγματι σὲ συνάντηση τῶν μητροπολίτη Χρυσάνθου, Ἄ. Παπᾶ, γιαιτροῦ, μελῶν τῆς Πατριαρχικῆς Ἀντιπροσωπείας, καὶ Θ. Ἀρτζόγλου μὲ τὸ Βενιζέλο στίς 5/18 Μαΐου 1919 ὁ Βενιζέλος ἀκούει ἀπὸ τὸν Ἀρτζόγλου τὸ αἴτημα τῶν Ποντίων γιὰ στρατιωτικὴ ὀργάνωση. Ὁ Ἀρτζόγλου, ὅπως ἀνέφερε στὸ Βενιζέλο, εἶχε καὶ τὴν ἐξουσιοδότηση ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας βουλευτὲς τοῦ ὀθωμανικοῦ κοινοβουλίου νὰ βοηθήσει τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση σὲ ὅ,τι χρειασθεῖ. Στὴ συνάντηση ἀκριβῶς αὐτὴ ὁ Βενιζέλος ἐπισήμως ἀναγγέλλει ὅτι ἤδη ἔδωσε ἐντολὴ νὰ ἀναλάβει ὁ συνταγματάρχης Καθενιώτης τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση.¹³⁸

Ἔτσι τέσσερις περίπου μῆνες μετὰ τίς 25 Ἀπρ. 1919¹³⁹, στίς 16/29 Αὐγ., ὁ Βενιζέλος ἀπὸ τὸ Παρίσι παραγγέλλει στὸν ὑφυπουργὸ [Στρατιωτικῶν] στὴν Ἀθήνα νὰ διατεθεῖ ὁ συνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ Δημήτριος Καθενιώτης γιὰ νὰ συγκροτήσῃ στρατιωτικὸ σχηματισμὸ ἀπὸ ἓνα σύνταγμα πεζικοῦ καὶ μιὰ πυροβολορχία στὴν Ἀθήνα¹⁴⁰. Ἡ ἀρχικὴ ἐντολὴ ἦταν ὁ Καθενιώτης νὰ ἐξετάσει τίς δυνατότητες ἐπιτόπιας στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου στρατιωτικῆς ὀργάνωσης Ποντίων. Ὅμως ἡ πολιτικὴ συγκυρία καὶ ἡ συνεχῶς αὐξανόμενη δύναμη τοῦ κινήματος τοῦ Κεμάλ Πασσᾶ ἐπέβαλαν τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τόπου. Ὁ Καθενιώτης δέχτηκε ἐξαρχῆς τὴν ἐντολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδας Βενιζέλου καὶ παρὰ τίς μεταλλάξεις τῆς τὴν ὑπηρετήσε¹⁴¹, σύμφωνα μὲ

137. *Ἐκθεσις*, 44-49.

138. *Ἀναμνήσεις*, 204. «Ἦλθεν ὁ Θ. Ἀρτζόγλου, καὶ αὐτός, ὁ Παπᾶς καὶ ἐγὼ μεταβαίνομεν παρὰ τῶ Βενιζέλω διὰ νὰ τοῦ ἀναφέρῃ ὁ Θ. Ἀρτζόγλου τὴν αἴτησιν τῶν Ποντίων περὶ στρατιωτικῆς ὀργάνωσης. Ὁ Βενιζέλος μένει σύμφωνος καὶ ὀρίζει τὸν συνταγματάρχην Δ. Καθενιώτην διὰ τὸ ἔργον. Ὁ Θ. Ἀρτζόγλου λέγει ἀκόμη ὅτι ἔχει ἐξουσιοδοτηθῆ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας βουλευτὰς τοῦ Ὄθωμανικοῦ Κοινοβουλίου νὰ βοηθήσῃ τὸ ἔργον τῆς Κυβερνήσεως εἰς ὅ,τι χρειασθῆ. Ὁ Βενιζέλος τὸν πῆχαρίστησε.» Βλ. καὶ *Ἐκθεσις*, 39-51.

139. *Ἐκθεσις*, 39.

140. *Ἐκθεσις*, 196-227.

141. Μόνο στίς 10 Ὀκτ. 1919 ὁ Καθενιώτης, μετὰ τὴν ἐπάνοδό του ἀπὸ τὴ δευτέρα

τὴν Ἐκθεσὴ του, ἀπὸ τὶς 25 Ἀπρ. 1919 ἕως τὶς 3 Ἰουν. 1920¹⁴². Βέβαια ἡ ἀρχικὴ ἐντολὴ ὑπέστη διάφορες μεταβολές, οἱ ὁποῖες τελικὰ ἀπομάκρυναν τὸ στόχο: ὁ Πόντος νὰ ἀποτελέσει αὐτόνομη ἢ αὐτοδιοικουμένη περιοχὴ. Μοναδική, βασικὴ καὶ κύρια πηγή¹⁴³ μέχρι σήμερα γιὰ τὴν ἐξιστόρηση τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς εἶναι ἡ Ἐκθεση Καθενιώτη, ποὺ περιλαμβάνει ἀρκετὰ ἀναλυτικὴ καταγραφή καθὼς καὶ συναφὴ ἐπίσημα ἔγγραφα.

Ἡ Ἐκθεση, μὲ τίτλο *Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου - Ἐκθεσις τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν μου*, διαιρεῖται ἀπὸ τὸ συντάκτη σὲ τρεῖς περιόδους: *Περίοδος Α΄*. Ἐπιδίωξις Στρατιωτικῆς Ὀργανώσεως ἐπιτοπίως· *Περίοδος Β΄*. Ἐπιστράτευσις τῶν ἐν Ἑλλάδι προσφύγων Ποντίων καὶ διαδοχικὰ διαβήματα εἰς Μεγάλας Δυνάμεις πρὸς ἀνάληψιν ἐντολῆς Διοικήσεως ἐν Πόντῳ. *Περίοδος Γ΄*. Ἐπιδίωξις συνεργασίας μετὰ Ἀρμενίας. *Τμῆμα Δ΄*. Παραμένουσα θέσις τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου μὲ ὑπότιτλο *Συμπέρασμα ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἐξελίξεώς του*.

Καὶ χρονολογικὰ: *Περίοδος Α΄*: 25 Ἀπρ. 1919 - 16/29 Αὐγ. 1919 (Ἐκθεσις, 3-227)· *Περίοδος Β΄*: μετὰ τὶς 16/29 Αὐγ. 1919 - 3/16 Ἰαν. 1920 (Ἐκθεσις, 228-928)· *Περίοδος Γ΄*: μετὰ τὶς 3/16 Ἰαν. 1920 - 5/18 Ἀπρ. 1920 (Ἐκθεσις, 929-1538)· *Τμῆμα Δ΄*: μετὰ τὶς 5/18 Ἀπρ. 1920 (Ἐκθεσις, 1539-2117).

Τὸ πόνημα ἀρχίζει στὶς 25 Ἀπρ. 1919 καὶ περατοῦται μὲ τὴν ἐπισφράγιση τοῦ ἀρνητικοῦ ἀποτελέσματος γιὰ τοὺς Ἑλλήνες Ποντίους

παραμονὴ του στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀντιμετωπίζοντας τὶς δυσκολίες ποὺ παρεμβάλλονταν στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν στρατιωτικῶν μονάδων, ἀποφασίζει νὰ παραιτηθεῖ καὶ νὰ θεωρήσει *λήξασαν* τὴν ἀνατεθεῖσα σ' αὐτὸν ἀποστολὴ (Ἐκθεσις, 257-60)· βλ. καὶ πιὸ κάτω, 72.

142. Τότε ὑποβάλλεται ἡ Ἐκθεση ἀπὸ τὸν Καθενιώτη στὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλο (Ἐκθεσις, 2117).

143. Ὡς ἀμεση πηγὴ θὰ μπορούσαν νὰ λογισθοῦν καὶ κείμενα τῶν συνεργατῶν - στρατιωτικῶν τοῦ Καθενιώτη (λοχαγοῦ Β. Καραπαναγιώτη, ὑπολοχαγοῦ Ἀ. Παπῆ καὶ ἕξ ἐφεδρῶν ὑπολοχαγοῦ Λάζ. Ἀνδρεάδη). Δυστυχῶς μέχρι σήμερα μόνο ὁ Ἀ. Παπῆς ἀφησε ἀπομνημονεῦματα, ἀνέκδοτα, ποὺ ἀναφέρονται, ἔστω καὶ μὲ ὑπερβολικὴ συντομία, στὴ στρατιωτικὴ αὐτὴ ἀποστολὴ γιὰ τὸν Πόντο καὶ ὅπου προβάλλονται μερικὲς προσωπικὲς τοῦ ἀπομνημονευματογράφου στιγμὲς κατὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, «Ἐπιθεώρηση», 14.

στή Συνδιάσκεψη του Σάν Ρέμο¹⁴⁴ (5/18 Ἀπρ. 1920¹⁴⁵). Ἡ Συνδιάσκεψη αὐτή, πού ἀποφάσισε τοὺς ὅρους τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν (28 Ἰουλ. / 10 Αὐγ. 1920)¹⁴⁶, δὲν καθόριζε τὰ ἀνατολικά σύνορα τῆς Τουρκίας καί κατ' ἀκολουθίαν τὴν τύχη τοῦ Πόντου, γεγονός πού ἄφηνε ἔστω καί μικρὲς ἐλπίδες ἀλλὰ ὅπωςδήποτε ἐλπίδες¹⁴⁷.

Κανονικά ἡ Ἐκθεση τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Καθενιώτη γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα ἔπρεπε νὰ περατώνεται ἐδῶ. Ὁ συντάκτης τῆς ὁμως, ὡς ἐπιτελικὸς ἀξιωματικὸς, προσέθεσε ἐν τέλει (ὡς Τμῆμα Δ΄)¹⁴⁸ ἕνα ὀλόκληρο κεφάλαιο πού ἐπιγράφεται *Παραμένουσα θέσις τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου*.

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ τμῆμα δικαιολογοῦν οἱ φράσεις ἡ *Συνδιάσκεψις τοῦ Σάν-Ρέμο ἀφισεν ἀκαθόριστον τὸ ζήτημα τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς Τουρκίας, καὶ συνεπῶς καὶ τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου, μὲ ἐλαχίστας πάντοτε ἐλπίδας, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἐκκρεμές*¹⁴⁹. Σ' αὐτὸ ὁ Καθενιώτης, μὲ τὴν ἐμπειρία πού ἀπέκτησε, καταγράφει τὰ προβλήματα πού ἀνεφύησαν κατὰ τὴν ἀνέλιξη αὐτῆ καὶ τίς λύσεις, τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὡς στρατιωτικὸς διέβλεπε καὶ διαβλέπει. Τὸ τμῆμα αὐτὸ ἔχει ὡς ὑπότιτλος: Ὁ Ἀρμενικὸς κίνδυνος ἐν Πόντῳ (1563)· Συνεργασία μὲ τοὺς Τούρκους (1736)· Τὸ ἀδιαίρετον τοῦ Πόντου (1821)· Παρούσα θέσις τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου (1898)· Αἴτια προκαλέσαντα τὰς πλάνας (2002). Καὶ τὸ τελικὸ συμπέρασμα τοῦ ἐπιτελικοῦ ἀξιωματικοῦ: Ἡ στρατηγική, κατὰ τὸν Καθενιώτη, ὑπαγορεύει — καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐντολὴ κατὰ κάποιον τρόπο — στὸ ἑλληνικὸ κράτος στὴ Μικρὰ Ἀσία νὰ θεωρεῖ, ἔστω καὶ μετὰ τίς 3 Ἰουν. 1920, ὅτι ἡ ποντιακὴ περιοχὴ δὲν παύει νὰ εἶναι σημεῖο στηριξέως τῆς γενικότερης πολιτικῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ.¹⁵⁰

144. Ἐκθεσις, 1534/35.

145. Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία* 4, 305· *IEE* 15, 138.

146. Γιὰ τὴ συνθήκη καὶ τὸ περιεχόμενό της βλ. *IEE* 15, 139-44.

147. Ἐκθεσις, 1534-38. Ὁ Βενιζέλος μάλιστα, σὲ συνομιλία του μὲ τὸν Καθενιώτη λίγο πρὶν ἀπὸ τίς 17 Φεβρ. 1920 στὸ Λονδίνο, ἐπέμενε νὰ συνεχίσει ὁ τελευταῖος τὴ δραστηριότητά του, γιατί ἦταν δυνατὸν ἡ Συνδιάσκεψη νὰ μεταβάλλει ἄποψη (Ἐκθεσις, 1212-15).

148. Ἐκθεσις, 1539-2117.

149. Ἐκθεσις, 1534-38.

150. Ἐκθεσις, 2046/47: *Παρ' ὄλην τὴν ἀπομάκρυνσίν του, ὁ Πόντος δὲν ἐξέρχεται τῆς σφαίρας τῆς γενικῆς δράσεως τῆς Ἑλλάδος.*

Γιὰ νὰ διευκολύνουμε τόσο τὸν ἀναγνώστη ὅσο καὶ τὸν ἐρευνητὴ, παρέχουμε περίληψη τῶν τεσσάρων τμημάτων τῆς Ἐκθέσεως:

Πρώτη περίοδος — Ἀπόφαση γιὰ ἐπιτόπια στὸν ποντιακὸ χῶρο στρατιωτικὴ ὀργάνωση τῆς ποντιακῆς περιοχῆς: Ἡ ὀργάνωση αὐτὴ ἦταν αἴτημα καὶ τῶν Ποντίων. Στὴ συνάντηση Βενιζέλου μὲ Θ. Ἀρτζόγλου ἐκφράζεται ἡ πεποίθηση τῶν Ἑλλήνων βουλευτῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ κοινοβουλίου καὶ προτείνεται στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση κάθε βοήθεια ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες βουλευτές· στὴ συνάντηση αὐτὴ ὁ Βενιζέλος ἀναγγέλλει ἐπίσημα ὅτι τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωση ἔχει ἀναλάβει ὁ συνταγματάρχης Καθενιώτης. Ὁ Βενιζέλος δέχθηκε, χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴ θέση ποὺ διατύπωσε στὸ ἐπίσημο ὑπόμνημα διεκδικήσεων τῆς Ἑλλάδας, νὰ ἀφήσει, καὶ μὲ τὴν εὐμενὴ συμπαράσταση τῆς ἐπίσημης ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, νὰ πορευθεῖ ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωση τῆς ποντιακῆς περιοχῆς. Ἦταν μιὰ ἀπόφαση στὸ πλαίσιο τῆς διακηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ Καθενιώτης βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη δυὸ φορές, τὴν πρώτη γιὰ μιὰ σύσκεψη μὲ ἐπιτροπὴ Ποντίων καὶ τὴ δεύτερη γιὰ νὰ περιμένει τὴν ἐπάνοδο τοῦ μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθου ἀπὸ τὴ Δύση. Ὅμως ἡ πρώτη ἀπόφαση τοῦ Βενιζέλου γιὰ ἐπιτόπια ὀργάνωση μεταιώνεται ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀντιρροήσεις ποντιακῶν ὀργανώσεων καὶ ἰδίως τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου, διότι, ἔλεγαν, τὰ ἀντίποινα τῶν Τούρκων στὴν ποντιακὴ περιοχὴ θὰ ἦταν ὀλέθρια γιὰ τοὺς Ἑλληνες στὸν Πόντο. Ἔτσι ὁ Βενιζέλος μετατρέπει τὴν ἐπιτόπια στρατιωτικὴ ὀργάνωση σὲ ὀργάνωση στρατιωτικῶν σχηματισμῶν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο (Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη), ποὺ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴ συμμαχικὴ δύναμη ποὺ θὰ ἀναλάμβανε τὴ διοίκηση τῆς ποντιακῆς περιοχῆς. Τὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς καθορίζει ἡ ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ 16/29 Αὐγ. 1919 πρὸς τὸν ὑφυπουργὸ [τῶν Στρατιωτικῶν] στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴ συγκρότηση τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν δυνάμεων.

Δεύτερη περίοδος — Συγκρότηση στρατιωτικῶν τμημάτων στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀναζήτηση κηδεμονίας στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου ἀπὸ μέρους μεγάλης Δυνάμεως: Ἡ συγκρότηση τῶν στρατιωτικῶν μονάδων στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο διενεργεῖται μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ μονάδες αὐτές εἴτε θὰ σταθμεύσουν κοντὰ στὴν ποντιακὴ περιοχὴ (Βατοῦμ) εἴτε θὰ ἀποτελέσουν στρατιωτικὴ δύναμη γιὰ τὴ μεγάλη Δύναμη ποὺ θὰ ἀναλάμβανε τὴ διοίκηση τῆς ποντιακῆς περιοχῆς. Τὸ ἀποτέλεσμα ὁμως τῆς προσπάθειας γιὰ ἀναζήτηση κηδεμονίας εἴτε ἀπὸ μέρος τῶν ΗΠ

της Ἀμερικής είτε ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἀρνητικό.

Τρίτη περίοδος — Προσπάθεια Ἑλληνοποντίων γιὰ διάλογο καὶ συνεργασία μὲ τοὺς Ἀρμενίους ἰθύνοντες στὸν Καύκασο ἢ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη (Παρίσι-Λονδίνο): Ὅμως καὶ ἡ μετὰ πολλοὺς κόπους συναφθεῖσα προσωρινὴ συμφωνία τῶν δύο μερῶν, Ἑλληνοποντίων καὶ Ἀρμενίων, δὲν ἔχει κανένα οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα, διότι ἡ Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου, ὅπως καὶ μεταγενέστερα τοῦ Σάν Ρέμο, καθόριζε ὑπαρξὴ μικρῆς Ἀρμενίας μὲ περιορισμένο σὲ ἔκταση χῶρο καὶ μὲ διέξοδο μόνο ἐμπορικὴ στή Μαύρη Θάλασσα.

Τελευταῖο τέταρτο τμήμα — Παραμένονσα θέση τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου, συμπεράσματα: Ἡ Ἐκθεση προβάλλει ὡς μοναδικὸ πλαίσιο γιὰ τὴ σωτηρία τῶν Ἑλλήνων Ποντίων τῆς μικρασιατικῆς περιοχῆς τὴν ὑπαγωγή τους στοὺς διεθνεῖς κανόνες καὶ διατάξεις γιὰ τὶς μειονότητες στὸ τουρκικὸ κράτος. Ὁ συντάκτης τῆς Ἐκθέσεως διερευνητικὰ συζητεῖ τὶς μέχρι τότε ἐπικρατούσες ἰδεολογίες, τὴ συμπόρευση τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων καὶ τὴν συμπόρευση μὲ τοὺς Ἀρμενίους. Ἡ συζήτηση ἀφορᾷ κατὰ τὸ μεγαλύτερό της μέρος ἓνα πλαίσιο, τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει πλέον μετὰ τὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Σάν Ρέμο. Ἐντούτοις ἐκθέτει τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο τῆς καθεμιᾶς: Τὴν ἐπίσημη Τουρκία τὴν ἀποκλείει ὡς συνεταῖρο τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων στὸ τουρκικὸ κράτος, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν ἀποψίλωση τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους λόγω τῶν βαλκανικῶν πολέμων ἀλλὰ καὶ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὕτη ἀντικρούει τὸ πολιτικὸ ἰδεῶδες τοῦ Ἰωάννα Δραγοῦμη, χωρὶς νὰ τὸν ἀναφέρει ὀνομασί. Ὡς πρὸς τὴν Ἀρμενία, ἂν καὶ ἔπαυσε μετὰ τὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Σάν Ρέμο νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ κινεῖται μιὰ ἑλληνοαρμενικὴ συνεννόηση, ἐντούτοις ἐκθέτει τὴν ἀρμενοφοβία ποὺ εἶχε ἐπικρατήσει μετὰ τῶν Ἑλλήνων Ποντίων ὅπως καὶ τὴν ἰδίως ἀπὸ τοὺς ἔξω τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Ἑλληνες Ποντίους προβαλλομένη ἀπορρόφηση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἀπὸ τοὺς Ἀρμενίους. Γιὰ τὴν ἀντίκρουση τῆς ἀπορροφήσεως καὶ πρὸς ἀντικατάστασίν της εἶχε δημιουργηθεῖ μιὰ νέα πολιτικὴ ἰδεολογία, ποὺ εἶχε ὡς ἀρχὴ τὸ ἀδιαίρετο τοῦ ποντιακοῦ χώρου, δηλ., προκειμένου νὰ διαφύγει τὴν τουρκικὴ τυραννία ὁ ἑλληνικὸς Πόντος, οἱ Ἑλληνες Πόντιοι συμφωνοῦν νὰ συναποσπασθεῖ μὲ τὸ ἀρμενικὸ κράτος ἢ ποντιακὴ περιοχὴ στὸ σύνολο καὶ ὄχι σὲ τμήματά της. Σημειώνουμε ἐν τέλει ὅτι οἱ διάφορες πολιτικὲς ἰδέες, ποὺ ὑπῆρξαν σημεῖα διαφωνίας μὲ ἐκείνες τοῦ ἐπίσημου ἑλληνικοῦ κράτους, εἶχαν ὡς πρωτεργάτη καὶ κύριο

ἐκπρόσωπο τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο καὶ ὄλους ἐκείνους οἱ ὅποιοι τὸν ὑποστήριζαν.¹⁵¹

Τὸ ἀρχεῖακὸ αὐτὸ κείμενο ἔμενε κατὰ βᾶσιν ἀνέκδοτο — ἀφοῦ μόνον ἀποσπασματικὰ εἶχε γίνει γνωστό¹⁵² — καὶ σχεδὸν ἀχρησιμοποίητο ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς καὶ ἱστοριοδίφες, μέχρις ὅτου δημοσιεύθηκε ἐξολοκλήρου τὸ 1957¹⁵³. Μεταγενέστερα, ἀπὸ τοὺς νεότερους ἐρευνητὲς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ποντιακὸ ζήτημα μόνον μερικοὶ γνώριζαν καὶ τὴν Ἔκθεση Καθηνιώτη.¹⁵⁴

Γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ κειμένου τῆς Ἔκθεσεως ὑπενθυμίζουμε ὅτι στὶς 5/18 Ὀκτ. 1920, τέσσερις μῆνες μετὰ τὴ σύνταξη καὶ ὑποβολή της, ὁ Β. Ἰωαννίδης σὲ ἐπιστολὴ-ἔγγραφο γράφει ὅτι πρέπει νὰ κοινοποιηθεῖ εὐρύτερα ἢ Ἔκθεση, ἢ ὅποια μετὰ τὴν ἡμερομηνία αὐτὴ γίνεται πλέον γνωστὴ στὸ εὐρύτερο κοινό.¹⁵⁵

Ἔτσι πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι μόνον τότε, στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου τοῦ 1920, λίγες μέρες πρὶν ἀναχωρήσει ὁ Καθηνιώτης γιὰ νὰ ἐνταχθεῖ στὰ μάχιμα τμήματα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (18 Ὀκτ. 1920)¹⁵⁶ ἢ Ἔκθεσή του ἄρχισε νὰ κυκλοφορεῖται καὶ ὅτι μέχρι τότε δὲν ἦταν γνωστὴ σὲ εὐρύτερο κύκλο.

Ὅμως τὴν Ἔκθεση Καθηνιώτη, ἀκόμα καὶ μετὰ τὸν Ὀκτώβριο 1920, εἶχαν ὑπόψη, ἂν ὄχι σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση, τουλάχιστον σὲ γενικὲς γραμμὲς, λίγα μόνον ἄτομα ποὺ ἔδρασαν στὸν ἀγῶνα γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα.¹⁵⁷ Ἀκόμα λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ τὴ μελέτησαν καὶ τὴ χρησιμοποίησαν, ὅταν ἀνερεύνησαν τὴν ἱστορία τῶν χρόνων ἐκείνων.¹⁵⁸

151. Ἔκθεσις, 1642-53.

152. Βλ. πιὸ πάνω, «Ἐπιθεώρηση», ἰδιαιτέρως 29-38 (Π. Τοπαλίδης, Ἑλ. Παυλίδης).

153. Λαμψίδης, Ἑλληνες τοῦ Πόντου, 35-94.

154. Βλ. πιὸ πάνω, «Ἐπιθεώρηση», 40 κ.ἑξ.

155. Θεοφύλακτος, 299· περισσότερα βλ. πιὸ πάνω, «Ἐπιθεώρηση», σ. 16 σημ. 11, καὶ σ. 29.

156. Βλ. Θεοφύλακτος, 298, ἐπιστολὴ Β. Ἰωαννίδη πρὸς Λ. Ἰασονίδη καὶ Θ. Καζαντζόγλου, 17.10.1920, 1): «[...] Χθὲς παρουσιάσθησαν ὁμοῦ εἰς Κ. Καθηνιώτην, ἀναχωροῦντα αὐριον εἰς Σμύρνην.»

157. Βλ. πιὸ πάνω, «Ἐπιθεώρηση», 29-38 (Τοπαλίδης, Παυλίδης).

158. Βλ. πιὸ πάνω, «Ἐπιθεώρηση», 40-43 (Μαρχεζίνης, Ἀλεξανδρῆς, Hassiotis).

Περίοδος Α΄. — Ἀπόφαση γιὰ ἐπιτόπια στὸν ποντιακὸ χῶρο στρατιωτικὴ οργάνωση: 25 Ἀπρ. 1919 - 16/29 Αὐγ. 1919 (Ἔκθεσις, 3-227).

Γράφει ὁ Καθενιώτης¹⁵⁹: *Οὕτω, τὴν 25ην Ἀπριλίου, ἐνῶ ἐπρόκειτο νὰ ἀπέλθω μετὰ δύο ἡμέρας ἐπὶ κεφαλῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς παρὰ τῷ Ρουμάνῳ Ἀρχιστρατήγῳ, καλέσας με ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Διομῆδης, μοὶ ἀνεκοίνωσε τηλεγράφημα τοῦ Κυρίου Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, δι' οὗ μοὶ ἐδίδετο ἐκλογή μετὰ τῆς ἄνω ἀποστολῆς καὶ μιᾶς ἐτέρας εἰς τὸν Πόντον, ὅπου θὰ προέβαινον τῇ συνεργασίᾳ ἐντεῦθεν προερχομένων στελεχῶν καὶ κατὰ προτίμησιν καταγομένων ἐκ τοῦ Πόντου, διὰ χρημάτων δὲ καὶ ὄπλων, τὰ ὅποια θὰ παρείχον οἱ Πόντιοι, εἰς οργάνωσιν τακτικῶν Μονάδων, ἀρχόμενος ἀπὸ Λόχου καὶ ἐξακολουθῶν μέχρι συμπληρώσεως Συντάγματος.*

Ἔτσι νομίζουμε ὅτι ὁ Βενιζέλος ἀνέθεσε στὸν Καθενιώτη τὴ στρατιωτικὴ οργάνωση τοῦ Πόντου στίς 25 Ἀπρ.¹⁶⁰ 1919, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Καθενιώτης ἀναγράφει στὴν ἀρχὴ τῆς Ἐκθέσεώς του, καὶ ὅτι τότε ὁ Βενιζέλος ἔστειλε μιὰ πρώτη διαταγὴ στὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Διομῆδη νὰ καλέσει γιὰ τὰ περαιτέρω τὸν Καθενιώτη. Σημειωτέον ὅτι ὁ Βενιζέλος στὸ τηλεγράφημά του ἐκεῖνο καθορίζει σαφῶς καὶ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ὀργανωτῆ.

Ἡ ἀποστολὴ, πού εἶχε ἀναλάβει ὁ Δ. Καθενιώτης κατὰ τὴν ἐντολὴ τοῦ Βενιζέλου, συνίστατο στὴν οργάνωση τακτικῶν μονάδων μὲ στελέχη προερχόμενα κατὰ προτίμηση ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ μὲ χρήματα καὶ ὄπλα πού θὰ προσέφεραν οἱ Πόντιοι. Ἡ οργάνωση αὐτὴ θὰ γινόταν ἐπιτοπίως στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου. Ἡ πρωθυπουργικὴ ἐντολὴ περιελάμβανε καὶ τὴ ρητὴ σύσταση ὁ Καθενιώτης νὰ μεταβεῖ κατὰ πρῶτον στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ συζητήσῃ ἐκεῖ μὲ τοὺς Ποντίους τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο θὰ ἀναλάμβανε.

159. Ἔκθεσις, 39-49.

160. Προφανῶς ὑπάρχει πρόβλημα στὴν ἡμερομηνία, ἐὰν εἶναι ἡ 25η Ἀπρ. κατὰ τὸ παλαιὸ ἢ ἡ 8η Μαΐου κατὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Ὁ Δ. Καθενιώτης στὴν Ἐκθεση, στὸ τέλος (2117), γράφει: *Ἐν Ἀθήναις τῇ 3ῃ Ἰουνίου 1920* καὶ ὅλες οἱ προηγούμενες ἡμερομηνίες συνάδουν μὲ αὐτὴν. Τὸ νέο ἡμερολόγιο εἰσάγεται ἐπίσημως στὴν Ἑλλάδα στίς 16 Φεβρ. / 1 Μαρτ. 1923 (βλ. *IEE* 15, 259/60), ἀρα ἡ Ἐκθεση πρέπει νὰ ἔχει χρησιμοποιήσει ἡμερομηνίες κατὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο. Ἡ 25η Ἀπρ. πρέπει λοιπὸν νὰ ἀντιστοιχεῖ στὴν 8η Μαΐου. Ἴσως τὸν ὑπολογισμὸ αὐτὸν ἔχοντας ὑπόψη ὁ Ἀλεξανδρῆς ἔγραψε (δ.π., 442[18]), χωρὶς νὰ τὸ καθορίζει ἐπακριβῶς, ὅτι ὁ Βενιζέλος ὄρισε τὸν Καθενιώτη τὸ Μάιο τοῦ 1919.

Πράγματι ὁ Καθενιώτης ἀναχωρεῖ γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου μὲ ὑπόδειξη τῆς ἐλληνικῆς ἐκεῖ ἀρμοστείας συνεργάζεται μὲ ἐπιτροπὴ Ποντίων, πού τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ Μ. Πινατόγλου, Δ. Γαβριηλίδης, Γ. Θωΐδης, Γ. Μιχαηλίδης καὶ Σ. Παπαδόπουλος¹⁶¹. Ὁ Καθενιώτης παρέμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη στὸ διάστημα μετὰ τὶς 25 Ἀπρ. ἕως λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 27 Μαΐου / 10 Ἰουν. 1919.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης αὐτῆς παραμονῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τῆς συνεργασίας του μὲ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν Ποντίων καταγράφεται στὴν τηλεγραφικὴ ἀναφορὰ του —τὴν πρώτη— μὲ ἡμερομηνία 14 Μαΐου 1919 (στὸ δακτυλογραφημένο πρωτότυπο λανθασμένα γράφεται 1920¹⁶²) ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς τὸ Βενιζέλο στὸ Παρίσι καὶ στὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν στὴν Ἀθήνα.¹⁶³ Τὰ κύρια σημεῖα τῆς εἶναι:

Ἡ περιοχὴ τοῦ Πόντου δὲν εὖνοεῖ σύστασιν ἐνιαίου Στρατιωτικοῦ Κέντρου¹⁶⁴, ἄρα θὰ πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν δύο ἢ καὶ περισσότερα μερικότερα κέντρα. Ὁ ὑπερδιπλάσιος τουρκικὸς πληθυσμὸς προκαλεῖ δικαιολογημένα ἐπιφυλάξεις τῶν Ποντίων γιὰ τὴν ἐπιτόπια στρατιωτικὴ ὀργάνωση· φοβοῦνται ὅτι μὲ τὴν κήρυξη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Πόντου (ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ κινήματος)¹⁶⁵ θὰ ὑπάρξουν ἀντίποινα τῶν Τούρκων ἐναντίον τοῦ ἄοπλου ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ Πόντιοι πρότειναν νὰ ὀργανωθεῖ ἡ στρατιωτικὴ δύναμη στὸ Βατούμ ἢ στὸ Σοχοῦμ τῆς νότιας Ρωσίας. Ὁ Καθενιώτης ὁμως σημειώνει ὅτι οἱ μεγάλες τεχνικὲς δυσκολίες γιὰ τὴν ἀπόβαση σχετικὰ μεγάλης δυνάμεως καθιστοῦν ἀναπόφευκτη τὴν ἐπιτόπια στρατιωτικὴ ὀργάνωση, ἡ ὁποία θὰ ἔχει καὶ τὴ βοήθεια τῶν Ἑλλήνων Ποντίων ἐνόπλων τῆς περιοχῆς Σαμφούντας καὶ Πάφρας γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἡσυχίας.

Προϋπόθεση ἐντούτοις γιὰ κάθε στρατιωτικὴ ὀργάνωση καὶ ἀποβατικὴ κίνηση εἶναι: στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου, ὅπου θὰ γίνεῖ ἡ ἐνδεχόμενὴ ἀπόβαση στρατιωτικῆς δυνάμεως μόλις κηρυχθεῖ τὸ κίνημα τῆς ἀνεξαρτησίας, νὰ ὑπάρχει παρουσία, ἔστω καὶ μικρῆς, γαλλικῆς ἢ ἀγγλικῆς δυνάμεως, γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν βιαιότητες ἀπὸ μέρους τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ.

161. Γράφουμε τὰ ὀνόματα ὅπως ἀναγράφονται στὴν Ἐκθεση.

162. Βλ. πῶς πάνω, «Ἐπιθεώρηση», 34/35.

163. Ἐκθεσις, 58-119.

164. Ἐκθεσις, 71/72.

165. Ἐκθεσις, 89/90.

Ἡ κατάσταση αὐτή, συνεχίζει ὁ Καθενιώτης στό τηλεγράφημά του¹⁶⁶ πρὸς τὸ Βενιζέλο, τὸν ὀδήγησε νὰ ἐπισκεφθῆι στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ Γάλλο στρατηγὸ Ντ' Ἐσπεραὶ καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἀποστολὴ μικροῦ γαλλικοῦ στρατιωτικοῦ τμήματος στὸν Πόντο. Ὁ Γάλλος στρατηγὸς δήλωσε ὅτι θὰ πράξῃ αὐτό, ὅταν κατορθώσῃ νὰ ἀποσύρῃ δύο γαλλικὲς μεραρχίες ἀπὸ τὸ μέτωπο τῆς Βεσσαραβίας.¹⁶⁷ Οἱ Πόντιοι συνομιλητὲς τοῦ Καθενιώτη, μπροστὰ στὶς δυσκολίες αὐτές, συμφωνοῦν ὅτι ὁποιαδήποτε ἀπόφαση τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Παρισιοῦ πρὸς ἀπόσπασιν ἀπὸ Τουρκίας τοῦ Πόντου, ὑπὸ οἰανδήποτε μορφήν, ἔστω καὶ μὲ προσχώρησιν ὑπὸ ὄρους εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἀποτελεῖ μόνην σωτηρίαν τοῦ ζητήματος¹⁶⁸.

Ἐν τέλει εἶναι δυνατὴ, λέει ὁ Καθενιώτης, καὶ ἡ ἐκδήλωση ἀνταρτικοῦ κινήματος, ἐάν ὅμως ἔχει τὴν ἐπιδιοκιμασία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ὅποιαδήποτε ὀργάνωση ἀνεξαρτησίας χωρὶς τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καὶ χωρὶς τὴν ὕλική, σὲ μέσα καὶ ὄπλισμό, χορήγηση τοῦ κράτους εἶναι ἀδύνατη καὶ στὸν Πόντο ἀλλὰ καὶ στὸ Σοχούμ, ὅπου εἶναι πολὺ δύσκολος ὁ ἐφοδιασμός μὲ ὄπλα καὶ ἡ ἀγορὰ τους.¹⁶⁹

Τὴν τηλεγραφικὴ αὐτὴ ἀναφορὰ τοῦ Καθενιώτη μὲ τὴν προσυπογραφή καὶ τῶν Ποντίων συνομιλητῶν του ὁ Βενιζέλος ἔφερε σὲ γνῶση καὶ τοῦ Χρυσάνθου.¹⁷⁰

Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ σχόλιο τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου γιὰ δύο σημεῖα τῆς πρώτης αὐτῆς ἀναφορᾶς τοῦ Καθενιώτη. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ στὴ φράση: Ἐφ' ἐτέρου, ἡ ὑπεροχὴ εἰς ὑπερδιπλάσιον Τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τηρεῖ ὑπὸ διαρκῆ καὶ τελείως δικαιολογουμένην ἐπιφύλαξιν τοὺς Ποντίους, φοβουμένους ἀντίποινα ἐναντίον ἀόπλου πληθυσμοῦ ἅμα τῇ κηρῦξει τοῦ κινήματος.¹⁷¹

166. Ἐκθεσις, 96-105.

167. Οἱ συμμαχικὲς δυνάμεις, μαζὶ μὲ τὰ στρατεύματα τοῦ Λευκορώσου στρατηγοῦ Ντενίκιν, μάχονταν κατὰ τῆς μπολσεβικικῆς ἐπεκτάσεως καὶ ἐπικρατήσεως. Βλ. Ν. Petsalis-Diomidis, Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign: their Effect on the Pontus Question (1919), *Balkan Studies* 13/2 (1972) 221-63.

168. Ἐκθεσις, 102-05.

169. Ἐκθεσις, 105-13.

170. Ἀναμνήσεις, 204: «Ἐρχεται τηλεγράφημα ἀπὸ τὸν Δ. Καθενιώτην, ὅστις λέγει [...]. Τὸ τηλεγράφημα μοῦ τὸ ἔστειλεν ὁ Πρόεδρος.»

171. Ἐκθεσις, 74-77.

Γράφει ὁ Χρῦσανθος¹⁷²: «λέγει» [ὁ Καθενιώτης] «ὅτι εἶδε τοὺς ἐκεῖ Ποντίους, ὅτι φοβοῦνται κάθε κίνημα (παρεξήγησαν τὴν μυστικὴν Ὀργάνωσιν τὴν ὁποῖαν προέτειναν οἱ ἴδιοι).»¹⁷³

Τὸ δεύτερο σημεῖο ἀφορᾷ στὴ φράση: Ἐπιτροπὴ Ποντίων συμφωνεῖ ὅτι πᾶσα αὐτὸθι ἐπιτυγχανομένη ἀπόφασις Συνδιασκέψεως πρὸς ἀπόσπασιν ἀπὸ Τουρκίας τοῦ Πόντου, ὑπὸ οἰανδήποτε μορφήν, ἔστω καὶ μὲ προσχώρησιν ὑπὸ ὄρους εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἀποτελεῖ μόνην σωτηρίαν τοῦ ζητήματος.¹⁷⁴

Γράφει ὁ Χρῦσανθος¹⁷⁵: «λέγει» [ὁ Καθενιώτης] «[...] ὅτι εἶναι σύμφωνοι» [οἱ Πόντιοι] «νά λυθῇ τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου ἐν ἀρμονίᾳ τῶν γενικῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, ὅτι δέχονται ἔστω καὶ μὲ προσχώρησιν ὑπὸ ὄρους εἰς τὴν Ἀρμενίαν. [...] Τὴν ἐπομένην» [τῆς ἡμέρας πού ὁ Χρῦσανθος ἔλαβε γνώση τοῦ τηλεγραφήματος] «εἶδον τὸν Πρόεδρον καὶ τὸν ἠρώτησα τί ἔννοεῖ “μὲ προσχώρησιν ὑπὸ ὄρους”; Μοῦ ἀπήντησεν ὅπως τὸ ἐλέγομεν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἡμεῖς» [δηλαδή ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, αὐτὸ πού εἶχε γραφῆι στὸ ὑπόμνημα Βενιζέλου τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1918¹⁷⁶]. «Τότε τοῦ λέγω ὅτι αὐτοί» [ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Ποντίων, πού συνυπέγραψε μὲ τὸν Καθενιώτη τὸ ἔγγραφο μὲ τὴν ἐπίδικη φράση] «ἐκπροσωποῦν μόνον τὰ ἄτομά των καὶ ὄχι τοὺς Ποντίους¹⁷⁷. Ἐν τῷ

172. Ἀναμνήσεις, 204.

173. Τὴν πρότασιν αὐτὴ τῶν Ποντίων γιὰ μυστικὴ ὀργάνωσιν δὲν κατορθώσαμε ἐπακριβῶς μὲ βεβαιότητα νὰ ἐντοπίσουμε (Θεοφύλακτος, 296/97, 304). Κατὰ τὴν ἀποψὴν μας δὲν πρόκειται γιὰ μυστικὴ ὀργάνωσιν ἀλλὰ γιὰ ὀργάνωσιν ὑπὸ ἀπόλυτην ἐχεμύθειαν: μὲ ἀπόλυτη μυστικότητά θά ἔπρεπε νὰ λειτουργήσῃ ἡ ὀργάνωσιν ἐνόπλιον δυνάμειος γιὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Πόντου στὸ ἔδαφος τοῦ Πόντου. Βλ. καὶ πιὸ κάτω, 69/70, ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ Βενιζέλου.

174. Ἐκθεσις, 100-05.

175. Ἀναμνήσεις, 204.

176. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Βενιζέλου ὑπονοεῖ ὅτι ὁ Πόντος θά ἀπελευθερωνόταν μόνον μὲ τὴν ἴδρυσιν ἀρμενικοῦ κράτους. Βλ. πιὸ πάνω, 44/45, ἀπόσπασμα ἀπὸ ὑπόμνημα Βενιζέλου: On pourrait rattacher à l' État arménien [...].

177. Ἀναμνήσεις, 204. Εὐκρινέστερα περιγράφει ὁ Χρῦσανθος (δ.π., 275/76) συνεδρίασιν στὸ Βατοῦμ τῶν Δ. Καθενιώτη, Β. Ἰωαννίδη καὶ Θ. Θεοφύλακτου, παρουσιάσας καὶ τοῦ Ν. Λεοντίδη, κατὰ τὸ δεύτερον δεκαήμερον τοῦ Ἰανουαρίου 1920. Ἐκεῖ ἐγένετο συζήτησις γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα. Ὁ Θεοφύλακτος παραδέχτηκε «ὅτι θά ἦτο καλὸν ὄλος ὁ Πόντος ὁμοῦ νὰ ἐνωθῆ μετὰ τῆς Ἀρμενίας καὶ νὰ μὴ διαιρεθῆ εἰς δύο τμήματα, οὕτως ὥστε τμῆμα μὲν νὰ μείνῃ εἰς τὴν Ἀρμενίαν, τμῆμα δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν. Εἰς ταῦτα ὁ Καθενιώτης ἀπήντησεν: “Ἐὰν παρεχωρεῖτο μόνον ἡ Τραπεζοῦς εἰς τὴν Ἀρμενίαν θά ἐλέγατε ὄχι;” [...] Οἱ Β. Ἰωαννίδης καὶ Θ. Θεοφύλακτος μετὰ τινα φυσικὸν δισταγμὸν

μεταξύ ἀνηγγέλθη τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν Κ. Κωνσταντινίδην. Αὐτὸς δὲ διεμαρτυρήθη εἰς τοὺς Ποντίους» [ἀσφαλῶς στήν Ὁργάνωση Ποντίων] «τῆς Κωνσταντινουπόλεως.»¹⁷⁸

Ὅμως καὶ ὁ Χρῦσανθος στὸ ὑπόμνημά του, ποὺ εἶχε ἐγκριθεῖ ἀπὸ τὸ Βενιζέλο καὶ εἶχε ὑποβληθεῖ στὴ Συνδιάσκεψη τῆς Εἰρήνης, προσέγγισε κάπως τὴν ἄποψη αὐτῆ καὶ ἔτσι τελειώνοντας ἔγραφε: *C' est pourquoι nous sommes pręts à créer entre les deux états [δηλ. Ἀρμενίας καὶ Πόντου] des liens d' intime collaboration, mais à la condition expresse de l' indépendance absolue de chaque état autonome.*¹⁷⁹

[...] ἀπήντησαν: «Αἶ, βέβαια θὰ τὰ ἐδεχόμεθα.» Τότε παρενέβη ὁ Ν. Λεοντίδης — ὀπαδὸς τῆς πολιτικῆς τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου καὶ πρωταγωνιστῆς τῆς παρατάξεως αὐτῆς— καὶ ἀπέκρουσε τὴ δαίρεση τῆς ποντιακῆς περιοχῆς καὶ τὴν προσχώρηση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς περιοχῆς Τραπεζούντας στὴν Ἀρμενία. Γιὰ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ καὶ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Καθενιώτη στὴ συγκέντρωση ἐκείνη βλ. καὶ ἐπιστολὴ Λεοντίδη πρὸς Χρῦσανθο ἀπὸ 17/30 Ἰαν. 1920, ὅπου ὁ ἴδιος ἀφηγεῖται τὰ συμβάντα (Ἀναμνήσεις, 275-79).

178. Ἀναμνήσεις, 204/05. Ὑπάρχει καὶ προγενέστερο τηλεγράφημα τοῦ Κ. Γ. Κωνσταντινίδη τῆς 19.4.1919 ἀπὸ Μασσαλία πρὸς τὴν Ἐπιτροπεῖα Ποντίων Ἀθηνῶν, μὲ τὸ ὁποῖο ζητεῖται νὰ σταλεῖ διαμαρτυρία ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες Ποντίους γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη προσάρτηση τοῦ Πόντου στὴν Ἀρμενία. Βλ. Παυλίδης, *Δημοκρατία*, σ. 58 σημ. 1, ὅπου σημειώνεται: «Σχετικὸν τηλεγράφημα τοῦ Κωνσταντινίδου Μασσαλίας ἀπὸ 19/4/1919 πρὸς τὴν Ἐπιτροπεῖαν τῶν Ποντίων Ἀθηνῶν ἔχει ὡς ἐξῆς: *Prière reunir tous originaires Pontos pour adresser protestation contre annexion eventuelle Pontos à l' Arménie. Télégraphiez. Constantinides.*» Ἡ τηλεγραφικὴ αὐτὴ πρόσκληση τοῦ Κωνσταντινίδη γιὰ ὑποβολὴ διαμαρτυρίας γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη προσάρτηση τοῦ Πόντου στὴν Ἀρμενία φέρει χρονολογία 19.4.1919. Ἡ χρονολόγησις αὐτῆ δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν πληροφορία ποὺ γράφει ὁ Χρῦσανθος (204/05) ὅτι ὁ Κ. Κωνσταντινίδης «διεμαρτυρήθη εἰς τοὺς Ποντίους τῆς Κωνσταντινουπόλεως» γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη προσάρτηση τοῦ Πόντου στὴν Ἀρμενία, γιατί ξέρουμε ὅτι ὁ Χρῦσανθος ἔφθασε στὸ Παρίσι στίς 16/29 Ἀπρ. 1919. Ἀσφαλῶς ὁ Κ. Κωνσταντινίδης, ὅπως γράφει ὁ Χρῦσανθος, ἔστειλε καὶ τότε παρόμοιο τηλεγράφημα γιὰ τὸ ἴδιο θέμα.

179. Ὁ Χρῦσανθος εὐθὺς ἐξαρχῆς εἶχε τὴν ἄποψη ὅτι «δὲν ἔπρεπε ὁ Πόντος νὰ παραχωρηθῆ εἰς τοὺς Ἀρμενίους» (Ἀναμνήσεις, 191). Ὅταν, στὴ συνάντησις ποὺ εἶχε μὲ τὸ Γάλλο J. Cambon, ἐρωτήθηκε ἀπὸ αὐτὸν ἐὰν πρὶν ἔλθῃ εἶδε τὸ Βενιζέλο, ὁ Χρῦσανθος ἀπήντησε «ὅτι καὶ τὸν εἶδον καὶ ἐξουσιοδοτήθην ὑπ' αὐτοῦ νὰ δηλώσω ὅτι ἡ γνώμη του δὲν εἶναι νὰ ὑπαχθῆ ὑπὸ τοὺς Ἀρμενίους ἢ Τραπεζοῦς ἄνευ ὄρων, ἀλλὰ νὰ ἀποτελεσθῆ μετὰ τῆς Ἀρμενίας εἶδος Ὁμοσπονδιακοῦ Κράτους, διατηροῦσα τὴν αὐτονομίαν τῆς. Καὶ ἡμεῖς, προσέθεσα, θέλομεν νὰ διατηρήσωμεν καλὰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἀρμενίων, ἀλλὰ νὰ ἀποτελεσώμεν ἐν ἴδιον Κράτος αὐτόνομον, συνενούμενον ὁμοσπονδιακῶς μετὰ τῆς Ἀρμενίας ὑπὸ τὸ ὄνομα Ποντο-Ἀρμενικὸν Κράτος.» (δ.π., 195).

Ὁ Καθενιώτης μετὰ τὶς 14 καὶ πρὶν ἀπὸ τὶς 27 Μαΐου ἔρχεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Ἀθήνα, γὰρ νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴν ποὺ τοῦ ἀνατέθηκε, τὴ συγκέντρωση δηλαδή ἀξιωματικῶν ἀπὸ τὸν Πόντο. Ἀποστέλλει λοιπὸν στὶς 26 Μαΐου τοῦ 1919 ταχυδρομικῶς ἀναφορὰ¹⁸⁰ στὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως Ἐλευθ. Βενιζέλο, ὅπου ἀναγράφει τὶς παρατηρήσεις του γιὰ τὴν ἀποστολὴν ποὺ ἀνέλαβε ὅπως καὶ γιὰ τὶς σχεδιαζόμενες ἐνέργειες.

Τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ ὁ Καθενιώτης δὲν περιέλαβε στὴν Ἐκθεση. Ἄγνοοῦμε τὸ λόγο αὐτῆς τῆς παραλείψεως. Δὲν εἶχε ἄραγε ἀντίγραφον της; Καὶ ἂν συνέβαινε αὐτό, κατὰ τὴ σύνταξιν τῆς Ἐκθέσεώς του δὲ θὰ τοῦ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀπευθυνθεῖ στὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν ἢ Ἐξωτερικῶν, γὰρ νὰ ἀποκτήσει ἀντίγραφο;

Ἄν καὶ αὐτοῦσιο τὸ κείμενον τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς ἀναδημοσιεύεται

Ἀκόμη περισσότερο τὴν ἐπομένη (17.5.1919) τῆς «συνεντεύξεως» τοῦ Χρυσάνθου μετὰ τὸν πρόεδρον Wilson ὁ μητροπολίτης ἐπισκέπτεται τὸ Βενιζέλο καὶ ἐκεῖνος τὸν ἐρωτᾷ «ἐάν τὸν διέψευσα ἐνώπιον τοῦ Wilson εἰς ὅσα εἶχε γράψει περὶ Πόντου καὶ ἀπήντησα: “ὄχι, διότι δὲν ἦτο ἀνάγκη”. Ἐπέμενον ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸν διαψεύσω καὶ ὅτι τώρα πρέπει νὰ γράψω ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Wilson διαψεύδουσαν τὸν Βενιζέλον. Ἀπήντησα ὅτι δὲν γράφω τοιαύτην ἐπιστολὴν, ἐκεῖνος ἐπέμεινε καὶ μοι ἔδωκε τὸν ἀγγλομαθῆ διερμηνεῖα του Τσολαῖνον διὰ νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον μας καὶ νὰ γράψωμεν τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Wilson. Ἦλθεν ὁ Τσολαῖνός εἰς τὸ ξενοδοχεῖον μαζί μου, ἀλλ’ ἐγὼ ἠρνήθην καὶ πάλιν, εἰπὼν ὅτι δὲν θέλω νὰ δεῖξω εἰς τοὺς ξένους ὅτι ἡ Πατριαρχικὴ Ἀποστολὴ διαφανεῖ μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ οὕτως ἐματαιώθῃ ἡ γραφὴ τῆς πρὸς τὸν Wilson ἐπιστολῆς [...]» (δ.π., 202/03). Πάντως, ἐπαναλαμβάνομε, καὶ τὸ ὑπόμνημα Χρυσάνθου καὶ τὸ ὑπόμνημα Βενιζέλου παραδέχονταν τὴ δημιουργία ἀρμενικοῦ κράτους μετὰ μόνον διαφορὰ ὅτι στὸ ὑπόμνημα Βενιζέλου τὸ ἀρμενικὸ αὐτὸ κράτος θὰ περιελάμβανε καὶ τὸν Πόντον, ἐνῶ στὸ ὑπόμνημα Χρυσάνθου ὁ Πόντος καὶ ἡ Ἀρμενία θὰ ἦταν δύο κράτη μετὰ πολὺ στενοῦς δεσμοῦς ἀλλὰ αὐτόνομα (βλ. πιὸ πάνω, 43-45). Σημειώνομε ὅτι ὁ Καθενιώτης (Ἐκθεσις, 1114-19) τονίζει ἐμφατικὰ ὅτι ἡ ἀποψὴ του γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα καὶ οἱ ἐνέργειές του γιὰ τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωσιν τοῦ Πόντου δὲν ἦταν σὲ ὅλα ταυτόσημες μετὰ ἐκείνας τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

180. Ὁ ἐκδότης τῆς ἀναφορᾶς Ἀνδρεάδης, «Ἱστορικὸν σχέδιον», 245, χρονολογεῖ λαθασμένα τὸ ἔγγραφο μετὰ τὴν 26η Μαρτ. 1919, ἐνῶ ρητῶς γράφεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔγγραφου: Ἀθῆναι, 26 Μαΐου 1919. Τὸ ἐκδιδόμενον ἔγγραφο-ἀναφορὰ, ποὺ δημοσιεύθηκε πολλὰ χρόνια μετὰ τὴν πρώτην ἐκδοσὴν τοῦ ὅλου κειμένου τῆς Ἐκθέσεως, μνημονεύεται καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ τηλεγραφήματος πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλο, 27 Μαΐου 1919: *Συμπληρωματικῶς ὑποβληθεῖσα ταχυδρομικῶς ἐκθέσει, ἀναφέρω ὅτι [...]* (Ἐκθεσις, 138/39). Πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὴν ταχυδρομικῶς ἀποσταλεῖσα ἀναφορὰ-ἐκθεση τοῦ Καθενιώτη, τῆς ὁποίας τὸ κείμενον ἀναδημοσιεύεται πιὸ κάτω, σ. 208-11.

καὶ μετὰ τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως (πιὸ κάτω, σ. 208-11), ἐντούτοις κρίνουμε ἐπάναγκες νὰ παραθέσουμε ἐδῶ ἀναλυτικὴ περίληψή της:

Μετὰ τὶς εὐχαριστίες γιὰ τὴν ἀνάθεση τῆς οργανώσεως τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τοῦ Πόντου ὁ Καθενιώτης γράφει ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετὲς δυσκολίες, ἀλλὰ, χάρις στὰ μέσα τὰ ὁποῖα θὰ θεθοῦν στὴ διάθεσή του, θὰ τὶς ὑπερβεῖ. Μετὰ τὴν τηλεγραφικὴ πρώτη του ἀναφορὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ὑπολόγιζε νὰ μεταβεῖ ὁ ἴδιος στὴ Σαμφούντα, Τραπεζούντα καὶ Βατούμ. Στὴ συνάντησιν μὲ τὸν d' Esperay ὁ Γάλλος στρατηγὸς τοῦ ἀνέθεσε νὰ ἐξετάσει τὴ δυνατότητα ἐγκαταστάσεως στὴ Σαμφούντα καὶ Τραπεζούντα δύο ταγματῶν γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς τῶν ἐκεῖ κατοίκων. Τὸ ταξίδι τοῦ Καθενιώτη στὴ Σαμφούντα καὶ Τραπεζούντα ἀναβλήθηκε, ὅταν ὁ Ἑλληνας ἀρμοστής στὴν Κωνσταντινούπολη ἐξέφρασε ἐπιφυλάξεις, γιὰτί ἔκρινε πῶς, ὅταν μεταγενετέστερα ὁ Καθενιώτης μὲ Ἑλληνες ἀξιωματικούς θὰ ἀποβιβασθῶν ἐκεῖ, θὰ βρισκόταν σὲ πολὺ δυσχερῆ θέση.¹⁸¹ Ἡ ἀπαρίθμησις τῶν δυσχερειῶν στὴν τηλεγραφικὴ ἀναφορὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἐγένε γιὰ νὰ γνωρίζουν ἐπακριβῶς οἱ Ἑλληνες Πόντιοι ποῖα μορφή εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατὸν νὰ πάρουν οἱ πόθοι τους. Ἐντούτοις, σύμφωνα μὲ τὴν πιὸ πάνω ταχυδρομικὴ ἀναφορὰ, ὁ Καθενιώτης ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι κίνημα στὸν ποντιακὸν χώρον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχει λόγω τοῦ διακεκομμένου καὶ δασύδους ἐδάφους καὶ τῆς ὑπάρξεως παράλιας λωρίδας πλάτους μόνον 3-8 χλμ. Δυστυχῶς ἡ ὅλη ὑπόθεσις διεξάγεται μὲ πολὺν βραδὺν ρυθμὸν καὶ φοβᾶται, γράφει ὁ Καθενιώτης, ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ὁργάνωσις τοῦ Πόντου καὶ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ κινήματος ἐκεῖ θὰ εἶναι ἐκπρόθεσμες ὡς πρὸς τὶς ἐνδεχόμενες ἀποφάσεις τῆς Συνδιασκέψεως Εἰρήνης τοῦ Παρισίου.

Ὁ δεῦτερος σκοπὸς τῆς στρατιωτικῆς οργανώσεως, πού συνδέεται μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν καὶ τὴν κατοχὴ τῆς ποντιακῆς περιοχῆς, εἶναι ἀρκετὰ δυσχερῆς, ὅπως τὸ ἀπέδειξε ἡ κατοχὴ τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου¹⁸².

181. Στὸ ἀποφασιστικὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ἑλληνα ἀρμοστή ὀφειλόταν ἡ ματαίωσις τῆς ἀποβάσεως τοῦ Καθενιώτη στὴν ποντιακὴν περιοχὴ καὶ ὄχι, ὅπως ἔγραψε ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος στὶς Ἀναμνήσεις (275), στὴν ἄρνησιν τοῦ Καθενιώτη νὰ ἀποβιβασθῆ στὴν ποντιακὴν περιοχὴ, γιὰτί δὲν ἤθελε νὰ ὑποστῆ ὅσα ὁ Τέλος Ἄγρας ὑπέστη κατὰ τὸ Μακεδονικὸν ἀγῶνα. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 72/73 σημ. 212, τὸ σχετικὸν παράθεμα ἀπὸ τὶς Ἀναμνήσεις.

182. Ἦταν πρόσφατα τὰ γεγονότα στὸ μικρασιατικὸν αὐτὸ νομὸν, πού ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε ὑπὸ τὴν κατοχὴν του μαζί μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Σμύρνης. Τὰ θλιβερὰ αὐτὰ

Θά ἦταν ὁμως λυπηρό, ἐάν ὑπηρεσιακὰ κωλύματα ἐπιβράδυναν τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖο θά ἐξασφάλιζε τὴ ζωὴ στοὺς Ἑλληνες Ποντίους ἀπὸ τὶς τουρκικὲς συμμορίες. Οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐκεῖ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν περιέχουν ἀπαρίθμηση τῶν ἤδη διαπραχθέντων τουρκικῶν ἐγκλημάτων.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη: α) Συνέστησε εἰδικὴ καταχώριση στὸν εὐρωπαϊκὸ τύπο γιὰ τὰ τουρκικὰ ἐγκλήματα στὸν Πόντο. Ἡ ἐνέργεια αὐτή, μὲ τὸ καθημερινὸ ἐνδιαφέρον τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης, θά ἐνίσχυε τὶς διεκδικήσεις τῆς Ἑλλάδας. β) Ἐπιχείρησε συγκέντρωση τῶν Ποντίων ἀξιωματικῶν ποὺ ὑπηρετοῦν. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει παρόμοιος κατάλογος. γ) Ζήτησε συγκέντρωση ὀπλισμοῦ γιὰ τρία τάγματα μὲ λάφυρα ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1913. δ) Ἐνήργησε κατάταξη Ποντίων ὀπλιτῶν ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες ποὺ ἦρθαν ἀπὸ τὴν Κριμαία στὴν Ἀθήνα καὶ ζήτησε καὶ τὴ συμπαράσταση τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου.

Ἔχει τὴν πρόθεση: α) Νὰ στείλει ὕστερα ἀπὸ δύο μέρη τρεῖς ἀξιωματικούς στὴ Σαμφούντα γιὰ νὰ προετοιμάσουν τὴν ἀπόβαση. β) Μετὰ εἴκοσι περίπου μέρη θά ἀναχωρήσει καὶ ὁ ἴδιος γιὰ τὴ Σαμφούντα. γ) Στέλνει 4-5 ἀξιωματικούς στὴν Τραπεζούντα γιὰ τὴ σύσταση ἐκεῖ ἀνταρτικῆς ὁμάδας, ὥστε νὰ διευκολυνθεῖ ἡ μελλοντικὴ ἀπόβαση. δ) Στέλνει 4-5 ἀξιωματικούς στό Βατοῦμ γιὰ στρατολογία καὶ ὀργάνωση μικρῆς μονάδας.¹⁸³

γεγονότα εἶχαν πολὺ στενοχωρήσει τὸ Βενιζέλο (*Ἀναμνήσεις*, 208). Τὰ γεγονότα τοῦ Ἀϊδινίου (βλ. Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία* 4, 288/89· *IEE* 15, 125/26) προκάλεσαν πολὺ δυσμενὴ σχόλια στὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Παρισιοῦ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ τὸ ἑλληνικὸ κράτος.

183. Βλ. καὶ Θεοφύλακτος, 271, ὅπου τηλεγράφημα, δυστυχῶς χωρὶς ἡμερομηνία καὶ ὑπογραφή τοῦ ἀποστολέα (ἀναφέρεται μόνον ἡμερομηνία λήψεως: 22.1.1920), ποὺ εἰδοποιεῖ τὸ Ν. Λεοντίδη στό Βατοῦμ γιὰ τὴν ἀφίξη τοῦ κ. Παπᾶ καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ μεταβεῖ σὲ προϋπάντησή του. Πρόκειται ἄραγε γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπᾶ, γιὰτὸ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη (βλ. πιὸ πάνω, 51) ἢ γιὰ τὸν ὑπολοχαγὸ Ἀλέξανδρο Παππᾶ, ὁ ὁποῖος ἐξαρχῆς συνοδεύει τὸν Καθενιώτη (βλ. *Ἀναμνήσεις*, 245, ὅπου ὁ «Παπᾶς» συνοδεύει τὸν Καθενιώτη κατὰ τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ Παρίσι πρὸς Πειραιᾶ καὶ Ἀθήνα); Ἡ ἀποψη ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ὑπολοχαγὸ Παππᾶ, δὲν ἐνισχύεται πολὺ ἀπὸ τὴ σημεῖομένη ἡμερομηνία λήψεως τοῦ τηλεγραφήματος (22.1.1920): Ὁ Καθενιώτης βρῆσκειται στό Βατοῦμ καὶ στὸν Καύκασο ἀπὸ τὶς 25 Δεκ. 1919 ἕως καὶ τὸ δευτέρου δεκαήμερο Ἰανουαρίου 1920. Νὰ εἰδοποιήθηκε ὁ Παππᾶς ἀπὸ τὸν Καθενιώτη νὰ ἔρθε καὶ ἐκεῖνος στό Βατοῦμ καὶ στὸν Καύκασο γιὰ τὶς συζητήσεις μὲ ἀντικείμενο στρατιωτικὰ θέματα

Ὅμως ἡ ἐπιτυχία τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν προϋποθέτει:

α) Ἐπίσπευση τῆς προπαρασκευῆς τῶν ἐδῶ μονάδων. β) Ἐξασφάλιση καὶ ἀποστολὴ ἑνὸς συμμαχικοῦ τάγματος στὴ Σαμψούντα καὶ ἑνὸς στὴν Τραπεζοῦντα.

Αὐτὰ σὲ ἀναλυτικὴ περίληψη περιέχει ἡ ταχυδρομικὴ ἀναφορὰ τοῦ Καθενιώτη ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στίς 26 Μαΐου 1919. Τὴν ἐπομένη, 27 Μαΐου, ὁ Καθενιώτης ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στέλνει συμπληρωματικὰ τηλεγράφημα στὸ Βενιζέλο στὸ Παρίσι¹⁸⁴:

Ἡ προπαρασκευὴ στὴν Ἀθήνα καθυστερεῖ καὶ μόνο ἡ ἐπίσπευσίς της μπορεῖ νὰ ἐπιτρέψει ἀναχώρηση τῆς συγκροτουμένης μονάδας μέσα στὸ εἰκοσαήμερο, ἀλλὰ ἡ συγκέντρωση τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου ἐνωρίτερα ἀπὸ δύο μῆνες δὲν εἶναι ἐφικτή, γιατί δὲν ἔχει καταρτισθεῖ ἀκόμα ὁ κατάλογος τῶν ὑπηρετούντων Ποντίων ἀξιωματικῶν σὲ ὅλα τὰ μέτωπα. Παράκληση νὰ διατάξει ὁ Βενιζέλος ἐπίσπευση καὶ νὰ ἐγκρίνει τὶς ἐνέργειες στὴν Ἀθήνα. Στὴν περίπτωσι αὐτῇ ὁ Καθενιώτης θὰ ἀναχωρήσει μέσα σὲ δεκαπέντε μέρες μὲ ὅσο προσωπικὸ καὶ ὕλικὸ θὰ ἔχει συγκεντρώσει καὶ θὰ ἀφήσει ἐκεῖ ἀντικαταστάτη του γιὰ τὴ συμπλήρωση τῆς στρατιωτικῆς οργάνωσης. Παράκληση ἀκόμα νὰ διατάξει ὁ Βενιζέλος τὴν ἐσπευσμένη ἐκπαίδευσι τῶν ἐθελοντῶν Ποντίων, πού μεταφέρθησαν ἀπὸ τὴν Κριμαία καὶ οἱ ὅποιοι θὰ ἀποτελέσουν πολιτοφυλακὴ σὲ ἐνδεχόμενη εὐνοϊκὴ λύσι τοῦ ζητήματος

μεταξὺ Ἑλληνοποντίων καὶ Ἀρμενίων; Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἀφίξεως τοῦ Παπᾶ στὸ Βατούμ μετὰ τίς 22.1.1920 δὲν ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀποψη αὐτή. Ἡ Ἔκθεσι πάντως (1287-94) ἀναφέρει ἔγγραφο τοῦ Καθενιώτη ἀπὸ Λονδίνο μὲ ἡμερομηνία 17 Φεβρ. 1920 πρὸς ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν Ἀθήνα, μὲ κοινοποίηση καὶ στὸν ὑπολοχαγὸ Παππᾶ, Ἀθήνα. Στὸ ἔγγραφο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἐξήγησι γιατί γίνεται ἡ κοινοποίηση αὐτή. Ὡς γνωστόν, ὁ ὑπολοχαγὸς Παππᾶς ἦταν ἀμεσος βοηθὸς τοῦ Καθενιώτη γιὰ τὴ συγκρότησι τῶν ποντιακῶν στρατιωτικῶν σχηματισμῶν στὴν Ἀθήνα ἕως καὶ τὸ χειμῶνα τοῦ 1919. Ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ ὑπολοχαγοῦ Παππᾶ παραθέτουμε τὸ μικρὸ —δυστυχῶς— κείμενο γιὰ τὴν ἀναχώρησι, τὸ Μάιο τοῦ 1920, τοῦ ὑπολοχαγοῦ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα: «Δυστυχῶς ὁμως ἐπέρασε ὁ χειμῶνας, δὲν ἦλθε καμμιά διαταγὴ καὶ ἐμαθαίναμε ὅτι στὴν Μικρὰ Ἀσία θὰ ἄρχιζαν ἐπιχειρήσεις.

Ἔτσι μόλις ἔμαθα ὅτι μία Μοῖρα ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ ὑπὸ τὸν Ἀρχελ. Ἐξαρχάκη θὰ ἐφευγε γιὰ τὴν Μ. Ἀσία ἐφρόντισα νὰ τοποθετηθοῦν ἐκεῖ τόσον ἐγὼ ὅσο καὶ ὁ Λένος Μελάς καὶ ὁ Βασίλης Μελάς. Παραλάβαμε τὴν 1η πυροβολαρχία στὴν ὁποία ὑπηρετοῦσε καὶ ὁ Σεβαστὸς Μοσχούλας.

Ἐντὸς τοῦ Μαΐου τοῦ 1920 ἀποβιβασθήκαμε στὴν Σμύρνη ἕνα βράδυ.»

184. Βλ. πῶ πάνω, σ. 62 σμμ. 180.

τοῦ Πόντου. Πάντως ἡ ἐδῶ παρουσία τοῦ μητροπολίτη Τραπεζούντας γιὰ ἐνίσχυση τῆς ἐθελουσίας κατατάξεως καθὼς καὶ τῆς ὄλης προσπάθειας θὰ εἶναι πολὺτιμη.

Λίγες μέρες ἀργότερα ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν καλεῖ τὸν Καθενιώτη καὶ τοῦ ἀνακοινώνει τὸ περιεχόμενο τηλεγραφημάτων τοῦ Βενιζέλου. Τὰ τηλεγραφήματα περιεῖχαν τὴν ἐντολὴ νὰ ἀναλάβει ὁ Καθενιώτης τὴν ἔναρξη τῆς στρατιωτικῆς δράσεως καὶ νὰ μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ συνεννοηθεῖ ἐκεῖ μὲ τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο.¹⁸⁵

Κατὰ τὸ διάστημα λοιπὸν μετὰ τις 27 Μαΐου ἕως τις 12 Ἰουν. 1919 ὁ Καθενιώτης στὴν Ἀθήνα ἐνεργεῖ γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως ἀπὸ Ποντίους, ὅπως ὁ Βενιζέλος τὸ εἶχε διατάξει. Ἀκριβῶς στὸ διάστημα αὐτὸ ἀναφέρεται καὶ ἡ πληροφορία πού παρέχεται ἀπὸ τις συζητήσεις τοῦ Συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων Ποντίων στὸ Βατούμ:

Στῆ συνεδρίαση τῆς 11ης Ἰουλ. 1919 τοῦ Συνεδρίου Ἑλλήνων Ποντίων στὸ Βατούμ ὁ Πανάρετος Τοπαλίδης ἀνέφερε¹⁸⁶ πὼς ὁ ἀπεσταλμένος τῆς Ἐνώσεως Αἰκατερινοντάρ στὴν Ἀθήνα Φίλων Κτενίδης (πού μετὰ τὸ 1918 εἶχε ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴ Ρωσία γιὰ νὰ παραμείνει στὴν Ἀθήνα) δήλωσε ὅτι ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις υἱοθέτησε τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου¹⁸⁷, ὅτι ἵδρυσε στρατιωτικὸ γραφεῖο στὴν Ἀθήνα μὲ διευθυντὴ τὸ συνταγματάρχη Καθενιώτη γιὰ τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τοῦ Πόντου καὶ ὅτι ὁ ἀρμόδιος ὑπουργὸς (τῶν Ἐξωτερικῶν) συνιστᾷ νὰ ἀνασταλεῖ στὸν Πόντο κάθε ἐνεργὸς δράσις, γιὰ τὴν ἡ διπλωματικὴ θέσις τοῦ ζητή-

185. *Ἐκθεσις*, 159-63.

186. Θεοφύλακτος, 139.

187. Ἀσφαλῶς ἐδῶ ἐννοεῖται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Βενιζέλος στὸ Παρίσι, ἀφοῦ συναντήθηκε μὲ τὸ Χρῦσανθο καὶ τὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτη στίς 16/29 Ἀπρ. 1919 καὶ συζήτησαν τὸ ποντιακὸ ζήτημα, δέχθηκε τις ἀπόψεις τοῦ Χρῦσανθου καὶ ἐνέκρινε τὸ ὑπόμνημα πού συνέταξε ὁ Χρῦσανθος γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα καὶ στὴ συνέχεια (μὲ ἡμερομηνία 19 Ἀπρ. / 2 Μαΐου 1919) ὁ Χρῦσανθος τὸ ὑπέβαλε στὴ Συνδιάσκεψις Εἰρήνης (*Ἀναμνήσεις*, «Κείμενα», 371, «κατ' ἔγκρισιν τοῦ κ. Προέδρου συνετάχθη καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν καὶ ἰδιαιτερον περὶ Πόντου ὑπόμνημα τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζούντος ὑπὸ ἡμερομ. 2 Μαΐου (ν.ῆ.) 1919, δι' οὗ ἐζητεῖτο ἡ αὐτονομία τοῦ Πόντου μὲ τὴν Τραπεζούντα ὡς πρωτεύουσαν»). Βλ. ἀκόμα *Ἀναμνήσεις*, 196: «Τὴν ἐπομένην» [27 Ἀπρ. / 10 Μαΐου 1919] «μετέβημεν μὲ τὸν Παπᾶν παρὰ τῶ Βενιζέλω [...]. Εἶδομεν καὶ τὸν Πολίτην, διὰ νὰ ἀναγνώσωμεν τὸ περὶ Πόντου ὑπόμνημα. Τὸ ἐνέκρινε κατὰ πάντα.»

ματος τοῦ Πόντου εἶναι ἐνθαρρυντική.¹⁸⁸

Ἔτσι ὁ Καθενιώτης βρίσκεται γιὰ δεύτερη φορὰ στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὶς 12 Ἰουν., ὅταν πληροφορεῖται ὅτι ὁ μητροπολίτης Τραπεζούντας δὲν ἔχει φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰτὶ βρίσκεται ἀκόμα στὸ Παρίσι. Στὶς 22 Ἰουν. 1919 τηλεγραφεῖ στὸ Βενιζέλο¹⁸⁹ καὶ τοῦ ἀναφέρει ὅτι στὶς δέκα μέρες τῆς παραμονῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Χρῦσανθος δὲν εἶχε φθάσει καὶ ὅτι δὲ γνωρίζει πότε ὁ μητροπολίτης θὰ ἔρθει. Παρακαλεῖ τὸ Βενιζέλο νὰ διατάξει ἐὰν ὁ Καθενιώτης πρέπει νὰ παραμείνει ἀκόμα στὴν Κωνσταντινούπολη, δεδομένου ὅτι ἡ ἐκεῖ Ἐπιτροπὴ τῶν Ποντίων ἀναμένει τὴν ὑλοποίηση τῶν ὄσων ἀναφέρονται στὴν πρώτη τηλεγραφικὴ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Καθενιώτη ἀναφορὰ τους τῆς 14ης Μαΐου 1919.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Βενιζέλου δὲν ἄργησε καὶ καλοῦσε τὸν Καθενιώτη νὰ ταξιδεύσει τὸ ταχύτερο δυνατὸν στὸ Παρίσι γιὰ νὰ ἔχει τὶς περαιτέρω ὁδηγίες του.¹⁹⁰

Τὴν πληροφορία αὐτὴ τῆς ἀναμονῆς τοῦ Καθενιώτη στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Χρυσάνθου τὴ γνωρίζουμε καὶ ἀπὸ τὶς ἐργασίες τοῦ Συνεδρίου τῶν Ἑλλήνων Ποντίων Βατούμ τῆς 16/29 Ἰουν. 1919: Ὁ Ἄρ. Παπαδόπουλος, πού ἐλάμβανε μέρος στὸ Συνέδριο καὶ μόλις εἶχε ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀνήγγειλε στοὺς συνέδρους τὴ δήλωση τοῦ Καθενιώτη στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅτι ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος, μὲ τὸν ὁποῖο ἐπρόκειτο νὰ ἀναχωρήσουν γιὰ τὸν Πόντο προκειμένου νὰ ὀργανώσουν ἐκεῖ ποντιακὴ στρατιωτικὴ δύναμη, καθυστέρησε πολὺ νὰ ἐπιστρέψει στὴν Κωνσταντινούπολη. Δήλωσε ἀκόμα ὁ Καθενιώτης ὅτι ἔλαβε ἤδη διαταγὴ τοῦ Βενιζέλου καὶ ἀναχωρεῖ γιὰ τὸ Παρίσι. Ἡ δήλωση αὐτὴ τοῦ Καθενιώτη ἔγινε μετὰ τὶς

188. Ἡ πληροφορία τοῦ Κτενίδου στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἔχει γίνει πολὺ ἐνωρίτερα ἀπὸ τὴ σημειούμενη 11/24.7.1919. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ πρέπει νὰ ὑπολογισθεῖ ὁ χρόνος μεταβάσεως τοῦ διαβιβάζοντος τὶς πληροφορίες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὸ Βατούμ ἢ ἀκόμα ὁ χρόνος μεταφορᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Κτενίδου ἀπὸ Ἀθήνα στὸ Βατούμ. Πάντως ἡ πληροφορία αὐτὴ πρέπει νὰ ἔχει συμβεῖ μετὰ τὶς 14 Μαΐου 1919 καὶ δύο-τρεῖς μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 12 Ἰουν. 1919, διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Καθενιώτης παρεπιδημοῦσε στὴν Ἀθήνα καὶ ἀπασχολήθηκε ἐπιτοπίως μὲ τὴν ὀργάνωση στρατιωτικῆς δυνάμεως ἀπὸ Ποντίους.

189. *Ἐκθεσις*, 169-78.

190. *Ἐκθεσις*, 179-82.

22 Ίουν. 1919 (π.η.).¹⁹¹ Ἔρα ἡμερομηνία ἀναχωρήσεως τοῦ Καθενιώτη ἀπὸ Κωνσταντινούπολη γιὰ Παρίσι εἶναι περίπου ἡ 25 Ίουν. / 8 Ίουλ. 1919. Τὸ ταξίδι θὰ πρέπει νὰ διήρκεσε μέχρι τουλάχιστον μία ἢ δύο μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 23 Ίουλ. / 5 Αὐγ. 1919, γιὰτὶ τότε ὁ Καθενιώτης συναντᾶται μὲ τὸ Χρῦσανθο στὸ Παρίσι.

Τὸ τελευταῖο δεκαήμερο τοῦ Ίουλίου λοιπὸν ὁ Καθενιώτης φθάνει στὸ Παρίσι καὶ μὲ ἐντολὴ τοῦ Βενιζέλου ἀναλαμβάνει τὴ διεύθυνση τοῦ στρατιωτικοῦ γραφείου τῆς ἐλληνικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία ἐπρόκειτο νὰ συμμετάσχει στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης στὴ συζήτηση γιὰ τὶς ἐλληνικὲς διεκδικήσεις στὴ Θράκη.¹⁹² Ἀκόμα ὁ Καθενιώτης θὰ εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τὸ μητροπολίτη Τραπεζούντας γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου.¹⁹³

Πράγματι στὶς 23 Ίουλ. / 5 Αὐγ. 1919 ὁ Καθενιώτης συναντᾶ γιὰ

191. Θεοφύλακτος, 144/45 (16/29.7.1919): «Ὁ Ἄρ. Παπαδόπουλος, ἀνεπίσημος ἀπεσταλμένος τοῦ Συνεδρίου» [Βατούμ], «μόλις ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν [...] ἐκθέτει: [...] ε) Ὁ Καθενιώτης τοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ἐβράδυνε πολὺ ὁ Χρῦσανθος, μαζί μὲ τὸν ὁποῖον θ' ἀνεχώρει εἰς Πόντον διὰ τὴν διοργάνωσιν Ποντιακοῦ Στρατοῦ. Ἦδη ἔλαβε διαταγὴν καὶ ἀναχωρεῖ εἰς Παρισίους.»

192. *Ἐκθεσις*, 183-86. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς *Ἀναμνήσεις* (227) φαίνεται ὅτι ὁ Καθενιώτης πράγματι ἀποτελοῦσε μέλος τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπείας γιὰ τὸ θρακικὸ ζήτημα: «24/6 Αὐγούστου 1919, Τετάρτη. Τὴν πρωΐαν εἶδον τὸν Ρέντην, Διευθυντὴν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Μοὶ ἐπανελάβε περὶ τοῦ ζητήματος τῆς Θράκης ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν θὰ λάβουν τὸ Δεδὲ-Ἀγάτς (Ἀλεξανδρουπόλιν) ἀλλὰ μόνον τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας, καὶ θὰ δύνανται ἐκεῖθεν νὰ ἔχουν ὡς οὐδέτερον λιμένα καὶ τὴν Κων/πολιν καὶ τὸ Δεδὲ-Ἀγάτς, καὶ ὅτι ἡμεῖς θὰ λάβωμεν τὴν Ἀδριανουπόλιν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξέλθωμεν εἰς Μαύρην Θάλασσαν. Τὰ ἴδια μοὶ ἐπανελάβε καὶ ὁ Καθενιώτης.» Τὴν ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία συζητεῖται τὸ πρόβλημα τῆς Θράκης (2/15 Αὐγ.), ὁ Καθενιώτης ἀνακοινώνει στὸ Χρῦσανθο πῶς ἔχει τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ ποιὲς εἶναι οἱ περιοχὲς οἱ ὁποῖες δίδονται στὴν Ἑλλάδα (*Ἀναμνήσεις*, 230). Μιὰ πτυχὴ τῆς δραστηριότητος τοῦ Καθενιώτη στὸ Παρίσι ἀποκαλύπτει ἡ *Ἐκθεσις* (1839-46): μαζί μὲ τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο καὶ τὸ συνταγματάρχην Ρακτιβάν κατέστρωσαν τὸ χάρτη τοῦ Πόντου, ὅπως παρουσιάσθηκε τότε μὲ τὶς διεκδικούμενες περιοχάς. Γιὰ τὸ θρακικὸ ζήτημα βλ. Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία* 4, 299-302 καὶ *ΙΕΕ* 15, 89-94. Ὁ Χρῦσανθος, πού εἶχε γεννηθεῖ στὴν Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνὴ) τῆς Θράκης, εἶχε πρωτοστατήσει στὴν ἐλληνικὴ διεκδίκηση γιὰ τὴ Θράκη ἤδη στὸ δεύτερο βαλκανικὸ πόλεμο καὶ στὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴ συνθήκην τοῦ Βουκουρεστίου (10 Αὐγ. 1913). Γιὰ τὶς ἐνέργειές του βλ. *Ἀναμνήσεις*, 82/83 καὶ Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιουπόλου, «Ὁ ἀντίκτυπος τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου στὴ Θράκη», *Συμπόσιο Ἡ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ἡ Ἑλλάδα* (Θεσσαλονίκη 16-28 Νοεμ. 1988) 113-25, ἐδῶ 114/15.

193. *Ἐκθεσις*, 186-88.

πρώτη φορά σὲ δεῖπνο τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο καὶ συζητοῦν γιὰ τὸν Πόντο καὶ γενικὰ γιὰ τὰ ἐθνικὰ ζητήματα. Ὁ Χρῦσανθος σημειώνει τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸν Καθενιώτη καὶ γράφει¹⁹⁴: «Εἶναι ὁ Καθενιώτης νέος στρατιωτικός, μορφωμένος καὶ ἔξυπνος.» Τὴν ἐπομένη 24 Ἰουλ. / 6 Αὐγ. 1919 ὁ Καθενιώτης συναντᾶται καὶ πάλι μὲ τὸ Χρῦσανθο. Ὁ Χρῦσανθος πληροφορεῖται τότε ἀπὸ τὸν Καθενιώτη τὴν ἐνδεχόμενη λύση τοῦ ζητήματος τῆς Θράκης καὶ τὴ διανομὴ τῆς περιοχῆς τῆς Θράκης στὴ Βουλγαρία καὶ στὴν Ἑλλάδα. Οἱ πληροφορίες του εἶναι ταυτόσημες μὲ ἐκεῖνες τοῦ διευθυντῆ τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Κ. Ρέντη, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ του ὁ Καθενιώτης εἶχε ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὴ Συνδιάσκεψη¹⁹⁵.

Στὸ διάστημα αὐτὸ οἱ Τούρκοι εἶχαν ἀναθαρρήσει καὶ τὸ κίνημα τοῦ Κεμάλ Πασσᾶ δημιουργοῦσε μιὰ καινούργια κατάσταση. Ὁ Κεμάλ ἀποβιβάζεται στίς 19 Μαΐου τοῦ 1919 στὴ Σαμψούντα καὶ ξεκινᾶ τὴν πορεία του πρὸς τὴ Σεβάστεια καὶ τὴν ἀποστασία του ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ σουλτάνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἦταν φυσικὸ νὰ ἀναζωπυρώσει στοὺς Τούρκους τῶν περιοχῶν ἀπὸ ὄπλου περνοῦσε τὰ ἐθνικιστικὰ τους αἰσθήματα.¹⁹⁶ Ἦτσι ἡ νέα αὐτὴ κατάσταση, ἀποτρεπτικὴ γιὰ τὴν ἐπιτόπια στρατιωτικὴ ὁργάνωση τοῦ Πόντου ποὺ σχεδιαζόταν ἀπὸ τὸ Βενιζέλο μὲ τὸν Καθενιώτη, δικαιολογοῦσε καὶ ἠῤῥξανε ἀκόμα περισσότερο τοὺς φόβους ποὺ στάθηκαν λόγος νὰ ἀναβληθεῖ ἡ ἐπιτόπια στὸν Πόντο στρατιωτικὴ ὁργάνωση¹⁹⁷ καὶ ἐν τέλει νὰ ματαιωθεῖ.

Στίς 16/29 Αὐγ. 1919, ὁ Βενιζέλος σὲ ἐμπιστευτικὴ του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ὑφυπουργὸ [τῶν Στρατιωτικῶν] στὴν Ἀθήνα ἀναγράφει τὰ ὅσα πρέπει νὰ γίνουν γιὰ τὸν Πόντο ὡς πρὸς τὴ στρατιωτικὴ ὁργάνωση:¹⁹⁸ Ἄλλ' ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πείθει ἡμᾶς ὅτι

194. Ἐναμνήσεις, 227.

195. Ἐναμνήσεις, 227.

196. Βλ. Ἀλεξανδρῆς, 455-59 [31-33], «Ἡ ἐπέκταση τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος 1919-1921» Μαρκεζίνης, *Σύγχρονος Ἑλλάς* 1, 136-40' *ΙΕΕ* 15,126-28.

197. Ἐκθεσις, 191-93.

198. Ἐκθεσις, 204-10. Στίς 16/29 Αὐγ. 1919 ὁ Βενιζέλος σὲ συνάντησή του μὲ τὸ Χρῦσανθο τοῦ ἀνέγνωσε τὴν ἐμπιστευτικὴ αὐτὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ὑφυπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν «περὶ τῆς ὁργανώσεως ποντιακῶν ταγμάτων ἐν Ἀθήναις». Τὸ γεγονός αὐτὸ φανερώνει καὶ τὸ βαθμὸ συνεργασίας τοῦ Βενιζέλου μὲ τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο (Ἐναμνήσεις, 236).

ἡ ἐπιτόπιος ἐνέργεια τῆς ὀργανώσεως ταύτης δύναται νὰ ἐπισύρῃ προ-
 ὤρως νέας καταστροφὰς ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου. Διὰ τοῦτο ἀπε-
 φάσισα ὅπως ἡ ὀργάνωσις αὕτη διεξαχθῆ ἔν Ἀθήναις καὶ πρὸς τὸν
 σκοπὸν τοῦτον διέταξα τὸν Συνταγματάρχην Καθενιώτην νὰ ἐπιστρέψῃ
 αὐτοῦ, ὅπως ἐπιμεληθῆ τῆς ὀργανώσεως ταύτης.

Ἡ ἐμπιστευτικὴ αὕτη διαταγὴ προέβλεπε στρατολόγησι γιὰ τὴ συ-
 γκρότησι διαδοχικὰ τριῶν λόγων, ὥστε νὰ συσταθῆ ὁλόκληρο σύνταγμα
 μὲ στελέχη ἀπὸ τὸν Πόντο ἢ καὶ ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία, ἀπὸ τὰ ἤδη ὑπερ-
 ρετοῦντα στὸ στρατό. Οἱ ἄνδρες θὰ ἦταν ἐθελοντῆς ἀπὸ τὸν Πόντο. Ὁ
 Καθενιώτης μὲ ἐντατικὴ ἐκπαίδευσις θὰ πρέπει νὰ μορφώσῃ ὅσο τὸ δυ-
 νατὸν περισσότερα στελέχη, ὥστε τὸ προβλεπόμενον νὰ συγκροτηθῆ
 ἐν Ἀθήναις σύνταγμα νὰ περιέχῃ τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα γιὰ νὰ ἀνα-
 πτυχθῆ σὲ μεραρχία, ὅταν ἐν καιρῷ μεταφερθῆ ἐπὶ τὸν Πόντο.¹⁹⁹ Ἡ ὀργά-
 νωσις τῆς μονάδας αὐτῆς ἐν Ἀθήναις θὰ ἐμφανίζεται ὡς ἓνα ἔμπειρο,
 πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σύνταγμα πεζικοῦ, θὰ εἶχε καὶ τὸ ἀνάλογο ὀρειβα-
 τικὸ πυροβολικόν.²⁰⁰

Περίοδος Β΄. — Συγκρότησι στρατιωτικῶν τμημάτων ἐν
 Ἑλλάδι καὶ ἀναζήτησι μεταξὺ τῶν μεγάλων Δυνάμεων κηδεμονίας γιὰ
 τὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου: μετὰ τὴν 16/29 Αὐγ. 1919 - 3/16 Ἰαν. 1920
 (Ἐκθεσις, 228-928).

Ἡ μελλοντικὴ καὶ ἐνδεχόμενη συγκρότησι τῆς στρατιωτικῆς αὐτῆς
 μονάδας μὲ στόχον τὴ δραστηριοποίησίν της ἐν τῷ χωρῷ τοῦ Πόντου θὰ
 ἦταν καὶ ἓνα βασικὸ ἐπιχειρημα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεύσι, ὅταν
 ἡ Ἑλλάς θὰ ἐπιζητοῦσε ἀπὸ τὴς Μεγάλαις Δυνάμειν μὴ ἀπὸ αὐτῆς νὰ
 ἀναλάβῃ τὴν ἐντολὴν διακυβερνήσεως τῆς περιοχῆς τοῦ Πόντου. Τότε
 θὰ ἦταν δυνατόν νὰ χρησιμοποιοῦσιν ἢ ἐντολοδόχοι αὕτη Δύναμις καὶ
 στρατιωτικῆς μονάδες ἀπὸ ἐντόπιους (Ποντίους), ὥστε νὰ μὴ εἶναι
 ὑποχρεωμένη νὰ ἀποβλέπῃ μόνον ἐπὶ τὴς δικῆς της.²⁰¹

Ὁ Καθενιώτης καὶ ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος πολλὰ φορὰς ἐν
 χρονικῷ διάστημα μετὰ τὴν 23 Ἰουλ. συναντήθησαν καὶ μερικὰ φορὰς
 συζήτησαν²⁰² τὸ ποντιακὸ πρόβλημα καὶ τὴς ἐνέργειαις πού ἔπρεπε νὰ γί-

199. Ἐκθεσις, 210-20.

200. Ἐκθεσις, 222-25.

201. Ἐκθεσις, 232-42.

202. Τὴς λεπτομέρειαις ἀναγράφει ὁ Χρῦσανθος ἐν τῇ Ἐκθεσί, 227, 233, 238, 261, 263. Βλ. καὶ πρὸ κάτω, σημ. 207.

νον. Ταξιδεύουν μαζί για την Ελλάδα - Κωνσταντινούπολη. Στην Αθήνα συνεννοούνται με την εκεί Έπιτροπεία Ποντίων για τον τρόπο στρατολογίας των προσφύγων Ποντίων.²⁰³ Παρόμοια εργασία γίνεται και στη Θεσσαλονίκη για την εκεί στρατιωτική οργάνωση της ποντιακής μονάδας.²⁰⁴ Στις 18 Σεπτ. / 1 Οκτ. 1919 ο Καθενιώτης αναχωρεί από τη Θεσσαλονίκη με πλοίο για Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια για Βατούμ, ενώ ο Χρύσανθος θά έφευγε την επομένη, 19 Σεπτ. / 2 Οκτ., τό βράδυ σιδηροδρομικώς.²⁰⁵

Στην Κωνσταντινούπολη ο Καθενιώτης πληροφορείται από τὰ τηλεγραφήματα του ύπευθύνου για τὴ στρατολόγηση τῆς στρατιωτικῆς μονάδας στὴν Αἴθῆνα, ὑπολοχαγοῦ πυροβολικοῦ Α. Παππᾶ²⁰⁶ τὶς δυσχέρειες πού εἶχαν προκύψει σχετικὰ μετὴ στρατολόγηση αὐτῆ. Ἄλλωστε γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ ὁ πρόεδρος τῶν Ποντίων Αἰθῆνων (ὁ γιατρός Χρ. Καλαντίδης²⁰⁷) ἦρθε στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ ἐκθέσει αὐτοπροσώπως στὸν Καθενιώτη καὶ νὰ συζητήσει μαζί του τὴν κατάσταση πού εἶχε παρουσιαστῆ στὴν Αἴθῆνα.²⁰⁸

203. *Ἐκθεσις*, 243-46. Ἡ ἐποπτεία τῆς οἰκονομικῆς οἰκονομίας τῶν ποντιακῶν ταγματῶν με ἐντολὴ τοῦ Βενιζέλου εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν ὑφυπουργὸ Στρατιωτικῶν Γριβᾶ. *Ἀναμνήσεις*, 247: «Ἐπεσκέφθην πλὴν ἄλλων καὶ τὸν Ὑφυπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Γριβᾶν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδόθη ἡ περὶ οἰκονομικῆς οἰκονομίας τῶν Ποντιακῶν ταγματῶν ἐντολὴ τοῦ Βενιζέλου.»

204. *Ἐκθεσις*, 246· *Ἀναμνήσεις*, 257-59 (259: «Συνεργαζόμεθα μετὸν συνταγματάρχην Καθενιώτην εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν Ποντιακῶν ταγματῶν τῆς Θεσσαλονίκης. ἤρξισεν καὶ ἐδῶ ὁ καταρτισμὸς μετ' ἐπιτυχίαν.»). Ἦδη ὁ ὑπουργὸς Α. Διομήδης (*Ἀναμνήσεις*, 247) εἶχε προτείνει ἡ οἰκονομικὴ οἰκονομία τῶν ποντιακῶν ταγματῶν νὰ γίνῃ καὶ στὴ Θεσσαλονίκη.

205. *Ἐκθεσις*, 246-48· *Ἀναμνήσεις*, 260: «Τὴν προῖαν» [18/1 Οκτ.] «ἀναχωρεῖ ὁ Καθενιώτης ἀεροπορικῶς εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐγὼ ἀναχωρῶ αἰθῆρον, Πέμπτην, σιδηροδρομικῶς.»

206. *Ἐκθεσις*, 249-53. Βλ. πρὸ πάνω «Ἐπιθεώρηση», 14, σ. 23 σημ. 33, «Ἀφήγηση», σ. 64/65 σημ. 183.

207. Στις *Ἀναμνήσεις*, 256, καὶ μετ' ἡμερομηνία 10/23 Σεπτ. 1919 ὁ Χρύσανθος γράφει: «Τὴν μεσημβρίαν κατέρχομαι εἰς τὸ Παλαιὸν Φάληρον, ὅπου ὁ Καλαντίδης παραθετεῖ εἰς ἐμὲ καὶ εἰς τὸν Καθενιώτην γεῦμα ὡραῖον.» Ἀσφαλῶς καὶ μόνο ἡ παρουσία τοῦ Καθενιώτη στὸ γεῦμα ὑποδηλώνει ὅτι ἡ συζήτηση θὰ περιστρεφόταν καὶ στὴ στρατολογία τῶν ποντιακῶν ταγματῶν, τὰ ὁποῖα ὁ Καθενιώτης εἶχε λάβει ἐντολὴ νὰ συγκροτήσει στὴν Αἴθῆνα.

208. *Ἐκθεσις*, 253-56.

Φαίνεται πώς οί δυσκολίες αὐτές ἦταν πολὺ μεγάλες καὶ ἀνάγκασαν τὸν Καθενιώτη νὰ ἐπιστρέψει στὴν Ἀθήνα στίς 10 Ὀκτ. 1919 καὶ νὰ θεωρήσει ὅτι ἔληξε ἡ ἀποστολή του γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς ποντιακῆς αὐτῆς μονάδας.²⁰⁹ Πράγματι εἶχε δημιουργηθεῖ ἕνα τάγμα καὶ μιὰ πυροβολαρχία στὴν Ἀθήνα καὶ ἕνα τάγμα πεζικοῦ στὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ στρατολογημένοι ἐθελοντὲς ἦταν περίπου 2.000. Ἄλλες 2.000 περίπου Πόντιοι στρατιῶτες ἦταν στίς μεραρχίες Σερρών καὶ Ἀρχιπελάγους²¹⁰, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν ἦταν σκόπιμο νὰ μεταφερθοῦν ἀπὸ ἐκεῖ. Στὰ μέσα τοῦ ἐπόμενου μήνα Νοεμβρίου ὁ Βενιζέλος, πού εἶχε γιὰ λίγο ἐπιστρέψει ἀπὸ τὸ Παρίσι στὴν Ἀθήνα²¹¹, συνέστησε στὸν Καθενιώτη πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὸ Βατοῦμ καὶ τὴν Τιφλίδα ὕστερα ἀπὸ τὰ ἐπίμονα τηλεγραφήματα τοῦ Χρυσάνθου νὰ μεταβεῖ ὁ Καθενιώτης ἐκεῖ γιὰ νὰ διεξαχθοῦν συνεννοήσεις μὲ τοὺς Ἀρμενίους²¹².

209. *Ἐκθεσις*, 257-60 (257/58: *Αἱ ἀνωμαλῖαι αὐται, ἀποτελέσασαι ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐκθέσεως, ὑποβληθείσης ὑμῖν ἐν καιρῷ*). Πρέπει συνεπῶς νὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη, εἰδικότερη ἐκθεση τοῦ Καθενιώτη, πού ὑποβλήθηκε στὸ Βενιζέλο καὶ κατέγραφε τίς ἀνωμαλίες αὐτές. Τὴν εἰδικὴ αὐτὴ ἐκθεση δὲν κατορθώσαμε νὰ ἀνεύρουμε μέχρι σήμερα, ἀν καὶ μὲ δική μας παρακλήση ἔγινε σχετικὴ ἔρευνα στὸ ἀρχεῖο Ἑλ. Βενιζέλου στὸ Μουσεῖο Μπενάκη. Ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως ἐντοπίζεται καὶ ἄλλη ἐκθεση-ἀναφορὰ τοῦ Καθενιώτη μὲ ἡμερομηνία 26.5.1919 (*Ἐκθεσις*, 138, *Συμπληρωματικῶς ὑποβληθείση...*), τὴν ὁποία τὸ 1993 δημοσίευσε ὁ Χρ. Ἀνδρεάδης. Βλ. πῶς πάνω, σ. 62/63 κῆξ. καὶ σημ. 180.

210. *Ἐκθεσις*, 260-66. Στὴ Μεραρχία Ἀρχιπελάγους, πού συγκροτήθηκε στὴ Μυτιλήνη τὸ 1916, ὑπηρέτησε ὡς ἐπιτελάρχης ὁ ἀντισυνταγματάρχης πυροβολικοῦ Δημήτριος Καθενιώτης ἕως τὸν Αὐγούστο 1917, ὁπότε μετατέθηκε. Βλ. *Συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος*, 241-44.

211. Ὁ Βενιζέλος ὅπως καὶ ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Ν. Πολίτης ἔρχονται στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν ὑποβολὴ (23 Νοεμ./6 Δεκ. 1919) τῆς συνθήκης τοῦ Neuilly στὴ Βουλὴ πρὸς κύρωση (Μαρκεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία* 4, 310 καὶ *ΙΕΕ* 15, 144). Στίς 20 Νοεμ. 1919 παύει ὁ Ἄλεξ. Διομήδης νὰ εἶναι ἀναπληρωτὴς ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν, μιὰ καὶ ὁ Ν. Πολίτης ἐπιστρέφει στὴν Ἑλλάδα (Μαρκεζίνης, ὁ.π.· *ΙΕΕ*, ὁ.π.).

212. *Ἐκθεσις*, 267-74· *Ἀναμνήσεις*, 275. Ὁ Χρυσάνθος, ἀφοῦ ἀνέγραψε ὅτι ἐστάλησαν ἐπανειλημμένα τηλεγραφήματα ἀπὸ τὸ Σταυριδάκη καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο στὸ Βενιζέλο καὶ στὸν ἀρμοστὴ Κανελλόπουλο καὶ ἐπεξηγώντας τὴν καθυστέρηση τοῦ Καθενιώτη νὰ ταξιδεύσει στὴν Τιφλίδα, γράφει —ἐμῆς τὰ χαρακτηρίζουμε ἐπιεικῶς ἀνοίκεια— τὰ ἀκόλουθα (*Ἀναμνήσεις*, ὁ.π.): «Δὲν εἶχεν ὄρεξις ὁ Καθενιώτης διὰ τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς στρατιωτικῆς ὁργανώσεως τοῦ Πόντου. Διὰ τοῦτο, ὅταν εἶπον αὐτῷ νὰ ἔλθῃ εἰς Πόντον διὰ νὰ μελετήσῃ τὸ ἔδαφος καὶ τὴν κατάστασιν, ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ πάθῃ ὅ,τι ἔπαθεν ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος Τέλος

Στή συνάντησή του αυτή με τὸ Βενιζέλο ὁ Καθενιώτης προβάλλει τὴν ἄποψη πὼς, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπικειμένη ἄρνηση τῆς Ἀμερικῆς νὰ ἀναλάβει μόνο τις ἀνατολικὲς ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας ὡς ἐντολοδόχος Δύναμη, ἔπρεπε νὰ γίνουν διαβήματα καὶ στὶς ἄλλες Δυνάμεις μὲ στόχο μιὰ ἀπὸ αὐτές, ἡ Ἀγγλία ἢ ἡ Γαλλία, νὰ ἀναλάβει τὴν ἐντολὴ στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου.²¹³

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἀμερικανοῦ στρατηγοῦ Harbord μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Ἀμερικανοῦ συνταγματάρχη Britton ἢ Printon²¹⁴ εἶχε ἐπανέλθει στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὴν περιοδεία τῆς σὲ Ἀνατολή, Πόντο καὶ Καύκασο δύο ἢ τρεῖς ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 2/15 Ὀκτ. 1919²¹⁵.

Ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος πού τοὺς ἐπισκέφθηκε σημείωσε τὴν ἀρνητικὴ θέση τῶν Ἀμερικανῶν («ἀντελήφθην ὅτι οἱ Τοῦρκοι τὸν κατήχησαν δεόντως»²¹⁶). Ἡ Ἀποστολὴ αὐτὴ εἶχε ἔρθει σὲ ἐπαφὴ καὶ μὲ τὸν

²¹³ Ἄγρας, τὸν ὁποῖον ἐκρεοῦργησε τὸ βουλγαρικὸν κοιμῆτατον τῆς Μακεδονίας.» Βλ. καὶ πρὸ πάνω, σ. 63, σημ. 181, τὸ κατὰ τὴν ἀντίληψή μας ὀρθὸ ἐπιχειρήμα.

213. *Ἐκθεσις*, 90/91, 275-79 καὶ 289-303.

214. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 47/48, σημ. 126.

215. *Ἀναμνήσεις*, 232 καὶ 263-65. Ὁ στρατηγὸς Harbord ἀναχώρησε γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μ. Ἀσίας στὶς 6/19 Αὐγ. 1919 ἢ τὴν ἐπομένῃ (*Ἀναμνήσεις*, 232) καὶ ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολη μιὰ ἢ δύο μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 2/15 Ὀκτ. 1919 (*Ἀναμνήσεις*, 263).

216. *Ἀναμνήσεις*, 263. Βλ. καὶ Θεοφύλακτος, 105. Τὸ σύντομο κείμενο πού δημοσιεύει ὁ Θεοφύλακτος εἶχε ἤδη ἐκτυπωθεῖ στὴν ἐφημερίδα *Ἐλευθερος Πόντος*, Βατούμ, 25.9.1919, ἀρ. φ. 30. Ὁ ἀναγνώστης θὰ σημειώσει ὅτι ὁ συνταγματάρχης Printon [«Μπρίντον»], σὲ ἀντικατάσταση τοῦ στρατηγοῦ Harbord πού ἀπουσίαζε, ἀπήντησε στὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ Συμβουλίου τῶν Ποντίων Βατούμ «ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀνησυχοῦν διόλου, διότι ὁ στρατηγὸς εἶναι ἤδη ἐν γνώσει ὄλων τούτων. “Ἄλλωστε, προσέθεσεν ὁ Συνταγματάρχης, εἶδομεν καὶ ὠμιλήσαμεν μετὰ τῆς Α. Σ. τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, ὃν πάλιν θὰ ἴδωμεν μεταβαίνοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν”». Τόσο ἡ ἀπάντηση τοῦ συνταγματάρχη Printon ὅσο καὶ τὸ ὅλο μικρὸ κείμενο δὲ μαρτυρεῖ διόλου τὴν ἀρνητικὴν θέση τοῦ στρατηγοῦ Harbord καὶ τῶν ΗΠΑ ὡς πρὸς τὸ αἴτημα νὰ ἀναλάβουν οἱ ΗΠΑ τὴν ἐντολὴ στὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου. Τὸ ἀρνητικὸ αὐτὸ συμπέρασμα εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ στρατηγοῦ Harbord ἀπὸ τὴν περιοδεία του στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Τουρκίας διείδε ὀρθῶς ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος καὶ τὸ κατέγραψε στὸ τέλος τοῦ κρυπτογραφικοῦ τηλεγραφήματος ἀπὸ 2/15.10.1919, πού ἀπέστειλε διὰ τοῦ Ἑλλήνου ἀρμοστοῦ Ε. Κανελλοπούλου στὸν ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Πολίτη, στὸ Παρίσι (*Ἀναμνήσεις*, 265): «Ἐν γένει ἐξ ὀμιλιῶν τοιούτων ἀπεδείχθη ὅτι Ἀμερικανοί, ἀγνοοῦντες τὰ ἐν Τουρκίᾳ πράγματα καὶ ἀπατηθέντες ἐξ ὑποῦλων εἰσηγήσεων νεοτούρκων, ἐσχημάτισαν πεπλανημένας καὶ πλήρεις κινδύνων ἀντιλήψεις, ἐπιθυμοῦντες

Κεμάλ Πασσᾶ καὶ ἔτσι τὸ συμπέρασμα τῆς ἀμερικανικῆς Ἀποστολῆς ἦταν πὼς ἡ κυβέρνησις τῶν ΗΠΑ δὲν μποροῦσε καὶ δὲν ἦταν διατεθειμένη νὰ ἐπωμισθεῖ τὴν ἐντολὴν γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου, ἐκτὸς ἐὰν ἡ ἐντολὴ ἀφοροῦσε ὅλη τὴν Τουρκία. Ἀλλὰ καὶ τότε ἡ Ἀμερικὴ δὲ θὰ δεχόταν τὴν ἐντολὴν αὐτὴν, δεδομένου ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποβληθεῖ σὲ μεγάλες θυσίας, τίς ὁποῖες δὲν ἦταν διατεθειμένη νὰ ὑποστῇ.²¹⁷

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγῳ ὁ Καθενιώτης ζητοῦσε τὴν ἐγκρισὴν ἀπὸ τὸ Βενιζέλο νὰ βολιδοσκοπήσει τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησις διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ της στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ ὑποβάλει ὁ Καθενιώτης ἀπευθείας σχετικὸ αἴτημα νὰ ἐπιτρέψῃ [ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις] τὴν μεταφορὰν τῶν συγκροτηθέντων Ταγμάτων εἰς Βατούμ, τὸ ὁποῖον εὐρίσκειτο ὑπὸ Ἀγγλικὴν κατοχὴν καὶ ὅπου θὰ ἐξελίσσοντο τὰ ἐνταῦθα σχηματισθέντα Τάγματα εἰς μεγαλειτέραν Μονάδα²¹⁸.

Παρόμοιο αἴτημα πρὸς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησις εἶχε ὑποβάλει καὶ ὁ Χρῦσανθος στίς 18/31 Ἰουλ. 1919, ὅταν βρισκόταν στὸ Λονδίνο, διὰ τοῦ Ἀγγλοῦ ὑφυπουργοῦ Ἐξωτερικῶν. «Περιέγραψα τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν Χριστιανῶν ἐν Τουρκίᾳ ὡς ἐλεεινὴν καὶ παρεκάλεσα ἵνα μέχρις ὀριστικῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τῆς Τουρκίας πραγματοποιηθῇ προσωρινὴ κατοχὴ ὅλων τῶν Τουρκικῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων. Ἡμεῖς δὲ θὰ βοηθήσωμεν μὲ ἐθνικὰ» [ποιντικὰ] «τάγματα, ὡς θὰ ἐπράττομεν καὶ ἐν Τραπεζοῦντι, ἐὰν ἐστέλλετο ἐκεῖ ὀλίγος Ἀγγλικὸς στρατός.»²¹⁹

Ὁ Ἀγγλος ὑφυπουργὸς δήλωσε ὅτι θὰ μεταφέρει τὸ αἴτημα καὶ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος θὰ ἐνεργήσει τὰ δέοντα. Τὸ γεγονός αὐτό, δηλ. ἡ ἐπίσκεψις τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου στὸ ἀγγλικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν μὲ αἴτημα τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐντολῆς στὸν Πόντο ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν, στὸ πρωτότυπο δακτυλογραφημένον κείμενον τῆς Ἐκθέσεως χρονολογεῖται τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1919.²²⁰ Ἐντούτοις πρέπει νὰ ἔχει παρεισφρήσει σφάλμα (ἀσφαλῶς τοῦ δακτυλογράφου τῆς Ἐκθέσεως), γιὰτὶ ὁ μητροπολί-

δὲ νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐντολὴν, χωρὶς ὁμως νὰ ἐκτεθῶσιν εἰς θυσίας [...].» Καὶ σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὸ κείμενον τοῦ τηλεγραφήματος (δ.π., 266) «[...] κατέληξα εἰς τὴν γνώμην ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀναμυθῇ εἰς τὰ πράγματα τῆς Τουρκίας.» Βλ. καὶ Ἐκθεσις, 280-88.

217. Ἐκθεσις, δ.π.

218. Ἐκθεσις, 293-96.

219. Ἀναμνήσεις, 224.

220. Ἐκθεσις, 300-03.

της Χρύσανθος επισκέφθηκε το αγγλικό υπουργείο Έξωτερικῶν στίς 18/31 Ἰουλ. 1919 καί ὄχι τόν Ἰανουάριο. Ἄλλωστε τόν Ἰανουάριο τοῦ 1919 ὁ Χρύσανθος βρισκόταν ἀκόμα στήν Τραπεζούντα, στόν Πόντο, καί μόνο στίς 16/29 Ἀπρ. 1919 ἔφθασε στό Παρίσι καί ἀνέλαβε τή συνεργασία του μέ τήν ἑλληνική ἀντιπροσωπεία στή Συνδιάσκεψη Εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ. Ἀκόμα γνωρίζουμε ὅτι τόν Ἰανουάριο 1920 ὁ μητροπολίτης Χρύσανθος βρισκόταν στόν Καύκασο καί στήν Ἀρμενία καί ὅτι μετά τὸ τέλος τῆς παραμονῆς του ἐκεῖ ἐπανῆλθε στήν Τραπεζούντα, ὅπου ἔλαβε τή νέα πρόσκληση τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας στό Παρίσι νά ταξιδεύσει γιά δεύτερη φορὰ στή Δύση, γιά νά βοηθήσει τήν ἑλληνική ἀντιπροσωπεία στή Συνδιάσκεψη Εἰρήνης στό Λονδίνο. Παράβαλε τή ρηματική διακοίνωση ἀρ. 1, ὅπου ὀρθῶς γράφεται: *La solution ci-dessus a été proposée pendant le mois de Juillet dernier par le Métropolitite de Trébizonde au Ministère des Affaires Étrangères de la Grande Bretagne.*²²¹

Ὁ Βενιζέλος λοιπόν ἔδωσε τήν ἔγκρισή του γιά τήν ἐνέργεια αὐτή τοῦ Καθενιώτη, νά ἐπισκεφθεῖ τόν πρέσβυ τῆς Ἀγγλίας στήν Ἀθήνα, καί ἀνέλαβε νά εισηγηθεῖ τήν ἐπίσκεψη αὐτή ὁ ἴδιος ἀπευθείας στόν πρέσβυ. Ἐντέλει ὁμως τήν ἐπίσκεψη τοῦ Καθενιώτη εισηγήθηκε ὁ Ἕλληνας ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Πολίτης. Τὸ αἶτημα τοῦ Καθενιώτη κατά τήν ἐπίσκεψή του στόν Ἀγγλο πρέσβυ στίς 24 Νοεμ. 1919²²² γιά ἐντολή τῆς Ἀγγλίας στόν Πόντο στηριζόταν στά ἐπιχειρήματα ὅτι βρισκόταν σέ κίνδυνο ἢ ἐκεῖ ἑλληνική ἐθνότητα καί ἀκόμα ὅτι ἡ ἀγγλική κυβέρνηση θά εἶχε μεγάλη βοήθεια ἀπὸ στρατιωτικὴ μονάδα ἐθελοντῶν Ποντίων, ἡ ὁποία μέ ἐνδεχόμενη ἐνίσχυσή της ἀπὸ τήν ἑλληνική κυβέρ-

221. Ἐκθεσις, 339-41. Βλ. καί ἀμέσως πῶς κάτω. Ὑπάρχουν καί ἄλλα παρόμοια σφάλματα στήν Ἐκθεση: Στὸ στ. 58 ἡ τηλεγραφικὴ ἀναφορὰ Καθενιώτη ἀπὸ Κωνσταντινούπολη πρὸς Βενιζέλο χρονολογεῖται 14η Μαΐου 1920 ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ 1919 (βλ. πῶς πάνω, «Ἐπιθεώρηση», 58). Στὸ στ. 381 τὸ τηλεγράφημα πρὸς Καθενιώτη ἀπὸ τὸν Ἕλληνα πρέσβυ Ρωμάνο χρονολογεῖται Παρίσι, τῆ 13/26η Δεκεμβρίου/20 ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ 1919· τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1920 εἶχαν ἤδη γίνεῖ οἱ ἐκλογές τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920 καί εἶχε ἤδη ἐπέλθει ἡ μεταπολίτευση, ἐνῶ ὁ Καθενιώτης ἀπὸ τίς 18 Ὀκτ. 1920 βρισκόταν στή Μ. Ἀσία στό ἑλληνικὸ ἐστρατευτικὸ σῶμα. Βλ. πῶς πάνω, σ. 56 καί σμ. 156. Στὸ στ. 677 γράφεται ἐσφαλμένως 3/10 Ἰαν. 1919 ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ 3/16.1.1919· στόν 646 γράφεται 3/18 Ἰανουαρίου ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ 5/18 Ἰανουαρίου (βλ. πῶς κάτω, σ. 90 σμ. 281 καί σ. 91 σμ. 285).

222. Ἐκθεσις, 310.

νηση θὰ ἀναλάμβανε νὰ ἀπαλλάξει τὸν Πόντο ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ.²²³ Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ὁ Καθενιώτης ἐπέδωσε ρηματικὴ διακοίνωση στὴ γαλλικὴ στὸν Ἑγγλο στρατιωτικὸ ἀκόλουθο, τὸ στρατηγὸ Norge, τὸν ὁποῖο ὕστερα ἀπὸ εἰσηγήση τοῦ ὑπαρχηγοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου ὑποστρατήγου Χρήστου Χατζημιχάλη ἐπισκέφθηκε στὶς 3/16 Δεκ. 1919, μιὰ ἑβδομάδα μετὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὸν Ἑγγλο πρέσβυ²²⁴.

Στὴ ρηματικὴ αὐτὴ διακοίνωση γράφονται ἀπὸ τὸν Καθενιώτη τὰ ἀκόλουθα: Ὑπάρχουν 3-4 χιλιάδες ἄνδρες στὸ στρατὸ μὲ καταγωγὴ ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο Πόντο καὶ ἀκόμη ἄλλοι πού εἶναι διασπαρμένοι στὶς ἄλλες μονάδες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ δὲ θέλησαν νὰ ἀποστρατευθοῦν, μὲ τὴν προσδοκίαν νὰ συμβάλουν στὴν εὐνοϊκὴ λύση τοῦ προβλήματος τοῦ τόπου τους, γιὰ τὴν ὁποία καὶ ἐπιστρατεύθηκαν. Ἡ εὐνοϊκὴ λύση εἶναι, κατὰ τὴν ἀντίληψή τους, ὁ ἀποχωρισμὸς καὶ ἡ ἀπόσπαση τῆς ποντιακῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸ τουρκικὸ κράτος καὶ ἡ διοίκησή της ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ προσάρτησή της στὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τὴ λύση αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ προσκομισθῆ τηλεγραφικὴ αἴτηση ἀπὸ τὶς διάφορες ἐπιτροπὲς τῶν Ποντίων στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ Παρίσι, στὸ Βατοῦμ κ.λπ. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, γιὰ νὰ βοηθήσῃ στὴν ἀπελευθέρωση τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴ διασπορὰ τῶν ἄτακτων στοιχείων, θὰ μπορούσε νὰ συγκροτήσει δύναμη μικτὴ 5-6 λόχων μὲ πυροβολικὸ, οἱ ὁποῖοι, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν ἀγγλικῶν ἀρχῶν, εἴτε θὰ μεταφέρονταν στὸ Βατοῦμ γιὰ νὰ ὀργανωθοῦν σὲ μιὰ μεγαλύτερη μονάδα εἴτε θὰ ἀποβιβάζονταν σὲ κάποια σημεῖα τῆς ποντιακῆς περιοχῆς, θὰ ἦταν ὑπὸ τὶς διαταγὲς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ θὰ ἐνεργοῦσαν σύμφωνα μὲ τοὺς σκοποὺς της. Ὁ Καθενιώτης γράφει στὴν Ἐκθεση ὅτι καὶ ὁ Ἑγγλος πρέσβυς καὶ ὁ στρατιωτικὸς ἀκόλουθος τὸν διαβεβαίωσαν ὅτι θὰ ἐνημερώσουν τηλεγραφικῶς τὸ Λονδίνο.²²⁵

Λίγες μέρες πιὸ ὕστερα ὁ Βενιζέλος γνωρίζει καὶ πάλι στὸν Καθενιώτη ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ μεταβῆ στὸ Βατοῦμ καὶ στὴν Τιφλίδα.²²⁶ Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐντολὴ αὐτὴ ὁ Καθενιώτης πηγαίνει στὴ Θεσσαλονίκην γιὰ νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὰ συγκροτούμενα ἐκεῖ δύο τάγματα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ

223. Ἐκθεσις, 315-23.

224. Ἐκθεσις, 324-28.

225. Ἐκθεσις, 329-60.

226. Ἐκθεσις, 361-63.

τήν ίδια μέρα, 12 Δεκ., φθάνει στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί ή ελληνική αρμοστεία του ανακοινώνει τηλεγράφημα του ύπουργου Έξωτερικών Πολίτη²²⁷ από το Παρίσι για το αποτέλεσμα της επίσκεψης του Καθενιώτη στους Άγγλους αξιωματούχους στην Αθήνα. Η απάντηση της αγγλικής κυβέρνησης είναι ρητώς αρνητική για τη συγκρότηση ελληνικών μονάδων ή μονάδων Ποντίων έθελοντών στο Βατούμ. Η αγγλική κυβέρνηση δε δέχεται να καλύψει με κανένα τρόπο τη (στρατιωτική) οργάνωση της ποντιακής περιοχής και συνεπώς ο Καθενιώτης πρέπει να έχει υπόψη τη στάση αυτή της Αγγλίας για τις περαιτέρω ενέργειές του, για τις οποίες πρέπει να συνεννοηθεί και με το μητροπολίτη Χρύσανθο.²²⁸

Λίγες μέρες αργότερα ο Καθενιώτης έλαβε παρόμοιο τηλεγράφημα και από τον Έλληνα πρέσβη στο Παρίσι Ρωμάνο²²⁹ με ημερομηνία 13/26

227. *Έκθεσις*, 371-77. *Sur questions posées au Gouvernement Anglais j' ai reçu réponse qu'il ne saurait autoriser à Batoum ni troupes Grecques ni Armée Nationale. Vous devez avoir en vue cette réponse qui indique que Gouvernement Britannique n' entend couvrir d'aucune façon organisation du Pont. Vous ne devez en conséquence ni procéder à aucune démarche ni à aucun préparatif sans vous concerter avec Métropolitte de Trébizonde.*

228. Στις *Αναμνήσεις* (274/75) ο Χρύσανθος παραθέτει και το κείμενο τηλεγραφήματος Βενιζέλου με επείγουσα ανακοίνωση στο μητροπολίτη Τραπεζούντας. Το περιεχόμενο είναι παρόμοιο με εκείνο του τηλεγραφήματος του ύπουργου Έξωτερικών Πολίτη: Είναι η απάντηση της βρετανικής κυβέρνησης στα διαβήματα του συνταγματάρχη Καθενιώτη για την παροχή άδειας να οργανωθεί ποντιακός στρατός στο Βατούμ και να συγκληθεί συνεδρίαση της Έθνοσυνελεύσεως του Βατούμ. Ο Χρύσανθος στο δικό του κείμενο για το τηλεγράφημα Βενιζέλου γράφει ότι έζητησε ο Καθενιώτης «ίνα ή Αγγλική Κυβέρνησις [...] επιτρέψη την συγκρότησιν Έλληνικών στρατευμάτων και συνεδριάσεις της Έθνοσυνελεύσεως» και ότι τα αίτήματα αυτά αναγράφονται και στο κείμενο του τηλεγραφήματος Βενιζέλου, όπου διαβάζουμε: «ότι το ζήτημα τεθέν εις την Αγγλικήν Κυβέρνησιν έλαβον την απάντησιν ότι δέν θά επέτρεπον εις Βατούμ ούτε Έλληνικά στρατεύματα ούτε Έθνοσυνέλευσιν.» Ασφαλώς υπάρχει κάποια παρανόηση ως προς τη σύγκληση της Έθνοσυνελεύσεως Βατούμ. Στο τηλεγράφημα αυτό ασφαλώς στηρίχθηκε ο Χρύσανθος για να συνθέσει το κείμενό του (δ.π., 274· βλ. και Θεοφύλακτος, 127[7]). Το περιεργό είναι πώς ο Καθενιώτης δε γνώριζε το τηλεγράφημα αυτό και έπομένως δέν το συμπεριέλαβε στην Έκθεση. Στο τηλεγράφημα του Βενιζέλου γράφονται και τά έξης: «Ο συνταγματάρχης όφείλει να έχη ύπ' όψιν την απάντησιν ταύτην, ή όποία δεικνύει ότι ή Βρετανική Κυβέρνησις δέν έννοεί κατ' ούδένα τρόπον να καλύψη την οργάνωσιν του Πόντου.»

229. *Έκθεσις*, 381-88.

Δεκ. 1919²³⁰, πού δὲν ἀφήνει πλέον καμιὰ ἀμφιβολία.

Ἡ νέα αὐτὴ ἄρρηση μαζί μὲ ἐκείνη τῆς Ἀμερικῆς δὲν ἄφηνε καμιὰ πιὰ βásiμη ἐλπίδα τὸ ποντιακὸ ζήτημα νὰ ἐπιτύχει εὐτυχή λύση. Ὁ Καθενιώτης, ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση μὲ τὸν Ἑλληνα ἀρμοστή Ε. Κανελλόπουλο, ἀποφάσισε νὰ προσκαλέσουν μερικὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ποντίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ τοὺς ἀνακοινώσει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν ὅπως καὶ τὴν πραγματικὴ κατάσταση τοῦ ζητήματος.²³¹ Καὶ αὐτὸ τὸ ζήτησε ἰδιαίτερος ὁ Καθενιώτης, ἀσφαλῶς γιατί εἶχε διαπιστώσει πὼς οἱ Πόντιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ διοίκησή τους διαπνέονταν ἀπὸ ἄκρα αἰσιοδοξία²³² ὡς πρὸς τὴ λύση τοῦ προβλήματος τοῦ Πόντου — αἰσιοδοξία πού δὲν ἀνταποκρινόταν, κατὰ τὴν ἀντίληψή του, στὴν πραγματικότητα— καὶ ἠλπίζαν καὶ πίστευαν στὴν αὐτονομία καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου. Οἱ Πόντιοι πού ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Καθενιώτη ἦταν οἱ Θωίδης, Γαβριηλίδης καὶ Καλιφίδης.²³³

Ἀποτέλεσμα τῆς συσχέψεως αὐτῆς Καθενιώτη καὶ Ποντίων καὶ πρακτικὸ συμπέρασμα γιὰ τοὺς Ἑλληνας τοῦ Πόντου καὶ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἦταν, κατὰ τὴν ἀντίληψη τῶν Ποντίων σύμφωνα μὲ τηλεγράφημά τους²³⁴ τῆς 19.12.1919 ἀπὸ Κωνσταντινούπολη πρὸς Βενιζέλο στὸ Παρίσι, ὅτι, ἀφοῦ ὁ Πόντος δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ προσαρτηθεῖ στὴν Ἑλλάδα, οἱ τρεῖς Πόντιοι πού ὑπέγραψαν τὸ τηλεγράφημα (Θωίδης, Γαβριηλίδης, Καλιφίδης), ἀφοῦ ἄκουσαν ἐπὶ μακρὸν τὸν Καθενιώτη νὰ τοὺς ἀναπτύσσει τὴν ἐξέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, παρακαλοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση νὰ ἐπιζητήσει μὲ ὅποιονδήποτε τρόπο τὴν ἀπόσπαση τοῦ Πόντου ἀπὸ τὴν Τουρκία δεχόμενοι νὰ ἀναλάβουν κάθε δυνατὴ στρατιωτικὴ ἐνίσχυση στὴν ἐντολοδόχο Δύναμη. Καὶ τελείωνε: *Ἵμετέρα ἀρχικὴ κατεύθυνσις, ἀποσπάσεως Πόντου μετὰ τῆς Ἀρμενίας, διήνοιξε τότε μεγάλας ἐλπίδας, αἱ ὁποῖαι τείνουσιν νὰ ματαιωθῶσιν. Παρακαλοῦμεν ὁθεν ὑμετέραν Ἐξοχότητα χειρισθῆ τὸ ζήτημα καθ' ὃν τρόπον προτιμώτερον κρίνη, ἐπιδιώκουσα τὴν ἀπὸ Τουρκικοῦ Ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν χιλιάδων Ἑλλήνων Πόντου.*²³⁵

230. Δακτυλογραφικὸ λάθος: Γράφεται 1920 ἀντὶ 1919 (*Ἐκθεσις*, 381). Βλ. καὶ πρὸ πάνω, σ. 75 σημ. 221.

231. *Ἐκθεσις*, 396-98.

232. *Ἐκθεσις*, 394-96. Βλ. καὶ ἐπόμενες σελίδες.

233. *Ἐκθεσις*, 421.

234. *Ἐκθεσις*, 403-21.

235. *Ἐκθεσις*, 415-20.

Στις 25 Δεκ. 1919 ὁ Καθενιώτης φθάνει στο Βατούμ. Ἐκεῖ, στο τριμελές Ἐθνικό Συμβούλιο τῶν Ποντίων, ἀνακοινώνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκπλαγοῦν ἂν ἡ ποντιακὴ ὑπόθεση δὲν καταλήξει σὲ εὐτυχές ἀποτέλεσμα. Ἡ ἀποψη αὐτὴ κατέπληξε τοὺς Ποντίους στο Βατούμ, γιατί πίστευαν πὼς ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων θὰ χορηγοῦσε ἀνεξαρτησία στὸν Πόντο.²³⁶ Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν ἦταν ἔτοιμοι νὰ παραδεχθοῦν τὴν ἀποψη τοῦ Καθενιώτη.

Βεβαίως ἡ αἰσιοδοξία αὐτὴ τῶν Ποντίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἄλλων, εἴτε στὴ Ρωσία καὶ στὸν Καύκασο εἴτε στὴν Ἑλλάδα εἴτε στὴν Εὐρώπη, ἐτροφοδοτεῖτο ἀπὸ τὶς πληροφορίες πού ἐπαιρναν γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου.²³⁷ Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὁ πρωθυπουργὸς Βενιζέλος, εἶχε ἀφήσει τὴ διαχείριση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ ἐξολοκλήρου στο μνητροπολίτη Χρυσάνθο, τὸν ὁποῖο πάντοτε στήριζε στὶς ἐνέργειές του²³⁸, ἦταν φυσικὸ ὁ Καθενιώτης

236. *Ἐκθεσις*, 422-26: *Παρόμοιον πνεῦμα ἀκράτου αἰσιοδοξίας μὲ ἀνέμενε καὶ εἰς Βατούμ, ὅπου ἐφθάσα τὴν 25ην Δεκεμβρίου. Μὲ λύπην μου μεγάλην ἠναγκάσθην νὰ γνωρίσω εἰς τὸ ἐκεῖ Τριμελές Συμβούλιον Ἐθνικὸν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκπλαγῆ, ἐάν ἡ δλη ὑπόθεσις τοῦ Πόντου δὲν κατέληγεν εἰς εὐάρεστον ἀποτέλεσμα.*

237. Εἰδικότερα ὁ συντάκτης τῆς Ἐκθέσεως ἐπιμερίζοντας τὶς πηγές τῶν πληροφοριῶν γράφει (*Ἐκθεσις*, 463-65): *Ὁμοίως οἱ κατὰ τόπους διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι παρ' ἡμῶν ἐλάμβανον ὁδηγίας καὶ πληροφορίας περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος κ.λπ. Ἡ ἔκφραση παρ' ἡμῶν δηλώνει τὸ μνητροπολίτη Χρυσάνθο καὶ τὸ συντάκτη τῆς Ἐκθέσεως Καθενιώτη.*

238. Τὸ πιὸ τρανὸ παράδειγμα ἀναγράφεται σὲ ἔγγραφο τῆς Ἐπιτροπείας τῶν ἐν Ἑλλάδι Ποντίων ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μὲ ἡμερομηνία 14.12.1919 πρὸς τὸ Γενικὸ Συνέδριο Ποντίων Βατούμ. Στὶς ἐπίμονες καταγγελίες τῶν Ποντίων ἐναντίον τοῦ μνητροπολίτη Χρυσάνθου διαβάζουμε, κατὰ περίληψη τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ ἀπὸ Θ. Θεοφύλακτο (265/66), ὡς θέμα στ) τοῦ ἐγγράφου τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ Ἐπιτροπεία ἐγένετο δεκτὴ παρὰ τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ Ὑπ. Ἐξωτερικῶν. Ὁ πρῶτος» [=ὁ πρωθυπουργός] «ἐπιφυλακτικὸς κατὰ τὰ ἄλλα ἐξῆρε τὴν φυσιογνωμίαν Χρυσάνθου, ὅστις διεχειρίσθη καὶ προήγαγε τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου καὶ ἀπολαύει τῆς ἐκτιμήσεως τῶν κορυφαίων πολιτικῶν Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἀμερικῆς, ἀφῆσας νὰ ἐννοηθῆ ὅτι ἀπολαύει καὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀμερίστου ἐκτιμήσεως, συνέστησε δὲ ν' ἀναγνωρισθῆ ὁ Ἅγ. Τραπεζοῦντος ὑπὸ τῶν Ποντίων ὡς ἀρχηγός, ὡς διευθύνουσα κεφαλὴ.» Βλ. ἀκόμα Θεοφύλακτος, 190, ὅπου σὲ ὁμιλία του ὁ Ἄλκ. Κογκαλίδης στο Συνέδριο Βατούμ (23/5.6.1920) ἀναφερόμενος σὲ ὄσα συνέβησαν κατὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος λέγει, καὶ πάλι κατὰ περίληψη Θεοφύλακτου: «[...] Ἡ Ἑλλήν. Κυβέρνησις υἱοθετεῖ ἐμμέσως τὸν Ἀγῶνα τῶν Ποντίων. Δηλαδή, ἐπειδὴ δὲν τῆς ἦτο δυνατόν ν' ἀναλάβῃ φανερὰ τὸ ζήτημα, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ Συνδιάσκεψις Εἰρήνης θὰ τὴν ἐκρινεν ὑπερβολικὴν εἰς τὰς

νά αιτιᾶται γιὰ τὸ κλίμα αὐτὸ ποῦ ἦταν ἄκρως ἀντίθετο, κατὰ τὴν ἀντίληψή του, πρὸς τὴν πραγματικότητα τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο. Καὶ ὅταν ἐκεῖνος ἐφθασε στὴν Τιφλίδα, ὅπου τὸν περιέμενε ὁ Χρῦσανθος, σὲ συζήτηση μὲ τὸ μητροπολίτη τοῦ γνώρισε τὴν ἐκπληξή του γιὰ τὴν αἰσιοδοξία τῶν Ποντίων ὡς πρὸς τὴν ἔκβαση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, ἐνῶ δὲν ὑπῆρχε τίποτα ποῦ νὰ δικαιολογεῖ τὴν ἄποψη αὐτή.

Στὸ χρονικὸ αὐτὸ σημεῖο ὁ Καθενιώτης ἐμφανῶς πλεόν προβάλλει στὴν Ἐκθεση τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο ὡς ἡγέτη καὶ ἐκπρόσωπο τῶν ἀπόψεων, ποῦ ὑποστήριζαν ὅτι τὸ ποντιακὸ πρόβλημα ἔχει εὐνοϊκὴ πορεία καὶ θὰ ἔχει καὶ εὐνοϊκὸ ἀποτέλεσμα, καὶ προσωποποιεῖ γιὰ πρώτη φορὰ τόσο ἔντονα τὴ γνώμη αὐτὴ προβάλλοντας ἀκριβῶς τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο ὡς κύριο ἐκφραστὴ αὐτῶν τῶν ἀπόψεων. Πράγματι στὴν ὅλη Ἐκθεση ἕως τὸ σημεῖο αὐτὸ δὲ φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἐμφανὴς διάσταση καὶ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο καὶ στὶς ἐπίσημες θέσεις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως:

Οἱ ἐπίσημες αὐτὲς ἀπόψεις ἔχουν καταγραφεῖ στὸ ὑπόμνημα ποῦ ὑπέβαλε ὁ πρῶτος υπουργὸς Βενιζέλος τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1918²³⁹: Ὁ Βενιζέλος ζητοῦσε νὰ ἐνσωματωθεῖ στὸ μελλοντικὸ ἀρμενικὸ κράτος ἡ περιοχὴ τοῦ Πόντου ἢ τμῆμα τῆς, γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει ἐξάρτηση τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὸ τουρκικὸ κράτος. Πρὸς τίς ἀπόψεις αὐτὲς ἦταν, μόνον μερικῶς, ἀντίθετος ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος, ποῦ ζητοῦσε γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτονομία.²⁴⁰

Στὴν πρώτη συνάντηση Βενιζέλου - Χρῦσανθοῦ ἐπέισθη ὁ Βενιζέ-

ἐθνικὰς τῆς ἀπαιτήσεως, ἀνέθεσεν εἰς τὸν Χρῦσανθον, ποῦ εἰς τὸ μεταξὺ ὠρίσθη Ἄντιπρόσωπος, μαζί μὲ τοὺς Κωνσταντινίδην καὶ Οἰκονόμου ἀπὸ τὸ Συνέδριον τῶν Ποντίων, τὴν περαιτέρω διαχείρισιν τοῦ Ἄγῶνος [...].» Μιὰ μαρτυρία τοῦ Χρῦσανθοῦ στὶς Ἐκθέσεις (242), ἂν καὶ εἶναι ὑποκειμενικὴ γιὰτὴν ἀναφέρεται στὸ ἄτομό του, εἶναι ἐντούτοις σημαντικὴ. Ὁ Χρῦσανθος ἐπρόκειτο νὰ ἀναχωρήσει ἀπὸ τὸ Παρίσι πρὸς Μασσαλία, Κωνσταντινούπολη, Τραπεζοῦντα. Ἦταν ἡ τελευταία συνάντηση Βενιζέλου - Χρῦσανθοῦ στὸ ἐπὶ τῶσους μῆνες ἔργο. Γράφει ὁ Χρῦσανθος: «Ἐσηκώθην νὰ ἀναχωρήσω καὶ μοὶ ἠῤαχάριστῆσεν ὁ Βενιζέλος διὰ τὴν συνεργασίαν μου εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν, ἡ ὅποια ἦτο λέγει “πολύτιμος καὶ καρποφόρος”, καὶ ὅτι δὲν θέλει νὰ εἴπῃ ἐμπρὸς μου ὅποιαν ἐκτίμησιν ἔχει πρὸς ἐμέ καὶ πρὸς τὸ ἔργον μου.» Νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ μειωθεῖ ἡ ἀξία τῆς μαρτυρίας αὐτῆς. Βλ. καὶ Λαμφίδης, «Δύο φυλλάδια», σ. 13 σημ. 9 καὶ σ. 91.

239. Βλ. πῶς πάνω, σ. 45 σημ. 118.

240. Ἐκθέσεις, 332 (La question). Βλ. καὶ πῶς πάνω, 43/44.

λος γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων τοῦ μητροπολίτη.²⁴¹ Στὶς Ἀναμνήσεις δὲν ἀξιολογεῖται ἀπὸ τὸ Χρῦσανθο ἡ μεταβολὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Βενιζέλου ὡς πρὸς τὴν ποντιακὴ περιοχὴ. Γι' αὐτὸ νομίζουμε ὅτι ἡ μεταβολὴ αὐτὴ θὰ προσέγγιζε περισσότερο τὴν ἀλήθεια, ἐὰν ἐγράφαμε ὅτι ἔθνικὴ σκοπιμότητα, εἴτε περιοριζομένη μόνο στὴν ποντιακὴ περιοχὴ εἴτε ἐπεκτεινομένη σὲ ὁλόκληρη τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση, ὅπου ὁ μεγαλοϊδεάτης ἀλλὰ καὶ πραγματιστὴς Βενιζέλος «ἔπαιξε» τὸ διπλωματικὸ τότε παιχνίδι του, ἐπέβαλε ἰδιαίτερος τὴν προβολὴ διεκδικήσεως χάριν μιᾶς γεωγραφικῆς περιοχῆς μὲ τὴν ὀλικὴ ἢ καὶ μερικὴ ἐγκατάλειψη τῆς διεκδικήσεως μιᾶς ἄλλης.²⁴²

Τονίζουμε ὅμως ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδας Βενιζέλος δὲν ἀναίρεσε ἐπίσημως ποτέ, στὶς Συνδιασκέψεις Εἰρήνης, τὰ ὅσα ἐγράψαμε στὸ ἐπίσημο ὑπόμνημα γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου.²⁴³ Ὁ Βενιζέλος ἢ μᾶλλον ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, καθ' ὅλο τὸ διάστημα ἕως τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Σάν Ρέμο, διατήρησε τὴν ἄποψή της γιὰ τὸ μελλοντικὸ καθεστῶς τοῦ ἑλληνικοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου, ἀλλὰ ἄφησε νὰ προχωρεῖ καὶ ἡ διεκδίκηση τῶν ποντιακῶν σωματείων καὶ ἰδιαίτερος τοῦ κυρίου ἐκπροσώπου τῶν Ποντίων, τοῦ μητροπολίτη Χρῦσανθου, βοηθώντας μὲ κάθε μέσο τὴν προώθησή της. Γράφει ὁ Καθενιώτης²⁴⁴: *ὅτι τὸ διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενον, ὅτι ἐργαζόμεθα [μητροπολίτης Χρῦσανθος καὶ Καθενιώτης] κατ' ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως, καὶ τὸ ὅποῖον ἐπέδρα πολὺ ἐπὶ τῆς γνώμης τῶν Ποντίων, δὲν τὸ ἀντιλαμβάνομαι ποσῶς οὕτω, ἀλλ' ὅτι, ἀπ' ἐναντίας, ἡ Κυβέρνησις θέτει πάντα τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ζητοῦμεν, εἰς τὴν διάθεσίν μας πρὸς ἐπιδιώξιν μιᾶς λύσεως εὐχα-*

241. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, 43.

242. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ Μάιο 1919 κατεῖχε μὲ στρατὸ τὴν Ἰωνία καὶ ὅτι ὁ στρατὸς αὐτὸς ἀντιμετώπιζε τουρκικὰς δυνάμεις καὶ, γενικότερα, τὸ τουρκικὸ κράτος, πού εἶχε ἀμεση ἢ ἔμμεση βοήθεια ἀπὸ τοὺς Συμμάχους στὸν ἀνταγωνισμὸ μεταξὺ ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ἴσως ὁ κύριος λόγος τῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου στὴν ἱστορικὴ τότε συγκυρία, δηλαδή ἡ ὑποστήριξη τῶν ἀνεπίσημων διεκδικήσεων τῶν Ποντίων, νὰ ἦταν ἡ ἄποψη ὅτι στὴν πολεμικὴ ἀναμέτρηση Ἑλλάδας καὶ Τουρκίας ὁ Πόντος θὰ συνέβαλλε στὴν ἐπικράτηση τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων στὴν κεντρικὴ Μικρὰ Ἀσία. Τὴν πεποίθησι αὐτὴ ἐκφράζει καὶ ὁ Καθενιώτης, ὅταν γράφει *Παρ' ὅλην τὴν ἀπομάκρυνσίν του, ὁ Πόντος δὲν ἐξέρεται τῆς σφαιρᾶς τῆς γενικῆς δράσεως τῆς Ἑλλάδος* (*Ἐκθεσις, 2046/47).

243. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 61/62 σημ. 179.

244. *Ἐκθεσις, 453-58.

ριστοτέρας ἐκείνης, ἣν ἐπεδίωξε αὐτὴ αὐτή. Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο²⁴⁵: Εἶδα τὸν Πρόσβυν τῆς Ἀγγλίας τὴν 24ην Νοεμβρίου καὶ τοῦ ἀνέπτυξα τὸ ζήτημα ὡς τοῦτο ἐτίθετο πάντοτε, ὅτι δηλ. καίτοι, ὡς γνωστόν, ἡ Ἑλλάς δὲν διετύπωσε οὐδεμίαν αἴτησιν προσαρτήσεως ἐπὶ τοῦ Πόντου, οὐδέποτε ὁμως ἔπαυσε ἐνδιαφερομένη τόσοσιν διὰ τὸν Πόντον ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἀπανταχοῦ Ἑλληνας. Συμπυκνωμένα γράφει ἀκόμα ὁ Καθενιώτης ποιὸ ρόλο κατ' αὐτὸν ἔπρεπε νὰ παίξουν ἰδιαιτέρως ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος καὶ ὁ ἴδιος, ὁ συνταγματάρχης Καθενιώτης²⁴⁶: Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐτήρησα πιστῶς κατὰ τὰς διαφόρους παρουσιάσεις μου δηλ. ὅτι αἱ προτάσεις, τὰς ὁποίας φέρω, δὲν προέρχονται ποσῶς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' εἶναι ἄποψις ἀφορῶσα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Πόντου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχω διατεθῆ, ὅτι ὁμως, ἐὰν αὐταὶ εἶναι εὐάρεστοι, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ὑποθέτω, δὲν ἔχει οὐδένα λόγον νὰ μὴ τὰς παραδεχθῆ.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς κύριους στόχους ποῦ σκοπεύει ἡ Ἐκθεσις εἶναι ἡ προβολὴ τῆς ἀντιχρυσανθικῆς θέσεως τοῦ συντάκτη της, ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴ συνάντησιν μὲ τὸ Χρῦσανθο στὴν Τιφλίδα, δὲ συγγρατεῖται πλέον νὰ μὴν ἐκφράζει τίς ἀπόψεις του.

Πράγματι λοιπὸν στὴν Ἐκθεσις, ἡ ὁποία —δὲ θὰ ἦταν λάθος νὰ τὸ ὑποστηρίξουμε— ἀντιπροσωπεύει καὶ χρονικὰ (ἀπὸ 25 Ἀπρ. 1919 ἕως 5 Ἀπρ. 1920, Σὰν Ρέμο) τὴν ἀνέλιξιν τῆς ἀντιχρυσανθικῆς θέσεως τοῦ Καθενιώτη, διαγράφει μιὰ μετάλλαξιν καὶ κλιμάκωσιν στὴν ἔντασίν της.

Ὅπως σὲ προηγούμενες σελίδες γράψαμε²⁴⁷, οἱ σχέσεις τῶν δύο κύριων συνεργατῶν τοῦ πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα μετὰ τὴν ἀφιξὴν καὶ τῶν δύο στὴν Κωνσταντινούπολη²⁴⁸ μεταβάλλονται. Δὲ γνωρίζουμε ἐπακριβῶς τί ἐπενήργησε γιὰ τὴ μεταβολὴ αὐτῆ. Ὑποθέτουμε ὅτι πολὺ πιθανὸν ἡ ὑπερβολικὴ αἰσιοδοξία τῶν Ποντίων στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐντελῶς ἀδικαιολόγητη κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Καθενιώτη, ὑπῆρξε κύρια αἰτία καὶ ἀφορμὴ γι' αὐτὸ. Καὶ πράγματι τόσο τὸ κείμενον τῶν Ἀναμνήσεων τοῦ Χρυσάνθου ὅσο καὶ αὐτὸ τῆς Ἐκθέσεως τοῦ Καθενιώτη συγκλίνουν καὶ ἀφήνουν τὸν ἐρευνητὴ νὰ λά-

245. Ἐκθεσις, 310-14.

246. Ἐκθεσις, 1113-19.

247. «Ἐπιθεώρηση», σ. 18/19 σημ. 19 καὶ σ. 25/26 σημ. 39.

248. Ὁ Χρῦσανθος φθάνει στίς 21.9./4.10.1919 στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βρίσκεται ἤδη ὁ Καθενιώτης. Βλ. πῶς πάνω, 71.

βει θετικά υπόψη την πιο πάνω υπόθεση για τη μεταβολή της αξιολογήσεως, συνεπώς και της τοποθετήσεως, τόσο του Χρυσάνθου όσο και του Καθενιώτη στην εξέλιξη του ποντιακού ζητήματος. Ο Χρυσάνθος, όπως έγγραφε²⁴⁹, μετά το δείπνο στην έξοχική οικία του Κατεχάκη φαίνεται να μεταστρέφει τη συμπεριφορά του απέναντι στον Καθενιώτη.

Ἡ Ἐκθεση, ἤδη στήν ἀρχή, στήν πρώτη ἀπό τήν Ἀθήνα τηλεγραφική ἀναφορὰ Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι, 27 Μαΐου 1919, γράφει: *Παρουσία ἐνταῦθα Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς αὐτῆς ἐθελουσίας κατατάξεως, πολῦτιμος, ὡς καὶ ἐν γένει δι' ὅλην ὑπόθεσιν.*²⁵⁰ Ἀκόμα καὶ ὅταν ὁ Καθενιώτης, ἐν ἀναμονῇ τῆς καθυστερημένης ἐλεύσεως τοῦ μητροπολίτη ἀπὸ Παρίσι στήν Κωνσταντινούπολη, τηλεγραφεῖ στίς 22.6.1919 στὸ Βενιζέλο στὸ Παρίσι, ἀναφέρει τὴν ἀναμονὴ του στήν Κωνσταντινούπολη χωρὶς νὰ ἀξιολογεῖ τὴν καθυστέρηση ἀφίξεως τοῦ μητροπολίτη.²⁵¹ Ἡ τοποθέτηση τοῦ Καθενιώτη ἀπὸ τὸν Βενιζέλο ὡς διευθυντοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ γραφείου τῆς Ἀποστολῆς δὲν τὸν ἀποξενώνει ἀπὸ τὴν ποντιακὴν ὑπόθεση, γιατί ταυτοχρόνως ἐντέλλεται ὁ Καθενιώτης νὰ συνεννοηθεῖ μὲ τὸ μητροπολίτη Τραπεζοῦντας γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου²⁵². Ἐπίσης κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους (Χρυσάνθου καὶ Καθενιώτη) ἀπὸ Παρίσι στήν Κωνσταντινούπολη δὲ φαίνεται νὰ εἶχαν ἀναφύει προβλήματα, τὰ ὁποῖα θὰ εἶχαν ἐπηρεάσει τὴν συμπεριφορὰ τῶν δύο κύριων συναγωνιστῶν γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα.

Ἔτσι ὁ Καθενιώτης, ὅταν φθάνει στίς 25 Δεκ. στὸ Βατούμ²⁵³ καὶ γνωρίζει στὸ ἐκεῖ τριμελὲς Συμβούλιο ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκπλαγῆ, ἐάν ἢ ὅλη ὑπόθεσις τοῦ Πόντου δὲν κατέληγεν εἰς εὐάρεστον ἀποτέλεσμα²⁵⁴, γιὰ πρώτη φορὰ στήν Ἐκθεση γράφει τὰ ἀκόλουθα²⁵⁵: *Ἀλλ' αἱ δηλώσεις μου αὗται ἦσαν ὅλως ἀντίθετοι ὅσων εἶχον ἀκουσθῆ ἀπὸ τοῦ ἀναμένοντός με εἰς Τιφλίδα Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος. Δὲν ἦτο δὲ γεγονός παραβλεπτόν ὅτι ἡ συστηματικὴ αὕτη καλλιέργεια ἐλπίδων πρὸς συγκρότησιν ἀνεξαρτήτου Πόντου καὶ ἐνίσχυσις αὐτῶν εἰς περιόδον*

249. «Ἐπιθεώρηση», σ. 25/26 σημ. 39.

250. Ἐκθεσις, 155-57.

251. Ἐκθεσις, 172-74.

252. Ἐκθεσις, 183-88.

253. Βλ. πιο πάνω, 79.

254. Ἐκθεσις, 425/26.

255. Ἐκθεσις, 427-40.

καθ' ἣν εἶχομεν ὅλας τὰς ἀποδείξεις ὅτι ἀπετύχαμεν εἰς τὰς πρὸς τοῦτο ἐνεργείας μας. Ἐπ' ἐναντίας, εἶχε πολὺ μεγάλην σημασίαν τὸ πρᾶγμα, διότι ἡ βεβαίωσις τῆς αἰσίας λύσεως οὐ μόνον ἀπεμάκρυνε, ἀλλὰ, καὶ πολὺ φυσικὰ, διέθετεν ὅλως ἐχθρικῶς τοὺς Ποντίους πρὸς πᾶσαν ἄλλην λύσιν, ἡ ὁποία ὑποχρεωτικῶς θὰ ἐξητάζετο μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀνεξαρτησίας, δεδομένου ὄντος ὅτι οἱ ἐγγὺς τοῦ Πόντου Πόντιοι εἶχον πλήρη τὴν συναίσθησιν ὅτι τὸ ὑπὸ τὴν Τουρκίαν καθεστῶς ἦτο ἀνυπόφορον, ἐφ' ᾧ καὶ εἶχον μετοικῆσει.

Ἔτσι ἀρχίζει ἡ ἔντονη ἀντιπαράθεσις Καθενιώτη καὶ μητροπολίτη στὴν πρώτη συνάντησίν τους στὴν Τιφλίδα:

Διὰ μακρῶν ὁ Καθενιώτης²⁵⁶ ἀντιπαραθέτει τὶς δικές του ἀπόψεις σὲ ἐκεῖνες τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου. Μιὰ πρότασις ἀπὸ τὴν Ἐκθεσίαν ἀποδίδει τί ὁ Καθενιώτης σκεπτόταν γιὰ τὶς διαφορετικὰς –τὶς τελείως ἀντίθετες– αὐτὰς ἀπόψεις τοῦ Χρυσάνθου πρὸς τὶς δικές του²⁵⁷: Ὁ Σεβασμιώτατος ὁμῶς παραδόξως, καίτοι εἶχε λάβῃ γνῶσιν ὅλων τῶν τηλεγραφημάτων, ἐπέμενε ὅτι ἡ ὑπόθεσις εὐρίσκεται εἰς καλὸν σημεῖον.

Καὶ ὁ Καθενιώτης μὲ τὴ λογικὴ τοῦ στρατιωτικοῦ καθορίζει καὶ διαγράφει τὴ διαφωνία τους:

1) Μέχρι αὐτὴ τὴ στιγμὴ τῆς συνάντησέως τους (μετὰ τὴν 1/13 καὶ πρὶν ἀπὸ τὶς 3/16 Ἰαν. 1920) καμιά περίοδος, κατὰ τὸν Καθενιώτη, δὲν ἦταν εὐμενῆς καὶ εὐνοϊκὴ γιὰ τὴν ὑπόθεσις τοῦ Πόντου, ἐνῶ κατὰ τὸ Χρυσάνθο ἦταν πλήρης ἐλπίδων.

2) Ἰδιαιτέρως γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς εὐθύνης ποὺ εἶχαν καὶ ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἔναντι τῶν Ποντίων, ὁ Καθενιώτης δηλώνει ὅτι καὶ οἱ δύο (μητροπολίτης Χρυσάνθος καὶ Δ. Καθενιώτης) ἐργάζονται κατ' ἐντολὴν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως· δηλ. ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις διαθέτει τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἐπίτευξιν μιᾶς λύσεως στοῦ ποντιακοῦ πρόβλημα καλύτερης ἀπὸ ἐκεῖνη ποὺ ἡ ἴδια εἶχε σκοπεύσει (ἐπισήμως πρὸς τὴ Συνδιάσκεψιν Εἰρήνης μὲ τὸ ὑπόμνημα Βενιζέλου). Καὶ ἀναφέροντας παλαιότερα συμβάντα ποὺ ὀριοθετοῦσαν τὸ ποντιακὸ ζήτημα, ὅπως τὴ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῶν Ποντίων, προσθέτει ὁ Καθενιώτης στοῦ διάλογου μὲ τὸ Χρυσάνθο ὅτι, ὅταν ζητήθηκε ὀργάνωσις ἐνόπλου κινήματος, ἡ κυβέρνησις ἀνέθεσε σ' αὐτόν (25 Ἀπρ. 1919) τὴν ἐπιτόπια στρατιωτικὴ ὀργάνωσις στὴν ποντιακὴ περιοχὴ. Καὶ ὅταν ἀργότερα ἀνακοινώθηκε πάλι στὴν κυβέρνησι-

256. Ἐκθεσις, 441-74

257. Ἐκθεσις, 446-48.

ση ότι η οργάνωση του κινήματος και το ίδιο το κίνημα —δηλ. η επιτόπια στρατιωτική οργάνωση των Ελλήνων Ποντίων— θα ήταν καταστροφή για τους Έλληνες Ποντίους στον Πόντο, η κυβέρνηση διέταξε τη διακοπή της στρατιωτικής αυτής προπαρασκευής. Και αυτό γιατί *παρεστάθη υπό των διαφόρων Επιτροπών, και ιδία υπό της Σεβασμιότητος του εν Παρισίοις, ότι το κίνημα ήδύνατο να είναι ολέθριον διά τους έναπομείναντας εν Πόντω Ποντίους.*²⁵⁸ Άλλωστε οι διπλωματικοί αντιπρόσωποι της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη, στην Ελλάδα, στο Παρίσι κ.ά. κατατοπίζονταν για την εξέλιξη του προβλήματος του Πόντου από τον ίδιο τον Καθενιώτη και από το μητροπολίτη Χρυσάνθο. Γι' αυτό το λόγο ο Καθενιώτης συνεπέρανε ότι αυτός δεν ενεργεί και δεν προωθεί παρά μόνο τις εκάστοτε εντολές της κυβερνήσεως και έτσι δεν αισθάνεται ότι πρέπει ο ίδιος να φέρει το βάρος για την άποτυχία του ποντιακού ζητήματος: *κατέληξα δέ ότι εγώ τουλ. δεν αισθάνομαι τους ώμους μου αρκετά ισχυρούς διά να φέρω το βάρος μιας άποτυχίας, εις ην φερόμεθα.*²⁵⁹

Ο Χρυσάνθος αντίταξε ότι είναι αισιόδοξος και βασιζόταν στις συναντήσεις που είχε με τους ξένους στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης, και ιδίως με το Γάλλο Jules Cambon, πρόεδρο στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης της επιτροπής για τις ελληνικές διεκδικήσεις στον Πόντο. Η αισιοδοξία ακριβώς αυτή του Χρυσάνθου είχε μεταδοθεί και διαδοθεί και έτσι οι Πόντιοι δίσταζαν να πιστέψουν το αντίθετο, όταν ο Καθενιώτης μιλούσε για δυσμενή εξέλιξη του ποντιακού ζητήματος, αλλά θεωρούσαν ότι λόγοι επαγγελματικής έχεμύθειας τον ανάγκαζαν να τηρεί σιγή για τις ευχάριστες εξελίξεις²⁶⁰.

Η Έκθεση, όπως διαβλέπει κανείς μέσα από το κείμενό της, αντικρούει την πολιτική και τις ενέργειες του μητροπολίτη Χρυσάνθου για

258. Έκθεσις, 459-62.

259. Έκθεσις, 465-67. Ο Καθενιώτης, αφού κατέστησε σαφές ότι για το πρόβλημα του Πόντου μόνο ο μητροπολίτης Χρυσάνθος και αυτός ο ίδιος, ο Καθενιώτης, προωθούσαν τις εντολές της έλλαδικής κυβερνήσεως, επιμερίζει την ευθύνη και έπακριβώς καθορίζει ότι ουδεμία φέρει ο ίδιος για την άποτυχία του ποντιακού ζητήματος, αφού δεν έπραξε τίποτε που να παρέβαινε τις εντολές της ελληνικής κυβερνήσεως. Ο έπιμερισμός αυτός οδηγεί τον άναγνώστη της Έκθεσεως κατά λογική συνέπεια στο συμπέρασμα ότι την ευθύνη φέρει μόνον ο μητροπολίτης Χρυσάνθος. Είναι άκομη ένα στοιχείο στην αντιχρυσανθική στάση και τοποθέτηση του Καθενιώτη. Βλ. πιο πάνω, 82.

260. Έκθεσις, 473/74.

εὐδόωση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, παρόλον ὅτι ὁ συντάκτης τῆς Καθενιώτης προσπαθεῖ νὰ μὴν παρουσιάζεται, ἕως τῆ συνάντησίν του μὲ τὴν Ἐπιτροπὴ Ποντίων Κωνσταντινουπόλεως, 19.12.1919²⁶¹, τουλάχιστον ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος. Παραλείποντας ἄλλα χωρία ἀπὸ τὴν Ἔκθεση, παραθέτουμε ἕνα ὀλιγόστιχο χωρίο πού μᾶς δίνει τὸ μέτρο τῆς προσπάθειάς του αὐτῆς: Γίνεται λόγος γιὰ τὸ τηλεγράφημα πού εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ποντίων Κωνσταντινουπόλεως στὸ Βενιζέλο, Λονδίνο, μὰ ἡ δυὸ μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 8/21 Φεβρ. 1920²⁶², τὸ ὁποῖον συνέπεσε νὰ σταλῆ κατὰ τὴν διήμερον διέλευσιν τοῦ Μητροπολίτου ἐκ Κων/πόλεως, ἀφοῦ ἀπεδοκίμαζε τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἐν Βατοῦμ Συμβουλίου, διετύπωνε ὅτι ὀλόκληρος ὁ Πόντος, ἀδιαίρετος, θὰ ἦτο δεκτὸν νὰ συναποσπασθῆ μετὰ τῆς Ἀρμενίας, καὶ κατέληγε εἰς τὸ νὰ συνιστᾷ τὸν περιορισμὸν μου [ἐννοεῖται τοῦ συντάκτη τῆς Ἐκθέσεως Δ. Καθενιώτη, ὁ ὁποῖος στὴ ρῦμη τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀντικατέστησε τὸ τρίτο ἐνικὸ μὲ τὸ πρῶτο ἐνικὸ πρόσωπο] εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὰ στρατιωτικὰ μου καθήκοντα, προφανῶς τῆς διοικήσεως τῶν Στρατευμάτων τοῦ Πόντου.²⁶³ Δὲν κατορθώσαμε νὰ ἐντοπίσουμε ὀλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ τηλεγραφήματος αὐτοῦ. Τὸ ἀπόσπασμα πού παραθέσαμε πιὸ πάνω ἀπὸ τὸ ἀνεύρετο αὐτὸ κείμενο προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἔκθεση. Μαρτυρία μοναδική — ἀσφαλῶς ἀρνητικὴ καὶ ἐπικριτικὴ — γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Καθενιώτη στὸ Βατοῦμ καὶ γιὰ τὸ τηλεγράφημα πρὸς Βενιζέλο τοῦ Συμβουλίου Ποντίων Βατοῦμ ἀπὸ 12.1.1920 παραμένουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἔκθεση, οἱ Ἀναμνήσεις²⁶⁴: Γιὰ τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ ἐστάλη ἀπὸ Βατοῦμ πρὸς τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιον τοῦ Πόντου, Βατοῦμ, ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνία 16/29.1.1920 καὶ μὲ ὑπογραφή «Πρόεδρος τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τῶν Ποντίων Νικόλαος Λεοντίδης», ὅπου ὁ Ν. Λεοντίδης διαμαρτυρεῖται γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ τηλεγραφήματος πού συνετάγη παρουσία Καθενιώτη στὸ Βατοῦμ καὶ τὸ ἐπικρίνει.²⁶⁵

Ἡ ἀναγραφή ἐνὸς γεγονότος στίς Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ Χρῦσανθο καὶ ἡ ἐξέλιξή του ὀδηγοῦν τὸν ἀναγνώστη καὶ τὸν ἐρευνητὴ νὰ ἐξηγή-

261. Ἔκθεσις, 396-403.

262. Ἔκθεσις, 1248-59, ὅπου ὁμοιο τηλεγράφημα Ἑλλην. Ἀρμοστείας Κλεως.

263. Ἔκθεσις, 1233-39. Βλ. καὶ πιὸ κάτω, 87/88, 102.

264. Ἀναμνήσεις, 278-80· βλ. καὶ Θεοφύλακτος, 271.

265. Βλ. ἰδιαιτέρᾳ Ἀναμνήσεις, 278 καὶ 279· Θεοφύλακτος, δ.π.

σει τή συμπεριφορά τόσο τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου ὅσο και τοῦ συ-
νταγματάρχη Καθενιώτη.

Ὅταν δημοσιεύσαμε και ἀξιολογήσαμε ὡς πρὸς τὴν ἱστορική ἀλή-
θεια τὰ διαλαμβανόμενα στὶς Ἐναμνήσεις, ἀφοῦ παρουσιάσαμε πολὺ
λίγα παραδείγματα, καταλήξαμε στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Ἐναμνήσεις,
ἔργο ἀπομνημονευματογράφου, ἐνέχουν ὀπωσδήποτε κατὰ μεγάλο βαθ-
μὸ ὑποκειμενικότητα και τείνουν νὰ δικαιολογήσουν και νὰ ἀξιολογή-
σουν θετικά τὰ συμβάντα, στὰ ὁποῖα ὁ ἀπομνημονευματογράφος μη-
τροπολίτης Χρυσάνθος ὑπῆρξε κύριο πρόσωπο. Ἔτσι στὶς Ἐναμνήσεις
παρατίθεται τὸ τηλεγράφημα ποῦ ἐστάλη στὸ Βενιζέλο ἀπὸ τὸ Βατοῦμ
στὶς 12.1.1920²⁶⁶ μετὰ τὴν ἐνημέρωση τῶν Ποντίων τῆς Ἐπιτροπῆς Πο-
ντίων Βατοῦμ, ἀποτελουμένης ἀπὸ τοὺς ὑπογράφοντες πρόεδρο τοῦ
Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τοῦ Πόντου Β. Ἰωαννίδη και τὰ μέλη Θ. Θεοφύ-
λακτο και Κ. Ζαροκίλλι²⁶⁷. Τοῦ κειμένου τοῦ τηλεγραφήματος, ὡς ἔχει
στὶς Ἐναμνήσεις, προηγοῦνται τρεῖς στίχοι: «Τὸ δὲ πρὸς τὸν Πρόεδρον
τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ἐλευθέριον Βενιζέλον εἰς Παρισίους
σταλὲν τηλεγράφημα, ὑπαγορευθὲν ὑπὸ τοῦ Καθενιώτου ἔχει οὕτω.»²⁶⁸
Τόσο οἱ εἰσαγωγικοὶ τρεῖς στίχοι ὅσο και τὸ κείμενο τοῦ τηλεγραφή-
ματος ἐμπεριέχονται στὴ μακροσκελὴ περιγραφή τῶν γεγονότων ποῦ
ἐκθέτει ἡ ἀπὸ 17/30 Ἰαν. 1920 ἐπιστολὴ Ν. Λεοντίδη πρὸς Χρυσάνθο²⁶⁹.
Ἡ παράθεση τῶν γραφομένων ἀπὸ τὸ Λεοντίδη στὶς Ἐναμνήσεις φα-
νερώνει τὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Χρυσάνθο τῶν περιγραφο-
μένων ἐκεῖ συμβάντων και ἐννοιῶν, γνωστοῦ ὄντος τοῦ ιδεολογικοῦ
και φιλικοῦ δεσμοῦ τῶν δύο ἀνδρῶν, Λεοντίδη και μητροπολίτη Χρυ-
σάνθου. Σύμφωνα μετὰ τὸ τρίστιχο πρὶν ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα κείμενο, τὰ
περιεχόμενα τοῦ τηλεγραφήματος φέρονται και ιδεολογικῶς και φρα-
στικῶς ὡς ἀνήκοντα, κατὰ τὸ Χρυσάνθο, στὸν Καθενιώτη. Καὶ ἡ ἀπά-
ντηση Καθενιώτη στὴ σύσταση τὴν περιλαμβανομένη στὸ τηλεγράφημα,
νὰ περιοριστῆ ὁ ἴδιος στὴν ὀργάνωση και στὰ στρατιωτικά του καθή-
κοντα: *Καίτοι εἶμαι ἀποφασισμένος και θεωρῶ καθῆκον μου νὰ μὴ πα-
ραλείψω οὐδεμίαν ἐννοιαν διαφωτιστικὴν τῶν ἐξαρτήσεων και ἐπιρ-
ροῶν τῶν ἐν τῷ παρόντι ζητήματι δρώντων προσώπων, δὲν ἐπιμένω εἰς
τάς λέξεις και δὲν παραθέτω τὸ τηλεγράφημα τοῦτο, διότι τότε θὰ ἦμην*

266. Ἐκθεσις, 1083-109. Βλ. και πιὸ κάτω, 102.

267. Τὰ ὀνόματα τῶν ὑπογραφόντων δὲν ἀναγράφονται στὶς Ἐναμνήσεις.

268. Ἐναμνήσεις, 278.

269. Ἐναμνήσεις, 275-79.

*ὑποχρεωμένος νὰ καταχωρίσω καὶ τὰς ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας προὐκάλεσε.*²⁷⁰

Ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ παραθέσουμε καὶ μιὰ ἄλλη λεπτομέρεια πού παραδίδεται μέσα στὴν Ἐκθεση. Ὁ λόγος γιὰ τὴ μονόπλευρη πληροφόρηση τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μόνο ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Τραπεζοῦντας: Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπέρριψε τὴν πραγματοποίησιν δημοψηφίσματος καὶ ἀπογραφῆς τῶν Ποντίων πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὰ νότια καὶ ἀνατολικά παράλια τοῦ Εὐξείνου, μέ τὴ δικαιολογία ὅτι τὸ δημοψήφισμα ἐνδεχομένως νὰ ἔβλαπτε, καὶ ἔτσι ἡ πραγματοποίησή του σταμάτησε. Καὶ γράφει ὁ Καθενιώτης²⁷¹: *Δὲν δύναμαι νὰ συμμερισθῶ τὴν ἀνοχήν καὶ τὴν ἐνδοτικότητα τοῦ Ἐπισήμου Κράτους ἐνώπιον τοιούτων σαθρῶν ἐπιχειρημάτων.*

Ὁ ἀναγνώστης στὸ πολὺφυλλο (φύλλα 62) δακτυλογραφημένο κείμενο τῆς Ἐκθέσεως ἀναμένει νὰ διεξέλθει τίς πτυχές τοῦ προβλήματος γιὰ τὴν αὐτονομία ἢ τὴν ἀπόσπασιν τοῦ Πόντου ἢ τμήματος μόνο τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια. Πράγματι ὁ ἀξιωματικὸς Καθενιώτης προσπαθεῖ νὰ μὴν περιπλακεῖ οὔτε ὁ συντάκτης τῆς Ἐκθέσεως οὔτε καὶ ὁ ἀναγνώστης στίς ἀντιμαχίες γύρω ἀπὸ τίς διαφορὲς τῆς ὀφειλομένης πολιτικῆς δράσεως οὔτε καὶ νὰ προσωποποιήσῃ τίς διαφορὲς αὐτῆς καὶ νὰ αἰτιολογήσῃ τίς ἀκολουθούμενες κατευθύνσεις κατὰ τὴν ἀνέλιξιν τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος.

Ἀκόμα καὶ ὅταν στίς 10 Ὀκτ. 1919 ὁ Καθενιώτης²⁷² ὑποβάλλει εἰδικὴ ἔκθεση — ἔκθεση πού δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ καὶ ἐπισημανθεῖ καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ περιεχόμενό της παραμένει σχεδὸν ἐξολοκλήρου ἄγνωστο—, ἀκόμα καὶ τότε ὁ συντάκτης τῆς Ἐκθέσεως δὲ συνδέει στὴν Ἐκθεσή του τίς ἀναφερόμενες δυσχέρειες μέ πρόσωπα ἢ καὶ μέ πολιτικὲς κατευθύνσεις ἢ τουλάχιστον δὲν τίς καθορίζει ρητῶς. Γράφει βέβαια ὅτι οἱ δυσχέρειες αὐτῆς τὸν ἀνάγκασαν νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ πού τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ στίς 25 Ἀπρ. 1919.²⁷³

270. Ἐκθεσις, 1240-45.

271. Ἐκθεσις, 1684-86.

272. Βλ. πῶς πάνω, σ. 72 καὶ σημ. 209.

273. Ὡς γνωστὸν — καὶ αὐτὸ δὲ γράφεται στὴν Ἐκθεση ἀλλὰ ἀναμφίβολα ὑπονοεῖται— δὲν ἔγινε δεκτὴ ἢ ἀναφορὰ παραίτησεως τοῦ Καθενιώτη.

Στό μεταξύ ο Χρυσάνθος, μαζί με τον εκπρόσωπο της ελληνικής άρμοσθείας Σταυριδάκη, είχαν συζητήσει στο Έριβάν με την άρμενική κυβέρνηση για την ένδεχόμενη σύσταση ποντοαρμενικού κράτους.²⁷⁴ Οί Άρμένιοι έντέλει άνακοίνωσαν ότι θα δώσουν έγγραφως την άπάντησή τους και παρακαλοῦσαν νά εξετασθεί ή επικίνδυνη κατάσταση στην περιοχή από άξιωματικό του ελληνικού Έπιτελείου.²⁷⁵ Έτσι, όταν ο Καθενιώτης έφθασε (1 Ίαν. 1920) στην Τιφλίδα και τὸ πληροφορορήθηκε ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Άρμενίας, γνωστοποίησε ότι θα μετέβαινε και ὁ ίδιος στην Τιφλίδα με την άπάντηση τῆς άρμενικῆς κυβερνήσεως στις ποντοαρμενικῆς συζητήσεις πού είχαν γίνει.²⁷⁶

Πράγματι έτσι και έγινε. Ὑστερα από λίγες ήμέρες ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Άρμενίας Χατισσιάν μαζί με τὸ βουλευτὴ Τερμενασιάν, πρόεδρο τῆς κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς για στρατιωτικῆς ὑποθέσεις, έφθασαν στην Τιφλίδα και έστειλαν άμέσως την άναμενόμενη άπάντηση τῆς άρμενικῆς κυβερνήσεως στο μητροπολίτη Τραπεζούντας. Ὁ Χρυσάνθος, μαζί με δικὸ του γαλλικὸ συνοδευτικὸ κείμενο, τὴν προώθησε τηλεγραφικῶς πρὸς τὸ Βενιζέλο στο Παρίσι.²⁷⁷ Στο κείμενο του ὁ Χρυσάνθος άναφέρει και σχολιάζει τὴ συζήτηση πού έγινε άνάμεσα στις άντιπροσωπεῖες Πόντου και Άρμενίας με τὴν παρουσία και τοῦ Καθενιώτη. Για τὰ άποτελέσματα από τὴ στρατιωτικὴ άποψη ὁ Καθενιώτης

274. Βλ. «Εὔρετήριο έγγραφων», άρ. 10α, τηλεγράφημα άρ. 876 [έλληνικῆς] Ἐντιπροσωπείας Τιφλίδας πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι (*Έκθεσις*, 493-526), ὅπου οί ἔξι ὄροι πού προτείνονται από τὴν ελληνικὴ Ἐντιπροσωπεία για τὴν ἴδρυση ποντοαρμενικοῦ κράτους. Για τίς ποντοαρμενικῆς διαπραγματεύσεις βλ. Hassiotis, «Shared illusions», ὅπου διερευνῶνται οί πτυχῆς τῶν ποντοαρμενικῶν συζητήσεων και σχέσεων Ἐλεξανδρῆς, 446[22]-455[31], κεφάλαιο «Διαπραγματεύσεις για τὴν ἴδρυση μιᾶς ὁμοσπονδίας Πόντου - Ἐρμενίας, Ίανουάριος 1920 - Δεκέμβριος 1920» Μαρκεζίνης, *Σύγχρονος Ἐλλάς* 1, 154-62· *ΙΕΕ* 15, 112/13· Παυλίδης, *Δημοκρατία*, 57/58. Ὑπενθυμίζουμε και πάλι ότι ή «Ἀφήγηση» προβάλλει και σχολιάζει μόνο ὅσα άναφέρονται μέσα στην Ἐκθεση και μόνον όταν πρέπει νά φωτισθεί περισσότερο μιᾶ λεπτομέρεια ή μιᾶ πτυχή ενός γεγονότος, τὸ ερευνᾶ και τὸ σχολιάζει, ακόμα και ἂν δὲ μνημονεύεται άμέσως στην Ἐκθεση. Ἐτσι άποφεύγουμε νά ἐπεκταθεῖμε ερευνητικᾶ σὲ πτυχῆς πού άνακύπτουν, ακολουθώντας τὸν κανόνα πού στην άρχὴ θέσαμε στην ερευνᾶ μας (πιὸ πάνω, «Εἰσαγωγή», 14/15).

275. *Έκθεσις*, 478-82.

276. *Έκθεσις*, 483-86.

277. *Έκθεσις*, 487-526.

θά ὑποβάλλει σχετικὸ τηλεγράφημα.²⁷⁸ Ἀυτὰ συνέβησαν τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ἰανουαρίου 1920.

Ὁ ἴδιος ὁ Καθενιώτης στὴν Ἐκθεση ἀναφέρει ὅτι δὲν ἦταν παρῶν σὲ ὅλες τὶς συζητήσεις πού ἔγιναν τότε. Ὅταν διαπίστωσε ὅτι ἡ ὅλη συζήτηση περιστρεφόταν ἰδίως γύρω ἀπὸ τὴν ἀποδοχὴ ἢ ὄχι ἀπὸ μέρους τῶν Ποντίων τῆς προτάσεως ὁ Πόντος εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἀρμενίαν *Ὁμόσπονδος Χώρα, καὶ ὄχι ἢ Ἀρμενία καὶ «ὁ Πόντος συναποτελοῦσι Συνομοσπονδίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ποντο - Ἀρμενία»*, ὡς τοῖς ἐξητήθη καὶ ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνωτέρω τηλεγραφήματος τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, καὶ ὅτι ἀκόμη συζητοῦνταν λεπτομέρειες, τελωνειακῆς, ταχυδρομικῆς κ.ἄ., δήλωσε ὅτι θὰ μετᾶσχει στὶς συζητήσεις μόνο γιὰ ὅ,τι σχετίζεται μὲ στρατιωτικὰ ζητήματα²⁷⁹. Πρότεινε λοιπὸν οἱ στρατιωτικῆς μονάδες τῆς Συνομοσπονδίας νὰ μὴ εἶναι μικτὲς ἀπὸ Ἕλληνες Ποντίους καὶ Ἀρμενίους, οἱ ὅποιοι διαφέρουν σὲ πολλὰ (στὴ γλῶσσα, στοὺς στρατιωτικοὺς κανονισμοὺς, στὸ ἐπίπεδο στρατιωτικῆς ἐκπαίδευσως καὶ σὲ ἄλλα), καὶ πὼς ἡ μικρὴ στρατιωτικὴ δύναμη τῶν Ποντίων καὶ ἡ ἐνδεχόμενη ἐνίσχυσή της ἀπὸ μέρους τῆς Ἑλλάδας θὰ χρησιμοποιούταν ἄμεσα γιὰ τὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου καὶ μόνον ἔμμεσα καὶ βοηθητικὰ γιὰ τὴν Ἀρμενία. Οἱ ἀπόψεις αὐτῆς τοῦ Καθενιώτη ἔγιναν δεκτῆς.²⁸⁰

Ἔτσι, ὅταν οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Ἀρμενία ὀλοκληρώθηκαν, ὁ Καθενιώτης στὶς 5/18²⁸¹ Ἰαν. 1920 τηλεγραφικῶς ἐνημερῶνει τὸ Βενιζέλο γιὰ τὴ στρατιωτικὴ πλευρὰ τῶν διαπραγματεύσεων μὲ τὴν Ἀρμενία²⁸² καὶ ἀναφέρει ὅτι συνέστησε καὶ στοὺς Ποντίους καὶ στοὺς Ἀρμενίους *μετριοπάθειαν εἰς ἀτέρμονας συζητήσεις διὰ μέλλοντα πολιτεύ-*

278. *Ἐκθεσις*, 574/75, 615/6. Γιὰ τὴ στρατιωτικὴ συμφωνία βλ. «Εὐρετήριο ἐγγράφων», ἀρ. 11, 11α καὶ 11β (*Ἐκθεσις*, 645-726). Δὲ γνωρίζουμε ποιοὺ κείμενο-ἀναφορὰ τοῦ Καθενιώτη ὑπονοεῖ ὁ Χρῦσανθος. Ὑπονοεῖται μὴπως εἰδικὴ ἔκθεση-ἀναφορὰ; Πάντως παρόμοιο κείμενο δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ μέχρι σήμερα. Ἐκ τῶν ὑστέρων θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι κατ' ἐπέκτασιν ὑπονοεῖται ἡ Ἐκθεση πού σχεδὸν ἕξι μῆνες μεταγενέστερα, στὶς 3 Ἰουν. 1920, θὰ ὑποβάλλει ὁ συνταγματάρχης Καθενιώτης στὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως.

279. *Ἐκθεσις*, 622-33.

280. *Ἐκθεσις*, 633-42.

281. Προφανῶς ἀπὸ παραδρομὴ γράφεται (*Ἐκθεσις*, 646) ὡς ἡμερομηνία 3/18 Ἰαν. 1920. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, σ. 75 σημ. 221.

282. *Ἐκθεσις*, 645-75.

ματα, ὡς ἔπραξα ἐν Κων/πόλει καὶ Βατούμ, καὶ τόνισε ὅτι πρέπει νὰ ἐνδιαφεροῦν εἰς ἑξέτασιν παρόντων κινδύνων²⁸³. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Καθηνιώτης συναποστέλλει δύο τηλεγραφήματα μὲ παραλήπτη τὸ Βενιζέλο. Τὸ πρῶτο²⁸⁴ μὲ ἡμερομ. 3/16 Ἰαν. 1920²⁸⁵ περιέχει τὴ συμφωνία μεταξὺ Πόντου καὶ Ἀρμενίας γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ διατρέχει ἡ περιοχὴ τους καὶ 1) παρακαλοῦν οἱ ἀντιπροσωπεῖες Ποντίων καὶ Ἀρμενίων τὴ μεγάλη Δύναμη, ποὺ ἐνδεχομένως θὰ ἀναλάβει τὴν ἐντολὴ στὴν περιοχὴ, νὰ ἀποστείλει τὸ ταχύτερον στρατιωτικὲς συμμαχικὲς δυνάμεις γιὰ νὰ ἀναχαιτίσουν τὴν προώθησιν τῶν Μπολσεβίκων καὶ 2) ζητοῦν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησιν νὰ παράσχει βοήθεια στοὺς Ἕλληνες τοῦ Πόντου γιὰ νὰ ἀντισταθοῦν, μὲ τὴ συνεργασία καὶ τοῦ ἀρμενικοῦ στρατοῦ, στὶς κανονικὲς τουρκικὲς δυνάμεις, ἐνῶ ὁ ἀρμενικὸς στρατὸς θὰ ἐμποδίζει τὴν κάθοδον τῶν Μπολσεβίκων. Ἀκόμη 3) ζητοῦν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησιν νὰ ἐνισχύσει μὲ στρατὸ καὶ ὑλικὸ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ ἀρμενικοῦ στρατοῦ²⁸⁶. Τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ ὑπογράφουν ὁ Χατισσιάν, πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀρμενίας, καὶ ὁ Χρῦσανθος.

Τὸ δεῦτερο τηλεγράφημα, ποὺ ὑπογράφουν ὁ Χατισσιάν καὶ ὁ Καθηνιώτης, παρακαλεῖ τὸ Βενιζέλο, μπροστὰ στοὺς κινδύνους ποὺ διατρέχουν οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου καὶ οἱ Ἀρμένιοι ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους, νὰ συνεχίσει τὴν ὑποστήριξίν του στοὺς Ἀρμένιους²⁸⁷ γιὰ τὴν

283. Ἐκθεσις, 651-54.

284. Ἐκθεσις, 677-703. Τὰ κείμενα τῶν ἐγγράφων 10α, 10β, 10γ, 10δ καὶ 11α (βλ. «Εὐρετήριο ἐγγράφων», πιὸ κάτω, 195-97 καὶ 198) ἔχουν δημοσιευθῆ καὶ στὶς Ἀναμνήσεις, «Παράρτημα κειμένων», 356-63 («Πίνακας ἐγγράφων», πιὸ κάτω, 203) σὲ φωτοτυπίες ἀπὸ τὰ δακτυλογραφημένα ἀντίγραφα τῶν ἐπίσημων αὐθεντικῶν ἐγγράφων. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὴν ἐπιλογὴ τοῦ τελικοῦ κειμένου τῶν ἐγγράφων αὐτῶν στὴ νέα ἔκδοσιν τῆς Ἐκθέσεως λάβαμε κατὰ πρῶτον ὑπόψιν τὰ κείμενα αὐτὰ καὶ βοθητικῶς τὰ ἴδια κείμενα ποὺ περιέχονται καὶ στὴν Ἐκθεση.

285. Ἐκθεσις, 677. Προφανῶς ἀπὸ παραδρομὴ γράφεται ὡς ἡμερομηνία 3/10 Ἰαν. 1920 ἀντὶ τῆς ὁρθῆς 3/16 Ἰανουαρίου 1920. Βλ. «Εὐρετήριο ἐγγράφων», ἀρ. 11α καὶ πιὸ πάνω, σ. 75 σημ. 221.

286. Ἐκθεσις, 698-700.

287. Βλ. μιά μεταγενέστερη ἀρμενικὴ μαρτυρία κατὰ τὸ μνημόσυνο τοῦ Βενιζέλου στὸ Παρίσι γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Βενιζέλου ἀπέναντι στὴν Ἀρμενία (Μαρκεζίνης, Σύγχρονος Ἑλλάς 1, σ. 162 σημ. 364).

ἀναγνώριση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἀρμενίας, γιὰ τὸ αἶτημα τῆς Ἀρμενίας νὰ σταλοῦν συμμαχικὲς δυνάμεις καὶ ἑλληνικὲς καθὼς καὶ γιὰ τὴν προμήθεια ὄπλων καὶ πυρομαχικῶν.²⁸⁸

Ὁ Καθενιώτης, ἀξιωματικὸς μὲ ἐπιτελικὴ μὲρψωση καὶ μὲ ἐξαίρετη παρατηρητικότητα, εἶχε τὴν εὐκαιρία, κατὰ τὴν παραμονή του στὸν Καύκασο, νὰ μελετήσει, μὲ τὴ βοήθεια πληροφοριῶν ἀπὸ τὶς ἐγκατεστημένες στὴν Τιφλίδα στρατιωτικὲς ἀποστολὲς τῶν Συμμάχων, τὴ στρατιωτικὴ καὶ ἐθνογραφικὴ κατάσταση τῆς περιοχῆς τοῦ Καυκάσου, καὶ εἰδικότερα τὴ θέση τῆς Ἀρμενίας καὶ τῶν Ἀρμενίων στὴν περιοχὴ αὐτή.²⁸⁹ Τὰ συμπεράσματα του τὰ ὑπέβαλε τὴν 1/14 Ἰαν. 1920 στὸ Βενιζέλο μὲ τηλεγράφημά του.²⁹⁰

Σ' αὐτὸ ὁ Καθενιώτης, ἀναφέροντας τὴν ἥττα τοῦ Ντενίκιν²⁹¹ καὶ τὴν ἐπιτόπια διείσδυση καὶ ὀργάνωση τῶν Μπολσεβίκων στὸν Καύκασο, σημειώνει ὅτι οἱ ἀτελέσφορες προσπάθειες τῶν Συμμάχων, καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Ἀγγλίας, νὰ ἐνδυναμώσουν τὰ μικρὰ κρατίδια τοῦ Καυκάσου γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἡ κάθοδος τῶν μπολσεβίκων, ἴσως τοὺς ἀναγκάσει — τοὺς Ἄγγλους — νὰ ἀναθεωρήσουν τὴν ἄρνησή τους νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν ὑπαρξὴ ποντιακοῦ στρατοῦ.

Τὸ στρατιωτικὸ αὐτὸ ποντιακὸ τμήμα θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀποβιβασθεῖ στὴν περιοχὴ τῆς Τραπεζοῦντας καὶ θὰ μποροῦσε νὰ προχωρήσει πρὸς τὸ Ἐρζιγγιάν γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι τὰ νῶτα τῶν Ἀρμενίων ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ τὸν Κεμάλ. Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ, παρόλο πὺ ὁ ἀρμε-

288. Ἐκθεσις, 705-26.

289. Ἐκθεσις, 741-52: [...] Εἰς τὴν πανοπερμιαν λοιπὸν τῶν φυλῶν, ἡ ὁποία κατοικεῖ τὸν Καύκασον, ὅλοι εἶναι ἐχθροὶ τῆς Ἀρμενίας.

Ἡ διασπορά τῶν φυλῶν τούτων, τῆδε κάκεισε, ἐγέννησε διεκδικήσεις Σωβινιστικὰς εἰς τὰ δημιουργηθέντα νέα Κρατίδια, εὐθὺς ὡς ἐξέλιπεν ὁ σκεπάζων τὰ πάντα Ρωσικὸς ὄγκος, τοῦ ἐνὸς γείτονος ζητοῦντος διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς τάδε ὁμοφύλου κοινότητος νὰ παραστήσῃ ὀλόκληρον ἐπαρχίαν ἀλλόφυλον.

Οἱ Ἀρμένιοι, διεσπαρμένοι εἰς ὅλον τὸν Καύκασον, ἐκμυζῶντες ἐμπορικῶς τὰς λοιπὰς ἐλαχίστας ἐργατικὰς φυλάς, εὐρίσκονται σχεδὸν ἐν μειονότητι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Ἀνεξαρτητῇ Δημοκρατίᾳ τοῦ Ἐριβάν, ὅπου ἐν τούτοις ἔχουσι συγκεντρωθῆ ὅλοι οἱ ἐπιζήσαντες πρόσφυγες τῆς Τουρκικῆς Ἀρμενίας.

290. Ἐκθεσις, 776-805.

291. Ἐκθεσις, 779-82· γιὰ τὸν Ντενίκιν βλ. καὶ Μαρκεζίνης, Πολιτικὴ Ἱστορία 4, 267.

νικός στρατός είναι τελείως άνοργάνωτος, και τους Άρμενίους ικανοποιεί και δίνει μιὰ προσωρινή λύση στο πρόβλημα του Πόντου.

Ἡ πολιτική τῆς Μεγάλης Δυνάμεως, τῆς Ἀγγλίας, ἔναντι τοῦ Καυκάσου, συνεπῶς καὶ τοῦ προβλήματος τοῦ Πόντου, εἶχε ἀφεθεῖ ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ κυβέρνησις στὰ χέρια τοῦ Ἄγγλου ἀρμοστή στὴν Τιφλίδα Wardrop. Ὁ διπλωμάτης αὐτὸς ἦταν σαφῶς ἔναντίον τῆς μεταφορᾶς ταγμάτων ἐθελοντῶν τοῦ Πόντου στὸ Βατούμ, γιατί πίστευε πὼς οἱ Μπολσεβίκοι θὰ ἐμποδίζονταν καὶ ὅτι ὁ Ντενίκιν θὰ ἐνισχυόταν ἀπὸ βουλγαρικὸ στρατό.²⁹²

Ἡ ἐκτίμησις αὐτῆς τῆς καταστάσεως καθὼς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων πού εἶχαν οἱ πολὺμηνες ἐνέργειες καὶ τοῦ Χρυσάνθου καὶ τοῦ Καθενιώτη ἦταν, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Καθενιώτη, ὅτι ἡ ἐπιδιωχθεῖσα ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου, εἴτε μὲ ἐντολὴ μιᾶς Μεγάλης Δυνάμεως εἴτε χωρὶς αὐτήν, παρέμενε τελείως ἀνέφικτη: *Ἐξέθεσα ἀνωτέρω ὅτι, ἅμα ἀφίχθην εἰς Τιφλίδα, ἠναγκάσθην νὰ δηλώσω εἰς τὸν Μητροπολίτην Τραπεζοῦντος ὅτι διαφωνῶ μεταξὺ τοῦ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πολυμήνων ἐνεργειῶν μας καὶ ὅτι μακρὰν τοῦ νὰ εὐρίσκω τὴν κατάστασιν εὐχάριστον, ἀπ' ἐναντίας ἔδει νὰ θεωρῶμεν τὴν ἐπιδιωχθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Πόντου, ὑπὸ ἡ ἀνευ ἐντολῆς Μεγάλης τινος Δυνάμεως, ὡς τελείως ἀπολεσθεῖσαν.*²⁹³ Ὄταν ὁ Καθενιώτης τὰ ἀνακοίνωσε στίς 3/16 Ἰαν. 1920 στὸ Χρυσάνθο, ὁ ὁποῖος εἶχε τελείως

292. Ἐκθεσις, 806-26. Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Καθενιώτη θεωροῦμε σκόπιμο νὰ παραθέσουμε τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Ἄγγλο ἀρμοστή στὸν Καύκασο Wardrop καὶ τὴ διπλωματικὴ δραστηριότητά του (Ἐκθεσις, 809-26): Ὁ διπλωμάτης οὗτος εἶναι μία αὐθεντία διὰ τὴν Ἀγγλίαν εἰς τὰ Ρωσικὰ ζητήματα, ἐπὶ τριακονταετιᾶν ὑπηρετῶν ἐν Ρωσσίᾳ. Ὁ Ἄγγλος Ἀρμοστής μὲ περιέβαλε διὰ τοσούτων περιποιήσεων κατὰ τὰς ἐορτάς, ἃς ἔδωκεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Γεωργιανῆς Δημοκρατίας, ὥστε ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος ἐπανειλημμένως μοὶ ἐσύστησε νὰ τηλεγραφήσω ταῦτα εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Δυστυχῶς, δταν ἤλθομεν εἰς τὴν οὐσιαστικὴν ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως, ἀπεκαλύφθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ φανατικὸν σλανοφίλου, εὐμενέστατα διακειμένου πρὸς τοὺς Βουλγάρους, καὶ ὅτι ἴσως νὰ ἦτο ἡ πηγὴ τῆς ἀρνήσεως τῆς Ἀγγλίας εἰς τὸ νὰ παραδεχθῇ τὴν μεταφορὰν τῶν Ταγμάτων τοῦ Πόντου εἰς Βατούμ. Μοὶ εἶπε πράγματι ἀπεριφράστως ὅτι δὲν συμμερίζεται τὰς προβλέψεις μου διὰ τὴν κατάστασιν, ὅτι τὸ καθεστῶς τοῦ Καυκάσου εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρόν, ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ πρόοδον τοῦ Μπολσεβικισμοῦ καὶ ὅτι δὲν βλέπει τὴν ἀνάγκην συνδρομῆς τοῦ Ποντικῆ Στρατοῦ, ἀπ' ἐναντίας ὁ Ντενίκιν θὰ ἐνισχυθῇ τάχιστα ὑπὸ Βουλγαρικῆ τοιοῦτου.

293. Ἐκθεσις, 827-33.

διαφορετική ἐκτίμηση, τότε ἀκριβῶς ἔλαβε τηλεγράφημα τῆς ἑλληνικῆς ἀρμοστείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως με ὑπογραφή *Κανελλόπουλος*, πού διαβίβαζε τηλεγράφημα τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὸν Καθενιώτη με ἡμερομηνία 3/16 Ἰαν. 1920. Ὁ Βενιζέλος ζητοῦσε νὰ ἀνακοινώσουν στὴν ἐπιτροπὴ Ποντίων ὅτι *ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα, οὐδεμία Δύναμις παρουσιάζεται διατεθειμένη νὰ δεχθῆ ἐντολὴν πρὸς διοικήσιν Πόντου καὶ ὅτι θεωρῶ ὅλως ἀπίθανον ὅτι θὰ ληφθῆ περὶ τούτων εἰδικὴ πρόνοια, πλὴν τῶν γενικῶν ἐγγυήσεων, ὡς ζητοῦν νὰ ἐπιτύχουν ὑπὲρ τῶν ξένων ἐθνοτήτων ὅσαι θὰ παραμείνωσιν ὑπὸ Τουρκικὴν Κυριαρχίαν*²⁹⁴. Καὶ προσέθετε²⁹⁵: *Παρακαλῶ νὰ ἀνακοινώσητε τοῦτο καὶ εἰς τὸν Μητροπολίτην Τραπεζοῦντος.*

Ὁ Καθενιώτης τὸ κοινοποίησε καὶ στὸ Χρῦσανθο, πού ἤδη εἶχε ἀναχωρήσει γιὰ Βατοῦμ, μαζί με ἓνα δικό του τηλεγράφημα ἀπὸ 4/17 Ἰαν. 1920, ὅπου δήλωνε: *Δι' ἡμᾶς ὁμως καταφαίνεται ἅπαξ ἔτι ὅτι μόνη ὁδὸς παραμένει ἡ μετ' Ἀρμενίας συνεννόησις, ὅπερ γνωρίζατε αὐτόθι Ποντίους καὶ ἀντιπρόσωπον μεταβαίνοντα Παρισίους, ὥστε, ἐὰν ἐξακολουθήσῃ ἰδία ἀτέρμων συζήτησις, νὰ ἀφεθῆ ὁ διακανονισμὸς σχέσεων Ὅμοσπόνδων Κρατῶν μετὰ τὴν ἀπὸ γεγονότων συγκρότησίν των*²⁹⁶.

Ὁ Χρῦσανθος στέλνει στὸν Καθενιώτη ἀπὸ Βατοῦμ τρία τηλεγραφήματα: τὸ πρῶτο πρὸς Βενιζέλο με ἡμερομηνία 8 Ἰαν. 1920, ὅπου γράφει²⁹⁷: *Βαθύτατα με ἔθλιψεν ἀνακοίνωσις ὑμετέρας Ἐξοχότητος περὶ πιθανῆς δυσμενοῦς λύσεως ζητήματος Πόντου, καὶ παρακαλεῖ τὸ Βενιζέλο νὰ ἐξακολουθῆσει μέχρι τέλους ἐνέργειες γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ Πόντου.*

Τὸ δεύτερο, καὶ πάλι με ἡμερομηνία 8 Ἰαν. 1920 (π.ῆ.), ὑπογράφει ὁ πρόεδρος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Πόντου στὸ Βατοῦμ *Β. Ἰωαννίδης*, ὁ ὁποῖος λέγει²⁹⁸: *Σφόδρα ἐτάραξεν Ἐθνικὸν Συμβούλιον Πόντου Ὑμετέρα ἀνακοίνωσις, ὅτι θεωρεῖτε ὅλως ἀπίθανον νὰ ληφθῆ εἰδικὴ πρόνοια περὶ Πόντου. Ἐγκατάλειψις Ποντίων ὑπὸ πεπολιτισμένης Εὐρώπης ὑπὸ κυριαρχίαν τυράννου εἶναι ἀδύνατος καὶ σκληρά. Καὶ παρακαλεῖ τὸ Βενιζέλο νὰ συνεχίσει τὶς ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Πόντου.*

294. Ἔκθεσις, 842-47.

295. Ἔκθεσις, 847/48.

296. Ἔκθεσις, 863-68.

297. Ἔκθεσις, 877-81.

298. Ἔκθεσις, 888-94.

Τὸ τρίτο τηλεγράφημα, καὶ αὐτὸ ἀπὸ Βατούμ, μὲ ἡμερομηνία 9 Ἰαν. 1920, ἀπευθυνόμενον καὶ αὐτὸ πρὸς Βενιζέλο ἀπὸ τὴν Ἐθνοσυνέλευση Ποντίων καὶ ὑπογραφόμενο ἀπὸ τοὺς Ν. Λεοντίδη, πρόεδρο Ἐθνοσυνελεύσεως, Β. Ἰωαννίδη, πρόεδρο Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Πόντου, καὶ ἀπὸ τοὺς Κ. Θεοφύλακτο καὶ Κ. Ζαροκίλλι, ἐκφράζει κατάπληξη γιὰ τὴ δυσμενὴ τροπὴ τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὸ Βενιζέλο *ἐφ' οὗ αἱ ξένα Δυνάμεις ἀρνοῦνται ἐντολήν, ὑποβάλλομεν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα παράκλησιν θεομὴν Ποντίων ὅπως Μήτηρ Ἑλλάδος φροντίση ἐπιτύχη καὶ ἀναλάβῃ αὐτὴ ἐντολήν Πόντου*. Καὶ διαβεβαιώνει ὅτι τὴ λύση αὐτὴ ἐπικροτοῦν ὅλοι οἱ Πόντιοι, ἔτοιμοι νὰ προσφέρουν κάθε θυσία γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Στὸ τέλος προσθέτουν ὅτι, ἂν ὁ Βενιζέλος κρίνει ὅτι μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ στὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ μιὰ ἐπιτροπὴ μὲ ἐπικεφαλὴς τὸ μητροπολίτη Τραπεζούντας, παρακαλοῦν νὰ τηλεγραφήσῃ τὴν ἔγκρισή γιὰ τὴ μετάβαση τῆς ἐπιτροπῆς στὸ Παρίσι.²⁹⁹

Βεβαίως ὁ Καθενιώτης στὴν Ἐκθεση καὶ πάλι διαπιστώνει: Ἡ κατηγορηματικὴ δήλωσις τοῦ Βενιζέλου ὅτι ἀπέτυχε ἡ προσπάθεια γιὰ εὐτυχή λύση τοῦ ποντιακοῦ προβλήματος ἐξελήφθη ἀπὸ τοὺς Ποντίους στὸ Βατούμ ὡς πιθανὴ δυσμενὴς λύση, ὥστε νὰ εὐχονται καὶ νὰ ζητοῦν ἀνάληψη ἐντολῆς τοῦ Πόντου ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐντούτοις ἡ τελευταία αὐτὴ λύση, ποὺ δὲν ἦταν εὐκολότερη ἀπὸ τὴν ἀνάληψη ἐντολῆς ἀπὸ ξένη Δυνάμη, ἦταν ἀποτέλεσμα σφαιερῆς ἐνημερώσεως συνελπῶς καὶ ἐκτίμησεώς τους.³⁰⁰

Περίοδος Γ'. — Προσπάθειες Ἑλληνοποντίων καὶ Ἀρμενίων στὸν Καύκασο ἢ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη (Παρίσι-Λονδίνο) γιὰ συνεργασία: μετὰ τὶς 3/16 Ἰαν. 1920 - 5/18 Ἀπρ. 1920 (*Ἐκθεσις*, 929-1538).

Ὁ Καθενιώτης, μπροστὰ στὴ διεθνή συγκυρία, ἡ ὁποία ἀπέκλειε ὀποιαδήποτε ἐλπίδα γιὰ ἐλεύθερο καὶ ἀνεξάρτητο Πόντο, καὶ μπροστὰ στὶς δυσμενεῖς συνθήκες μέσα στὶς ὁποῖες ζοῦσαν οἱ Ἕλληνες Πόντιοι στὴ Ρωσία καὶ στὸν Καύκασο, ὅπου εἶχαν μεταναστεύσει ἀπὸ τὸν Πόντο³⁰¹, συμπεραίνει στὴν Ἐκθεση ὅτι μοναδικὴ λύση ἔπρεπε νὰ ἦταν ἡ

299. *Ἐκθεσις*, 898-919.

300. *Ἐκθεσις*, 920-28.

301. Ἰσαὰκ Λαυρεντίδης, «Πρόσφυγες ἐξ Ἀνταλλαγῆς καὶ ἀνταλλάξιμος περιουσία», *Ποντιακὴ Στοὰ* 2 (1972-1974) 9-218· ὁ ἴδιος, *Οἱ ἐκ Σοβιετικῆς Ἐνώσεως Ἕλληνες ποντιακῆς καταγωγῆς καὶ τὰ ἐκ τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάνης δικαιώματά των* (Ἀθῆναι 1986).

συνεννόηση τοῦ ἑλληνικοῦ Πόντου μέ τήν Ἀρμενία³⁰². Καί ἀποκρούει τὸ ἐπιχείρημα ποῦ πρόβαλλαν οἱ Πόντιοι ἐναντίον μιᾶς παρόμοιας λύσεως, ὅτι τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ὑπῆρχε φόβος νὰ ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἀρμενίους καί ἐπιλέγει ὅτι σχημάτισε καί ὁ ἴδιος *τὴν πεποιθήσιν ὅτι οὐ μόνον ὑποτελεῖς δέν θά ἦσαν οἱ Πόντιοι ἀλλὰ προστάται τῆς Ἀρμενίας*³⁰³.

Ἔτσι, μπροστά στήν ἀδυναμία τῶν Συμμάχων νὰ σταματήσουν τὴν ἐπέκταση τοῦ μπολσεβικισμοῦ καί νὰ ἰσχυροποιήσουν τὸν ἀγῶνα τοῦ Ντενίκιν, ποῦ ὑποχωροῦσε — *εἶχε δὲ ἀναγγελθῆ μάλιστα καί ἡ πτώσις τοῦ Ροστώφ* τῆς νότιας Ρωσίας³⁰⁴ — πῆρε τὴν πρωτοβουλία νὰ ἀπευθυνθεῖ στήν Κωνσταντινούπολη στοὺς στρατιωτικούς διοικητὲς Ἀγγλων καί Γάλλων, γιὰ νὰ τοὺς ἐκθέσει πῶς οἱ ποντιακὲς ἐθελοντικὲς μονάδες θά μπορούσαν νὰ εἶναι πολὺ χρήσιμες στοὺς Συμμάχους στίς τότε συνθῆκες καί μάλιστα μετὰ τὴ συνεχῆ ὑποχώρηση τοῦ Ντενίκιν καί τὴν ἀποτυχία τῶν προσδοκιῶν τοῦ Ἄγγλου ἀρμοστή στὸν Καύκασο Wardrop γιὰ τὴν ἀπόκρουση τῆς καθόδου τοῦ μπολσεβικισμοῦ στὸν Καύκασο. Πράγματι ὁ Καθενιώτης ἐσχόπευε νὰ ἐπισκεφθεῖ στήν Κωνσταντινούπολη τὸν Ἄγγλο στρατηγὸ Μίλν καί τὸ Γάλλο Φρανσέ ντ' Ἐσπεραί.³⁰⁵

Ἄφησε στήν Τιφλίδα τοὺς συνοδοὺς του Ποντίους ἀξιωματικούς, λοχαγὸ Καραπαναγιώτη καί ὑπολοχαγὸ Ἀνδρεάδη, καί ἀναχώρησε γιὰ Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Ἄγγλο στρατηγὸ Μίλν³⁰⁶. Ταυτόχρονα ἀπέστειλε στήν ἑλληνικὴ πρεσβεία στὸ Παρίσι ἀπὸ τὴν Τιφλίδα στίς 8/21 Ἰαν. 1920 τηλεγραφικὴ ἀναφορὰ μέ ἀποδέκτες τὸν πρωθυπουργὸ Βενιζέλο καί τοὺς Ποντίους Κωνσταντινίδη καί Οἰκονόμου. Τὸ περιεχόμενον τοῦ τηλεγραφήματος ἐπρόκειτο νὰ ἀνακοινώσει καί προφορικῶς στίς ἐπιτροπὲς Ποντίων στὸ Βατοῦμ καί στήν Κωνσταντινούπολη.³⁰⁷ Καί ἀναφέρει ὁ Καθενιώτης στὸ τηλεγράφημά του ὅτι οἱ προγενέστερες³⁰⁸ ἐνέργειες τῶν ἐπιτροπῶν Ποντίων ὅπως καί τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου ματαίωσαν τὴν ἐπιτόπια στρατιωτικὴ ὀργάνωση

302. Ἐκθεσις, 945-47.

303. Ἐκθεσις, 948-54.

304. Ἐκθεσις, 972.

305. Ἐκθεσις, 955-91.

306. Ἐκθεσις, 997-1000.

307. Ἐκθεσις, 1000-47.

308. Ἐκθεσις, 172-77, 191-95, 204-06.

τῶν Ἑλλήνων στό μικρασιατικό Πόντο, διότι θὰ εἶχε, ὅπως ἔλεγαν, ὡς ἐπακόλουθο σφαγῆς τῶν Ἑλλήνων πού διέμεναν στήν ποντιακή περιοχῆ.³⁰⁹

Ἔτσι, τότε δόθηκε ἐντολή νά ὀργανωθοῦν στήν Ἑλλάδα δύο τάγματα καί μία πυροβολαρχία ἀπό Ποντίους.³¹⁰ Ὅμως οἱ διαδοχικές ἀρνήσεις ΗΠΑ³¹¹ καί Ἀγγλίας³¹², καί ἰδιαίτερα ἡ ἀπαγορευτική ἐντολή τῆς Ἀγγλίας γιά ἀπόβαση στό μικρασιατικό Πόντο καί γιά ὀργάνωση ποντιακοῦ στρατοῦ στό Βατούμ, ματαίωσαν καί τήν ἐνδεχόμενη ἐπιχείρηση μέ στρατιωτική ποντιακή δύναμη.³¹³

Οἱ διαπραγματεύσεις, ὁμολογεῖ στό ἴδιο τηλεγράφημα ὁ Καθενιώτης, μέ τοὺς Ἀρμενίους στό Παρίσι ἀλλά καί στόν Καύκασο καί ἡ ἐνδεχόμενη σύσταση ποντοαρμενικοῦ κράτους, πού ἀναφέρεται στό ἀρχικό ὑπόμνημα³¹⁴ διεκδικήσεων τῆς Ἑλλάδας, εἶναι ἑτεροβαρεῖς εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων Ποντίων. Ἐντούτοις εἶναι γιά τοὺς Ἑλληνοποντίους ἐκ τῶν πραγμάτων ὑποχρεωτική λύση, στήν ὁποία πρέπει νά καταλήξουν οἱ συμφωνίες μέ τοὺς Ἀρμενίους.³¹⁵

Βέβαια οἱ Ἀρμενιοί, ἐξυπακούεται, θὰ προστατεύσουν στό ἐνδεχόμενο κράτος τους τήν ἀνασυγκρότηση τῶν διασπαρμένων Ἑλλήνων στό μικρασιατικό Πόντο. Οἱ φόβοι πού ἐκφράζονται ὡς πρὸς τὶς ἐνέργειες

309. Ἐκθεσις, 1014-17.

310. Ἐκθεσις, 207-12, 243-46, 1017-19.

311. Ἐκθεσις, 280-88.

312. Ἐκθεσις, 367-78 καί 381-88 τηλεγραφήματα Πολίτη καί Ρωμάνου πρὸς Καθενιώτη, πού τοῦ ἀνακοινώθηκαν στίς 12 καί 13.12.1920 ἀντίστοιχα. Βλ. καί πιὸ πάνω, 77/78 .

313. Ἐκθεσις, 1014-21. *Συσκέψεις μετὰ ἐν Κων/πόλει Ἐπιτροπῆς καί αὐτόθι μετὰ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος κατέληξαν εἰς συμπέρασμα ὅτι φόβοι σφαγῶν καί ἐπιλοίπων Ποντίων ἀπαγορεύουσι σοβαρὸν κίνημα ἐν Πόντῳ. Τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσῃ σας ἐπιετράπη στρατολογία ἐν Ἑλλάδι Ποντίων καί κατηρτίσθησαν δύο Τάγματα καί μία Πυροβολαρχία. Ἐρωτῶντες τὴν Κυβέρνησιν θὰ μάθητε τὰς διαδοχικὰς ἀρνήσεις τῶν Δυνάμεων καί τὴν ἀπαγόρευσιν ἀποβιβάσεως, ἔστω καί εἰς Βατούμ, Ποντικοῦ Στρατοῦ [...].*

314. Πρόκειται γιά τὸ ὑπόμνημα πού ὑπέβαλε ὁ Βενιζέλος στίς 30 Δεκ. 1918 στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης. Βλ. πιὸ πάνω, 44/45.

315. Ἐκθεσις, 1042-46: *Ἀναλογοισθῆτε [ἀποτείνεται πρὸς τοὺς Ποντίους Κωνσταντινίδη καί Οἰκονόμου] εὐθύνας, ἃς φέρετε ἀπέναντι ἰδιαίτερας σας Πατρίδος, καί ἐν τῷ συμφέροντι αὐτῆς, ὡς καλοὶ Ἕλληνες, προσπαθήσατε νά καταλήξητε εἰς συμφωνίαν μέ Ἀρμενίους, βέβαιοι ὄντες ὅτι οὕτω μόνον συντρέχετε εἰς τὸ ἀρθῆ ὑψίστη διπλωματικῆ ἐπιτυχία, ἐὰν τοῦτο εἶναι εἰσέτι ἀνθρωπίνως δυνατόν.*

τῶν Ἀρμενίων εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων Ποντίων εἶναι ἐξακριβωμένα «χιμαιρικοί»³¹⁶: Ἐλάχιστοι Ἀρμένιοι, καταλήγει ὁ Καθενιώτης στοῦ ἴδιου τηλεγράφημα, ἔχουν ἀπομείνει στήν ποντιακή περιοχὴ, ἐνῶ γενικότερα οἱ Ἀρμένιοι παραμένουν χωρὶς οὐσιαστικὴ προστασία ἀπὸ τοὺς Συμμάχους, χωρὶς στρατὸ καὶ οἰκονομικὴ δύναμη.³¹⁷

Καὶ ἡ Ἐκθεση συνεχίζει τὴν ἀφήγηση τῆς μεταγενέστερης δράσεως τοῦ Καθενιώτη. Ὁ στρατιωτικὸς ἀντιπρόσωπος τοῦ Βενιζέλου ἀνακοίνωσε στοῦ τριμελῆς Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ποντίων στοῦ Βατούμ (12/25 Δεκ. 1919) τὴν ἐξέλιξη τοῦ ποντιακοῦ προβλήματος καὶ ἀνέγνωσε πολλὰ ἀπὸ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα. Οἱ Πόντιοι παραπονέθηκαν καὶ δήλωσαν ὅτι δὲν ἐγνώριζον σχεδὸν τίποτε περὶ τῆς πορείας τοῦ ζητήματός των οὔτε ὁ ἀπεσταλμένος τους στήν Κωνσταντινούπολη οὔτε καὶ ἐκεῖνος στήν Τιφλίδα τοὺς εἶχε ἀποστείλει πληροφορίες.³¹⁸ Μάλιστα ἀνώτερο ὑπηρεσιακὸ ἄτομο, σταλμένο ἀπὸ τὴν ἑλλαδικὴ κυβέρνησις ἀφοῦ ἀνεμίγνυε τὰ πάντα κατὰ τὸν ἥμισυ σοβαρὸν τρόπον, κατέληγεν εἰς τὸ νὰ καθορίσῃ τελείως ἐπουσιώδη θέματα, ὅπως τὰ μέλλοντα χαρτόσημα καὶ γραμματόσημα τοῦ Πόντου.³¹⁹

Τὰ περισσότερα ἐνδεδειγμένα ἄτομα μέχρι τότε ἀπέφευγαν νὰ χορηγήσουν ἐπακριβεῖς πληροφορίες στὶς Ἐπιτροπὰς Ποντίων, εἴτε λόγῳ ἀγνοίας εἴτε διότι δὲν εἶναι εὐχάριστον νὰ μεταφέρῃ τις δυσαρέστους πληροφορίες.³²⁰ Στοῦ Βατούμ ὁ Καθενιώτης δὲ μακρογόρησε. Ὑπενθύμισε στήν Ἐπιτροπὴ Ποντίων ὅτι οἱ ἴδιοι τὸν εἶχαν πληροφορήσει γιὰ τὴν ἄθλια κατάστασι τῶν Ἀρμενίων καὶ ὅτι στήν ποντιακὴ περιοχὴ δὲν εἶχε παραμείνει οὔτε ἓνας Ἀρμένιος. Συνεπῶς δὲν ὑπῆρχε πλέον φόβος ἀπὸ τοὺς Ἀρμένιους. Πρὶν ἀναχωρήσει τοῦ παρέδωσαν τηλεγράφημα πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Βενιζέλο στοῦ Παρίσι, γιὰ νὰ διαβιβασθεῖ μέσω τῆς ἑλληνικῆς ἀποστολῆς τῆς Τιφλίδας.³²¹

Στοῦ τηλεγράφημα αὐτὸ τῆς 12/25.1.1920 ἀπὸ Βατούμ οἱ ὑπογράφοι Β. Ἰωαννίδης, πρόεδρος Ἐθνικοῦ Συμβουλίου, Θ. Θεοφύλακτος καὶ Κ. Ζαροκίλλι, ἐκφράζουν ζῶηράν λύπην [...], διότι ζήτημα Πόντου

316. Ἐκθεσις, 1034/35.

317. Ἐκθεσις, 1036-39.

318. Βλ. καὶ ἐπόμενη σελίδα, σημ. 322.

319. Ἐκθεσις, 1059-63. Πρβλ. Ἐκθεσις, 629/30 καὶ πιὸ πάνω, 90.

320. Ἐκθεσις, 1066-72. Πρβλ. Ἐκθεσις, 473/74.

321. Ἐκθεσις, 1077-82.

ἀπεμακρύνθη ἐκ παρεξηγήσεων τῆς ἀρχικῶς δοθείσης [...] κατευθύνσεως, πρᾶγμα ὄπερ ἐξημίωσεν ἡμετέραν καὶ Ἀρμενικὴν ὑπόθεσιν. Βεβαιωθήτε, Ἐξοχώτατε, περὶ τῆς τελείας ἀγνοίας τοῦ ζητήματος, ἐν ἧ διατελοῦμεν μέχρι τοῦδε [...] ἵκετεῦμεν Ὑψιστον ἵνα κρατύνῃ ὑμετέρας προσπαθείας πρὸς συναπόσπασιν μετὰ τῆς Ἀρμενίας ὅσον τό δυνατόν μεγαλειτέρας γωνίας τοῦ Πόντου. Παρακαλοῦμεν δ' ὑμᾶς, ἵνα σεῖς καὶ μόνον κρίνητε, ἐάν συμφέρῃ τῶρα ὁ διακανονισμός τῶν λεπτομερειῶν τῶν μελλουσῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ἀρμενίας ἢ δέον νὰ ἀναβληθῇ οὗτος μετὰ τὴν ἀπὸ γεγονότων συγκρότησιν τοῦ συναποσπασθησομένου μετὰ τῆς Ἀρμενίας τμήματος, Πόντου [...].³²²

Στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἔφθασε ὁ Καθενιώτης, ὕστερα ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ Ἑλληνα ἀρμοστή Κανελλόπουλου ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Μίλν. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ πάλι δήλωσε ὅτι αἱ προτάσεις, τὰς ὁποίας φέρω, δὲν προέρχονται ποσῶς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' εἶναι ἀποφῆς ἀφορῶσα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Πόντου, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχω διατεθῆ, ὅτι ὁμοῦ, ἐάν αὐταὶ εἶναι εὐάρεστοι, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ὑποθέτω, δὲν ἔχει οὐδένα λόγον νὰ μὴ τὰς παραδεχθῆ.³²³

322. *Ἐκθεσις*, 1089-104. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, 78. Ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος στὶς *Ἀναμνήσεις*, 279/80, παραθέτει καὶ ἐπιστολὴ πού ὁ ἴδιος ἔγραψε στὸν πρωθυπουργὸ Βενιζέλο ἀπὸ τὴν Τραπεζούντα στὶς 21 Ἰαν. 1920. Σ' αὐτὴν διαμαρτύρεται γιὰ τὸ σταλὲν τηλεγράφημα ἀπὸ τὸ Συμβούλιο Ποντίων Βατοῦμ στὶς 12/25.1.1920, καί, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος (*Ἀναμνήσεις*, 278), «ὑπαγορευθὲν ὑπὸ τοῦ Καθενιώτου» –τοῦ ὁποίου ἡ συμπεριφορὰ, ὅπως περιγράφεται στὴν ἐπιστολὴ Λεοντίδη, χαρακτηρίζεται ὡς «κακοήθεια» (δ.π., 283· βλ. καὶ πιὸ πάνω, 87/88)– καὶ συμπληρώνει (δ.π., 279) ὅτι «τὸ οὕτως ἐκβιασθὲν [...] τηλεγράφημα ἀντιφάσκει πρὸς ὅλα τὰ προηγούμενα τηλεγραφήματα». Καὶ σὲ ὑποσελίδια σημείωση στὶς *Ἀναμνήσεις* (279) ἐπεξηγεῖ ὁ Χρῦσανθος: «Τὰ εἰρημένα τηλεγραφήματα ἔλεγαν ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐννοοῦν νὰ ὑπαχθῆ τὸ Βιλαέτιον τῆς Τραπεζούντος ὑπὸ τὴν Ἀρμενίαν καὶ ὅτι ἐκράτησα ἐνημέρους ὄλους τοὺς Ποντιακοὺς Συνδέσμους περὶ τῶν γεγονότων καὶ ἐνεργειῶν ἐν Παρισίοις, ἐν Λονδίῳ καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὲρ τῆς αὐτονομίσεως τοῦ Πόντου ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ Βενιζέλου πρὸς ὃν ἐκφράζω τὴν εὐγνώμοσύνην των.» Ἐντούτοις, σημειώνουμε, οἱ Πόντιοι δὲν ἔπαυσαν, ἕως καὶ τὴν πλήρη κατάρρευση τῶν προσπαθειῶν ὄλων ὅσοι ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν αὐτονομία ἢ ἀνεξαρτησία τοῦ ποντιακοῦ χώρου, νὰ παραπονοῦνται καὶ νὰ διαμαρτύρονται γιὰ τὴν ἔλλειψη πληροφορήσεως ἀπὸ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τους στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης, καὶ ἰδίως τοῦ μητροπολίτη Χρῦσανθου. Βλ. ἄμεσως πιὸ πάνω, 98 καὶ «Ἐπιθεώρηση», σ. 16 σημ. 12 καὶ σ. 22/23.

323. *Ἐκθεσις*, 1110-19.

Ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς ἀπήντησε ὅτι τοῦ ἦταν εὐχάριστο νὰ ἔχει ὑπὸ τὰς διαταγὰς του ἑλληνικὲς μονάδες, ἀλλὰ ὅτι ἡ δικαιοδοσία του δὲν ἐπεκτείνεται πλέον στὸν Καύκασο, ὅτι ἡ ἐκεῖ ἀγγλικὴ μεραρχία ἔχει ἀποσυρθεῖ καὶ σύντομα θὰ ἀποσυρθεῖ καὶ ἡ ἀγγλικὴ ταξιαρχία ἀπὸ τὸ Βατούμ. Σὲ ἐρώτηση τοῦ Καθενιώτη ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς δῆλωσε ὅτι ὁ πλέον ἀρμόδιος γιὰ τὴν ὑπόθεση ἦταν ὁ Ἄγγλος ἀρμοστής Wardrop στὴν Τιφλίδα καὶ οἱ προϊστάμενοί του στὸ Λονδίνο.³²⁴

Στὴ ρηματικὴ διακοίνωση ἀπὸ 20 Ἰαν. /2 Φεβρ. 1920 σὲ γαλλικὴ γλῶσσα, πὺ ἀφῆσε ὁ Καθενιώτης γιὰ τὴν ἀγγλικὴ κυβέρνηση στὸ Λονδίνο³²⁵, σημειώνονται ἡ στρατιωτικὴ ποντοαρμενικὴ συμφωνία ἀπὸ 12/25 Ἰαν. 1920³²⁶, ἡ ἐνδεχόμενὴ διάθεση στρατιωτικῶν ποντιακῶν δυνάμεων ὅπως καὶ ἡ ὀργάνωση ἀγγλοελληνικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ ποντοαρμενικοῦ κράτους στὴν περιοχὴ τοῦ Καυκάσου ὑπὸ τὶς διαταγὰς τῆς ἀγγλικῆς διοικήσεως τοῦ στρατοῦ τῆς Μαύρης Θάλασσας. Συμπληρωματικὲς πληροφορίες θὰ ἦταν δυνατόν νὰ δώσει ὁ Καθενιώτης στὸ Παρίσι ἢ στὸ Λονδίνο, ὅταν θὰ βρισκόταν ἐκεῖ.³²⁷

Στὸ μεταξὺ τὸ ἀρμενικὸ στὴν Κωνσταντινούπολη Πατριαρχεῖο εἶχε λάβει τηλεγράφημα ἀπὸ τὴν ἀρμενικὴ ἀντιπροσωπεία στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ γιὰ τὰ ὄρια τοῦ μελλοντικοῦ ἀρμενικοῦ κράτους

324. Ἐκθεσις, 1120-32.

325. Ἐκθεσις, 1133-56.

326. Στὴν Ἐκθεση παρατίθενται τὰ ἐγγράφα ἀρ. 173/10.1.1920 ἀπὸ Ἐριβάν (Ἐκθεσις, 527-68) καὶ ἀρ. 279/16.1.1920 ἀπὸ Τιφλίδα (Ἐκθεσις, 579-603), πὺ ἀναφέρονται στὴν πολιτικὴ ποντοαρμενικὴ συμφωνία (βλ. «Εὐρετήριο ἐγγράφων», ἀρ. 10α-10δ). Ὡς πρὸς τὴ στρατιωτικὴ ποντοαρμενικὴ συμφωνία παρατίθεται (Ἐκθεσις, 705-26) τὸ κείμενο ἐγγράφου ἀπὸ Τιφλίδα 13 Ἰαν. 1920 πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι, μὲ ὑπογραφή Χατισσιάν καὶ συνταγματάρχῃ Καθενιώτη (βλ. «Εὐρετήριο ἐγγράφων», ἀρ. 11β). Ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ παραθέτουμε τὸ ἀπόσπασμα (Ἐκθεσις, 710-21): *Vu que les intérêts de l'Arménie et ceux de la population Grecque du Pont soient communs ainsi que vu les menaces aux peuples Grec et Arménien, de la part des Musulmans et de la Turquie, le Gouvernement de la République Arménienne vous prie de bien vouloir agréer sa reconnaissance [...] a l'honneur de solliciter Votre puissant concours en fait de la restitution et de la reconnaissance de l'Indépendance de l'Arménie, et en fait de l'envoi en Arménie des forces Alliées les troupes Grecques y comprises, ainsi que soit ce contre-paiement 10,000 fusils système Lebel pour le renforcement de l'Armée Arménienne et des cartouches trois lignes pour les fusils Russes système Mossyn.*

327. Βλ. πὺ κάτω, 105/06.

καὶ πληροφοροῦσε ὅτι τὸ κράτος αὐτὸ, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βιλαέτια Βάν, Βιτλὶς καὶ Ἐρζερούμ, θὰ καταλάμβανε καὶ τὸ παραλιακὸ τμήμα τοῦ βιλαετίου Τραπεζοῦντας, γεγονός δυσμενὲς καὶ γιὰ τοὺς Ἑλληνας Ποντίους καὶ γιὰ τὸ ὑπολειπόμενον τουρκικὸ κράτος³²⁸.

Ἀκόμα ὁ Ἑλληνας πρεσβευτὴς στὸ Παρίσι Ρωμάνος μὲ τηλεγράφημα εἶχε γνωρίσει στὸν Καθενιώτη μιὰ πτυχή ἀπὸ τὶς συζητήσεις γιὰ τὸ μελλοντικὸ ποντοαρμενικὸ κράτος:

Ὁ Νουμπάρ Πασσᾶς εἶχε ζητήσει, μὲ τὸν ἐπικείμενον καθορισμὸ τῶν ὁρίων τοῦ ἀρμενικοῦ κράτους, νὰ ἐξεταστῆ καὶ πάλι τὸ θέμα, *ἐάν οἱ Πόντιοι θὰ ἐδέχοντο νὰ ἀποτελέσουν τμήμα τῆς Ἀρμενίας*³²⁹, ὅπως ἦταν καὶ ἡ ἀρχικὴ ἀποψη τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως (στὸ ὑπόμνημα Βενιζέλου τοῦ Δεκεμβρίου 1918), ἀλλὰ ὄχι καὶ τῶν Ποντίων³³⁰.

Ἀποφάσισε λοιπὸν ὁ Καθενιώτης, ὅπως λέει στὴν Ἐκθεση, νὰ ἀναχωρήσει ἀμέσως ἀφ' ἑαυτοῦ γιὰ Λονδίνο³³¹. Στὸ Παρίσι κάλεσε τὸν πρόεδρο τῶν Ποντίων Οἰκονόμου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πληροφορήθηκε ὅτι μαζί μὲ τὸν Κ. Γ. Κωνσταντινίδη εἶχαν ὑποβάλει στὴ Συνδιάσκεψη ἓνα νέο ὑπόμνημα γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα.³³²

Ὅταν ὁ Καθενιώτης ἔφθασε στὸ Λονδίνο, ὁ Βενιζέλος τὸν πληροφοροῦσε: Οἱ Σύμμαχοι ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνακωχὴ ἤθελαν τὴν ἴδρυσή μὲ γάλης Ἀρμενίας μὲ πιθανότητα συναποσπάσεως καὶ τῆς ποντιακῆς περιοχῆς.³³³ Τώρα ὁμως, συνέχισε ὁ Βενιζέλος, ἡ Συνδιάσκεψη τοῦ Λονδίνου στρέφεται στὴ δημιουργία Ἀρμενίας αὐτοβιωσίμου, εἰς τὴν ὁποῖαν ἡ ἀναλογία τῶν ξένων στοιχείων νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν μικρότερα καὶ συνεπῶς ἡ πιθανότης εὐμενοῦς ἐξετάσεως τῆς ἀπόψεως τῆς

328. Ἐκθεσις, 1157-74.

329. Ἐκθεσις, 1180/81.

330. Ἐκθεσις, 1177-83: [...] ὁ Νουμπάρ-Πασσᾶς, παρουσιασθεὶς εἰς τὴν Πρεσβείαν Παρισίαν, ἔθεσε ἐκ νέου τὸ ζήτημα ἐπὶ τῷ ἐπικειμένῳ καθορισμῷ τῶν ὁρίων τῆς Ἀρμενίας, ἐάν οἱ Πόντιοι θὰ ἐδέχοντο νὰ ἀποτελέσουν τμήμα τῆς Ἀρμενίας. Προσέθεσεν δὲ ὁ κ. Ρωμάνος, ὅτι ἡ ἀρχικὴ γνώμη τῆς Κυβερνήσεως ἦτο τοιαύτη, ἀλλ' ὅτι, ὡς γνωστόν, οἱ Πόντιοι δὲν εἶναι σύμφωνοι. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, 44/45 καὶ 59/60.

331. Ἐκθεσις, 1195.

332. Ἐκθεσις, 1196-99.

333. Ἔτσι ἡ Ἑλλάδα μὲ τὸ ὑπόμνημα γιὰ τὶς διεκδικήσεις τῆς ζητοῦσε νὰ ἀπολυτρωθοῦν οἱ Ἑλληνας τοῦ Πόντου ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ καὶ νὰ ἐνωματωθοῦν στὸ μελλοντικὸ ἀρμενικὸ κράτος. Βλ. ὑπόμνημα Βενιζέλου, πιὸ πάνω, 44/45: La compacte population grecque [...] aurait ainsi l' avantage d' échapper désormais à l' administration turque.

συναποσπάσεως τοῦ Πόντου μετὰ τῆς Ἀρμενίας ἔχει κατὰ πολὺ μειωθῆ.³³⁴ Ἐντούτοις ὁ Βενιζέλος τοῦ συνέστησε νὰ μὴ σταματήσει τὶς ἐνεργειές του, γιατί δὲν ἀποκλείεται μεταβολὴ τῶν ἀπόψεων καὶ ἀποφάσεων τῆς Συνδιασκέψεως.³³⁵

Μιά ἐγκύκλιος τοῦ Καθενιώτη, πού διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν διαβιβάστηκε στὶς ἐπιτροπές Ποντίων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βατοῦμ, εἶχε ἐνημερωτικὸ χαρακτῆρα γιὰ τὶς ἐπιτροπές αὐτές, ἀλλὰ ἦταν ταυτόχρονα ἓνα εἶδος ἀπολογίας γιὰ ἓνα τηλεγράφημα, τὸ ὁποῖον συνέπεσε νὰ σταλῆ κατὰ τὴν διήμερον διέλευσιν τοῦ Μητροπολίτου ἐκ Κων/πόλεως ἀπὸ τὸν πρόεδρο Ἐπιτροπῆς Κωνσταντινουπόλεως³³⁶: Τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ ἀποδοκίμαζε τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου Βατοῦμ ἀπὸ 12.1.1920 καὶ διατύπωνε ὅτι *ὁλόκληρος ὁ Πόντος, ἀδιαίρετος, θὰ ἦτο δεκτὸν νὰ συναποσπασθῆ μετὰ τῆς Ἀρμενίας καὶ ἀκόμη συνιστοῦσε τὸν περιορισμὸ τοῦ Καθενιώτη εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὰ στρατιωτικὰ μου καθήκοντα, προφανῶς τῆς διοικήσεως τῶν Στρατευμάτων τοῦ Πόντου.*³³⁷

Μάρτυς καὶ τεκμήριο τῆς συνεργίας τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου μὲ τὴν ἀρμοστέια Κωνσταντινουπόλεως (Κανελλόπουλο) γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ τηλεγραφήματος τῆς Ἐπιτροπῆς Ποντίων Κωνσταντινουπόλεως³³⁸ εἶναι τὸ τηλεγράφημα τοῦ Κανελλόπουλου ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως τῆς 8/21 Φεβρ. 1920 πρὸς Πρόεδρο Κυβερνήσεως, Λονδίνο: Μετὰ τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Χρυσάνθος ἀναχωρεῖ γιὰ Παρίσι καταλήγει³³⁹: *Κατὰ πληροφορίας του [τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου], Ἕλληνες Πόντου προτιμῶσιν ἔνωσιν Ὁμοσπονδιακὴν μετ' Ἀρμενίας, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον Κράτος ἀποτελεσθῆ ὄχι μόνον ἐκ Τραπεζοῦντος ἀλλὰ ἐξ ὁλοκληροῦ Πόντου, παραμένοντος ἀδιαίρετου.*

Τηλεγράφημα μὲ παρόμοιο περιεχόμενον ἀπέστειλε καὶ ἡ Δημογεροντία Τραπεζοῦντας, τὸ ὁποῖο παρέλαβε ὁ Χρυσάνθος, ὅταν ἀναχώρησε ἀπὸ τὴν πόλιν αὐτή.³⁴⁰

334. Ἐκθεσις, 1202-12.

335. Ἐκθεσις, 1212-15: *Μοὶ συνέστησεν ὁμως ἐπανειλημμένως νὰ μὴ παύσω ἐνεργῶν, διότι τίποτε δὲν ἦτο εἰσέτι τελειωτικόν καὶ ἡ ἀλλαγὴ σκέψεων τῆς Συνδιασκέψεως δὲν ἀπεκλείετο.*

336. Ἐκθεσις, 1218-34.

337. Ἐκθεσις, 1234-39. Βλ. καὶ πρὸ πάνω, 87.

338. Ἐκθεσις, 1226-32.

339. Ἐκθεσις, 1254-58.

340. Ἐκθεσις, 1260-62.

Τὴν μέχρι τότε «ἀρμενοφοβίαν» τῶν Ποντίων ἀντικατέστησε τώρα τὸ «ἀδιαίρετον» τοῦ Πόντου, καὶ μάλιστα, ὅπως τονίζει καὶ τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ἑλληνα ἀρμοστή, τὸ «ἀδιαίρετον» διατυπωνόταν καὶ ὡς ὄρος πρὸς τὸ ἐπίσημο κράτος.³⁴¹ Δὲν ἐξετάζει, σημειώνει ὁ Καθενιώτης, γιατί τὸ κράτος δείχνει τόση ὑπομονὴ καὶ δὲν λαμβάνει τὸν κόπον νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀσυναρτησίαν τῶν σκέψεων αὐτῶν. Δυστυχῶς ὁμοῦ ἐγὼ [ὁ Καθενιώτης], προσωπικῶς ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, δὲν δύναμαι νὰ συμμεθέξω εἰς τὸν θαυμασμόν πρὸς τὸν ἐφευρέτην τῶν ἀλλεπαλλήλων τούτων δογμάτων, ἀλλὰ προτιμῶ νὰ παραδειγματίζωμαι ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς προσφάτου ἐπισήμου τάσεως τῆς Κυβερνήσεως, καθ' ἣν αὕτη, διὰ νὰ περισώσῃ τὸ ἐπίλοιπον, ἀναγκάζεται νὰ περικόψῃ κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τὰς ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἄκρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀξιώσεις της, καὶ τέλος, πολὺ ὀρθῶς πράττουσα, ἀποχωρίζεται αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀϊδινίου πρὸς ἐπίτευξιν ἀλλαχοῦ θετικοῦ ἀποτελέσματος.³⁴² Ὅσο γιὰ τὸ «ἀδιαίρετο» θὰ ἐπανέλθῃ καὶ θὰ τὸ συζητήσῃ ἀργότερα.³⁴³ Καὶ παραθέτει τὸ ἐγκύκλιο τηλεγράφημα ἀπὸ 17 Φεβρ. 1920, ποῦ ἀπὸ τὸ Λονδίνο ἔστειλε ὁ ἴδιος στὸ ἑλληνικὸ ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν μὲ ἀποδέκτες στὴν Ἀθήνα τὴν Ἐπιτροπὴ Ποντίων καὶ τὸν ὑπολοχαγὸ Παππᾶ.³⁴⁴

Τὸ κείμενο τοῦ ἐγκυκλίου τηλεγραφήματος ἀπασχολεῖται κατὰ κύριο λόγο μὲ τὶς ἐνέργειες τοῦ Νουμπάρ-Πασσᾶ³⁴⁵ καὶ τὴν ἀντίδραση καὶ τοῦ Καθενιώτη καὶ τῶν Ἑλλήνων Ποντίων στὸ Λονδίνο, οἱ ὁποῖοι μὲ ὑπόμνημα δέχονταν τὴν ὁμοσπονδία μὲ τὴν Ἀρμενία κατὰ τὴ συμφωνία τῆς Τιφλίδας (Ἰαν. 1920)³⁴⁶. Καὶ στὸ τέλος προστίθεται ὅτι ἀναμένεται στὸ Λονδίνο ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος, ὅποτε οἱ ἐκεῖ Ἑλληνες Πόντιοι θὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴν ἐνδεχόμενη

341. Ἐκθεσις, 1254-58, 1263-65, 1272/73.

342. Ἐκθεσις, 1273-84.

343. Ἐκθεσις, 1285. Βλ. πιὸ κάτω, «Τμῆμα τέταρτο», α. Ἀρμενικὸς κίνδυνος, 107-10 καὶ γ. Τὸ ἀδιαίρετον, 112/13.

344. Ἐκθεσις, 1287-331.

345. Ἐκθεσις, 1296-310. Βλ. καὶ πιὸ πάνω, 101, ὅπου ὁ Νουμπάρ-Πασσᾶς ζητεῖ νὰ ἐξετασθεῖ ἐκ νέου ἐὰν ὁ Πόντος θὰ ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς Ἀρμενίας, ὅπως ἦταν γραμμένο στὸ ὑπόμνημα Βενιζέλου. Βλ. καὶ Ἐκθεσις, 1184-90.

346. Ἐκθεσις, 1311-14. Ἡ Ἐκθεσις παραθέτει τὰ ἔγγραφα γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ γιὰ τὴ στρατιωτικὴ συμφωνία (βλ. πιὸ πάνω, σ. 89 σημ. 274, σ. 100 σημ. 326 καὶ σ. 109 σημ. 375).

ἀπόφαση τῆς Συνδιασκέψεως.³⁴⁷ Καὶ καταλήγει³⁴⁸: *λαϊκὸν συναίσθημα δυσπιστίας πρὸς Ἀρμενίους κατέχει ὄλους χειριζομένους ζήτημα.*

Ὁ Νουμπάρ Πασσᾶς, τὸν ὁποῖο ἐπισκέφθηκε ὁ Καθενιώτης, φαινόταν, κατὰ τὴν Ἐκθεση, νὰ ἀγνοεῖ τὶς διαπραγματεύσεις πού εἶχαν γίνῃ στὴν Τιφλίδα. Ὁ Καθενιώτης τοῦ ἀνέλυσε ὅτι ἡ προσάρτηση μόνο τῆς πόλεως Τραπεζούντας στὸ ἀρμενικὸ κράτος θὰ δικαιολογοῦσε τοὺς φόβους τῶν Ἑλλήνων Ποντίων γιὰ ἀπορρόφηση τους ἀπὸ τὴν Ἀρμενία καὶ συνεπῶς θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν ἐκπλαγῇ, ἐὰν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔβλεπε Ποντίους καὶ Τούρκους συνενουμένους ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων³⁴⁹. Καὶ σὲ ἐρώτηση τοῦ Νουμπάρ Πασσᾶ γιὰ τὴν ἄποψη ποιὸ τμῆμα τοῦ Πόντου ἔπρεπε νὰ ζητηθεῖ, ὁ Καθενιώτης ἀπήντησε ὅτι, ἐφόσον οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πόντου δὲν εἶχαν προσκληθεῖ στὴ Συνδιάσκεψη, ἦταν ἐπιβεβλημένο ὁ Νουμπάρ Πασσᾶς νὰ ἀναπτύξῃ, ὡς εἶχον ὑποβληθῇ ἐγγράφως, τὰς διεκδικήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ποντίων καὶ νὰ ἀφίση εἰς τὴν κρίσιν τῆς Συνδιασκέψεως τὸ ἐὰν θὰ ἰκανοποιοῦντο αὐταὶ πλήρως ἢ ἐν μέρει³⁵⁰.

Τὴν ἐπομένη ὁ Καθενιώτης ἐπισκέφθηκε τὸν Ἀχαρουιαν, ἀντιπρόσωπο τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἐριβάν, τοῦ ἐπανελάβε τὰ ἴδια καὶ ἀπὸ τὴ συζήτηση μαζί του, γράφει ὁ Καθενιώτης, *ἐπεισθῆν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀποκρύψεως τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Ἐριβάν εἶχον λάβῃ πλήρη γνῶσιν τῶν διαπραγματεύσεων τῆς Τιφλίδος*³⁵¹.

Ἐντούτοις τὸ πρόβλημα πού εἶχε δημιουργηθεῖ μὲ τὴν πόλη καὶ περιοχὴ τῆς Τραπεζούντας δὲν ἐμπόδισε τὴν ἀρμενικὴ ἀντιπροσωπεῖα νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν Συνδιάσκεψιν τὴν παραλίαν μέχρι Τριπόλεως, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὴν μετὰ τῶν Ποντίων συμφωνίαν τῆς³⁵².

347. Ἐκθεσις, 1325-28.

348. Ἐκθεσις, 1329/30.

349. Ἐκθεσις, 1332-54.

350. Ἐκθεσις, 1359-71.

351. Ἐκθεσις, 1372-77.

352. Ἐκθεσις, 1404-06. Κατὰ τὴν προηγηθεῖσα συζήτηση μετὰ τὸν Καθενιώτη καὶ Ἀχαρουιαν οἱ Ἀρμένιοι ἐξέφρασαν τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ Βενιζέλος δὲ θὰ συναινοῦσε στὴ σύμπραξιν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐπιβεβαίωσε καὶ ὁ Καθενιώτης ὅπως καὶ τὶς ἐλπίδες γιὰ τὴν πραγματοποίησιν *συνεργασίας καὶ στρατιωτικῆς συμπράξεως Πόντου καὶ Ἀρμενίας* (Ἐκθεσις, 1398/99). Βλ. σχετικὰ Μαρκεζίνης, Σύγχρονος Ἑλλάς 1, σ. 162 σημ. 364, τὶς δηλώσεις Ἀρμενίων στὸ μνημόσυνο Βενιζέλου στὸ Παρίσι (βλ. καὶ πῶς πάνω, σ. 91 σημ. 287).

Οί τελευταῖες αὐτές ἐπαφές Ἑλλήνων Ποντίων καί Ἀρμενίων ἔδειξαν ὅτι οἱ Πόντιοι δέν εἶναι καί τόσοσιν ἀσυμβίβαστοι, ὅτι ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Ἀρμενίας, πράγμα τὸ ὁποῖο ἤθελε νά ἀποσιωπήσῃ ἢ Ἀρμενικὴ ἀντιπροσωπεῖα.³⁵³

Ἀκριβῶς τῇ συνεργασίᾳ μὲ τὴν Ἀρμενία ἢ Γεωργιανὴ ἀντιπροσωπεῖα τὴν ἔβλεπε νά στρέφεται ἐναντίον τῆς. Ὁ Καθενιώτης τοὺς καθυσύχασε καὶ διατύπωσε τὴν ἄποψη ὅτι, ἐὰν ἡ Γεωργία διεκδικήσῃ τὸ Λαζιστάν, λογικὰ θὰ ἐπερχόταν μείωση τῶν ἀρμενικῶν ἀπαιτήσεων.³⁵⁴

Ἡ Ἐκθεση συνεχίζει: Μετὰ τινὰς ὁμῶς ἡμέρας, ἐγνώσθη ὅτι ἐπεκράτησε τελικῶς εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν ἡ ἀπόφασις τῆς δημιουργίας Μικρῆς Ἀρμενίας, ὅτι τὸ Ἐρζιγγιάν παραμένει εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ ὅτι πλέον καὶ αὐτὴ ἡ Ἀρμενικὴ Ἀντιπροσωπεῖα ἤρκεῖτο εἰς ἐμπορικὴν μόνον διέξοδον εἰς τὴν Τραπεζοῦντα προτιμῶσα νά ἐπιμένῃ, ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐδαφικὰς τῆς ἀξιώσεις, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Κιλικίας, ἣτις θὰ ἐτίθετο ὑπὸ Γαλλικὴν Διοίκησιν.³⁵⁵ Ἡ πιθανότητα μείωσης, περιορισμοῦ τῶν ὁρίων τῆς Ἀρμενίας, δέν ἐσήμαινε ὅτι ἐξέλιπεν οὕτω καὶ τὸ τελευταῖον πρόσχημα, ὅφ' ὃ θὰ ἠδύνατο νά ἀποσπασθῇ ὁ Πόντος ἀπὸ τὴν Τουρκίαν.³⁵⁶ Στὴν κατεύθυνση αὐτὴ οἱ Πόντιοι στὸ Λονδίνο, καὶ οἱ συμφωνοῦντες μὲ τὴ συναπόσπασιν τοῦ Πόντου μετὰ τῆς Ἀρμενίας καὶ οἱ ἀντίθετοι, ὑπέβαλαν ὑπόμνημα, δι' οὗ, πολὺ ὀρθῶς πράττοντες, ἐζήτησαν τὴν δημιουργίαν μιᾶς προνομιακῆς τρόπον τινὰ θέσεως τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Πόντου ὑπὸ τὴν Τουρκίαν, διὰ τῆς παραδοχῆς διὰ τὰς ἐν λόγω ἐπαρχίας ἐνὸς καθεστῶτος παρομοίου μὲ τὸ τοῦ Αἰβάνου.³⁵⁷ Ἐντούτοις στὰ συμπεράσματα τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Λονδίνου οὐτε κἄν ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ Πόντου ἐπετεύχθη.³⁵⁸

Εὐρισκόμενος ὁ Καθενιώτης στὸ Λονδίνο εἰδοποιήθηκε ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ ἐπιτελεῖο ὅτι προσκαλεῖται νά ἐκθέσῃ στὸ στρατηγὸ Μίλν τὶς ἀπόψεις πού ἀνέφερε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Καθενιώτης τὶς προσάρμοσε στὶς τελευταῖες ἀποφάσεις τῆς Συνδιασκέψεως γιὰ τὴν Ἀρμενία καὶ τὴν κατάστασιν τὸν Καύκασο, ὅπου ὁ μπολσεβικισμὸς ἐξα-

353. Ἐκθεσις, 1407-11.

354. Ἐκθεσις, 1418-37.

355. Ἐκθεσις, 1438-44.

356. Ἐκθεσις, 1445-48.

357. Ἐκθεσις, 1448-56.

358. Ἐκθεσις, 1456-58.

πλωνόταν στή Γεωργία καί στό Ἀζερμπαϊτζάν.³⁵⁹ Ἡ ἐπίσκεψη στό ἀγγλικό ἐπιτελεῖο καί τὰ θέματα πού συζητήθηκαν περιλαμβάνονται στή ρηματική διακοίνωση, πού ὑποβλήθηκε στό Λονδίνο σέ ἀγγλική γλώσσα, ἀλλά στήν Ἐκθεση δημοσιεύθηκε στά ἑλληνικά³⁶⁰ μέ ἡμερομηνία 4.3.1920. Σ' αὐτήν μνημονεύεται ἡ ἐπίσκεψη στά τέλη Ἰανουαρίου 1920 στό στρατηγὸ Μίλν. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὅτι οἱ Ἕλληνες Πόντιοι στή βόρεια καί ἀνατολική παραλία τοῦ Εὐξείνου ἀνέρχονται σέ περίπου 400.000, ὅτι διέφυγαν ἀπὸ τὴν ποντιακὴ περιοχὴ ἐξαιτίας τῆς τουρκικῆς κατοικίσεως καί ὅτι θὰ ἔβλεπαν μέ εὐγνωμοσύνη τὴ δημιουργία καί τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς κράτους παρόμοιου μέ ἐκεῖνο τῆς Κιλικίας.³⁶¹

Τὸ κράτος αὐτὸ θὰ ἀριθμοῦσε 200.000 Ἕλληνες καί 400.000 Τούρκους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 150.000 ἐξισλαμίσθηκαν πρὶν ἀπὸ 150 χρόνια καί ὀνομάζονται ἔκτοτε Ὀφίτες, καί ἀπὸ 30.000 Σταυριῶτες, τοὺς κρυπτοχριστιανούς.³⁶² Στὸ κράτος αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατὸν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση νὰ ἀποστείλει ἓνα στρατιωτικὸ πυρῆνα, γιὰ νὰ εἶναι στή διάθεση τῆς διοικήσεως τοῦ ἀγγλικοῦ στρατοῦ τῆς Μαύρης Θάλασσας γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο στὸν Καύκασο.³⁶³ Ἡ ἀνάληψη ἀπὸ τὴν Ἀγγλία τοῦ mandat τοῦ μικροῦ αὐτοῦ κράτους θὰ ἦταν μιὰ εὐκαιρία ἀγγλοελληνικῆς συνεργασίας στὸ στρατὸ ξηρᾶς παρόμοιας μέ ἐκεῖνη στὸ ναυτικὸ τῆς Ἑλλάδας.³⁶⁴ Καί καταλήγει: *θὰ ἤμην εὐγνώμων εἰς τὸ War Office, ἐὰν μὲ ἔθετε εἰς ἐπαφὴν μέ τὸν παρὰ τῆ Συνδιασκέψει Τεχνικὸν Σύμβουλον της, Colonel Gribbin, διὰ νὰ τοῦ ἐκθέσω τὰ δίκαια τοῦ μικροῦ τούτου Κράτους.*³⁶⁵

Καί τελειώνει ἡ ἀφήγησις τῆς δράσεως τοῦ συνταγματάρχου Καθενώτη μέ τὴν ἐπισφράγιση τοῦ ἀρνητικοῦ ἀποτελέσματος γιὰ τοὺς Ἕλληνες Ποντίους στή Συνδιάσκεψη τοῦ Σάν Ρέμο. Ἡ Συνδιάσκεψη

359. Ἐκθεσις, 1461-67: [...] ἐξέθεσα τὴν ἄποψιν ταύτην, προσαρμολομένην πλέον εἰς τὰς ἡδὴ ληφθείσας ἀποφάσεις περὶ Ἀρμενίας καί τὴν νέαν κατάστασιν τοῦ Καυκάσου, ἦν δι' ἐπανεπιλημμένων ἀναφορῶν μοι ἐγνώριζεν ὁ ἐν Τιφλίδι ἀντικαταστάτης μου Λοχαγὸς Καραπαναγιώτης, καθ' ὅς ὁ Μπολσεβικισμὸς ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐπέκειτο νὰ ἐξαπλωθῇ εἰς Γεωργίαν καί Ἀζερμπαϊτζιάν.

360. Ἐκθεσις, 1473-532.

361. Ἐκθεσις, 1491-99.

362. Ἐκθεσις, 1500-09.

363. Ἐκθεσις, 1510-15.

364. Ἐκθεσις, 1521-26.

365. Ἐκθεσις, 1527-30.

αὐτὴ δὲν καθόριζε τὰ ἀνατολικά σύνορα τῆς Τουρκίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν τύχη τοῦ Πόντου, γεγονός πὸν ἄφηνε ἐλάχιστες ἐλπίδες ἀλλὰ ὅπωςδήποτε ἐλπίδες.³⁶⁶

Τμήμα τέταρτο — Παραμένουσα θέσι τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου, συμπέρασμα: Μετὰ τὶς 5/18 Ἀπρ. 1920 (*Ἐκθεσις*, 1539-2117).

Ἡ Ἐκθεσις τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Καθενιώτη γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα³⁶⁷ περατώνεται στὸ σημεῖο αὐτό. Ἐντούτοις ἀκολουθεῖ ἓνα μεγάλο κεφάλαιο μὲ τίτλο³⁶⁸ *Παραμένουσα θέσις τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου καὶ μὲ ὑπότιτλο Συμπέρασμα ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἐξελιξέως του*. Στὸ τμήμα αὐτὸ ὁ Καθενιώτης καταγράφει τὰ κύρια προβλήματα πὸν δημιουργήθηκαν κατὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος, τὰ σχολιάζει καὶ δίνει τὶς κατ' αὐτὸν ἀπαντήσεις. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἡ ἀνάγνωση τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου. Βέβαια τὰ προβλήματα τῶν ὁποίων τὴν ὑπαρξὴ σημειώνει ὁ συντάκτης τῆς Ἐκθέσεως ἔχουν μνημονευθεῖ καὶ ἐν μέρει σχολιασθεῖ στὰ διάφορα τμήματά της. Νομίζομε ὅτι, ἂν καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀνήκαν πλέον στὴν τότε ἱστορικὴ συγκυρία, δὲν εἶναι περιττὸ νὰ τὰ μνημονεύσουμε καὶ πάλι καὶ νὰ τὰ σχολιάσουμε.

α. Ἀρμενικὸς κίνδυνος

Ἡ Ἐκθεσις ὡς πρὸς τὴν ποντιακὴν περιοχὴ εὐθὺς ἐξαρχῆς ἔχει συνηταχθεῖ σύμφωνα μὲ τὸ ἀρχικὸν ὑπόμνημα τῆς Ἑλλάδας, μὲ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Βενιζέλου. Ἐκεῖ διατυπωνόταν ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ποντιακὴ περιοχὴ —τὸ ὑπόμνημα γράφει *le vilayet de Trébizonde*— θὰ ἐντασσόταν στὸ μελλοντικὸ νὰ ἰδρυθεῖ ἀρμενικὸ κράτος.³⁶⁹ Ἡ ἐπίσημη αὐτὴ ἄποψη τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία βασιζόταν στὴν τότε ὑπάρχουσα ἱστορικὴ συγκυρία, ἀντιμετώπισε εὐθὺς ἐξαρχῆς³⁷⁰ τὴν ἀντίθεση τῶν Ἑλλήνων Ποντίων τῶν προσφυγικῶν κοινοτήτων (ιδίως τοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου ἀλλὰ καὶ Ρωσίας, Καυκάσου, Γαλλίας, Ἀμερικῆς)³⁷¹.

366. *Ἐκθεσις*, 1533-38.

367. Βλ. καὶ πῶς πάνω, 53.

368. *Ἐκθεσις*, 1539-41.

369. On pourrait rattacher à l' État arménien le vilayet de Trébizonde (βλ. ὑπόμνημα Βενιζέλου, πῶς πάνω, 44/45).

370. Ὑπενθυμίζομε τὴν πρώτη ἐπίσημη καὶ δημόσια διακήρυξη (1.10.1917) γιὰ αὐτονομία τῆς ποντιακῆς περιοχῆς χωρὶς καμιά ἀναφορὰ σὲ ὑπαρξὴ ἀρμενικοῦ κράτους. Βλ. Λαμπίδης, Πρώτη διακήρυξη.

371. Ἡ ἀντίθεση ἦταν ἐναντίον τοῦ ἐπίσημου ὑπομνήματος Βενιζέλου καὶ μάλιστα ἐναντίον τῆς μνείας ὅτι ποντιακὴ περιοχὴ θὰ ἐνσωματωνόταν στὸ προσδοκώμενο νὰ ἰδρυθεῖ κράτος τῆς Ἀρμενίας.

Τὸ ἐπιχείρημα, τὸ βασικό, τῶν ἀντιτιθεμένων ἦταν ὅτι μὲ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν Ἑλλήνων Ποντίων στὸ ἀρμενικὸ κράτος δημιουργοῦνταν εὐνοϊκὲς συνθήκες γιὰ τὴν ἀπορρόφησή τους ἀπὸ τὸ ἀρμενικὸ κράτος καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀρμένιους. Βέβαια ἡ ἀντίθεση δὲν προερχόταν ἀπὸ τὴν ὁλότητα τῶν Ποντίων, γιὰτὶ καὶ οἱ ἀντιτιθέμενοι στίς ἀπόψεις τῆς Ἑλλάδας Πόντιοι κατέληγαν στὸ συμπέρασμα ὅτι *ἡμεῖς θὰ κάμωμεν ὅ,τι νομίζει συμφερότερον ἢ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις*³⁷².

Οἱ κίνδυνοι ἀπορροφήσεως ἀπὸ τὴν Ἀρμενία ἀποδείχτηκαν ἀνυπαρκτοὶ μετὰ τὶς δύο προσπάθειες, καὶ ἰδιαίτερος μετὰ τὴ δευτέρη προσπάθεια τοῦ τουρκικοῦ κράτους νὰ ἀφανίσει τὸ ἀρμενικὸ στοιχεῖο³⁷³. Γιατὶ οἱ κίνδυνοι αὐτοί, ἐν πολλοῖς ἐξογκωμένοι, ἦταν δυνατὸν γιὰ τοὺς Ἑλληνοποντίους νὰ ἐξουδετερωθοῦν μὲ στοιχειώδεις ἐγγυήσεις. Πάντως τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου προβάλλεται ἔντονα στὴν τότε πολιτικὴ συγκυρία τόσο τὴν ἑλληνικὴ ἀλλὰ καὶ τὴ διεθνή, ἀπὸ τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ὁ Βενιζέλος, ἐνδίδει στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ ἀφήνει τὴν *ὑπόθεσιν τοῦ Πόντου νὰ σταδιοδρομήσῃ κεχωρισμένως τοῦ Ἀρμενικοῦ ζητήματος, παρέχουσα κατὰ τὴν σταδιοδρομίαν ταύτην ἀμέριστον τὴν ἀνεπίσημον ὑποστήριξίν της ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς*³⁷⁴.

Ἔτσι ὁ Καθενιώτης στὴν Ἐκθεσι, στὸ τελικὸ αὐτὸ κεφάλαιο, ἐπανερχεται καὶ ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις πού τείνουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ μόνη σωτηρία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὸ μικρασιατικὸ Πόντο ἦταν ἡ συνένωσή του μὲ τὴν Ἀρμενία καὶ μὲ τὸ ἀρμενικὸ κράτος.

Ὡς πρῶτο τμῆμα τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ ὁ Καθενιώτης διαπραγματεύεται τὸν ἀρμενικὸ κίνδυνο γιὰ τοὺς Ἕλληνες τοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου. Οἱ Ἀρμένιοι, μετὰ τὴν πρώτη γενικὴ τῶν Τούρκων προσπάθεια ἀφανισμοῦ τους (τὸ 1895), ὁπότε κατὰ χιλιάδες σφαγιασθήκαν καὶ θανατώθηκαν, ὑπέστησαν μιὰ δευτέρη (τὸ 1915) προγραμματισμένη,

372. Ἐκθεσις, 20/21. Παράδειγμα βλ. τηλεγράφημα πρὸς Πρόεδρο Κυβερνήσεως (Ἐκθεσις, 418-21).

373. Τὰ ἔτη 1895, 1915 σημειώνουν τὶς δύο μεγάλες προσπάθειες τῆς Τουρκίας νὰ μειώσῃ μέσα στὴν τουρκικὴ ἐπικράτεια τὸν ἀρμενικὸ πληθυσμὸ καὶ τὴν ἰσχύ του.

374. Ἐκθεσις, 33-36. Καὶ σχολιάζει μὲ πικρία ὁ Καθενιώτης (Ἐκθεσις, 1642-47): *Καὶ τὸ λυπηρότερον εἶναι ὅτι εὐρέθη ἡ ὑψηλότερα αὐτῆ ἠθικῆ παράστασις, συγκεντρώνουσα καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ σχήματος καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν πλήρη ἐνίσχυσιν ἐκ μέρους τοῦ Ἐπισήμου Κράτους. Δυστυχῶς δμως ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος προϋτίμησε, ἀντὶ νὰ διοχετεύσῃ τὸ ρεῦμα, νὰ τεθῆ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ.*

σχεδόν κρατική και επίσημη κατά κάποιον τρόπο έξολόθρευση. Έτσι μετά το 1895, και ιδιαίτερα το 1915, έρημώθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά ή καθαυτό ποντιακή περιοχή από το άρμενικό στοιχείο. Οί μόνοι διασωθέντες είναι οί λίγοι εκείνοι που περισυνελέγησαν από τούς έκπρωσώπους τής χριστιανικής Έκκλησίας.³⁷⁵

Η Συνδιάσκαψη τής Ειρήνης του Παρισιού κάτω από τήν παγκόσμια άγανάκτηση για τήν έξολόθρευση των Άρμενίων έτεινε στή δημιουργία μιās μεγάλης Άρμενίας. Το γεγονός αυτό χρησιμοποιήσε ή Έλλάδα και ζήτησε τήν προσάρτηση του μικρασιατικού έλληνικού Πόντου στή μελλοντικά δημιουργουμένη μεγάλη Άρμενία.

Η άποψη τής έλληνικής κυβερνήσεως στόχευε σέ λύση πραγματική και όχι φανταστική και ίπτάμενη μέσα σέ πυκνή άχλύ συναισθηματισμού. Οί Έλληνες Πόντιοι όμως καταπολέμησαν τó θετικό αυτό στόχο τής έλληνικής κυβερνήσεως. Και ενώ ήταν άνάγκη νά υπάρξει άτομο, που θά ήγειτο τής ιδεολογικής αυτής αντιπαραθέσεως και θά έπειθε για τó ωφέλιμο και τó αναγκαίο τής προσαρτήσεως τμήματος ή όλοκλήρου του μικρασιατικού Πόντου στήν προσδοκώμενη μεγάλη Άρμενία, αντιθέτως οί πολέμοι τής προσαρτήσεως παρουσιάσθηκαν μέ επικεφαλής τó μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθο.

Σέ προηγούμενες σελίδες καταγράψαμε τīs διαφορές του ύπομνήματος Βενιζέλου από εκείνο του μητροπολίτη Χρυσάνθου ως προς τήν προτεινομένη προσάρτηση του Πόντου στο άρμενικό κράτος. Και άκόμη ότι έξαρχής ό Βενιζέλος, χωρίς νά άπορρίψει τīs δικές του θέσεις, άποδέχτηκε τήν άποψη του μητροπολίτη Τραπεζούντας και μέ κάθε δυνατό τρόπο προσπάθησε νά ένισχύσει τούς στόχους του ύπομνήματος Χρυσάνθου.

Κατά τήν αντιπαραθεση των δύο ιδεολογικά αντιτιθεμένων παρατάξεων προβλήθηκε και φανάτισε στο έπακρο τούς Έλληνοποντίους ή ιδέα τής «άρμενοφοβίας». Όμως στήν ποντιακή περιοχή μετά τó 1915, τήν σχεδόν όλική έξολόθρευση του άρμενικού στοιχείου, πολύ λίγοι Άρμένιοι είχαν άπομείνει και συνεπώς οί φόβοι, οί όποιοι προέκυπταν, ήταν τελείως φανταστικοί και «χιμαιρικοί»³⁷⁶. Άκόμη περισσότε-

375. Βλ. J. K. Hassiotis, *The Greeks and the Armenian Massacres (1890-1896)*, *Neohellénika* 4 (1981) 71/72, 85/86, 100/101. Για τīs καθαυτό έλληνοποντιακές-άρμενικές συζητήσεις και διαπραγματεύσεις βλ. ό ίδιος, *Shared Illusions*, 146-55 και 162-73 και πιό πάνω, σ. 89, σημ. 274, όπου σχετική βιβλιογραφική άναγραφή.

376. *Έκθεσις*, 1034/35.

ρο ἢ προσάρτηση τοῦ ἑλληνικοῦ Πόντου σὸ ἀρμενικο κράτος θὰ μετέβαλλε ἐκ τῶν πραγμάτων τοὺς Ἑλληνας Ποντίους ὄχι μόνο σὲ φύλακες ἀλλὰ καὶ σὲ προστάτες τῶν Ἀρμενίων καὶ τοῦ ἀρμενικοῦ κράτους.

Στὶς 3 Ἰουνίου 1920, ὁπότε ὑποβάλλεται ἡ Ἐκθεση, ἡ σύσταση τῆς μεγάλης Ἀρμενίας ἔχει πλέον παραμερισθεῖ καὶ ὁ Πόντος *βαίνει πρὸς τὴν ὀλοσχερῇ του διάλυσιν*³⁷⁷.

β. Συνεργασία μὲ τοὺς Τούρκους

Ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος, μόλις ἔφτασε σὸ Παρίσι, ἀμέσως θέλησε νὰ γνωστοποιήσει στὸν πρωθυπουργὸ τῆς Ἑλλάδας Βενιζέλο τὶς ἀπόψεις του ὡς μέλους τῆς Πατριαρχικῆς ἀντιπροσωπείας στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης γιὰ τὴν τύχη καὶ τὰ αἰτήματα τῶν ἀλύτρωτων Ἑλλήνων τοῦ τουρκικοῦ κράτους, καὶ ἰδιαίτερος γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῶν Ἑλλήνων τῆς περιοχῆς τοῦ Πόντου. Ἐτοίμη στὴν ἐπιχειρηματολογία του ὁ Χρῦσανθος μνημόνευσε πῶς κατὰ τὰ ἔτη τῆς ρωσικῆς κατοχῆς τμήματος τῆς ποντιακῆς περιοχῆς συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Τραπεζούντας ὁ ἴδιος, μὲ τὴν ἔγκριση τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ρώσων ὡς πολιτικὸς διοικητὴς τῆς περιοχῆς, προσπάθησε νὰ ὑλοποιήσει μιὰ αὐτόνομη πολιτικὴ οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ πορεία. Ἐνθῦμισε ὅτι στὴν περιοχή ὑπῆρχαν καὶ Ἑλληνας ὀρθόδοξοι καὶ Τῦρκοι μουσουλμάνοι καὶ ὅτι ὁ ἴδιος, ὁ Χρῦσανθος, ἐργάστηκε γιὰ νὰ δημιουργήσει τὶς βάσεις, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν, ὅταν μεταγενέστερα θὰ γινόταν λόγος γιὰ τὴν τύχη τῶν ἐδαφῶν τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἡ ποντιακὴ περιοχή νὰ ἀποκτήσει ἴδιο αὐτόνομο πολίτευμα.³⁷⁸ Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἔλεγε ὁ μητροπολίτης Χρῦσανθος, εἶχε δημιουργήσει καὶ θεσμοὺς καὶ ὄργανα ποὺ ἀποτελοῦνταν καὶ ἀπὸ τὶς δύο βασικὲς ἐθνότητες τῆς ποντιακῆς περιοχῆς, ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας χριστιανοὺς καὶ τοὺς Τούρκους μουσουλμάνους.

Ὁ Βενιζέλος εὐθύς ἐξαρχῆς πείσθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ συνομιλητῆ του καὶ μάλιστα ἐνέκρινε ὅπως ὁ μητροπολίτης μεταβεῖ στὴν ποντιακὴν περιοχή καί, μετὰ συνεννόηση καὶ μὲ τοὺς ἐκεῖ Τούρκους, κηρύξει τὴν ἀνεξαρτησία καὶ αὐτονομία τῆς περιοχῆς. Τὴν ἐπίνευσή του αὐτὴ γιὰ τὴ σύμπραξη Ἑλλήνων καὶ Τούρκων δὲν τὴν ἤρε

377. Ἐκθεσις, 1734.

378. Βλ. πρὸ πάντων, 43/44.

ποτέ ο Βενιζέλος, αλλά μέχρι τέλους πίστευε και συναινούσε να υπάρξει διάλογος μεταξύ των δύο ἐθνοτήτων για τὸ ποντιακὸ ζήτημα.³⁷⁹

Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ, τὴν ὁποία προέβαλε ὁ μητροπολίτης Χρυσάνθος καὶ τὴν ὁποία ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδας ἀποδέχθηκε γιὰ τὴν ποντιακὴν περιοχὴ, δὲν ἦταν κάτι τὸ νεοφανές ἀλλὰ ἤδη στὰ χρόνια τοῦ 20οῦ αἰ. εἶχε ἀναφανεῖ ὡς πολιτικὸ πρόγραμμα μιᾶς μερίδας τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας.³⁸⁰ Τὸ πρόγραμμα αὐτὸ στόχευε νὰ ἐκσυγχρονίσει τὸ τουρκικὸ κράτος χάρις στὶς προσπάθειες τῶν Ἑλλήνων ἀλύτρωτων τοῦ κράτους αὐτοῦ.

Ἐνα ἀπὸ τὰ κυριότερα μέτρα, τὰ ὁποία κατὰ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ προγράμματος αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ ληφθεῖ, ἦταν καὶ ἡ στρατολογία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὸν τουρκικὸ στρατὸ καὶ ἡ συγκρότηση τοῦ νέου ἐθνικοῦ στρατοῦ τῆς Τουρκίας. Καὶ γράφει μεταξὺ ἄλλων ὁ Καθενιώτης: *Ἄλλὰ τὸ πρόγραμμα τοῦτο, καίτοι συνήνητησε κορυφαίας ἀντιδράσεις καὶ ἀπέτυχε, ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ, ἐνδεχόμενον νὰ ἦτο ὀρθὸν εἰς τὴν περίοδον, καθ' ἣν τὸ Τουρκικὸν Κράτος περιελάμβανε συμπαγεῖς Ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς, ὡς ἡ Ἡπειρος, Μακεδονία, Θράκη κ.λπ., ἔπαυσε δὲ νὰ γίνηται λόγος περὶ αὐτοῦ μετὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους, ὅποτε μέγα τμῆμα τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπεσπάρθη ἐκ τῆς Τουρκίας, καὶ ἀποτελεῖ οὐτοπίαν ἢ ἐπιδιώξις τοῦ ἐντὸς τοῦ ἐναπομείναντος Τουρκικοῦ Κράτους μετὰ τὴν τελευταίαν Συνθήκην.*³⁸¹

Δὲν πιστεύω τῶ ὄντι νὰ φαντάζεται τις ὅτι οἱ ἐναπομείναντες διεσπαρμένοι Ἕλληνες εἶναι δυνατόν νὰ ἀλλάξωσι τὴν πολιτικὴν χροιάν, δηλ. νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τῆς ὁλότητος τοῦ ἐναπομείναντος Τουρκικοῦ Κράτους. Παραμένει λοιπὸν ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τῆς Τουρκίας ὡς μόνη λύσις διὰ τὰ τμήματα ἐκεῖνα, εἰς ἃ ἡ σχετικὴ πυκνότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ παρέχει βασιμίους ἐλπίδας τοπικῆς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως.³⁸²

Καὶ λίγο πιὸ κάτω ὁ Καθενιώτης μνημονεύει τὴν αἴτηση ποῦ ὑπέ-

379. *Ἀναμνήσεις*, 266-68, ἔγκριση δέκα δρων ἀπὸ Βενιζέλο.

380. Ἀποτελοῦσε πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη, τῆς Ὄργανωσης Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἰδιαίτερος τοῦ κόμματος τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη. Σημειώνουμε ὅμως ὅτι ὁ Καθενιώτης στὴν Ἐκθεση δὲν ἀναγράφει τὸ ὄνομα τοῦ Δραγούμη, ὁ ὁποῖος διακήρυσε τὶς ἰδέες ποῦ ὁ Καθενιώτης μνημονεύει στὴν Ἐκθεση.

381. *Ἐκθεσις*, 1766-75. Παρόμοια ἐπιχειρηματολογία ἀπὸ μέρους τοῦ Βενιζέλου βλ. καὶ στὸ διάλογο Βενιζέλου-Χρυσάνθου, ὁ ὁποῖος περατώνει τὶς *Ἀναμνήσεις*, 285/86.

382. *Ἐκθεσις*, 1776-82.

βαλε ὁ μητροπολίτης Τραπεζούντας νὰ προβῆ εἰς διαπραγματεύσεις τοπικὰς συνεννοήσεως μέ τοὺς Τούρκους³⁸³, καί μέ μία ρητορική ἐρώτηση καί εἰρωνική διάθεση συμπεραίνει: Ἦλπιζε [ὁ Χρῦσανθος] ἄρα γε δι' αὐτῶν ὅτι οἱ Τοῦρκοι τοῦ Πόντου, τείνοντες ἀδελφικὴν χεῖρα εἰς τοὺς Ἕλληνας, θὰ ἐξήτουν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἀπόσπασιν τοῦ Πόντου ἀπὸ τῆς Τουρκίας;³⁸⁴

Καί τὸ συμπέρασμα, κατὰ τὸν Καθενιώτη, στὴ συλλογιστικὴ τοῦ συνεταιρισμοῦ Ἑλλήνων καί Τούρκων γιὰ τὴ μετατροπὴ τοῦ τουρκικοῦ κράτους: Ἐν τῇ πραγματικότητι, οἱ Τοῦρκοι, οὐδέποτε ὑστερήσαντες εἰς διπλωματίαν, ἤρουναν τὸ ζήτημα εἰς γενικωτέραν συνεννόησιν Ἑλλήνων καί Τούρκων ἐπὶ σκοπῶ τῆς μετριάσεως τῶν ἀκρωτηριασμῶν, καί μίαν καλὴν πρωΐαν ἔφεραν τὸ ζήτημα εἰς τὴν δημοσιότητα.³⁸⁵

γ. Τὸ ἀδιαίρετον τοῦ Πόντου

Ἡ Ἐκθεση συζητεῖ ἓνα θέμα, τὸ ὁποῖο στό χρονικὸ σημεῖο τῆς ὑποβολῆς τῆς στὸ Βενιζέλο (3 Ἰουν. 1920) δὲν ἦταν πλέον οὔτε ἐπικαιρο ἀλλὰ οὔτε καί παρὸν. Ἡ Συνδιάσκεψη τοῦ Σάν Ρέμο εἶχε ἤδη ἀποφασίσαι τὴ δημιουργία τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας καί τὴ χρῆση, μόνο γιὰ ἐμπορικούς λόγους, ἐνὸς λιμένος στὸν Εὐξεῖνο Πόντο γι' αὐτήν. Ἐτσι δὲν ἐτίθετο πλέον ζήτημα γιὰ τὸ ἀδιαίρετο ἢ μὴ τῆς ποντιακῆς περιοχῆς.

Τὸ ἀδιαίρετο δημιουργήθηκε ὅταν προτάθηκε καί ἀποφασίστηκε, μέ τὴ συνθήκη τῆς Τιφλίδας³⁸⁶ καί μέ τίς συνεννοήσεις Ἑλληνοποντίων καί Ἀρμενίων στὸν Καύκασο καί στὴν Ἀρμενία, ἡ ὁμοσπονδιακὴ ἔνωσις Ἑλληνοποντίων καί Ἀρμενίων. Ἦταν τὸ ἀδιαίρετο ἢ ἀπάντησις τῶν Ἑλλήνων Ποντίων στὴ διαβλεπομένη ἀπορρόφησις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸ ἀρμενικὸ κράτος καί τοὺς Ἀρμενίους.

Καί ὁ ἐπιτελικὸς ἀξιωματικὸς Καθενιώτης σχολιάζει: Ἡ περιοχή τοῦ Πόντου δὲν προσφέρεται γιὰ τὴν ὑλοποίησιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδιαιρέτου, γιὰτι παντοῦ ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς πλεονάζει. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ χάραξις τμήματος τοῦ Πόντου προκειμένου νὰ ἀποσπασθεῖ τοῦτο ἀπὸ τὴν Τουρκία εἶναι δυσχερέστατη. Ἡ διεκδικούμενη ἐπιφάνεια σὲ κάθε σημεῖο τῆς περιοχῆς τοῦ Πόντου παρουσιάζει δυσκολίες ἀνυπερβλητες, γιὰτι, ἐνῶ ἡ παραλία στὸν Εὐξεῖνο Πόντο ἔχει μῆκος 520 χλμ.,

383. Ἐκθεσις, 1810-12.

384. Ἐκθεσις, 1812-14.

385. Ἐκθεσις, 1815-19.

386. Βλ. Ἐκθεσις, 579-603· βλ. καί πιὸ πάνω, 103.

τὸ βάθος τῆς λωρίδας αὐτῆς ποικίλλει ἀπὸ 140 ἕως 72 χλμ. Μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι σὲ ὅλα τὰ σημεῖα τῆς ποντιακῆς περιοχῆς ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς πλεονάζει, διερωτᾶται κανεὶς πῶς εἶναι δυνατόν ἡ Συνδιάσκεψη νὰ ἱκανοποιούσῃ μιὰ ἀπαίτηση τῶν Ἑλλήνων Ποντίων, ἀπαίτηση, ἡ ὁποία θὰ ἀποστεροῦσε τὴν ἀντίστοιχη ἐνδοχώρα ἀπὸ κάθε διέξοδο πρὸς τὴ θάλασσα τοῦ Εὐξείνου, ἐὰν ἡ ἐνδοχώρα αὐτὴ σύμφωνα μὲ τὸ πληθυσμακὸ ἐπιχείρημα ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ τουρκικὴ. Τῆ λύση αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶχε παραδεχτεῖ ἡ Συνδιάσκεψη. Βέβαια, ἐὰν οἱ ἀξιώσεις τῶν Ἑλληνοποντίων καὶ τῶν Ἀρμενίων παρουσιάζονταν ἐνωμένες καὶ ὄχι ἀντιτιθέμενες, τότε, πιθανόν, νὰ ὑπῆρχε μιὰ εὐνοϊκὴ ἀπόφαση. Ἀλλά, ὡς γνωστόν, τὸ ἀντίθετο ἐντελῶς ἔγινε.³⁸⁷ Καὶ συμπεραίνει ὁ Καθενιώτης³⁸⁸: *Ὡστε, παρ' ὅλην τὴν ἐξαιρετικὴν πικρίαν, τὴν ὁποίαν ἐνδεχόμενον νὰ ἐδοκίμαζέ τις, ἐὰν δὲν κατωρθοῦτο νὰ ἐλευθερωθῆ ὁλόκληρος ὁ Πόντος διὰ μιᾶς, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴν σταματήσωμεν πρὸ τῆς ἐπιπολαιότητος, μεθ' ἧς γίνεταί χρῆσις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀδιαιρέτου, ἡ ὁποία καταλήγει οὕτω ὁ καλλίτερος ὑπέρμαχος τῆς τουρκικῆς ἀκεραιότητος, ἐφ' ὅσον πρόκειται νὰ ἐκλέξη μεταξὺ τοῦ ἢ νὰ ἀποσπασθῆ ὁλος ὁ Πόντος ἢ ὁλόκληρος νὰ μείνῃ ὡς ἔχει.*

δ. Ἡ τωρινὴ θέση τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου

Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς καταστάσεως στὴν ποντιακὴ περιοχὴ εἶναι ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς πληθυσμοῦ τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχει παραμείνῃ ἐκεῖ, ἀλλὰ ἔχει μεταναστεύσει ἐκτὸς αὐτῆς (500 ἢ 400 χιλιάδες στὴ Ρωσία). Ἡ μετανάστευση αὐτὴ πρέπει νὰ ἀντιστραφεῖ, πρέπει δηλαδή νὰ ἐπανέλθουν οἱ πρόσφυγες καὶ νὰ ἐπιτελεσθεῖ ἐκ νέου ἑλληνοποίηση τῆς χώρας.

Ὅμως ὑπάρχουν πολλὰ ἐμπόδια γιὰ τὴν ἐπάνοδο αὐτὴ. Μεταξὺ αὐτῶν τὸ διοικοῦν Ἑλληνικὸν καθεστῶς ἐν Τραπεζοῦντι δὲν διάκειται καὶ εὐνοϊκῶς πρὸς τὴν ἐπάνοδο ὄλων τῶν προσφύγων, ὡς γνωρίζει καλῶς ἡ Κυβέρνησις³⁸⁹. Ἔτσι ἡ τύχη τῶν Ἑλληνοποντίων προσφύγων τῆς νότιας Ρωσίας θὰ εἶναι ὅμοια μὲ ὅλες τίς ἐκεῖ φυλές ποῦ καλύφθηκαν ἀπὸ τὸ ρωσικὸ ὄγκο, δηλαδή βαθμιαῖος ἐκρωσισμὸς, ἂν καὶ σὲ ρυθμὸ βραδύτερο γιὰ τοὺς Ἑλληνοποντίους.

387. *Ἐκθεσις*, 1834-38, 1861-77.

388. *Ἐκθεσις*, 1890-97.

389. *Ἐκθεσις*, 1950-52.

Καὶ πάλι τονίζεται στὴν Ἐκθεση ὅτι ἐπάνοδος τῶν Ἑλληνοποντιῶν προσφύγων στὴν ποντιακὴ περιοχὴ δὲ φαίνεται πολὺ πιθανὴ κάτω ἀπὸ τὶς δυσμενεῖς γι' αὐτοὺς συνθήκες ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἡ τουρκικὴ διοίκηση.

ε. Αἷτια ποὺ προκάλεσαν τὶς πλάνες

Τὰ αἷτια ἦταν εὐγενεῖς προσωπικὲς φιλοδοξίες καὶ ὑπερβολικὸς ζήλος:

Τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἄφησε ἐλευθερία στοὺς Ἑλληνοποντιῶν να διατυπώσουν τὶς ἀξιώσεις τους ἀνεπισημῶς. Κανένας Ἑλληνοπόντιος δὲ θέλησε νὰ μειώσει τὶς ἐθνικὲς αὐτὲς ἀξιώσεις καὶ νὰ ὑστερήσει σὲ πατριωτισμὸ. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μὲ τὶς διάφορες ἐπιτροπὲς καὶ ὑπηρεσίες ποὺ δημιουργήθηκαν. Ἐντοῦτοις, γράφει καὶ ὑπογραμμίζει ὁ Καθενιώτης: *Παρ' ὄλην τὴν ἀπομάκρυνσίν του, ὁ Πόντος δὲν ἐξέρχεται τῆς σφαίρας τῆς γενικῆς δράσεως τῆς Ἑλλάδος.*³⁹⁰

Ἡ Τουρκία, ὅπως ἀναδύεται μετὰ τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνδιασκέψεως, κατέστη μικρασιατικὴ καὶ εἶναι ἀρκετὰ ἐπιφοβὸς γείτων. Συμπεραίνει ὁ Καθενιώτης: *Ἐχομεν λοιπὸν ἄμεσον συμφέρον καὶ διὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Ἀρμενικοῦ Κράτους καὶ διὰ τὸ τῆς Κιλικίας.*³⁹¹ Ἄλλ' ἐκεῖνο, προσθέτει ἀπροσδόκητα, *ὄπερ θὰ μᾶς ἐξησφάλιζε ριζικώτερον εἶναι ἡ σύμπηξις ἐνὸς Κράτους τοῦ Πόντου, τὸ ὁποῖον φυσικὰ θὰ ἐκάνονιζε τὴν ἐκάστοτε στάσιν του μὲ τὰς ὑποδείξεις τῶν Ἀθηνῶν. Εἶναι δὲ εἰς θέσιν οἱ Πόντιοι νὰ ἀποτελέσουν τοὺς Φρουροὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.*³⁹²

Καὶ ὁ ἐπιτελικὸς ἀξιωματικὸς Καθενιώτης, ὁ ὁποῖος στὶς ἐπιχειρήσεις στὴ Μικρὰ Ἀσία συνέβαλε καὶ προσωπικὰ³⁹³, σημειώνει τὴ στρατηγικὴ σημασία τῆς ὁδοῦ Κάρς - Ἐρζερούμ - Σεβάστεια - Ἄγκυρα³⁹⁴ καὶ γράφει ὡς τελικὸ συμπέρασμα: *Δύναται τις λοιπὸν νὰ συμπεράνη ὅτι στρατιωτικῶς μὲν δὲν ἀποτελεῖ περιττὸν βᾶρος ἡ πολλάκις προταθεῖσα θυσία, πολιτικῶς δέ, ἐφ' ὅσον ὁ Πόντος εὐρίσκηται ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος, δὲν δύναται ὁ καθεὶς νὰ προβάλη*

390. Ἐκθεσις, 2046/47.

391. Ἐκθεσις, 2077/78.

392. Ἐκθεσις, 2078-83.

393. Μαρχεζίνης, *Σύγχρονος Ἑλλάς* 1, σ. 140 καὶ 138 σημ. 321.

394. Ἐκθεσις, 2100.

τήν γνώμην του, δεδομένου ότι πρόκειται περί νέας ένδεχομένης μειώσεως τοῦ έναπολειφθησομένου Τουρκικοῦ Κράτους.³⁹⁵

3. Ἐκδοση Ἐκθέσεως Καθενιώτη

Περιγραφή τοῦ πρωτοτύπου

Τὸ ἀντίτυπο τοῦ πρωτοτύπου, πού εἶχα στὰ χέρια μου καὶ μέ βάση ἐκεῖνο δημοσίευσα τὴν πρώτη ἔκδοση τῆς Ἐκθέσεως Καθενιώτη καὶ τώρα τὴ βελτιωμένη καὶ σχολιασμένη νέα ἔκδοση, ἀποτελεῖται ἀπὸ 62 φύλλα διαστάσεων 28 x 21,5 ἐκ., δακτυλογραφημένα μόνον στὴ μία ὄψη, ἐνῶ ἡ ἄλλη ὄψη εἶναι λευκὴ. Τὸ πρωτότυπο περιελάμβανε καὶ δύο λευκὰ φύλλα ὡς ἐξώφυλλο. Ὅλα τὰ φύλλα εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιο χαρτί καὶ στίς ἴδιες διαστάσεις. Τὸ φύλλο πού χρησίμευε ὡς ἐξώφυλλο φέρει στὸ ἄνω μισὸ τῆς σελίδας: *Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου* μὲ κεφαλαῖα καὶ ἄραια στοιχεῖα. Κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀπὸ ἐπαναλαμβανόμενα εἰσαγωγικὰ σημεῖα. Ἀκολουθοῦν: μὲ πεζὰ ἄραια στοιχεῖα *Ἐκθεσις*, διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀπὸ ἐπαναλαμβανόμενη ὀκτῶ φορὲς παύλα, *τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν μου*, διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀπὸ εἰσαγωγικὰ σημεῖα, *ὑπὸ Συνταγματάρχου τοῦ Πυρ/κοῦ Καθενιώτη Δημ.* Κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτη τῆς Ἐκθέσεως πέντε εἰσαγωγικὰ σημεῖα χωρισμένα μεταξὺ τους μέ μία κάθετο.

Διαχωριστικὴ γραμμὴ μὲ εἰσαγωγικὰ σημεῖα ἔχουμε στὰ φύλλα 1, 4, 5, 6, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 27, 29, 30, 34, 35, 40, 42, ἐνῶ μέ ἀπλὴ εὐθεία ὡς ὑπογράμμιση ἔχουμε π.χ. στὰ φύλλα 42, 48, 51, 54, 57, 58 καὶ 61.

Ἡ φυλλαρίθμηση (φύλ. 61) πού ἐγινε ἐξαρχῆς στὸ πρωτότυπο ὑπολείπεται κατὰ μία μονάδα, διότι ὁ ἀριθμὸς 13 σημειώνεται σὲ δύο συνεχῆ φύλλα, ἐνῶ δὲ φέρει ἀρίθμηση τὸ ἐξώφυλλο. Ὁ ἢ ἡ δακτυλογράφος (ἴσως καὶ ὁ ἴδιος ὁ συντάκτης) δὲ φαίνεται νὰ διαπράττει πολλὰ σφάλματα. Περισσότερες ἀνεπιστασίες, ἰδίως ἔλλειψη συντακτικῆς συνειδήσεως καὶ ἐννοιολογικῆς τάξεως, παρουσιάζονται στὸ τελευταῖο κεφάλαιο *Παραμένουσα θέσις...*, φύλλο 42 κέξ. Ὁρθογραφικὰ σφάλματα καὶ ἐσφαλμένη στίξη κατὰ τὸ πλείστον διορθώνονται ἀπὸ τὸν ἐκδότη σιωπηρῶς· σὲ σημαντικὲς περιπτώσεις ὑπάρχει σχετικὴ κριτικὴ ὑποσημείωση. Ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στὸ κείμενο σφάλματα εἰκάζουμε ὅτι ὁ συ-

395. *Ἐκθεσις*, 2111-16.

ντάκτης, μᾶλλον, δὲν ἀνέγνωσε πάλι τὸ δακτυλογραφημένο κείμενό του.

Ἡ ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου τῆς Ἐκθέσεως ἀκολουθεῖ ὅσο εἶναι δυνατόν τοὺς κανόνες τῆς Ἐκδοτικῆς τῶν φιλολογικῶν κειμένων. Ἡ στιχαρίθμηση ἀνά πέντε εἶναι τοῦ ἐκδότη καὶ χρησιμοποιεῖται ἴδια γιὰ τὴν παραπομπή ἢ καὶ παράθεση χωρίων τῆς Ἐκθέσεως.

Κατὰ τὴν ἔκδοση ὀρισμένων ἀπὸ τὰ ἔγγραφα σὲ γαλλικὴ γλῶσσα, ποὺ περιέχονται στὴν Ἐκθεση (493-621, 677-703) καὶ ποὺ σὲ ἐπίσημη αὐθεντικὴ γραφή ἢ καὶ σὲ ἀντίγραφα δημοσιεύονται καὶ στίς Ἀναμνήσεις τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου, ἄμεσου συνδημιουργοῦ καὶ κατόχου τους, ἐλήφθη βασικὰ ὑπόψη τὸ κείμενο τῶν Ἀναμνήσεων καὶ βοηθητικῶς ἐκεῖνο τῆς Ἐκθέσεως. Δὲν τηρεῖται ὁμοίως ὁ κανόνας αὐτὸς γιὰ τὸν εἰσαγωγικὸ καὶ καταληκτικὸ τύπο τῶν ἐγγράφων (βλ. καὶ πιὸ πάνω, «Ἀφήγηση», σ. 91 σημ. 284).

Μετὰ τὸ κείμενο τῆς Ἐκθέσεως δημοσιεύεται Εὐρετήριο κυρίων ὀνομάτων ποὺ ἀπαντῶνται στὴν Ἐκθεση· σὲ ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ἀναγράφονται καὶ λίγα βιογραφικὰ στοιχεῖα. Γιὰ διευκόλυνση τοῦ ἀναγνώστη ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐρευνητῆ παρατίθενται καὶ Εὐρετήριο τῶν ἐπίσημων ἐγγράφων ποὺ περιέχονται στὴν Ἐκθεση καθὼς καὶ πίνακας τῶν ἐγγράφων ποὺ ἀναδημοσιεύτηκαν καὶ σὲ ὀρισμένα βοηθήματα. Ἀκόμα παρατίθενται φωτοτυπίες τοῦ ἔξωφύλλου (σ. 118) καὶ τῶν σελίδων 22, 60 καὶ 61 τῆς Ἐκθέσεως (σ. 204-06).

Τὸ κείμενο

ΤΟ
ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ—
" " " " " " " " " " " "

Ἔκθεσις

τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἐνεργειῶν μου—
" " " " " " " " " " " "

ὑπὸ
Συνταγματάρχου τοῦ Πυρ/κοῦ Καθενιώτη Δημ.
" / " / " / " / "

Τ Ο
Ζ Η Τ Η Μ Α Τ Ο Υ Π Ο Ν Τ Ο Υ -.

*****

Ἐ κ θ έ σ ε ι ς

τ ῶ ν ἐ π' ἰ ὄ τ ο ῦ ἐ ν ε ρ γ ε ι ῶ ν
μ ο ῦ -.

*****

Ἐ π ὶ

Σ ο ν τ ι γ μ α τ ῆ ς τ ο ῦ Π ο ρ / γ ο ῦ Κ ι θ ε ν ι ὄ τ η Δ η μ -.

/n/n/n/

Φωτοτυπία τοῦ ἐξωφύλλου τῆς Ἐκθέσεως Καθενιώτη.

[1]¹

**ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΩΝ ΜΟΥ
ΣΧΕΤΙΚΩΣ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ—**

" " " " " " " " " " " "

Περίοδος Α' —

Ἐπιδίωξις Στρατιωτικῆς Ὀργανώσεως ἐπιτοπίως—

" " " " " " " " " " " "

5 Τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου διήλθε διὰ διαδοχικῶν φάσεων τελείως διακεκομμένων μεταξύ των —.

Ἡ πρώτη φάσις διεμορφώθη κατὰ τὴν περίοδον, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησε τὰς ἀρχικὰς διαμαρτυρίας τῶν Ποντίων, δι' ὧν οὗτοι ἐδήλουν ὅτι δὲν συγκατατίθενται εἰς τὸ νὰ συναποσπασθῶσιν ἀπὸ τῆς Τουρκίας μετὰ τῶν Ἀρμενίων, διότι ἐν τοιαύτῃ περι-
10 πτώσει ὑπῆρχε κίνδυνος ἀπορροφήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Πόντου παρ' αὐτῶν —.

Ὅφειλό νὰ τονίσω εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὅσον ἀφορᾷ τὰς διαμαρτυρίας ταύτας, ὅτι αὐταὶ δὲν προήρχοντο ἀπὸ τὴν ὀλότητα τῶν
15 Ποντίων, ὡς ἀντελήφθη ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῆς ὑποθέσεως καὶ ὡς καταδηλοῦται περαιτέρω, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἂν συνέβαινε, δὲν ἔχει οὐδεμίαν σημασίαν τὸ πρᾶγμα, διότι οἱ ὑπέροχοι οὗτοι πατριῶται, ὅσάκις ἤκουσαν ἀναπτυσσομένην τὴν ἐτέραν ἄποψιν εἰς αὐτούς, κατέληγον συστηματικῶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐάν
20 οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἡμεῖς θὰ κάμωμεν ὅ,τι νομίζει συμφερότερον ἢ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις —.

Ὅμοίως δέον νὰ λεχθῆ ἀπὸ τοῦδε ὅτι οἱ κίνδυνοι ἀπορροφήσεως ὑπὸ τῆς Ἀρμενίας, τοὺς ὁποίους καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος προτοῦ μορφώσω ἀτομικὴν γνώμην συνεμεριζόμεν, ἀπεδείχθησαν, ἂν ὄχι
25 τελείως ἀνύπαρκτοι, ἀλλὰ προφανῶς τελείως ἐξωγακόμενοι καὶ δυνάμενοι νὰ ἐξουδετερωθῶσιν διὰ τῆς λήψεως στοιχειωδῶν τινων ἐγγυήσεων, τὰς ὁποίας, ὡς ἐπανειλημμένως ἐδήλωσεν ἡ Κυβέρνησις, εἶχε πάντοτε ὑπ' ὄψει τῆς, ὅταν συνίστα τὴν συνεργασίαν Πόντου καὶ Ἀρμενίας —.

1. Σὲ ἀγκύλες ὁ ἀριθμὸς σελίδας τοῦ πρωτοτύπου.

30 Ὅπωςδήποτε, ἡ πρώτη αὐτῆ φάσις τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου χαρακτηρίζεται, ἐφ' ὅσον ἀντελήφθην, διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ [2] Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς αἰτήσεις τῶν Ποντίων καὶ νὰ ἀφίση τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Πόντου νὰ σταδιοδρομήσῃ κεχωρισμένως τοῦ Ἀρμενικοῦ ζητήματος, παρέχουσα κατὰ
35 τὴν σταδιοδρομίαν ταύτην ἀμέριστον τὴν ἀνεπίσημον ὑποστήριξίν της ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς —.

Ὡς ἀπαρχὴ τῆς τοιαύτης ὑποστηρίξεως ὑπῆρξεν ἡ ἱκανοποίησις τῆς αἰτήσεως τῶν Ποντίων πρὸς στρατιωτικὴν ὀργάνωσίν των.

Οὕτω, τὴν 25ην Ἀπριλίου, ἐνῶ ἐπρόκειτο νὰ ἀπέλθω μετὰ δύο
40 ἡμέρας ἐπὶ κεφαλῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς παρὰ τῶ Ρουμάνω Ἀρχιστρατήγῳ, καλέσας με ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Διομήδης, μοὶ ἀνεκοίνωσεν τηλεγράφημα τοῦ Κυρίου Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, δι' οὗ μοὶ ἐδίδετο ἐκλογή μεταξὺ τῆς ἄνω ἀποστολῆς καὶ μιᾶς ἑτέρας εἰς τὸν Πόντον, ὅπου θὰ προέβαινον
45 τῇ συνεργασίᾳ ἐντεῦθεν προερχομένων στελεχῶν καὶ κατὰ προτίμησιν καταγομένων ἐκ τοῦ Πόντου, διὰ χρημάτων δὲ καὶ ὄπλων, τὰ ὅποια θὰ παρεῖχον οἱ Πόντιοι, εἰς ὀργάνωσιν τακτικῶν Μονάδων, ἀρχόμενος ἀπὸ Λόχου καὶ ἐξακολουθῶν μέχρι συμπληρώσεως Συντάγματος. Κατέληγε δὲ τὸ τηλεγράφημα λέγον ὅτι, ἐν ἧ
50 περιπτώσει ἐδεχόμην τοῦτο, θὰ ἔπρεπε νὰ μεταβῶ προηγουμένως εἰς Κων/πολιν νὰ ἐξετάσω τὸ ζήτημα μετὰ τῶν ἐκεῖ Ποντίων —.

Ἐν Κων/πόλει ἀπετάθην εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρμοστείαν, ἡ ὅποια μοὶ ὑπέδειξε μέλη τῆς ἐκεῖ Ἐπιτροπῆς, τὰ ὅποια θὰ ἠδυνάμην νὰ ἀκούσω ἐπωφελῶς —.

55 Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος ἐμφαίνεται εἰς τὴν ἀκόλουθον πρώτην τηλεγραφικὴν ἀναφοράν, ἡ ὅποια ὑπεβλήθη εἰς τὸν Κύριον Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως —.

Κωνσταντινούπολις τῇ 14ῃ Μαΐου 1919² —.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ —. Παρισίους

60 ΥΠΟΥΡΓΟΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ —. Ἀθήνας
“Ὑποβάλλω κατωτέρω πόρισμα συνεργασίας μετὰ παρ' Ἀρμοστείας [3] ὑποδειχθείσης μοὶ Ἐπιτροπῆς ἐνταῦθα Ποντίων σχετικῶς μετὰ ἀνατεθεισάν μοι παρ' ὑμῶν ἐντολήν —.

2. 1920 λανθασμένα στήν Ἐκθ. (βλ. πιὸ πάνω, «Ἐπιθεώρηση», 35, καὶ «Ἀφήγηση», σ. 75 σημ. 221).

Ἔπιτροπή φρονεῖ, ἀντιπροσωπεύει γενικὸν πόθον κατοίκων
 65 ἰόντου, ὅτι δεόν νά ὑποβληθῶσιν εἰς πᾶσαν θυσίαν πρὸς ὅσον
 ἰὸ δυνατόν τελειότεραν διάσωσιν ἑλληνικότητος ἰόντου, ὑπὸ
 ἰὸ μορφήν, ἣν ἐπιτείνουσιν ἡμέτεραι³ προσπάθειαι, ἑναρμονίζουσαι
 ἰὸ ἐνότητα συμφερόντων Γένους —.

ἰὸ Ὅσον ἀφορᾷ ὀργανῶσιν ἐνόπλου δυνάμεως τῆς ἀνακρη-
 70 ἰὸ χηθομένης ἐν καιρῷ Προσωρινῆς Κυβερνήσεως, αὐτὴ παρου-
 ἰὸ σιάζεται οὕτω: Ἐπίμηκες διεκδικουμένης λαοῖδος δὲν εὐνοεῖ σύ-
 ἰὸ στασιν ἐνιαίου Στρατιωτικοῦ Κέντρου, αἰσθητοῦ εἰς ὄλην τὴν
 ἰὸ ἑκτασιν αὐτῆς. Θὰ παραστῆ ὄθεν ἀνάγκη δύο ἢ καὶ πλειοτέρων
 ἰὸ τοιούτων. Ἄφ' ἑτέρου, ἡ ὑπεροχὴ εἰς ὑπερδιπλάσιον Τουρκικοῦ
 75 ἰὸ πληθυσμοῦ τηρεῖ ὑπὸ διαρκῆ καὶ τελείως δικαιολογουμένην ἐπι-
 ἰὸ φύλαξιν τοὺς Ποντίους, φοβουμένους ἀντίποινα ἐναντίον ἀό-
 ἰὸ πλου πληθυσμοῦ ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ κινήματος —. Ἀπέκλιναν
 ἰὸ ὄθεν ἰδέαι πρὸς ὀργανῶσιν ἐνόπλου δυνάμεως εἰς Βατοῦμ ἢ Σο-
 ἰὸ χοῦμ, ὅπου εὗρηται ἰσάριθμοι περίπου τῶν μενόντων ἐπὶ τόπου
 80 ἰὸ Ποντίων. Τὸ τοιοῦτον ἀποκλείεται τεχνικῶς, δι' ἀπείρους δυ-
 ἰὸ σκολίας κατὰ τὴν ἀπόβασιν σχετικῶς μεγάλης δυνάμεως καὶ δὴ
 ἰὸ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν προθέσεων αὐτῆς —. Ἀναπόφευκτος ὄθεν
 ἰὸ ἐπιτόπιος ὀργανῶσις, παρέχουσα ἄλλως τε πλείστας ἐλπίδας ἐπι-
 ἰὸ τυχίας. Ὑφίσταται ἤδη μικρὰ τοιαύτη περι Σαμψοῦντα καὶ Πά-
 85 ἰὸ φραν. Ὅρος ἀπαραίτητος πρὸ πάσης ἐνεργείας θὰ εἶναι ἡ ἑξα-
 ἰὸ σφάλισις ἡσυχίας τοῦλάχιστον εἰς Σαμψοῦντα καὶ Τραπεζοῦντα,
 ἰὸ ἑνθα καὶ πάλιν πλεονάζει εἰς διπλάσιον τοῦλάχιστον Τουρκικός
 ἰὸ πληθυσμός, πρὸς διάσωσιν τῶν ἐν αὐταῖς Ἑλλήνων καὶ ἐκείνων,
 ἰὸ οἵτινες θὰ προστρέξωσιν ἐκ τῶν πέριξ ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ κινή-
 90 ἰὸ ματος. Πρὸς τοῦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη παρουσίας εἰς αὐτάς ἔστω
 ἰὸ ἐλάχιστης Γαλλικῆς ἢ Ἀγγλικῆς δυνάμεως, καὶ δὴ εἰς Τραπε-
 ἰὸ ζοῦντα, ἑνθα εὗρηται πολυπληθὲς ὑλικὸν πολέμου καὶ 680 πυρο-
 ἰὸ βόλα ὑπὸ φύλαξιν αὐτῶν τῶν Τούρκων, παρὰ τοὺς ὄρους τῆς
 ἰὸ ἀνακωχῆς —. Ἡ ἑλλειψις τῆς ἐλάχιστης ἀσφαλείας ἐν τῷ ἰόντῳ
 95 ἰὸ καὶ οἱ καθημερινοὶ ἐν αὐτῷ φόνοι θὰ ἐδικαιολογοῦν πλήρως
 ἰὸ πᾶσαν παρομοίαν αἵτησιν —. Ἄνω κατάστασιν περιέγραψα κατὰ
 ἰὸ παρουσιάσιν μου εἰς Στρατηγὸν Ντ' Ἐσπεραί, ὅστις μοὶ ὑπεσχέ-
 ἰὸ θη ὅτι θὰ ἀποστείλῃ ἀνὰ ἐν Τάγμα εἰς Σαμψοῦντα καὶ Τραπε-

3. ἰὸ ἴσως ὀρθότερο ἡμέτεραι.

100 " ζοῦντα, ἅμα ὡς κατορθωθῆ νὰ ἀποσύρη δύο Γαλλικὰς Μεραρχίας
 " ἀπὸ Μετώπου Βεσσαραβίας. Κατόπιν ἄνω δυσχερειῶν, Ἐπι-
 " τροπὴ Ποντίων συμφωνεῖ ὅτι πᾶσα αὐτόθι ἐπιτυγχανομένη ἀπό-
 " φασις Συνδιασκέψεως πρὸς ἀπόσπασιν ἀπὸ Τουρκίας τοῦ Πό-
 " ντου, ὑπὸ οἰανδήποτε μορφῆν, ἔστω καὶ μὲ προσχώρησιν ὑπὸ
 " ὄρους εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἀποτελεῖ μόνην σωτηρίαν τοῦ ζητήμα-
 105 " τος. Ἄλλὰ καταπεσὸν τό Τουρκικὸν φρόνημα θὰ ζητήσῃ ἀναστή-
 " λωσιν εἰς κατάπνιξιν μὴ ἀνεγνωρισμένου ἀνταρτικοῦ κινήματος,
 " εἰς ὃ ὁμως ἐν τέλει θὰ καταφύγωμεν, ἐὰν τοῦτο δὲν ἀποδοκιμά-
 " ζεται παρ' ἡμῶν —. Ὁργάνωσις κινήματος ἄνευ ἐνισχύσεως ἐπι-
 " σήμου Κράτους εἰς ὕλικά⁴ μέσα καὶ ὄπλισμόν ἀδύνατος, διότι
 110 " ἐνταῦθα καὶ Σοχοῦμ μόνον ἐλάχιστα ὄπλα δύνανται νὰ ἀγορα-
 " σθῶσιν δυσχερέστατα. Ὑποβάλλω εὐλαβῶς γνώμην ὅτι, διὰ τοὺς
 " ἄνω ὄρους, ὑπόθεσις Πόντου ἀξία πάσης ἐνισχύσεως καὶ θυσίαι
 " Μητρὸς Πατρίδος τελειῶς δικαιολογούμεναι —. Προθυμία Πο-
 " ντίων εἰς πάσης φύσεως θυσίας συγκινητικὴ, φρόνημα ἀκμαῖον
 115 " καὶ πόθος διακαῆς πρὸς ἐνότητα προσπαθειῶν Φυλῆς" —.

Συνταγματάρχης ΚΑΘΕΝΙΩΤΗΣ

Ἐπογράφεται, ὡς ἀποδίδον πλήρως πόθους Ποντίων.

Ἐπιτροπὴ Ποντίων. Μ. ΠΙΝΙΑΤΟΓΛΟΥ, Δ. ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ, Γ. ΘΩΔΙΑΗΣ, Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ —.

120 [4] Τὸ πρόσθεν τηλεγράφημα συνοψίζει πραγματικῶς τὴν ὄλην
 ὑπόθεσιν τοῦ Πόντου, ὅπως παρουσιάζετο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην,
 καθ' ἣν εἶχε μὲν ἀρχίση νὰ παρέρχηται ἡ τελεία κατάπτωσις τοῦ
 ἠθικοῦ τοῦ Τουρκικοῦ Λαοῦ, ἢ παρατηρηθεῖσα εὐθύς μετὰ τὴν
 ὑπογραφὴν τῆς ἀνακωχῆς καὶ τὴν εἴσοδον τῶν Συμμάχων εἰς
 125 Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ ἡ ἔναρξις τοῦ Κινήματος Κεμάλ-
 Πασσᾶ καὶ ἡ ἔξ αὐτοῦ τόνωσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν
 Τούρκων δὲν εἶχε σημειωθῆ εἰσέτι —.

Ὅπωςδῆποτε, ἐπειδὴ αἱ ἀναφερόμεναι δυσκολίαι ἔθετον ἐν
 ἀμφιβολίᾳ τὴν τελείαν μόνον στρατιωτικὴν ἐπιτυχίαν παρομοίας
 130 ὁργανώσεως, ἐνῶ καὶ ἀπλῆ μόνον ἔναρξις αὐτῆς θὰ ἀπέφερεν
 ἀρκετὸν πολιτικὸν ὄφελος, ἐπανελθὼν ἐκ Κων/πόλεως ἤρχισα
 προβαίνων εἰς τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἐκ Πόντου Ἀξιωματικῶν,

4. ὄλικά (;) στὴν Ἐκθ.

ἀπέστειλα δὲ εἰς τὸν Κύριον Πρόεδρον τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα —.

135 Ἰθάνην τῇ 27ῃ Μαΐου 1919 —.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Παρισίους

""""""""""

“Συμπληρωματικῶς ὑποβληθείση ταχυδρομικῶς ἐκθέσει, ἀνα-
 „ φέρω ὅτι κίνημα Πόντου παρέχει σχεδὸν βεβαιότητα ἐπιτυχίας,
 140 „ ἀλλὰ ὅτι ἡ ἐνταῦθα προπαρασκευή μόνον ἐπισπευδομένη δύναται
 „ ἐπιτρέψῃ ἀναχώρησιν ἐντὸς εἰκοσαήμερου, ἵνα ἐπιτόπιος δια-
 „ μαρτυρία χρησιμεύσῃ εἰς ἐνίσχυσιν ὑμετέρων προσπαθειῶν ἐν
 „ Συνδιασκέψει, ἄλλως ἀδύνατος συγκέντρωσις Ἀξιωματικῶν καὶ
 „ ὑλικού, πρὸ διμήνου, δοθέντος ὅτι δὲν κατητίσθη εἰσέτι κατὰ-
 145 „ λογος Ἀξιωματικῶν διεσπαρμένων εἰς ὅλα τὰ μέτωπα —. Παρα-
 „ καλῶ ὅθεν διατάξῃτε, προληπτικῶς, ἐπίστευσιν καὶ ἐγκρίνητε
 „ ἀπὸ τοῦδε ἔναρξιν ἐπιτοπίου ἐργασίας —. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώ-
 „ σει προτιθέμαι ἐντὸς δεκαπενθημέρου ἀναχώρησιν, μὲ ὅ,τι προ-
 „ σωπικὸν καὶ ὑλικὸν ἔχει συγκεντρωθῆ, ἀφίνων ἐνταῦθα ἀντικα-
 150 „ ταστάτην μου καὶ ὁδηγίαν πρὸς συμπλήρωσιν προπαρασκευῆς
 „ καὶ ὀργανώσεως —. Ὅμοίως, παρακαλῶ διατάξῃτε χορηγηθῶσιν
 „ μέσα ἐσπευσμένης ἐκπαιδεύσεως προσελευσομένων ἐθελοντῶν
 „ Ποντίων ἐκ τῶν μεταφερθέντων ἐκ Κριμαίας, οἳ ὅποιοι θὰ ἀπο-
 „ τελέσωσιν πυρῆνα πολιτοφυλακῆς εἰς ἐνδεχομένην εὐνοϊκῆν λύ-
 155 „ σιν τοῦ ζητήματος —. Παρουσία ἐνταῦθα Μητροπολίτου Τραπε-
 „ ζοῦντος, πρὸς ἐνίσχυσιν τοιαύτης ἐθελουσίας κατατάξεως, πολύ-
 „ τιμος, ὡς καὶ ἐν γένει δι’ ὅλην ὑπόθεσιν —.”

Συνταγματάρχης ΚΑΘΕΝΙΩΤΗΣ —.

Μετά τινας ἡμέρας, καλέσας με ἐκ νέου ὁ κ. Ὑπουργὸς [5] τῶν
 160 Ἐξωτερικῶν, μοὶ ἐπέδειξε νεώτερα τηλεγραφήματα τοῦ κ. Προέ-
 δρου τῆς Κυβερνήσεως, καθ’ ἃ ἔδει νὰ ἀναλάβω τὴν ἔναρξιν τῆς
 στρατιωτικῆς δράσεως καὶ νὰ μεταβῶ εἰς Κων/πολιν, ἵνα συνεν-
 νοηθῶ μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος—.

Ἀπῆλθον ἐκ νέου διὰ Κων/πολιν, ὅπου ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ
 165 Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος, εὕρισκόμενος εἰς Παρισίους, δὲν
 εἶχεν ἀφιχθῆ εἰσέτι —.

Μετά παρέλευσιν ὀλίγων ἡμερῶν, ἠναγκάσθην νὰ ἀποστείλω
 τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα —.

- 200 " τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου. Πρὸ τινων μηνῶν εἶχε κριθῆ ὅτι ἡ
 " ὀργάνωσις αὕτη ἠδύνατο νὰ γίνη ἐπιτοπίως καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν
 " τοῦτον εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς Κων/πολιν ὁ Συνταγματάρχης Καθε-
 " νιώτης, ὅπως συνεννοηθῆ περαιτέρω μετὰ τῶν ἐκεῖ Ποντίων —.
 " Ἄλλ' ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πείθει ἡμᾶς ὅτι
 205 " ἡ ἐπιτόπιος ἐνέργεια τῆς ὀργανώσεως ταύτης δύναται νὰ ἐπισύρῃ
 " προώρως νέας καταστροφὰς ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου —.
 " Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισα ὅπως ἡ ὀργάνωσις αὕτη διεξαχθῆ ἐν Ἀθή-
 " ναις καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διέταξα τὸν Συνταγματάρχην
 " Καθενιώτην νὰ ἐπιστρέψῃ αὐτοῦ, ὅπως ἐπιμεληθῆ τῆς ὀργανώσε-
 210 " ως ταύτης—. Ἡ ὀργάνωσις θὰ ἀρχίσῃ διὰ τῆς συγκροτήσεως ἐνὸς
 " λόχου, οὔτινος συμπληρωμένου θὰ συγκροτηθῆ καὶ δεῦτερος καὶ
 " τρίτος, ἕως οὗ συγκροτηθῆ ὁλόκληρον Σύνταγμα —. Τὰ στελέχη
 " θὰ ληφθοῦν ἐκ τῶν ἐν τῷ Στρατῷ ὑπηρετούντων καὶ ἐκ Πόντου
 " ἢ ἄλλοθεν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καταγομένων —. Οἱ ἄνδρες θὰ
 215 " εἶναι ἐθελονταὶ ἐκ Πόντου —. Θὰ ἐπιμεληθῆ δὲ ὁ Συνταγματάρ-
 " χης Καθενιώτης, ὅπως ἐκ τῶν ἀνδρῶν τούτων δι' ἐντατικῆς ἐκ-
 " παιδεύσεως μορφώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν πλειότερα στελέχη, ὥστε
 " τὸ ἐν Ἀθήναις συγκροτηθησόμενον Σύνταγμα νὰ περιέχῃ τὰ ἀνα-
 " γκαῖα στοιχεῖα ὅπως, μεταφερόμενον ἐν καιρῷ εἰς Πόντον, ἀνα-
 220 " πτυχθῆ εἰς Μεραρχίαν —.

"Παρακαλῶ ὅπως ἐκδώσῃτε ὁ τὰς ἀναγκαίας ἐμπιστευτικὰς
 " Διαταγὰς πρὸς ὀργάνωσιν τῆς Μονάδος ταύτης —, ἡ ὁποία θὰ
 " ἐμφανίζηται ἐξωτερικῶς ὡς ἐν Ἐμπεδον Τμήμα τῶν ἐν Ἀθήναις
 " Ἐμπέδων, πλὴν τοῦ Πεξικοῦ Συντάγματος θὰ ὀργανωθῆ καὶ ἀνά-
 225 " λογον ὀρειβατικόν Πυροβολικόν —."

Υ μ έ τ ε ρ ο ς

(ὑπογραφ.) ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ —.

""""""""""

Περίοδος Β' .—.

""""""""""

- Ἐπιστράτευσις τῶν ἐν Ἑλλάδι προσφύγων Ποντίων καὶ δια-
 230 δοχικὰ διαβήματα εἰς Μεγάλας Δυνάμεις πρὸς ἀνάληψιν ἐντολῆς
 Διοικήσεως ἐν Πόντῳ —.

""""""""""

Ἡ ἄνω ἐκτιθεμένη ἀπόφασις τῆς στρατολογίας τῶν ἐν Ἑλλά-

235 δι Ποντίων εἶχε σκοπὸν νὰ ἐνισχύσῃ τὰ διαβήματα τῶν ἀντιπρο-
 σώπων [7] τοῦ Πόντου παρὰ ταῖς Μεγάλαις Δυνάμεσι, παρ' ὧν
 ἐξητήθη διαδοχικῶς ὡς εὐμένεια ἢ ἀνάληψις ἐντολῆς Διοικήσεως
 εἰς τὸν Πόντον, δεδομένου ὄντος ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δὲν
 240 ἦτο δυνατόν νὰ διατυπώσῃ ἀξιώσεις προσαρτήσεως ἐπὶ τοῦ Πό-
 ντου —. Θὰ ἐξετίθετο ὁθεν εἰς αὐτάς, ὡς ἤδη ἐγένετο καὶ εἰς Πα-
 ρισίους, ὅτι τίθεται εἰς τὴν διάθεσιν τῶν καὶ μία μικρὰ Στρατιω-
 τικὴ δύναμις ἐξ ἐντοπιῶν στοιχείων πρὸς ἀνακούφισιν ἐκ τῶν
 στρατιωτικῶν βαρῶν, δι' ὧν ἐπεφορτίζετο προφανῶς ἡ ἐντολο-
 δόχος⁷ δύναμις —.

Ἐνεχώρησα ἐκ Παρισίων μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Τραπε-
 ζοῦντος καὶ ἐλθὼν ἐνταῦθα ἐκανόνισα, ἐν συνεννοήσει μὲ τὴν ἐν
 245 Ἀθήναις Ἐπιτροπὴν Ποντίων, τὸν τρόπον τῆς στρατολογίας τῶν
 προσφύγων. Ὅμοία ἐργασία ἐγένετο καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὁπόθεν
 ἀνεχωρήσαμεν μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος διὰ
 Κων/πολιν καὶ Βατούμ —.

Εὐρισκόμενος ἐν Κων/πόλει, ἔλαβον ἐπανειλημμένα τηλεγρα-
 250 φήματα ἐκ μέρους τοῦ διενεργοῦντος τὴν στρατολογίαν τῶν προ-
 σφύγων ἐν Ἀθήναις, Ὑπολοχαγοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Παππᾶ
 Ἀλεξάνδρου, περὶ δυσχερειῶν, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζοντο εἰς
 τὴν κανονικὴν διεξαγωγὴν αὐτῆς —. Αἱ δυσχέριαι ἄλλως τε
 αὐταὶ ἠνάγκασαν καὶ τὸν κ. Πρόεδρον τῶν ἐν Ἀθήναις Ποντίων
 255 νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Κων/πολιν ἵνα μοὶ ἐκθέσῃ τὴν κατά-
 στασιν —.

Αἱ ἀνωμαλίας αὐταὶ, ἀποτελέσασαι ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐκθέ-
 σεως, ὑποβληθείσης ὑμῖν ἐν καιρῷ, μὲ ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψω⁸
 εἰς Ἀθήνας τὴν 10ην Ὀκτωβρίου, θεωρῶν λήξασαν τὴν ἀποστο-
 260 λὴν μου. Εἶχον τῷ ὄντι καταταχθῆ περὶ τοὺς 2,000 ἐθελονταί, συ-
 γκεντροθέντες εἰς ἓν Τάγμα καὶ μίαν Πυροβολαρχίαν ἐν Ἀθήναις
 καὶ ἕτερον Τάγμα Πεζικοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ —. Ὅμοίως, κατὰ τὰς
 πληροφορίας τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, ὑπῆρχον εἰσέτι περὶ τοὺς
 2,000 στρατιῶται, Πόντιοι, κατατεταγμένοι εἰς τὰς Μεραρχίας
 265 Σερρῶν καὶ Ἀρχιπελάγους, τοὺς ὁποίους δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ
 συγκεντρώσωμεν ἀπὸ [8] τοῦδε—.

Μετὰ παρέλευσιν μηνός, μὲ ἐκάλεσε ὁ νεωστὶ ἐπανελθὼν ἔξ

7. ἐντελοδόχος στὴν Ἐκθ.

8. ἐπιτρέψω στὴν Ἐκθ.

Εὐρώπης Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ μοι συνέ-
 270 στησεν ὅτι θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀπέλθω εἰς Βατούμ καὶ Τιφλίδα⁹,
 ὅπου δι' ἐπανελημμένων τηλεγραφημάτων παρεκάλει νὰ μεταβῶ
 ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος καὶ ὅπου ἐνόμιζεν ὅτι ἡ παρου-
 σία μου ἦτο ἀναγκαῖα κατόπιν διαπραγματεύσεων, αἱ ὁποῖαι
 εἶχον ἀρχίσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν με τοὺς Ἀρμενίους ἀφ' ἑτέρου δὲ με
 τοὺς Τούρκους —.

275 Ἀνέφερα εἰς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως ὅτι ἡ πλέον
 ἐπείγουσα ἀποψις ἦτο ἡ ἐξακολούθησις τῶν διαβημάτων μας καὶ
 πλησίον τῶν ἄλλων Δυνάμεων, πρὸς ἀνάληψιν ἐντολῆς ἐπὶ τοῦ
 Πόντου μετὰ τὴν ἐπιχειρημένην ἄρνησιν τῆς Ἀμερικῆς νὰ ἐνδιαφερθῇ
 διὰ τὰς Ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ μόνον τῆς Τουρκίας —.

280 Τῷ ὄντι, ἡ ἀποστολὴ Χάρμπουρτ, μετ' ἧς διεσταυρώθημεν
 ἐν Κων/πόλει, ὅτε αὕτη ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς ἀνά τὴν Τουρκίαν πε-
 ριοδεΐας της, δὲν ἐφαίνετο διατεθειμένη νὰ συμβουλευσῇ εἰς τὴν
 Κυβέρνησιν της τὴν ἀνάληψιν ἐντολῆς ἐπὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ μό-
 νον, ἐφρόνει δὲ ὅτι μόνον μία ἐντολὴ διοικήσεως ἐφ' ὀλοκλήρου
 285 τῆς Τουρκίας, συμπεριλαμβανομένης τῆς Κων/πόλεως, θὰ ἦτο τε-
 λεσφόρος. Τοιαύτη ὁμως εὐρεῖα ἐντολὴ θὰ ἀπῆται ἐξαιρετικὰς
 θυσίας ἐκ μέρους τῆς Ἀμερικῆς, τὰς ὁποίας δὲν ἐγνώριζεν ἂν ἡ
 Κυβέρνησις του θὰ ἦτο διατεθειμένη νὰ ὑποστῇ —.

Ἀνέφερα λοιπὸν εἰς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως ὅτι
 290 ἀπὸ τῆς στιγμῆς, ἀφ' ἧς ἡ Ἀμερικῆ ἐφαίνετο παύουσα ἐνδιαφε-
 ρομένη διὰ τὰς Ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας, δὲν μᾶς ἔμε-
 νεν ἢ νὰ δοκιμάσωμεν ἂν ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις θὰ ἦτο διατε-
 θεიმὲν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν μεταφορὰν τῶν συγκροτηθέντων Ταγμα-
 τῶν εἰς Βατούμ, τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο ὑπὸ Ἀγγλικὴν κατοχὴν καὶ
 295 ὅπου θὰ ἐξελίσσοντο τὰ ἐνταῦθα σχηματισθέντα Τάγματα εἰς με-
 γαλειτέραν Μονάδα —.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σκέψεων τούτων προσέθεσα εἰς τὸν Κύριον
 [9] Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως ὅτι ἤμην ἔτοιμος νὰ προβῶ εἰς
 ἀνεπισημους προτάσεις εἰς τὸν ἐνταῦθα Πρόσβυν τῆς Ἀγγλίας, αἱ
 300 ὁποῖαι ἄλλως τε δὲν θὰ ἀπετέλουν ἢ συνέχειαν τῆς αἰτήσεως, ἣν
 ὑπέβαλεν τὸν Ἰούλιον^{9α} τοῦ 1919 ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος
 πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, πρὸς ἀνά-

9. Τιφλίδα στὴν Ἐκθ. καὶ παντοῦ.

9α. Ἰανουάριον λανθασμένα στὴν Ἐκθ. (βλ. πιὸ κάτω στὴν Ἐκθ., 339/40 καὶ πιὸ πάνω «Ἀφήγησις», 74/75).

340 *La solution ci-dessus a été proposée pendant le mois de Juillet dernier par le Métropolitte de Trébizonde au Ministère des Affaires Étrangères de la Grande Bretagne et il y a une semaine par le Colonel Kathéniotis à S. E. le Ministre de l' Angleterre à Athènes auprès duquel a été introduit par le Ministre des Affaires Étrangères de la Grèce.*

345 *Il serait très facile que la solution ci-dessus soit sollicitée par dépêches de la part des différents comités du Pont siégeant ici, à Con/ple, Paris, Batoum etc.*

350 *Le Gouvernement Hellénique d'un côté pour aider à la libération des Chrétiens des ces provinces et d' autre côté pour ne pas favoriser la dispersion dans celles-ci des éléments irréguliers aurait complété chiffre des soldats existants et former un détachement mixte de 5-6 Bataillons avec Artillerie qui selon les vues du moment des autorités Britanniques soit serait transportés à Batoum pour être développés à l' aide des volontaires Grecs de ce pays à une unité plus importante,*
355 *soit serait débarqué à un point quelquonque du Pont où se serait trouvé purement et simplement sous les ordres du Gouvernement Britannique et agirait selon ces vues.*

Athènes le 3/16 Décembre 1919 —.

360 *Ὁ τε Πρόεδρος καὶ Στρατιωτικὸς Ἀκόλουθος μὲ διεβεβαίωσαν ὅτι θὰ τηλεγραφήσωσιν εἰς Λονδῖνον —.*

Μετά τινας ἡμέρας, καλέσας με ἐκ νέου ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ μεταβῶ εἰς Βατοῦμ καὶ Τιφλίδα —.

365 *Μετέβην εἰς Κων/πολιν διὰ Θεσσαλονίκης, ὅθεν ἔδει νὰ διέλθω, ἵνα ἀντιληφθῶ τὰ τῆς προόδου καὶ ἐκπαιδεύσεως τῶν συγκεν- [11]τρωθέντων ἐκεῖ ἐν τῷ μεταξὺ δύο Ταγματῶν των —.*

Αὐθμερόν, ἅμα τῇ ἀφίξει μου ἐν Κων/πόλει, τῇ 12ῃ Δεκεμβρίου, μοὶ ἀνεκοινώθη ὑπὸ τῆς ἐκεῖ Ἀρμοστείας τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα —.

370

Pour Colonel Kathéniotis.

” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ”

Sur questions posées au Gouvernement Anglais j' ai reçu réponse qu'il ne saurait autoriser à Batoum ni troupes Grecques ni Armée Nationale. Vous devez avoir en vue cette réponse qui indique que

375 *Gouvernement Britannique n'entend couvrir d'aucune façon organisation du Pont. Vous ne devez en conséquence ni procéder à aucune démarche ni à aucun préparatif sans vous concerter avec Métropolitite de Trébizonde.*

POLITIS

380 Ὁμοίως, μετὰ τινος ἡμέρας, ἔλαβον καὶ τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα —.

Ἄρθ. Πρωτ. 11038 —. Παρίσιοι τῇ 13/26ῃ Δεκεμβρίου /19¹⁰.

Διὰ Συνταγματάρχην ΚΑΘΕΝΙΩΤΗΝ —.

“Μετὰ ἀπάντησιν Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ἀνακοινωθεῖσαν
” ὑμῖν ὑπὸ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν ἐπὶ
385 ” ἀνάγκης ὅπως οὐδὲν γίνῃ ἐναντίον γνώμης εἰρημένης Κυβερνή-
” σεως. Πᾶσα τοιαύτη ἐνέργεια ἠδύνατο νὰ ἐκθέσῃ εἰς σοβαροὺς
” κινδύνους ἔθνικὰ συμφέροντα —.”

ΡΩΜΑΝΟΣ

390 Οὕτω, προσετίθητο μία εἰσέτι ἄρνησις πρὸς εὐμενῆ ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου καὶ ὑπὸ τῆς ἐτέρας Μεγάλης Δυνάμεως.

Διὰ τοὺς γνωρίζοντας πλέον τὸ ζήτημα ἢ ὅλη ὑπόθεσις δὲν ἐπέτρεπε πλέον βασίμους ἐλπίδας ἐπιτυχίας —.

395 Ἡ δυσμενὴς αὕτη ἐξέλιξις τοῦ ζητήματος μοι ἦτο ἐπὶ τοσοῦτον ὀδυνηροτέρα, ἐφ’ ὅσον οἱ ἐνδιαφερόμενοι κύκλοι τῶν Ποντίων ἐν Κων/πόλει διεπνέοντο ὑπὸ ἄκρας αἰσιοδοξίας —. Ἐφ’ ᾧ, ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἀρμοστοῦ κ. Κανελλοπούλου, ἀπεφασίσαμεν νὰ καλέσωμεν μέλη τινὰ τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ποντίων καὶ νὰ τοὺς ἀνακοινώσωμεν τὴν κατάστασιν —.

400 [12] Οἱ κληθέντες εἰς τὴν Ἀρμοστείαν τρεῖς Πόντιοι, ἀφοῦ ἐπὶ μακρὸν ἤκουσαν τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος, κατέληξαν εἰς τὸ νὰ ἀποστείλωσιν τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα —.

Κων/πολις τῇ 19ῃ Δεκεμβρίου 1919 —.

Πρόεδρον Κυβερνήσεως

405

Παρίσιους —.

” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ”

“Ἐπικειμένον Συνεδρίον, πρὸς κανονισμὸν τυχῶν Τουρκίας,

10. [19]20 λανθασμένα στήν Ἐκθ. (βλ. πιὸ πάνω, «Ἀφήγησις», σ. 75 σημ. 221).

410 ἢ ἐξ ὀνόματος ἐνταῦθα Ποντίων ὑποβάλλομεν θερμὴν παράκλησιν,
 ἢ ἵνα ἀναλάβητε χεῖρας σας τύχην ὄλων ὑποδοῦλων Χριστιανῶν
 Πόντου —. Ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὸ ἀδύνατον πρὸς τὸ παρὸν πάσης
 415 πρὸς τὸ παρὸν προσαρτήσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα, Μητέρα, παρακα-
 λοῦμεν θερμῶς ἐπιζητήσητε τὴν καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἀπὸ τῆς
 Τουρκίας ἀπόσπασιν τοῦ Πόντου, παρέχοντες ἐν ἀνάγκῃ εἰς τὴν
 δύναμιν, ἢ ὁποῖα θὰ ἐδέχετο νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐντολήν, τὴν διαβε-
 βαιώσιν ὅτι οἱ Πόντιοι εἶναι πρόθυμοι παράσχωσιν πᾶσαν δυ-
 420 νατὴν στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν —. Ὑμετέρα ἀρχικὴ κατεύθυνσις,
 ἀποσπάσεως Πόντου μετὰ τῆς Ἀρμενίας, διηνοιξε τότε μεγάλας
 ἐλπίδας, αἱ ὁποῖαι τείνουσιν νὰ ματαιωθῶσιν —.

420 “Παρακαλοῦμεν ὅθεν ὑμετέραν Ἐξοχότητα χειρισθῆ τὸ ζήτημα
 καθ' ὃν τρόπον προτιμώτερον κρίνῃ, ἐπιδιώκουσα τὴν ἀπὸ Τουρ-
 κικοῦ Ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν χιλιάδων Ἑλλήνων Πόντου” —.
 (ὑπογεγραμμένοι) ΘΩΔΙΑΗΣ, ΓΑΒΡΗΛΙΔΗΣ, ΚΑΛΙΦΙΔΗΣ.

Παρόμοιον πνεῦμα ἀκράτου αἰσιοδοξίας μὲ ἀνέμενε καὶ εἰς
 Βατούμ, ὅπου ἔφθασα τὴν 25ην Δεκεμβρίου —. Μὲ λύπην μου με-
 γάλην ἠναγκάσθην νὰ γνωρίσω εἰς τὸ ἐκεῖ Τριμελὲς Συμβούλιον
 425 Ἐθνικὸν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκπλαγῆ, ἐὰν ἡ ὄλη ὑπόθεσις τοῦ Πό-
 ντου δὲν κατέληγεν εἰς εὐάρεστον ἀποτέλεσμα —.

Ἄλλ' αἱ δηλώσεις μου αὗται ἦσαν ὄλως ἀντίθετοι ὄσων εἶχον
 ἀκουσθῆ ἀπὸ τοῦ ἀναμένοντός με εἰς Τιφλίδα Μητροπολίτου
 Τραπεζοῦντος —. Δὲν ἦτο δὲ γεγονὸς παραβλεπτόν ὅτι ἡ συστη-
 430 ματικὴ αὕτη καλλιέργεια ἐλπίδων πρὸς συγκρότησιν ἀνεξαρτήτου
 Πόντου καὶ ἐνίσχυσιν αὐτῶν εἰς περίοδον καθ' ἣν εἶχομεν ὄλας
 τὰς ἀποδείξεις ὅτι ἀπετύχαμεν εἰς τὰς πρὸς τοῦτο ἐνεργείας
 μας —. Ἀπ' ἐναντίας, εἶχε πολὺ μεγάλην σημασίαν τὸ πρᾶγμα,
 διότι ἡ βεβαίωσις τῆς αἰσίας λύσεως οὐ μόνον ἀπεμάκρυνε, ἀλλὰ,
 435 καὶ πολὺ φυσικὰ, διέθετεν ὄλως ἐχθρικῶς τοὺς Ποντίους πρὸς
 πᾶσαν ἄλλην λύσιν, ἢ ὁποῖα ὑποχρεωτικῶς θὰ [13] ἐξητάζετο
 μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀνεξαρτησίας, δεδομένου ὄντος ὅτι οἱ
 ἐγγὺς τοῦ Πόντου Πόντιοι εἶχον πλήρη τὴν συναίσθησιν ὅτι τὸ
 440 ὑπὸ τὴν Τουρκίαν καθεστῶς ἦτο ἀνυπόφορον, ἐφ' ᾧ καὶ εἶχον με-
 τοικῆσει —.

Δὲν παρέλειπα λοιπὸν νὰ δηλώσω εἰς τὸν Σεβασμιώτατον,
 ἅμα τῇ συναντήσῃ μας, τὴν ἐκπληξίν μου διὰ τὴν τόσον αἰσιό-
 δοξον διάπλασιν οὐ μόνον τῶν Ποντίων γενικῶς, ἀλλὰ καὶ

αὐτῶν τῶν ἀντιπροσώπων των, ἐνῶ, ἐν τῇ πραγματικότητι, οὐδὲν
 445 εἶχομεν τὸ εὐχάριστον συναποκομίσει διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ
 Πόντου —. Ὁ Σεβασμιώτατος ὁμως παραδόξως, καίτοι εἶχε λάβη
 γνῶσιν ὄλων τῶν τηλεγραφημάτων, ἐπέμενε ὅτι ἡ ὑπόθεσις εὐρί-
 σκεται εἰς καλὸν σημεῖον —.

Συνοφίζων τὴν πρώτην ταύτην συνάντησιν, ἀνεκεφαλαίωσα
 450 φιλικώτατα εἰς τὸν Σεβασμιώτατον ὅτι διαφωνοῦμεν εἰς δύο ση-
 μεῖα, α) ὅτι οὐδεμίαν περίοδον, τὴν ὁποῖαν ἐξήσαμεν ὁμοῦ, ἐγὼ
 μὲν τὴν εὐρον δυσμενῆ, ἡ δὲ Σεβασμιότης του πλήρη ἐλπίδων, β)
 ὅτι τὸ διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενον, ὅτι ἐργαζόμεθα κατ' ἐντολὴν
 τῆς Κυβερνήσεως, καὶ τὸ ὁποῖον ἐπέδρα πολὺ ἐπὶ τῆς γνώμης τῶν
 455 Ποντίων, δὲν τὸ ἀντιλαμβάνομαι ποσῶς οὕτω, ἀλλ' ὅτι, ἀπ' ἐνα-
 ντίας, ἡ Κυβέρνησις θέτει πάντα τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ζητοῦμεν, εἰς
 τὴν διάθεσιν μας πρὸς ἐπιδιώξιν μιᾶς λύσεως εὐχαριστοτέρας
 ἐκείνης, ἣν ἐπεδίωξε αὐτὴ αὕτη—. Οὕτω, ἅμα ὡς ἐξητήθη ὀργά-
 νωσις ἐνόπλου κινήματος, μὲ διέθεσε δι' αὐτό, καὶ ἅμα ὡς τῇ πα-
 460 ρεστάθῃ ὑπὸ τῶν διαφόρων Ἐπιτροπῶν, καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τῆς Σεβα-
 σμιότητός του ἐν Παρισίοις, ὅτι τὸ κίνημα ἠδύνατο νὰ εἶναι ὀλέ-
 θριον διὰ τοὺς ἐναπομείναντας ἐν Πόντῳ Ποντίους, διέταξε τὴν
 διακοπὴν τῆς προπαρασκευῆς —. Ὅμοίως οἱ κατὰ τόπους διπλω-
 ματικοὶ ἀντιπρόσωποι παρ' ἡμῶν ἐλάμβανον ὁδηγίας καὶ πληρο-
 465 φορίας περὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος κ.λπ., κατέληξα δὲ ὅτι
 ἐγὼ τοῦλ. δὲν αἰσθάνομαι τοὺς [13]¹¹ ὤμους μου ἀρκετὰ ἰσχυροῦς
 διὰ νὰ φέρω τὸ βάρος μιᾶς ἀποτυχίας, εἰς ἣν φερόμεθα —.

Ὁ Σεβασμιώτατος ὁμως ἦτο αἰσιόδοξος, στηρίζων τὰς ἐλπί-
 470 δας του, ὡς ἐκάστοτε μοὶ ἐπανελάμβανεν, εἰς τὸν Jules Cambon¹²
 καὶ εἰς ἄλλας παρουσιάσεις του, ἃς ἔλαβεν ἐν Παρισίοις —. Ἐπὶ
 τοσοῦτῳ δὲ ἡ αἰσιοδοξία αὕτη εἶχε διαδοθῆ, ὥστε οἱ πλησιάσαν-
 τές με Πόντιοι ἐδίστασαν νὰ πιστεῦσωσιν τὴν λυπηρὰν θέσιν τοῦ
 ζητήματος, ἐξηγοῦντες ὅτι λόγοι ἐπαγγελματικῆς ἐχεμυθείας μοὶ
 ἐπέβαλον νὰ τηρῶ σιγὴν ἐπὶ εὐχαρίστων γεγονότων —.

475 Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἀρχίση διαπραγματεῦσις μεταξὺ τῆς Κυ-
 βερνήσεως Ἐριβάν ἀφ' ἐνός καὶ τοῦ Πόντου ἀφ' ἑτέρου. Τῇ προ-
 σκλήσει δὲ τῆς πρώτης, εἶχον μεταβῆ εἰς Ἐριβάν ὁ Μακαρίτης
 Σταυριδάκης καὶ ὁ Μητροπολίτης Τραπεζούντος —. Ἡ Ἀρμε-

11. Στὴν Ἐκθ. γράφεται σὲ δύο συνεχόμενες σελίδες ὁ αὐτὸς ἀρ. 13.

12. Gambon στὴν Ἐκθ.

Sinope, forme avec l' Arménie une confédération dont le nom est Confédération Ponto-Arménienne.

20—.) *Chacun des deux états Confédérés a son autonomie complète, son Parlement particulier, sa législation¹⁸ particulière, avec les*
510 *Ministères respectifs^{18a} ainsi que son Armée régulière.*

30—.) *D' autre part l'unité des armées¹⁹ est assurée par un commandement et par un Ministère de la Guerre unis en temps de guerre^{19a} qu' en temps de paix.*

40—.) *Il y a en plus l'unité dans la politique extérieure, unité*
515 *monétaire, unité des postes et télégraphes des voies de communications²⁰.*

50—.) *Une haute Commission ad hoc des deux parlements²¹ est chargée de régler les questions communes des deux états²² confédérés.*

60—.) *Les délégations Arménienne et Grecque à Paris font auprès*
520 *de la Conférence de la Paix des démarches communes pour obtenir la réalisation des^{22a} revendications des deux peuples²³.*

Après une longue discussion ma proposition a été acceptée par le Gouvernement Arménien, qui avait promis de m' écrire dans quatre jours afin que je puisse soumettre l' accord à temps à Votre Excellence.

525 *La réponse m' est envoyée seulement le 31/13 Janvier; elle est la suivante^{23a}:*

No—. 173²⁴.

Erivan le 10 Janvier 1920.

Confidentielle.

Monseigneur;

530 *Je suis heureux de confirmer encore une fois que la Communauté des intérêts relie les peuples, hellène en général [15] et les grecs^{24a} du Pont en particulier et Arménien, et promet dans l'avenir à ces deux*

18. *législation* στην Ἐκθ. 18a. *respectatifs* στην Ἐκθ. 19. *de l' Armée* στην Ἐκθ. 19a. *ainsi προστίθεται μετὰ guerre* στην Ἐκθ. 20. *et des télégrammes et voies de communication* στην Ἐκθ. 21. *pays* στην Ἐκθ. 22. *pays* στην Ἐκθ. 22a. *de* στην Ἐκθ. 23. *pays* στην Ἐκθ. 23a. *suivant* στην Ἐκθ. (Suit la première lettre de M. Khatissian): προσθέτουν οἱ Ἀναμνήσεις, 356. 24. Στις Ἀναμνήσεις, 357, τυπωμένο ἐπάνω ἀριστερὰ στο ἐπιστολόχαρτο: République de l'Arménie / *Ministre des Affaires Étrangères* καὶ κάτω ἀριστερὰ με γραφομηχανή: Son Éminence Monseigneur KHRISSANF / *Métropolitte des Grecs orthodoxes à Trébizonde.* 24a. *les deux peuples Hellènes en général et Grecs* στην Ἐκθ.

peuples et à leurs dirigeants à²⁵ *une collaboration étroite pour le bonheur et la prospérité des*^{25α} *deux pays.*

535 *L' entrevue cordiale que Votre Grandeur a eue*²⁶ *pendant son aimable visite au Gouvernement de l' Arménie*^{26α} *dans la Capitale de la République m' a fermement établi dans cette conviction et m' a poussé au sincère désir de travailler ensemble pour toutes les questions intéressant les deux peuples*²⁷.

540 *Mais l'état dans lequel le Gouvernement Arménien est obligé de travailler et la situation indécise de la politique européenne m' oblige d' être très circonspect pour les obligations à assumer*^{27α} *par la République; cependant je suis très heureux de pouvoir dès maintenant confirmer au nom de la République de l' Arménie les points ci-*
545 *dessous*²⁸ *de l' entente projetée par vous et le Gouvernement de l' Arménie.*

*Le Gouvernement de l' Arménie en attendant la décision définitive de la Conférence de la Paix, en ce qui concerne les frontières futures de l' Arménie et du Pont donne*²⁹ *dès maintenant son consentement*
550 *pour les points suivants de votre proposition*^{29α}:

10—.) *Le Pont entre dans la composition de l' Arménie comme unité*³⁰ *fédérative avec la même unité de l' Armée, de monnaie, de poste et télégraphe de voies de communication*³¹ *sur eau et terre, avec une seule politique extérieure et un seul Parlement laissant au Pont*
555 *pour les affaires intérieures la liberté de les administrer par son organe.*

25. *dirigeants* à : *dirigents* στήν Ἑκθ.

25α. *de Ἀναμνήσεις*, 357

26. *eu* στήν Ἑκθ.

26α. *de l' Arménie* : *Arménien* στήν Ἑκθ.

27. *intéressantes des deux pays* στήν Ἑκθ.

27α. *s'assurer* στήν Ἑκθ.

28. *République Arménienne les points ci-dessus* στήν Ἑκθ.

29. *donne παραλείπεται* στήν Ἑκθ.

29α. *propositions* στήν Ἑκθ.

30. *entre la compositon de la République Arménienne comme une unité* στήν Ἑκθ.

31. *de postes et de télégraphes, des voies de communications* στήν Ἑκθ.

20—.) *Les délégations Arméniennes et Grecques travaillent³² en commun par devant la Conférence de la Paix pour obtenir la réalisation des revendications des deux peuples^{32α}.*

560 *La délégation Arménienne à Paris est avisée déjà par le Gouvernement de l' Arménie de ce qui précède.*

En vous exprimant encore une fois l' assurance de la continuation de notre collaboration pour le bonheur de deux peuples, je prie, Monseigneur, d' agréer mes³³ salutations les plus respectueuses.

565 (Signé)^{33α} A. KHATISSIAN³⁴ Le Ministre-Président
Ministre des Affaires Étrangères^{34α}
P. ZACOULIAN Le³⁵ Directeur des Affaires Politiques
A. TCHERPASSIAN^{35α} Le Secrétaire

570 *Quelques heures³⁶ après l'arrivée de la lettre précédente j' ai eu la visite de M. HATISSOFF^{36α}, Premier Ministre de l' Arménie, et de M. Dermenassian^{36β}, député et Chef de la Commission Militaire qui sont arrivés à Tiflis le même jour de l'arrivée de la lettre.*

575 *Nous avons eu une longue discussion sur la lettre qui est assez éloignée de ma proposition; Monsieur le Colonel Kathéniottis y assistait et participait à la discussion. Ils ont promis de m'envoyer une lettre supplémentaire qui serait plus près de ma proposition, ils m' ont envoyé la lettre suivante, qui n' est plus près de ma proposition que leur première lettre.³⁷*

No 279³⁸.

Tiflis, le 16 Janvier 1920.

580 *Monseigneur,*

Faisant suite à ma note de 10 Janvier sous le^{38α} No 173 j' ai l' honneur de porter à votre connaissance que vu que la note transmise

32. *travaillant* στην Έκθ. 32α. *pays* στην Έκθ. 33. *nos* στην Έκθ.
33α. *παραλείπεται* στις Άναμνήσεις, 359, γιατί παρατίθεται φωτοτυπία τού πρωτοτύπου με τις ύπογραφές. 34. *Kathissian* στην Έκθ. 34α. στην Έκθ. γράφεται μόνο *Ministre Président*. 35. *Le* παραλείπεται στην Έκθ. 35α. *Tcharpassian* στην Έκθ. 36. *jours* στην Έκθ. 36α. *Khatissouf* στην Έκθ. 36β. *Bermenassian* στην Έκθ. 37. (*Suit la seconde lettre de M. Khatissian*): προσιθεται στις Άναμνήσεις, 360. 38. στο άνω άριστερό τής σελ. 361 τών Άναμνήσεων, με γραφομηχανή: *Ministre-Président de la République Arménienne*. 38α. *de 10 janvier sous No* στην Έκθ.

à Votre Eminence fut examinée et adoptée par le³⁹ Gouvernement et
 [16] les milieux parlementaires, je n' ai pas le droit d' y introduire
 585 des^{39α} nouvelles rectifications ou quelques compléments sans l' autorisation de ces mêmes organes.

Ainsi que vu qu'au moment actuel les questions faisant sujet de la
 note sont l'objet des délibérations⁴⁰ des Délégations de l' Arménie et
 du Pont et pour ne pas tomber en contradiction avec les dites
 590 délégations, je considère indispensable de faire en complément de la
 note antérieure⁴¹ les déclarations suivantes:

Le Pont formant une unité Fédérative de l' Arménie jouit de l' autonomie complète dans ses⁴² affaires intérieures, possède son Parle-
 ment local et ayant une Armée unifiée avec celle de la République
 595 Arménienne avec un unique Commandement en Chef et ayant Mini-
 stère de la Guerre, système monétaire, politique extérieure, postes et
 télégraphes, voies⁴³ de communication par terre et par⁴⁴ mer le tout
 commun avec la République Arménienne, ainsi que les mêmes
 finances de l'état, hormis les finances locales, n' a qu' un Parlement
 600 pour la résolution des questions communes à l' Arménie et au Pont.

Je suis avec le plus sincère⁴⁵ respect, Monseigneur, votre très
 dévoué serviteur,

(Signé) ΑΙ.⁴⁶ KHATISSIAN^{46α}

Le Gouvernement Arménien prétend que la solution finale⁴⁷ du
 605 Problème Ponto-Arménien dépend de la délégation Arménienne à
 Paris, ce serait à elle de se conformer aux conditions de ma propo-
 sition⁴⁸:

Je suis persuadé, Excellence, que votre génie politique réussira à
 convaincre la Délégation Arménienne à Paris de les accepter complè-
 610 tement.

Devant partir ce soir pour Trébizonde, je fais encore une fois appel

39. les στην Έκθ. 39α. de στις 'Αναμνήσεις, 361. 40. objet de la
 délibération στην Έκθ. 41. antérieure παραλείπεται στην Έκθ. 42. ces
 στην Έκθ. 43. postes, télégraphes et voies στην Έκθ. 44. par παραλείπεται
 στην Έκθ. 45. dévoué στην Έκθ. 46. ΑΙ. παραλείπεται στην Έκθ. 46α.
 HATHISSIAN στην Έκθ. 47. définitive στην Έκθ. 48. propositions στην
 Έκθ.

aux efforts surhumains, que vous déployez pour la rédemption de la race et vous prie au nom de tous les Pontiens d' intervenir d' une façon efficace auprès la Conférence pour la libération⁴⁹ complète du Pont.

615 *Avec le Colonel Kathéniottis j'ai eu des longs entretiens; il vous en câblera le résultat.*

Permettez-moi, Excellence, de relever surtout le point d' un débarquement de nos troupes à Trébizonde, action qui est sollicitée de tous les deux côtés.

620

(Signé) Chryssanthos

ARCHEVEQUE DE TREBIZONDE

Ἵσον ἀφορᾶ τὴν διεξαχθεῖσαν προφορικὴν συζήτησιν, αὕτη, πρὸς μεγάλην μου ἐκπληξιν, περιεστράφη μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὸ διατί νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἀρμένιοι μόνον τὸ «ὅτι ὁ Πόντος εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἀρμενίαν Ὁμόσπονδος Χώρα, καὶ ὄχι ἡ Ἀρμενία καὶ ὁ Πόντος συναποτελοῦσι Συνομοσπονδίαν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ποντο-Ἀρμενία», ὡς τοῖς ἐξητήθη καὶ ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνωτέρω τηλεγραφήματος τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος —. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ ἄλλων λεπτομερειῶν τε- [17]

625

630 λωνειακῶν, ταχυδρομικῶν κ.λπ.

Ἵμα ὡς εἶδον τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τῶν διαπραγματεύσεων, ἐδήλωσα ὅτι δὲν θὰ ἀναμιχθῶ ἢ μόνον εἰς τὸ ὅ,τι σχετίζεται μετὰ τὰ στρατιωτικὰ ζητήματα —. Τῷ ὄντι ἀνέπτυξα ὅτι, ὅσον μὲν ἀφορᾶ τὸ μέλλον, δὲν εἶναι δυνατόν αἱ Στρατιωτικαὶ Μονάδες νὰ εἶναι μικταί, ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς γλώσσης, κανονισμῶν, ἐπιδόσεως εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν κ.λπ., ὅσον ἀφορᾶ δὲ τὸ παρόν, ὅτι ἡ ὑπάρχουσα μικρὰ στρατιωτικὴ δύναμις τοῦ Πόντου καὶ ἡ ἐνδεχομένη ἐνίσχυσις αὐτῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ νοηθῇ ὅτι θὰ διετίθετο ἄλλως παρὰ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἀμέσως μὲν τοῦ Πόντου, βοηθητικῶς δὲ καὶ ἐμμέσως τῆς Ἀρμενίας. Οἱ Ἀρμένιοι ἀντιπρόσωποι ἐδέχθησαν ἀμφοτέρως ταύτας τὰς ἀπόψεις —. Μετὰ τὴν λῆξιν τῶν διαπραγματεύσεων, ὑπέβαλα εἰς τὸν Κύριον Πρόεδρον τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα —.

635

640

49. d' un façon auprès de la Conférence pour la delibération στήν Ἐκθ.

20—.)

705

Tiflis le 13 Janvier 1920

à S.E. El. Vénizélos

Ministre Président du Gouvernement Hellénique

Paris —.

" " " " " " " " "

Excellence,

710

Vu que les intérêts de l'Arménie et ceux de la population Grecque du Pont soient communs ainsi que vu les menaces aux peuples Grec et Arménien, de la part des Musulmans et de la Turquie, le Gouvernement de la République Arménienne vous prie de bien vouloir agréer sa reconnaissance la plus chaleureuse pour les sympathies constantes que vous voulez bien prêter aux intérêts des Arméniens a l'honneur de solliciter Votre puissant concours en fait de la restitution et de la reconnaissance de l'Indépendance de l'Arménie, et en fait de l'envoi en Arménie des forces Alliées [19] les troupes Grecques y comprises, ainsi que soit ce contre-paiement 10,000 fusils système Lebel pour le renforcement de l'Armée Arménienne et des cartouches trois lignes pour les fusils Russes système Mossyn.

715

720

Le Gouvernement de la République de l'Arménie croit fermement à Votre Puissant⁶² concours pour les biens des Arméniens et des Grecs.

(Signé) Khatissian

725

Ministre de l'Arménie

Colonel Kathéniottis.

730

Κατὰ τὴν ἐν Τιφλίδι παραμονὴν μου, εὐρισκόμενος ἐγγύτερον τῶν πραγμάτων, ἔλαβον εὐκαιρίαν νὰ μορφώσω γνώμην γενικωτέραν περὶ τούτου —. Μέχρι τοῦδε εἶχον μόνον ὑπ' ὄψει μου Πόντον ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἀρμενίαν ἀφ' ἑτέρου, ἐκεῖ ὁμως ἐξηκριβώσα τὸ πῶς εἶναι τοποθετημένοι οἱ δύο οὗτοι παράγοντες εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον των —.

735

Δὲν ἔλειπον δὲ καὶ πηγαί, εἰς τὸ νὰ μορφώσῃ τις γνώμην ἀρκετὰ ταχέως ἐπαληθευομένην ἐκάστοτε ὑπὸ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως —. Ὑπῆρχον τῶ ὄντι ἐν Τιφλίδι ξέναι Στρατιωτικαὶ Ἀποστολαὶ ὄλων τῶν Μεγάλων Συμμάχων Κρατῶν, εὐρισκόμεναι ἐκεῖ ἀπὸ ἔτους καὶ πλέον, αἵτινες εἶχον συγκεντρώσει πάσας

62. Puissance στήν Ἑκθ.

τὰς σχετικὰς πληροφορίας, ταξινομήσει αὐτάς, καὶ εἶχον παρα-
 740 κολουθήσει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν ζῶσαν ἱστορίαν τῶν δύο τελευ-
 ταιῶν ἐτῶν —.

Εἰς τὴν πανσπερμίαν λοιπὸν τῶν φυλῶν, ἡ ὁποία κατοικεῖ
 τὸν Καύκασον, ὅλοι εἶναι ἐχθροὶ τῆς Ἀρμενίας —.

Ἡ διασπορά τῶν φυλῶν τούτων, τῆδε κάκεισε, ἐγέννησε διεκ-
 745 δικήσεις Σωβινιστικὰς εἰς τὰ δημιουργηθέντα νέα Κρατίδια, εὐ-
 θὺς ὡς ἐξέλιπεν ὁ σκεπάζων τὰ πάντα Ρωσσικὸς ὄγκος, τοῦ ἐνός
 γείτονος ζητοῦντος διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς τάδε ὁμοφύλου κοι-
 νότητος νὰ παραστήσῃ ὀλόκληρον ἐπαρχίαν ἀλλόφυλον —.

Οἱ Ἀρμένιοι, διεσπαρμένοι εἰς ὅλον τὸν Καύκασον, ἐκμιζῶ-
 750 νται σχε[20]δὸν ἐν μειονότητι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ Ἀνεξαρτήτῳ Δη-
 μοκρατίᾳ τοῦ Ἐριβάν, ὅπου ἐν τούτοις ἔχουσι συγκεντρωθῆ ὅλοι
 οἱ ἐπιζήσαντες πρόσφυγες τῆς Τουρκικῆς Ἀρμενίας.

Ἡ Ἀνεξάρτητος αὕτη Δημοκρατία περιβάλλεται ἀπὸ τὴν Περ-
 755 σίαν, ἀλλόθρησκον καὶ ἐμπορικῶς ἀντίζηλον, ἀπὸ Ἀζερμπαϊ-
 τζιάν, ἀλλόθρησκον (Τουρκοτάταροι), οὐδέποτε εἰρηνεύσαν ἀλλ'
 εὐρισκόμενον διαρκῶς εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν μετὰ τῆς Ἀρμε-
 νίας, ἀπὸ τὴν Γεωργίαν, ὁμόθρησκον μὲν, ἀλλὰ μισοῦσαν πλείω
 ἢ οἱ δύο πρῶτοι τὴν Ἀρμενίαν —. Τῷ ὄντι οἱ Γεωργιανοὶ δὲν δύ-
 νανται νὰ ἡσυχάσωσι βλέποντες αὐτὴν ταύτην τὴν πρωτεύουσαν
 760 ἀποτελουμένην κατὰ τὰ 2/3 ἀπὸ ἰδιοκτησίας Ἀρμενικὰς καὶ πα-
 ρέχουσαν⁶³ χροιάν τελείας Ἀρμενικῆς ἐμπορουπόλεως —.

Οἱ Ἀρμένιοι νοσταλγοῦσι ἀληθινὰ τὸ Ρωσσικὸν καθεστῶς,
 εἴτε Τουρκικὸν εἴτε Σοβιετικόν, διότι ἐπ' αὐτῶν ἦσαν ἐλεύθεροι
 765 νὰ κινῶνται διὰ τὸ ἐμπόριόν των καί, ἀπολαμβάνοντες τῆς κρα-
 τικῆς ἰσότητος καὶ ἀσφαλείας, ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ ἐκμεταλλεύ-
 ωνται τοὺς ὑποδεεστέρους των γείτονας —. Ἀλλὰ καὶ εἰδικῆς
 εὐνοίας ἐτύγχανον πράγματι ἐκ μέρους τῆς Ρωσσικῆς Κυβερνή-
 σεως —. Εὐνόητον δὲ τοῦτο, διότι ἡ φυλὴ αὕτη ἐχρησίμευσε εἰς
 τὴν Ρωσσίαν ὡς γέφυρα ἐπεκτάσεως τῆς ἐπιρροῆς της καὶ τῶν
 770 διεκδικησέων της ἐπὶ τῆς δεινοπαθοῦσης γείτονος Τουρκικῆς
 Ἀρμενίας —.

Ἡ ἄνω περιγραφομένη εἰκὼν μοι ἦτο τόσοσιν νέα ὥστε ἐθεῶρη-
 σα καθῆκον μου νὰ ὑποβάλω ταύτην εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἀπὸ

63. παρέχουσιν στὴν Ἐκθ.

τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀφίξεώς μου εἰς Τιφλίδα ἀπέστειλα τὸ
775 κάτωθι τηλεγράφημα —.

Ἀριθ. Πρωτ. 54 —. Τιφλίς τῆ 1/14 Ἰανουαρίου 1920 —.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ —.

Παρισίους —.
" " " " " " " " " " " " " " " " " "

- 780 "Ἐνταῦθα κατάστασις παρουσιάζεται οὕτω: Ἐπανειλημμένοι
" ἦται Ντενικίν καὶ ὠργανωμένος ἐπιτόπιος Μπολσεβικισμὸς
" Καυκάσου ἀνοίγει πύλας τελευταίου εἰς κάθοδον Μπολσεβικι-
" [21]κῶν Στρατευμάτων —. Ἀντιπρόσωποι Δυνάμεων, καὶ ἰδίᾳ
" Ἀγγλίας, προσπαθοῦσιν ἐνισχύσωσιν Κυβερνήσεις τριῶν νεαρῶν
" Κρατιδίων Καυκάσου, πρὸς ἀντιμέτωπισιν ἄνω κινδύνου —.
- 785 " Στρατιωτικαὶ Δυνάμεις ἄνω Κρατῶν ἀνάξιαι λόγου, ἀπ' ἐναντίας
" ἐπιτόπιος ἀντίδρασις ἰσχυρὰ —. Συμμαχικαὶ Δυνάμεις δύο χι-
" λιάδες —. Ἄγγλοι Βατούμ —. Φρονῶ ὅτι ἐπερχόμενος κίνδυνος
" ἴσως ἀναγκάσῃ ἐνδιαφερομένας Δυνάμεις ἀναθεωρήσωσιν ἄρη-
" σιν παραδοχῆς Ποντικοῦ Στρατοῦ —. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ὡς
- 790 " ἤδη ἐδήλωσα Ἀρμενίους, μικρὸν τοιοῦτον ἑλληνικὸν ἀπόσπασμα
" θὰ ἠδύνατο ἀποβιβαζόμενον περὶ Τραπεζοῦντα ἢ ἀλλαχοῦ εἰς
" ἀκτὴν καὶ ἐξασφαλίζον γωνίαν ἐλευθέρην περισυλλογῆς Ἑλλή-
" νων Ν. Ρωσσίας, καθ' ὧν ἤθελον ἐκμανῆ Μπολσεβίκοι ἅμα συμ-
" μετοχῇ Ποντίων, ὡς συνέβη δι' Οὐκρανίαν —. Τὸ ἀπόσπασμα
- 795 " τοῦτο, ἐνισχυόμενον ἐν τῷ μεταξύ, θὰ ἠδύνατο ἀναχωρήσῃ εἰς
" ἐσωτερικὸν περὶ Ἐρζιγγιάν πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν νότων Ἀρμε-
" νικοῦ Στρατοῦ ὑπὸ Τούρκων, Μουσταφᾶ-Κεμάλ, ἢ ἐνδεχόμενον
" καὶ Τουρκικοῦ Στρατοῦ —. Οὕτω Ἀρμενικὸς Στρατός, τελείως
" ἀνοργάνωτος ἄλλως τε εἰσέτι καὶ ἀριθμῶν δέκα χιλιάδας περίπου
- 800 " ἀνδρῶν, ἐλευθέρως θὰ συνειργάζετο μετὰ λοιπῶν Καυκασίων
" πρὸς ἀπόκρουσιν καθόδου Μπολσεβίκων —. Ἀνωτέρω λύσις,
" ἐνθουσιάζουσα Ἀρμενίους, ἀποτελεῖ συγχρόνως ἀρίστην προσω-
" ρινὴν λύσιν ζητήματος Πόντου, ἥτις θὰ προσηρμοζέτο εἰς ἐξέλι-
" ξιν γεγονότων —."
- 805 Συνταγματάρχης Καθενιώτης —.

Τῷ ὄντι, εἰς τὸ πανδαιμόνιον αὐτὸ τῶν συμφερόντων καὶ τῶν
ἐπιρροῶν, ὁ πλειότερον κινούμενος πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν το-
πικῶν ἀντιζηλιῶν καὶ σύμπηξιν ἐνὸς βιωσίμου συνδυασμοῦ ἦτο

ὁ Ἄγγλος Ἀρμοστής κ. Wardrop — Ὁ διπλωμάτης οὗτος εἶναι
 810 μία ἀύθεντία διὰ τὴν Ἀγγλίαν εἰς τὰ Ρωσικὰ ζητήματα, ἐπὶ τρια-
 κονταετίαν ὑπηρετῶν ἐν Ρωσσίᾳ — Ὁ Ἄγγλος Ἀρμοστής μέ πε-
 ριέβαλε διὰ τοσούτων περιποιήσεων κατὰ τὰς ἐορτάς, ἃς ἔδωκεν
 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Γεωργιανῆς Δημοκρατίας,
 815 ὥστε ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος ἐπανελημμένως μοι ἐσύ-
 στησε νὰ τηλεγραφήσω ταῦτα εἰς τὴν Κυβέρνησιν — Δυστυχῶς,
 ὅταν ἤλθομεν εἰς τὴν οὐσιαστικὴν ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως,
 ἀπεκαλύφθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ φανατικοῦ σλανοφίλου, εὐμενέ-
 στατα διακειμένου πρὸς τοὺς Βουλγάρους, καὶ ὅτι ἴσως νὰ ἦτο ἡ
 πηγὴ τῆς ἀρνήσεως τῆς Ἀγγλίας εἰς τὸ νὰ παραδεχθῆ τὴν μετα-
 820 φορὰν τῶν Ταγματῶν τοῦ Πόντου εἰς Βατούμ — Μοὶ εἶπε πράγ-
 ματι ἀπεριφράστως ὅτι δὲν συμμερίζεται τὰς προβλέψεις μου διὰ
 τὴν κατάστασιν, ὅτι τὸ καθεστῶς τοῦ Καυκάσου εἶναι ἀρκετὰ
 ἰσχυρόν, ὥστε νὰ ἐμποδίσῃ πρόοδον τοῦ [22]⁶⁴ Μπολσεβικισμοῦ
 καὶ ὅτι δὲν βλέπει τὴν ἀνάγκην συνδρομῆς τοῦ Ποντικοῦ Στρα-
 825 τοῦ, ἀπ' ἐναντίας ὁ Ντενικὶν θὰ ἐνισχυθῆ τάχιστα ὑπὸ Βουλ-
 γαρικοῦ τοιοῦτου —!. ....

Ἐξέθεσα ἀνωτέρω ὅτι, ἅμα ἀφίχθην εἰς Τιφλίδα, ἠναγκάσθην
 νὰ δηλώσω εἰς τὸν Μητροπολίτην Τραπεζοῦντος ὅτι διαφωνῶ
 830 μεταξὺ του εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν πολυμήνων
 ἐνεργειῶν μας καὶ ὅτι μακρὰν τοῦ νὰ εὐρίσκω τὴν κατάστασιν
 εὐχάριστον, ἀπ' ἐναντίας ἔδει νὰ θεωρῶμεν τὴν ἐπιδιωχθεῖσαν
 ἀνεξαρτησίαν τοῦ Πόντου, ὑπὸ ἧ ἄνευ ἐντολῆς Μεγάλῃς τινος
 Δυνάμεως, ὡς τελείως ἀπολεσθεῖσαν —. Εὐρέθην δὲ εἰς δυσχερῆ
 835 θέσιν, διότι ἡ ἀντίληψις τοῦ Σεβαστοῦ Ἱεράρχου ἦτο ριζικῶς διά-
 φορος· ἐκ τῆς δυσαρέστου ταύτης θέσεως μὲ ἐξήγαγε τὸ κάτωθι
 τηλεγράφημα, ὅπερ μοὶ ἀνεκοινῶθη καὶ εἰς Τιφλίδα —.

Κωνσταντινούπολις 3/16/120.

Π Ρ Ο Σ

ΤΗΝ ΕΝ ΤΙΦΛΙΔΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΑΠΟΣΤΟΛΗΝ —.

840 “Ἀνακοινῶ ὑμῖν κατωτέρω τηλεγράφημα Προέδρου Ὑπουρ-
 ” γικοῦ Συμβουλίου —. Παρακαλῶ νὰ ἀνακοινῶσθε εἰς Ἐπι-
 ” τροπὴν Ποντίων ὅτι, ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα, οὐδεμία

64. Στὴν Ἐκθ. γράφεται τοῦ καὶ πάλι στὴν ἀρχὴ τῆς σ. 22.

Ἐπιφύλαξις ἀγγελίας εἰς τὸν Κύριον Πρόεδρον φιλοφρονη-
 ἠμάτων Ἀγγλοῦ Ἀρμοστοῦ δεδικαιολογημένη —. Εἰς χθεσινὴν ὑ-
 ποδοχὴν ὠμιλήσαμεν ἐκτεταμένως —. Φοβοῦμαι ὅτι εἶναι δημι-
 ουργὸς ἀρχικῆς ἀρνήσεως Ἀγγλίας —. [23] Στηριζόμενος εἰς
 845 ἄναγνωρισθέντα Κρατίδια ὑποθέτει εὐχερῆ συγκράτησιν Μπολ-
 σεβίκων, ἣν ὑπερηφάνως προεξοφλοῦσι περιβάλλοντες αὐτόν Γε-
 ωργιανοὶ — κύκλοι —. Εὐχόμεαι γεγονότα μὴ διαφεύσωσι τοῦτο
 —. Δι' ἡμᾶς ὁμως καταφαίνεται ἅπαξ ἔτι ὅτι μόνη ὁδὸς παραμέ-
 νει ἡ μετ' Ἀρμενίας συνεννόησις, ὅπερ γνωρίσατε αὐτόθι Ποντί-
 865 οὺς καὶ ἀντιπρόσωπον μεταβαίνοντα Παρισίους, ὥστε, ἐὰν ἐξα-
 κολουθήσῃ ἰδία ἀτέρμων συζήτησις, νὰ ἀφεθῇ ὁ διακανονισμὸς
 σχέσεων Ὅμοσπόνδων Κρατῶν μετὰ τὴν ἀπὸ γεγονότων συγ-
 κρότησίν των —.”

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ —.

850 Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἔσπευσα νὰ κοινοποιήσω εἰς τὸν ἀνα-
 χωρήσαντα ἤδη εἰς Βατούμ Μητροπολίτην, ὁμοῦ μὲ τὸ ἀκόλου-
 θον ἰδικόν μου —.

Ἄρθ. 56 —. Τιφλίς τῆ 4/17 Ἰανουαρίου 1920
 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ —.

855

Βατούμ —.
 " " " " " " " " "

Ἐπιφύλαξις ἀγγελίας εἰς τὸν Κύριον Πρόεδρον φιλοφρονη-
 ἠμάτων Ἀγγλοῦ Ἀρμοστοῦ δεδικαιολογημένη —. Εἰς χθεσινὴν ὑ-
 υποδοχὴν ὠμιλήσαμεν ἐκτεταμένως —. Φοβοῦμαι ὅτι εἶναι δημι-
 ουργὸς ἀρχικῆς ἀρνήσεως Ἀγγλίας —. [23] Στηριζόμενος εἰς
 860 ἄναγνωρισθέντα Κρατίδια ὑποθέτει εὐχερῆ συγκράτησιν Μπολ-
 σεβίκων, ἣν ὑπερηφάνως προεξοφλοῦσι περιβάλλοντες αὐτόν Γε-
 ωργιανοὶ — κύκλοι —. Εὐχόμεαι γεγονότα μὴ διαφεύσωσι τοῦτο
 —. Δι' ἡμᾶς ὁμως καταφαίνεται ἅπαξ ἔτι ὅτι μόνη ὁδὸς παραμέ-
 νει ἡ μετ' Ἀρμενίας συνεννόησις, ὅπερ γνωρίσατε αὐτόθι Ποντί-
 865 οὺς καὶ ἀντιπρόσωπον μεταβαίνοντα Παρισίους, ὥστε, ἐὰν ἐξα-
 κολουθήσῃ ἰδία ἀτέρμων συζήτησις, νὰ ἀφεθῇ ὁ διακανονισμὸς
 σχέσεων Ὅμοσπόνδων Κρατῶν μετὰ τὴν ἀπὸ γεγονότων συγ-
 κρότησίν των —.”

Συνταγματάρχης Καθενιώτης —.

870 Εἰς ἀπάντησιν τῆς θλιβερᾶς ταύτης ἀγγελίας, μοὶ ἀπεστάλη-
 σαν ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος εἰς Βατούμ τὰ κάτω-
 θι τηλεγραφήματα, ἵνα διαβιβάσω ταῦτα εἰς τὸν Κύριον Πρόε-
 δρον τῆς Κυβερνήσεως —.

1ον —.) Ἐν Βατούμ τῆ 8η Ἰανουαρίου 1920—.

875 Ἐξοχώτατον Πρόεδρον κ. Ἐλ. Βενιζέλον —.

Παρισίους —.
 " " " " " " " " "

„ νὰ βοηθήσῃ ἡμετέραν περὶ Πόντου ἐνέργειαν ἀναχώρησις ἀμεσος
 „ διὰ Παρισίους ἰδιαιτέρας Ἐπιτροπῆς ἐχούσης ἐπὶ κεφαλῆς Μη-
 „ τροπολίτην Τραπεζοῦντος, παρακαλοῦμεν ὅπως εὐαρεστηθῇ νὰ
 „ τηλεγραφήσῃ τὴν περὶ τούτου ἐντολήν της—.”

- 915 Πρόεδρος Ἐθνοσυνελεύσεως—. Πρόεδρος Ἐθνικοῦ
 Ν. ΛΕΟΝΤΙΔΗΣ Συμβουλίου Πόντου —.
 Β. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ —.

Σύμβουλοι —.

Θ.^{64α} ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, Κ. ΖΑΡΟΚΙΛΛΙ —.

- 920 Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ λίαν κατηγορηματικοῦ τηλεγραφήματος
 τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως μόνον ὡς πιθανή δυσμενῆς
 λύσις καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῶν ἄνω τηλεγραφημάτων δια-
 τυτουμένη εὐχὴ ἀναλήψεως ἐντολῆς ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος μοι
 ἔδωκεν ἐκ νέου τὸ μέτρον κρίσεως τοῦ Πόσον καὶ πάλιν ἐτέθησαν
 925 σφαλερῶς τὰ πράγματα εἰς Βατοῦμι ἀπέναντι τῶν λαμπρῶν, ἐπα-
 ναλαμβάνω, πατριωτῶν τοῦ Πόντου, ἀφοῦ ὡς εὐκολωτέρα λύσις
 τῆς ἀναλήψεως ἐντολῆς ὑπὸ Ξένης Δυνάμεως παρεστάθη ὅτι ἦτο
 ἡ ἀνάληψις ἐντολῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος —.

” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ”

Περίοδος Γ΄. —

- 930 ΕΠΙΔΙΩΞΙΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕΤΑ ΑΡΜΕΝΙΑΣ —.

” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ” ”

- Αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαι εἰδήσεις ἀπέβεσαν καὶ τὴν τελευταί-
 [25]αν ἐλπίδα περὶ συμπήξεως ἐνὸς ἐλευθέρου Πόντου, καθ' ὃν
 χρόνον ἢ ἐκ τοῦ ἐγγύς ἐξέτασις τῆς καταστάσεως μου ἐγέννα τὸ
 ἐπιτακτικὸν συναίσθημα ὅτι κάτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ καὶ διὰ τοὺς
 935 διωκωμένους Ποντίους —. Ὅλαι αἱ παραλιακαὶ πόλεις τοῦ
 Εὐξείνου ἦσαν πλήρεις ἀπὸ πρόσφυγας Ἑλληνας τοῦ Πόντου, ἐξ
 ὧν ὑπὲρ τὰς 60,000 οἱ τελευταίως μεταναστεύσαντες ἐκ Πόντου,
 καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῆς περιοχῆς Τραπεζοῦντος —. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τύ-
 χην, ἦτις ἀνέμενε τοὺς τελευταίους τούτους, δὲν εἶχον ἢ νὰ ἀπο-
 940 βλέψω πρὸς τοὺς μεταναστεύσαντας πρὸ 30 ἢ καὶ περισσότερον
 ἐτῶν —. Οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν νέων δὲν ὠμίλουν ἢ ρωσικὰ,
 καίτοι διετήρουν ἀκμαίαν τὴν ἑλληνικὴν συνείδησιν προσφερό-

64α. Στὴν Ἐκθ. ἐσφαλμένα Κ.

μενοι διαρκῶς νὰ καταταχθῶσι ὡς ἐθελονταί, παρ' ὄλας τὰς διαβεβαιώσεις μου ὅτι δὲν ἦλθον νὰ συγκροτήσω Στράτευμα —.

- 945 Ἀποκλειομένης πάσης ἄλλης λύσεως, καὶ δεδομένου ὄντος ὅτι αὐτοὶ οὗτοι οἱ Πόντιοι ἔφευγον τὸ ἐν Πόντῳ καθεστῶς, τὸ ζήτημα κατέληγεν μοιραίως εἰς τὴν μετὰ τῆς Ἀρμενίας συνεννόησιν. Ἴσως ἐκ τοῦ μακρόθεν νὰ ἐδίσταζα, διότι καὶ εἰς ἐμὲ εἶχε μεταδοθῆ ὁ φόβος τῆς ἀπορροφήσεως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς στιγμῆς, ἀφ' ἧς εἶδον εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκοντο οἱ τελευταῖοι οὗτοι καὶ μετὰ τὴν παραδοχὴν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τοῦ Ὅμοσπονδιακοῦ Καθεστῶτος, ἐσχημάτισα τὴν πεποιθήσιν ὅτι οὐ μόνον ὑποτελεῖς δὲν θὰ ἦσαν οἱ Πόντιοι ἀλλὰ προστάται τῆς Ἀρμενίας —.

- 955 Ἀλλὰ δὲν ἦτο μόνον ἡ ἀθλία κατάστασις τῶν Ἀρμενίων, ἡ ὁποία μοὶ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν διαμονὴν μου ἐν Καυκάσῳ —. Ἐπίσης ἐνδιαφέρουσα ἦτο ἡ ἀδυναμία τῶν Συμμάχων —. Ἡ πλέον ἐνδιαφερομένη Δύναμις, ἡ Ἀγγλία, δὲν διέθετεν ἢ τὰς προσωπικὰς ἐνεργείας τοῦ Wardrop —.

- 960 Ἦτο λυπηρὰ ἡ θέσις τοῦ Ἀγγλοῦ Ἀρμοστοῦ, περιβάλλοντος [26] δι' ἐξαιρετικῶν θωπειῶν τὴν Γεωργίαν, διότι διέθετε τρεῖς ἡμιγεγυμνασμένας Ταξιαρχίας, ἀσκούμενα τμήματα τῶν ὁποίων εἶδα καὶ παρελαύνοντα —. Ἐν ἀντιθέσει ὁμως πρὸς τὴν ἀσήμαντον αὐτὴν δύναμιν, ἡ Γεωργία, καὶ ἰδίᾳ τὸ Ἀζερμπαϊτζιάν, ἔγμεν ἀπὸ
- 965 μπολοσεβικικὰ στοιχεῖα, ὀργανούμενα ὑπὸ πλήθους Τούρκων Ἀξιωματικῶν καὶ τὰ ὁποία ἦσαν εἰς διαρκῆ συνεννόησιν μετὰ τὴν Σοβιετικὴν Ρωσσίαν—. Καὶ ὁμως ἐπὶ τῶν δύο τούτων Κρατιδίων ἐστηρίζοντο αἱ ἐλπίδες τοῦ κ. Wardrop διὰ τὴν ἀπόφραξιν τῆς καθόδου τοῦ Μπολοσεβικισμοῦ, ἐν ἧ περιπτώσει ἀπετύγχανεν ὁ Ντενικίν —.
- 970 Εὐρίσκετο δὲ τότε ὁ Ντενικίν εἰς τὴν περίοδον τῆς ὑποχωρήσεώς του ἀπὸ τὰ πρόθυρα τῆς Μόσχας εἰς τὴν Μεσημβρινὴν Ρωσσίαν, εἶχε δὲ ἀναγγελθῆ μάλιστα καὶ ἡ πτώσις τοῦ Ροστώφ —.

- Δεδομένου λοιπὸν ὅτι δὲν ἀπέμενε τίποτε ἄλλο, ἐθεώρησα ὅτι ἡδυνάμην, βασιζόμενος ἐπὶ τῆς ἀδυναμίας αὐτῆς τῶν Συμμάχων,
- 975 νὰ προσπαθῆσω νὰ ἐφελκύσω τὴν εὐνοϊκὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου, ἐὰν τοῦτο παρουσιάζετο ὡς πηγὴ, ἡ ὁποία θὰ ἡδύνατο νὰ τὰς ἐνισχύσῃ ἐν τινι μέτρῳ —. Διὰ νὰ μὴ φανῇ δὲ ἐξαιρετικῶς τολμηρὰ ἡ σκέψις, σπεύδω νὰ προσθέσω ὅτι τὰ νῦν ἐξελισσόμενα γεγονότα τοῦ Καυκάσου τὴν δικαιολογῶσιν
- 980 ἀρκούντως.

” νημα ἐν Πόντῳ —. Τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσῃ σας ἐπετρόπη στρατολογία
 ” ἐν Ἑλλάδι Ποντίων καὶ κατηρτίσθησαν δύο Τάγματα καὶ μία Πυ-
 ” ροβολαρχία. Ἐρωτῶντες τὴν Κυβέρνησιν θὰ μάθητε τὰς διαδο-
 1020 ” χικὰς ἀρνήσεις τῶν Δυνάμεων καὶ τὴν ἀπαγόρευσιν ἀποβιβάσεως,
 ” ἔστω καὶ εἰς Βατούμ, Ποντικοῦ Στρατοῦ, εἰς αἰτησίην μου, ἐκθύμως
 ” ὑποστηρικθῆσαν καὶ εἰσηγηθῆσαν ὑπὸ Κυβερνήσεως —.

” Τὸν αὐτόθι ἑδαφικὸν διακανονισμὸν μετ’ Ἀρμενίων ἐπηκο-
 ” λούθησαν ἐνταῦθα διαπραγματεύσεις μετ’ ἀντιπροσώπων Ἀρμε-
 1025 ” νίας —. Οὐδεὶς δύνатаι ἀρνηθῆ προέχουσαν θέσιν τελευταίας, ἢ
 ” ὁποῖα ἔχει ἤδη ἐλεύθερον ἔδαφος, ἐνῶ ἡμέτεροι πληθυσμοί, ἐκπα-
 ” τριζόμενοι διαρκῶς, διασπείρονται εἰς Καύκασον καὶ ἐκρωσίζο-
 ” νται βαθμηδόν, μὴ δυνάμενοι περισυλλεγῶσιν ὅλοι Ἑλλάδα —.

” Κοινὴ ἀντίληψις πείθει ὅτι δημιουργία Ποντικῆς γωνίας
 1030 ” ἐλευθέρας καὶ αὐτοδιοικουμένης, ἣν Ἀρμένιοι ἀναγνωρίζουσι
 ” [28] καὶ ἥτις θὰ ἔχη πλήρη τὴν προστασίαν τοῦ ἐλευθέρου Κρά-
 ” τος, ἀποτελεῖ ἓνα εὐκταῖον σταθμὸν παντοειδοῦς ἀνασυγκροτή-
 ” σεως τοῦ ἐν Πόντῳ διεσπαρμένου Ἑλληνισμοῦ —.

” Οἱ πρὸς Ἀρμενίους φόβοι ἐξακριβοῦνται ἐνταῦθα χιμαιρι-
 1035 ” κοί —.

” Κατὰ πληροφορίας ὄλων ἀνεξαιρέτως ἐνταῦθα Ποντίων ἀπέ-
 ” μειναν ἐλάχιστοι δυστυχῶς Ἀρμένιοι μὴ τυχόντες οὐδεμιᾶς σχε-
 ” δὸν προστασίας οὐσιαστικῆς ἐκ μέρους Συμμάχων, ἄνευ Στρα-
 ” τοῦ, ἄνευ οἰκονομικῶν, πλὴν ἰδιωτικῶν περιουσιῶν, αἱ ὁποῖαι
 1040 ” γνωστὸν πόσον δυσκόλως διατίθενται εἰς μεγάλην κλίμακα ὑπὲρ
 ” κοινῶν σκοπῶν —.

” Ἀναλογισθῆτε εὐθύνας, ἃς φέρετε ἀπέναντι ἰδιαιτέρας σας
 ” Πατρίδος, καὶ ἐν τῷ συμφέροντι αὐτῆς, ὡς καλοὶ Ἕλληνες, προ-
 ” σπαθήσατε νὰ καταλήξητε εἰς συμφωνίαν μὲ Ἀρμενίους, βέβαιοι
 1045 ” ὄντες ὅτι οὕτω μόνον συντρέχετε εἰς τὸ ἀρθῆ ὑψίστη διπλωμα-
 ” τικὴ ἐπιτυχία, ἐὰν τοῦτο εἶναι εἰσέτι ἀνθρωπίνως δυνατόν —.”

Συνταγματάρχης Καθενιώτης —.

Εἰς τὸ Βατούμ ἐκάλεσα τὸ Τριμελὲς Ἐθνικὸν Συμβούλιον τοῦ
 Πόντου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξέθεσα τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τοῦ ζητήματος
 1050 ” καὶ ἀνέγνωσα τὰ πλεῖστα τῶν ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ μνημονευόμε-
 ” νων ἐγγράφων —. Ἀλλά, ἀντὶ νὰ ἐλέγξω διὰ τὰς τυχόν ἐσφαλμέ-
 ” νας ἀντιλήψεις, εὐρέθην ἀπολογούμενος —.

Πράγματι, οἱ ὑπέροχοι οὗτοι πατριῶται μὲ μεγάλην των λύ-

» κατευθύνσεως, πράγμα δπερ ἐξημίωσεν ἡμετέραν καὶ Ἀρμενικὴν
» ὑπόθεσιν —.

“Βεβαιωθῆτε, Ἐξοχώτατε, περὶ τῆς τελείας ἀγνοίας τοῦ ζητή-
» ματος, ἐν ἧ διατελοῦμεν μέχρι τοῦδε, καὶ περὶ τῆς ἀδυναμίας, εἰς
1095 » ἦν εὐρέθημεν ἐπανειλημμένως, νὰ ἱκανοποιήσωμεν τὸ πατριω-
» τικὸν ἐνδιαφέρον τῶν διαφόρων Ὑποεπιτροπῶν Καυκάσου —.

“Μὴ δυνάμενοι νὰ πράξωμέν τι θετικώτερον, ἱκετεύομεν Ὑψι-
» στον ἵνα κρατύνῃ ἡμετέρας προσπάθειάς πρὸς συναπόσπασιν
» μετὰ τῆς Ἀρμενίας ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλειτέρας γωνίας τοῦ
1100 » Πόντου —. Παρακαλοῦμεν δ’ ὑμᾶς, ἵνα σεῖς καὶ μόνον κρίνητε,
» ἐὰν συμφέρῃ τῶρα ὁ διακανονισμὸς τῶν λεπτομερειῶν τῶν μελ-
» λουσῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ἀρμενίας ἢ δέον νὰ ἀναβληθῇ οὗτος
» μετὰ τὴν ἀπὸ γεγονότων συγκρότησιν τοῦ συναποσπασθησομένου
» μετὰ τῆς Ἀρμενίας τμήματος Πόντου, ἐὰν Ὑμέτεροι προσπάθει-
1105 » αι στεφθῶσιν ὑπὸ τοιαύτης μεγάλης ἐπιτυχίας —.”

“Ὑποβάλλοντες βαθύτατα ἡμῶν σεβάσματα

Διατελοῦμεν Εὐπειθέστατοι

Ὁ Πρόεδρος Ἐθν. Συμβουλίου Ποντίων

Οἱ Σύμβουλοι

ΒΑΣ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Θ. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, Κ. ΖΑΡΟΚΙΑΛΙ

1110 [30] Ἐν Κων/πόλει ἐξήτησα ἀκρόασιν ἀπὸ τὸν Στρατηγὸν
Μίλν, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ κ. Κανελλόπουλος ἔκανε τῇ αἰτήσῃ μου
εἰσήγησιν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς γενομένης ἐνταῦθα παρὰ τῷ Ἄγ-
γλω Πρεσβευτῇ —. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐτήρησα πιστῶς κατὰ τὰς
διαφόρους παρουσιάσεις μου δηλ. ὅτι αἱ προτάσεις, τὰς ὁποίας
1115 φέρω, δὲν προέρχονται ποσῶς ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως,
ἀλλ’ εἶναι ἄποψις ἀφορῶσα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Πόντου, εἰς τὴν
ὁποίαν ἔχω διατεθῆ, ὅτι ὅμως, ἐὰν αὐταὶ εἶναι εὐάρεστοι, ἢ
Ἑλληνικῆ Κυβερνήσεως, ὑποθέτω, δὲν ἔχει οὐδένα λόγον νὰ μὴ τὰς
παραδεχθῇ —.

1120 Ὁ Στρατηγὸς Μίλν μοὶ ἀπήντησεν ὅτι θὰ νῆχαριστεῖτο πολὺ,
ἐὰν εἶχε ὑπὸ τὰς Διαταγὰς του Ἑλληνικᾶς Μονάδας, ὑπὸ οἵαν-
δήποτε μορφήν, ἀλλ’ ὅτι ἡ δικαιοδοσία του ἔπαυσε πλέον νὰ ἐπε-
κτείνηται εἰς τὸν Καυκάσον, ἢ δὲ ὑπάρχουσα ἐκεῖ Ἀγγλικῆ Με-
ραρχία εἶχεν ἀποσυρθῇ πρὸ μηνῶν, μοὶ προσέθεσε δὲ ὅτι καὶ ἡ
1125 Ταξιαρχία Βατοῦμ θὰ ἀποσυρθῇ ταχέως —. Τὸν ἠρώτησα μήπως
ὁ ἐν Κων/πόλει Ἄγγλος Ἀρμοστής ἦτο πλέον ἀρμοδιώτερος διὰ
τὴν ὑπόθεσιν, ἥτις μὲ ἐνδιέφερε, ἀλλὰ μοὶ ἐξήγησεν ὅτι οὔτε ὁ ἐν

- 1130 *Κων/πόλει Ἀρμοστής εἶχε δικαιοδοσίαν ἐν Καυκάσῳ καὶ ὅτι τοῦναντίον ὁ ἐν Τιφλίδι Ἄγγλος Ἀρμοστής κ. Wardrop ἦτο ὁ μόνος ἀρμόδιος καὶ οἱ προϊστάμενοί του ἐν Λονδίῳ —. Ὡς συμπλήρωμα τῆς παρουσιάσεώς μου ἐθεώρησα καλὸν νὰ ἀφίσω τὸ κάτωθι σημείωμα —.*

NOTE VERBALE

(Prière à être communiqué au Gouvernement Britannique)

” ”

- 1135 “Après la démarche par le Colonel Kathéniottis (démarche
” précédée d’ une introduction du Ministre des Affaires Étrangères de
” Grèce à Son Excellence le Ministre de la Grande Bretagne à Athènes)
” les faits suivants se sont succédés.
”1ο —.) L’ Arménie et le Pont ont posé les bases d’ une Confé-
1140 ” dération Ponto-Arménienne.
”2ο —.) Il a été signé à Tiflis le 12/25 Janvier par les deux partis un
” accord fixant les conditions d’ une action militaire commune.
”3ο —.) Étant donné que la force militaire du Pont existante ou à
” or [31]ganiser serait à la disposition de l’ Angleterre comme cela a été
1145 ” proposé par la note Verbale No 1, serait désirable que l’ Armée du
” Pont jouisse d’ une certaine indépendance vis-à-vis de celle de l’
” Arménie dans le cas où cette dernière subirait dans son organisation l’
” influence d’ une Puissance autre que la Grande Bretagne.
”4ο —.) Ainsi on pourrait procéder à l’ organisation d’ une Armée
1150 ” Anglo-Hellénique qui jouirait de toute assistance du Gouvernement
” Hellénique et qui aurait pu transporter la défense stratégique de la
” République Ponto-Arménienne à la zone de Caucase, indiquée⁶⁵ par le
” Commandement Britannique de l’ Armée de la Mer-Noire.
”5ο —.) Le Colonel Kathéniottis se tiendrait prêt à donner à Paris
1155 ” ou à Londres toutes explications supplémentaires.”

Constantinople le 20/2 Février^{65a} 1920.

- 1160 *Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἐν Κων/πόλει Ἀρμενικὸν Πατριαρχεῖον εἶχε λάβῃ τηλεγράφημα τῆς παρὰ τῇ Συνδιασκέψει Ἀρμενικῆς Ἀντιπροσωπείας, καθ’ ὃ ἐθεωρεῖτο σχεδὸν ὡς βεβαία ἡ ἀπόσπασις ἀπὸ τῆς Τουρκίας τῶν τριῶν Βιλαετίων, Βάν, Βιτλὶς καὶ Ἐρζερούμ.*

65. *indiquer* στήν Ἔκθ.

65a. *Janvier* στήν Ἔκθ., πού προφανῶς ἀντιστοιχεῖ στήν ἡμερομηνία 20.

- Ἡ χάραξις τῶν συνόρων τοῦ τελευταίου τούτου εἶναι τοιαύτη, ὥστε σχεδὸν σκεπάζει κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ παράλληλον τῇ θαλάσῃ Βιλαέτιον Τραπεζοῦντος — Ἡ τοιαύτη τοπογραφικὴ διάπλασις θὰ ἐνέβαλε προφανῶς εἰς σκέψεις τὴν Συνδιάσκεψιν προ-
- 1165 τοῦ ἀποφασίσῃ νὰ ἀφίση τὸ Βιλαέτιον τοῦτο ὑπὸ τὴν Τουρκίαν, ἐνῶ δὲν θὰ ἐξυτηρέτει ἐνδοχώραν⁶⁶ τουρκικὴν, καὶ κατωκείτο κατὰ πολὺ ἀπὸ Ἑλλήνας Ποντίους, οἱ ὅποιοι εἶχον καταβάλλῃ τόσους ἀγῶνας διὰ νὰ καταστήσωσι γνωστὰ τὰ δικαιώματά των πρὸς τὴν ἐλευθερίαν — Μία ἀπόφασις τοιαύτη, ἡ ὁποία θὰ ἄφι-
- 1170 νε μίαν προέχουσαν λωρίδα παραθαλασσίαν εἰς τὴν Τουρκίαν, καὶ τοῦτο εἰς περίοδον καθ' ἣν, ἂν δὲν ἐπετεύχθη πλήρης ὁμοφωνία, τοῦλάχιστον εἶχον τεθῆ σοβαραὶ βάσεις Ὅμοσπονδιακοῦ καθεστώτος μεταξὺ Πόντου καὶ Ἀρμενίας, θὰ ἦτο προφανῶς ἀστήρικτος —
- 1175 Ἐνῶ τοιαύτη ἦτο ἡ φυσικὴ ἐξέλιξις τοῦ ζητήματος, πρὸς μεγάλην μου ἐκπληξιν κληθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀρμοστείας ἔλαβον γνῶσιν τηλεγραφήματος τοῦ κ. Ρωμάνου, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ Νουμπάρ-Πασσᾶς, παρουσιασθεὶς εἰς τὴν Πρεσβείαν Παρισίων, ἔθεσε ἐκ νέου τὸ ζήτημα ἐπὶ τῷ ἐπικειμένῳ καθορισμῷ τῶν ὁρίων τῆς Ἀρμε-
- 1180 νίας, [32] ἐὰν οἱ Πόντιοι θὰ ἐδέχοντο νὰ ἀποτελέσουν τμήμα τῆς Ἀρμενίας. Προσέθεσεν δὲ ὁ κ. Ρωμᾶνος, ὅτι ἡ ἀρχικὴ γνώμη τῆς Κυβερνήσεως ἦτο τοιαύτη, ἀλλ' ὅτι, ὡς γνωστόν, οἱ Πόντιοι δὲν εἶναι σύμφωνοι —
- Ἐκ τοῦ τηλεγραφήματος τούτου καταφαίνεται ὅτι ὁ Νουμπάρ-
- 1185 Πασσᾶ, ὁμιλῶν περὶ ἐνδεχομένων σχέσεων Πόντου καὶ Ἀρμενίας, ἠρέσκετο νὰ ἐξετάξῃ ταύτας μόνον ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν καὶ γενικὴν αὐτῶν μορφήν καὶ δὲν ἔκαμε ποσῶς μνεϊάν περὶ τῶν διαπραγματεύσεων τῆς Τιφλίδος, τὰς ὁποίας ὁμως ἡ Κυβέρνησις τοῦ Ἐριβᾶν ἐπέμενε ὅτι εἶχε γνωρίσει εἰς τὴν ἐν Εὐρώπῃ ἀντιπροσω-
- 1190 πείαν τῆς — Ὅμοίως δὲ καὶ ὁ κ. Ρωμᾶνος, ἀπαντῶν, δὲν ὠμίλησε περὶ τούτων διότι, προφανῶς, δὲν θὰ ἔλαβε γνῶσιν αὐτῶν — Δοθέντος δὲ ὅτι τὸ Τουρκικόν ζήτημα θὰ συνεζητεῖτο τάχιστα εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Λονδίνου, τὸ ὅποιον εἶχεν ἀρχίσει ἤδη καὶ τοῦ ὁποίου ἡ διάρκεια προεβλέπετο τότε βραχυτάτη, ἀπεφάσισα
- 1195 ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἀναχωρήσω ἀμέσως εἰς Λονδίνον —

Διελθὼν ἐκ Παρισίων ἐκάλεσα τὸν ἐκεῖ Πρόεδρον τῶν Πο-

66. ἐνδοχώραν στήν Ἐκθ. (βλ. καὶ πῶς κάτω, 1348 καὶ 1870).

ντίων κ. Οἰκονόμου, παρ' οὗ ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ ἕτερος Πρόεδρος κ. Κωνσταντινίδης ἀπῆλθεν εἰς Μασσαλίαν, ἀφοῦ ὑπέβαλον ὁμοῦ ἐν τελευταίῳ Ὑπόμνημα εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν καὶ ὅτι ἀνέ-
 1200 θεσαν εἰς τοὺς ἐν Λονδίῳ δύο Ποντίους, κ.κ. Πηλείδην καὶ Κανδύλην⁶⁷, νὰ παρακολουθήσωσι τὰ τοῦ Συνεδρίου—.

Φθάσας εἰς Λονδίνον παρουσιάσθη εἰς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, ὁ ὁποῖος μοὶ ἐγνώρισεν τὴν θέσιν, εἰς ἣν εὗρισκετο τὸ ζήτημα τῆς Ἀρμενίας —. Ὅτι δῆλ., ἐνῶ κατὰ τὴν ἀμέσως
 1205 μετὰ τὴν ἀνακωχὴν περίοδον ἡ στάσις τῶν Συμμάχων Δυνάμεων ἦτο νὰ δημιουργήσωσι μεγάλην Ἀρμενίαν, καὶ συνεπῶς ἔδιδε τὴν πιθανότητα συναποσπάσεως τοῦ Πόντου, ἥδη αἱ διαθέσεις τῆς Συνδιασκέψεως ἐστρέφοντο μᾶλλον εἰς τὴν συγκρότησιν Ἀρμενίας αὐτοβιωσίμου, εἰς τὴν [33] ὁποῖαν ἡ ἀναλογία τῶν ξένων
 1210 στοιχείων νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν μικροτέρα καὶ συνεπῶς ἡ πιθανότης εὐμενοῦς ἐξετάσεως τῆς ἀπόψεως τῆς συναποσπάσεως τοῦ Πόντου μετὰ τῆς Ἀρμενίας ἔχει κατὰ πολὺ μειωθῆ —. Μοὶ συνέστησεν ὁμοῦ ἐπανειλημμένως νὰ μὴ παύσω ἐνεργῶν, διότι τίποτε δὲν ἦτο εἰσέτι τελειωτικὸν καὶ ἡ ἀλλαγὴ σκέψεων τῆς Συν-
 1215 διασκέψεως δὲν ἀπεκλείετο —.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ τῆς συναντήσεώς μου μετὰ τῶν παρὰ τῆ Συνδιασκέψεϊ ἀντιπροσώπων τῆς Ἀρμενίας, ταῦτα φαίνονται ἀρκετὰ εὐκρινῶς εἰς τὸ κάτωθι τηλεγράφημα, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν παρεκάλεσα νὰ διαβιβασθῆ εἰς τὰς ἐν
 1220 Κων/πόλει καὶ Βατοῦμ Ἐπιτροπὰς —. Ἡ Ἐγκύκλιος αὕτη ἄλλως τε δὲν εἶχε μόνον τὸν προληπτικὸν σκοπὸν νὰ τηρήσῃ ἐνημέρους τὰς Ἐπιτροπὰς ταύτας, πρᾶγμα ὅπερ δὲν εἶδον ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον, ἀφ' ὅτου παρετήρησα ὅτι ἡ παράλειψις αὕτη ἔδιδεν εὐκαιρίαν εἰς τὸ νὰ παριστᾶται ἐκάστοτε ἡ θέσις τοῦ ζητήματος
 1225 διαφοροτρόπως —. Ἦτο συγχρόνως καὶ ὡς εἶδος ἀπολογίας εἰς ἐν τηλεγράφημα, τὸ ὁποῖον εἶχε σταλῆ ὑπὸ τοῦ Προέδρου Ἐπιτροπῆς Κων/πόλεως, λαμπροῦ πατριώτου ἄλλως τε, τὸν ὁποῖον διὰ τὸ προσὸν τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐγκαταστήσῃ ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος, ἐν συνεννοήσει μετὰ
 1230 τῆς ἐν Κων/πόλει Ἑλληνικῆς Ἀρμοστείας, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ μέχρι πρό τινος Προέδρου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐκλεγῆ κανονικῶς καὶ ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἦτο λαμπρὸς πατριώτης —. Τὸ τηλεγράφη-

67. Κονδύλην στήν Ἐκθ. (βλ. πῶ κάτω, 1304)

μα τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνέπεσε νὰ σταλῆ κατὰ τὴν διήμερον διέλευσιν τοῦ Μητροπολίτου ἐκ Κων/πόλεως, ἀφοῦ ἀπεδοκίμαξε
 1235 τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἐν Βατοῦμ Συμβουλίου, διετύπωνε ὅτι ὁλόκληρος ὁ Πόντος, ἀδιαίρετος, θὰ ἦτο δεκτὸν νὰ συναποσπασθῆ μετὰ τῆς Ἀρμενίας, καὶ κατέληγε εἰς τὸ νὰ συνιστᾶ τὸν περιορισμὸν μου εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὰ στρατιωτικά μου καθήκοντα, προφανῶς τῆς διοικήσεως τῶν Στρατευμάτων τοῦ Πόντου —.

1240 [34] Καίτοι εἶμαι ἀποφασισμένος καὶ θεωρῶ καθήκον μου νὰ μὴ παραλείψω οὐδεμίαν ἔννοϊαν διαφωτιστικὴν τῶν ἐξαρτήσεων^{67α} καὶ ἐπιρροῶν τῶν ἐν τῷ παρόντι ζητήματι δρώντων προσώπων, δὲν ἐπιμένω εἰς τὰς λέξεις καὶ δὲν παραθέτω τὸ τηλεγράφημα τοῦτο, διότι τότε θὰ ἦμην ὑποχρεωμένος νὰ καταχωρίσω^{67α} καὶ τὰς ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας προὔκάλεσε —.

1245 Νομίζω ὅμως ἀναγκαῖον νὰ προσθέσω τὸ κάτωθι τηλεγράφημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρμοστείας ἐν Κων/πόλει —.

Κων/πολις τῆ 8/21 Φεβρουαρίου 1920 —.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

1250

Λονδῖνον —.

„„„„„„„„„„„„„„„„

“Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος ἀφίκετο προχθὲς δι’ Ἀμερικανικοῦ ἀντιτορπιλικοῦ καὶ ἀναχωρεῖ πιθανῶς αὔριον διὰ Παρισίους, ὅπου ἀφίχθῃ μετὰ ὀκτῶ ἡμέρας —. Ἀνεκοίνωσα αὐτῷ τηλεγράφημα κ. Ρωμάνου, ἀπὸ ..... Κατὰ πληροφορίας του, Ἑλληνες Πόντου προτιμῶσιν ἔνωσιν Ὁμοσπονδιακὴν μετ’ Ἀρμενίας, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον Κράτος ἀποτελεσθῆ ὄχι μόνον ἐκ Τραπεζοῦντος ἀλλὰ ἐξ ὁλοκλήρου Πόντου, παραμένοντος ἀδιαίρετου —.”

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ —.

1260 Παρεμφερὲς τηλεγράφημα συμπαρέλαβεν ὁ Σεβασμιώτατος καὶ ἐκ τῆς Δημογεροντίας Τραπεζοῦντος, πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως —.

1265 Τὸ “ἀδιαίρετον”, ἰδοῦ ὁ νέος ἄξων τοῦ φανατισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε τὴν ἐτέραν θρησκείαν, τὴν “Ἀρμενοφροβίαν” —. Καὶ σημειωτέον ὅτι δὲν κηρύσσεται τοῦτο ἀπὸ τῶν στηλῶν ἐφημερίδων ἢ ἀπὸ τοῦ Βήματος τῆς Βουλῆς, ὥστε νὰ πα-

67α. ἐξαρτύσεων ... καταχωρήσω στὴν Ἐκθ.

- ρουσιάζεται ὡς μία ἔμμεσος διατύπωσις τῶν ἀξιώσεών μας ἀπέναντι τῆς Συνδιασκέψεως, ἐπὶ τῷ εὐλόγῳ σκοπῷ τῆς ἐπιτυχίας ὅσον τὸ δυνατόν εὐρυτέρας ἱκανοποιήσεως αὐτῶν, ἀλλ' ἀποτελεῖ
- 1270 ἀντικείμενον κατηχήσεως, φανατισμοῦ καὶ συσπειρώσεως τῶν πατριωτικῶν αἰσθημάτων τοῦ Πόντου περὶ τὴν ἰδέαν ταύτην —. Τέλος δὲ τὸ ἀδιαίρετον διατυπώνεται ὡς ὁρος πρὸς τὸ Ἐπίσημον Κράτος, τὸ [35] ὁποῖον δὲν θέλω ποσῶς νὰ ἐξετάσω διὰ ποίαν αἰτίαν δεικνύει τοσαύτην ὑπομονὴν καὶ δὲν λαμβάνει τὸν κόπον
- 1275 νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀσυναρτησίαν τῶν σκέψεων αὐτῶν —. Δυστυχῶς ὅμως ἐγώ, προσωπικῶς ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, δὲν δύναμαι νὰ συμμεθέξω εἰς τὸν θαυμασμόν πρὸς τὸν ἐφευρέτην τῶν ἀλληπαλλήλων τούτων δογμάτων, ἀλλὰ προτιμῶ νὰ παραδειγματίζωμαι ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς προσφάτου ἐπισήμου τάσεως
- 1280 τῆς Κυβερνήσεως, καθ' ἣν αὕτη, διὰ νὰ περισώσῃ τὸ ἐπίλοιπον, ἀναγκάζεται νὰ περικόψῃ κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν τὰς ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἄκρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀξιώσεις της, καὶ τέλος, πολὺ ὀρθῶς πράττουσα, ἀποχωρίζεται αὐτοῦ τούτου τοῦ Αἰδινίου πρὸς ἐπίτευξιν ἀλλαχοῦ θετικοῦ ἀποτελέσματος —.
- 1285 Καὶ τὸ μὲν ἀδιαίρετον θὰ ἐξετάσω βραδύτερον, ἢ δὲ Ἐγκύκλιος, περὶ ἧς ὀμιλῶ ἀνωτέρω, ἔχει οὕτω —.

Λονδῖνον τῇ 17ῃ Φεβρουαρίου 1920

ΠΡΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

1290

Ἀθῆνας —.

""""""""""

“Παρακαλῶ ἐπιδώσητε ἀκόλουθον τηλεγράφημα κοινοποιουῦντες συγχρόνως εἰς Κων/πολιν καὶ Τιφλίδα —.

Ἐπιτροπὴν Ποντίων

Ἐπολοχαγὸν Παπᾶν —. Ἀθῆνας —.

1295

- “Ἔσπευσα ἐνταῦθα, διότι ἐκ τηλεγραφήματος κ. Ρωμάνου, κοινοποιηθέντος μοι ὑπὸ κ. Κανελλοπούλου, ἀντελήφθην ὅτι Νουμπάρ-Πασσᾶς ἐδείκνυεν ἄγνοιαν διαπραγματεύσεων Τιφλίδος. Τελυταῖαι δεσμεύουσι μόνον Ἀρμενίου, Πρωθυπουργῶν των παραδεχθέντος ἐγγράφως ὅτι ἀναγνωρίζει Ὁμοσπονδιακὸν Κράτος τοῦ Πόντου, ἔχοντος ἰδίαν Βουλὴν καὶ ἴδιον Στράτευμα —. Ἐνταῦθα δυστυχῶς Συνέδριον ἤκουσε προφορικῶς μόνον Ἀρμενίων, ἡμετέρων Ἀντιπροσώπων μὴ κληθέντων —. Ἐπρόφθασα παραμονὴν παρουσιάσεως ἀντιπροσώπων Ἀρμενίων καὶ

- ” συνοδευόμενος ὑπὸ κ.κ. Πηλείδου καὶ Κανδύλη — Ποντίων —
 1305 ” ἐπεσκέφθην Νουμπάρ-Πασσᾶν — Παρουσίασα αὐτῷ συμφωνίας
 ” Τιφλίδος, πρὸ τῶν ὁποίων κατεπλάγη — Ὅμοίαν ἐκπληξιν ἐπέ-
 ” δειξεν ἐπομένην κ. Ἀχαρονίαν, ἀντιπρόσωπος Δημοκρατίας
 ” Ἐριβάν — Ἐτόνισα ἀπορίαν μου διὰ τὴν τοιαύτην ἀγνοίαν καὶ
 ” τὰ ὀλίγα ἄτινα προσέθεσα δύνανται γνωρίσωσιν ὑμῖν συνοδευό-
 1310 ” ντές με Πόντιοι —

- ” Ἄκος Κωνσταντινίδης, κληθεὶς ἐσπευσμένως, ὑπέβαλεν ὑπό-
 ” μνημα Συνέδριον δεχόμενος Ὅμοσπονδίαν μετ’ Ἀρμενίας, ἐπὶ τῇ
 ” βάσει [36] διαπραγματεύσεων Τιφλίδος, καὶ παρακαλῶν Συνδιά-
 ” σκεψιν ἱκανοποίησιν διεκδικήσεις Ποντίων — Ὑπόμνημα τοῦτο
 1315 ” παρέχει πλεονέκτημα ὅτι οἰαδήποτε ἀπόσπασις ἀπὸ Τουρκίας θὰ
 ” θεωρεῖται πλέον ὡς προερχομένη οὐχὶ τῇ αἰτήσῃ μόνον Ἀρμε-
 ” νίας ἀλλὰ καὶ Πόντου συγχρόνως —

- ” Ἐν τῷ μεταξύ ἦλθον εἰς φιλικωτάτας διαπραγματεύσεις μὲ
 ” Γεωργιανὴν Ἀντιπροσωπείαν, ἥτις κατὰ παρουσιάσιν τῆς Συν-
 1320 ” διάσκεψιν ὠμίλησεν εὐνοϊκώτατα περὶ Πόντου, ἐξ οὗ Ἀρμένιοι
 ” ἀδίκως ὑποπτεύουσιν ὅτι, προτείνοντες αὐτοῖς συνεργασίαν,
 ” ἐκμεταλλεύομεθα μόνον συμπαθείας των, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν
 ” κατόπιν τόσων θουσιῶν, καὶ ὅτι, ἅμα ὡς Πόντος ἐλευθερωθῆ, θὰ
 ” συνεργασθῆ μὲ Γεωργίαν—

- 1325 ” Ἀναμένεται Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος, ὅποτε συγκεντρω-
 ” θέντες ἐνταῦθα Πόντιοι, ἐγγὺς ὄντες τοῦ ζητήματος, θὰ ἀποφασί-
 ” σωσι μόνον τῶν ποίαν στάσιν δέον τηρήσωσι ἀπέναντι ἐκδοθη-
 ” σομένης ἀποφάσεως Συνδιασκέψεως — Περιττὸν προσθέσω ὅτι
 ” λαϊκὸν συναίσθημα δυσπιστίας πρὸς Ἀρμενίουσ κατέχει ὅλους
 1330 ” χειριζομένους ζήτημα —”

Συνταγματάρχης Καθενιώτης —

- Πράγματι ὁ Νουμπάρ-Πασσᾶς, τὸν ὁποῖον εἶδον τὴν προη-
 γουμένην ἑσπέραν τῆς παρουσιάσεώς του εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν,
 μοὶ ἐφάνη ἀγνοῶν, πραγματικῶς ἴσως, τὰς διαπραγματεύσεις τῆς
 1335 Τιφλίδος. Ἐξεπλάγη ὅταν ἐπέδειξα αὐτῷ τὰ κείμενα καὶ μοὶ ἐξή-
 γησεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ εὐρίσκω καὶ πολὺ περιεργον τὴν ἀγνοί-
 ᾶν του, διότι ἐν τῇ Ἐπιτροπῇ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν
 ἀπανταχοῦ Ἀρμενίων, ἐνῶ ὁ κύριος ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερ-
 νήσεως τοῦ Ἐριβάν ἦτο ὁ κ. Ἀχαρονίαν, τὸν ὁποῖον θὰ ἦτο
 1340 ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ ἴδω τὴν ἐπομένην πρωΐαν, διότι τὸ ἀπόγευ-

- μα θὰ παρουσιάζετο εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν, μοὶ προσέθεσε δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος θὰ ἔσπευδεν νὰ τὸν ἴδῃ ἀμέσως —. Μὲ παρεκάλεσε θερμῶς νὰ μὴ παραλείψω νὰ ἴδω τὸν κ. Ἀχαρουιάν, διότι εἶχε μορφωμένην ἤδη γνώμην ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν τῆς Τραπεζοῦντος, ἣτις συνωφίζετο εἰς τὸ ὅτι μία πόλις δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ Ὁμόσπονδον Κράτος, ἀλλὰ τὸ πολὺ ἐλευθέραν πόλιν —.
- 1345 Ἐξήγησα εἰς τὸν συνομιλητὴν μου ὅτι ἡ Τραπεζοῦς δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν πόλιν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐνδοχώραν⁶⁸ Ἑλληνικωτάτην καί, ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, δὲν τοῦ συνιστῶ νὰ
- 1350 ζητήσῃ μόνον τὴν Τραπεζοῦντα, διότι τότε οἱ φόβοι τῶν Ποντίων περὶ [37] ἀπορροφήσεώς των ὑπὸ τῆς Ἀρμενίας θὰ ἦσαν δεικαιολογημένοι καὶ συνεπῶς θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν ἐκπλαγῆ, ἐὰν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔβλεπε Ποντίους καὶ Τούρκους συνενουμένους ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων —. Ἡ δῆλωσις αὕτη ὑποθέτω ὅτι
- 1355 ἔκαμε ἀρκετὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἀρμένιον Ἀντιπρόσωπον, δοθέντος ὅτι πρὸ μιᾶς ὥρας εἶχεν ἐξέλθῃ ἀπὸ ἀκρόασιν παρὰ τῷ κ. Προέδρῳ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὁ ὁποῖος, ὡς ἐπληροφόρηθῃν, τοῦ ὑπέδειξεν ἐμφαντικώτατα ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὴν Ἀρμενίαν νὰ ζητήσῃ τὴν Τραπεζοῦντα —. Εὗρεθεις λοιπὸν κυ-
- 1360 ριολεκτικῶς ἐν ἀμηχανία ὁ Νουμπάρ-Πασσᾶς, μὲ ἠρώτησε τί τμῆμα τοῦ Πόντου φρονῶ ὅτι πρέπει νὰ διεκδικήσῃ, δεδομένου ὄντος ὅτι καὶ αὐτὸς τὰς ἀρχικῶς διατυπωθείσας ἀρμενικὰς ἀξιώσεις ἠναγκάσθη νὰ περικόψῃ ἐπὶ τὸ λογικώτερον —. Τῷ ἀπήντησα ὅτι κατ' ἐμὴν γνώμην ἐκεῖνο ὅπερ τῷ ἐπεβάλλετο, ἔστω καὶ
- 1365 ὡς εὐγενῆς χειρονομία πρὸς ἀπόδειξιν τῶν εἰλικρινῶν διαθέσεων τῆς Ἀρμενίας ἀπέναντι τοῦ Πόντου, καὶ δεδομένου ὄντος ὅτι⁶⁹ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ τελευταίου τούτου δὲν εἶχον κληθῆ εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν, ἥτο νὰ ἀναπτύξῃ, ὡς εἶχον ὑποβληθῆ ἐγγράφως, τὰς διεκδικήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ποντίων καὶ νὰ ἀφίση εἰς
- 1370 τὴν κρίσιν τῆς Συνδιασκέψεως τὸ ἐὰν θὰ ἰκανοποιούντο αὐταὶ πλήρως ἢ ἐν μέρει —.

Τὴν ἐπομένην ἐπανάλαβον τὰ αὐτὰ εἰς τὸν κ. Ἀχαρουιάν, ὁ ὁποῖος μὲ ἀνέμενε μὲ τὸν Ἐπιτελάρχην τοῦ Ἀρμενικοῦ Στρατοῦ τέως Ρῶσσον Στρατηγόν —. Ἐδῶ ἐπέισθην ὅτι ἐπρόκειτο περὶ

1375 ἀποκρύψεως τῆς ἀληθείας καὶ ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κυβερ-

68. ἐνδόχωραν στὴν Ἐκθ. (βλ. καὶ πῶς πάνω, 1166).

69. ὅτι γράφεται δύο φορές στὴν Ἐκθ.

- νήσεως τοῦ Ἐριβάν εἶχον λάβη πλήρη γνῶσιν τῶν διαπραγμα-
 τεύσεων τῆς Τιφλίδος. Δὲν παρέλειπα δὲ νὰ ἀφίσω νὰ γίνη ἀντι-
 ληπτὴ ἢ πεποιθήσις μου αὕτη, καὶ τοῦτο διότι, ἐνῶ ἦτο⁷⁰ σχετικῶς
 εὐχάριστον νὰ διαπραγματεῦται τις μετ' Ἀρμενίων εἰς τὸν Καῦ-
 1380 κασσον ὑπὸ τοὺς ἀπειλοῦντας αὐτοὺς πανταχόθεν κινδύνους, κα-
 ταλαμβάνεται τις ἀπὸ ἀντίθετον συναίσθημα, ὅταν ἢ αὐτὴ συζή-
 τησις ἐπανέροχεται ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τῆς ἀσφαλείας μιᾶς
 Εὐρωπαϊκῆς μεγαλουπόλεως—. Καὶ κατὰ [38] τὴν συνάντησιν
 ταύτην, μοι ἐτέθη ἐκ νέου μετ' ἐνδιαφέροντος τὸ ἐρώτημα, περὶ
 1385 τοῦ ὁποίου^{70α} θὰ ἦτο ἡ στάσις τῶν Ποντίων, ἐὰν τυχὸν δὲν ἔμε-
 νον εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς Συνδιασκέψεως —.
 Προφανῶς, μοι εἶπεν, δὲν θὰ διαπράξωσι τὴν ἀτιμίαν νὰ συνερ-
 γασθῶσιν μὲ τοὺς Τούρκους, πρᾶγμα ὅπερ θὰ τοὺς ἀπηξίου ὄλων
 τῶν συμπαθειῶν τῆς Εὐρώπης (ἦτο ἢ ἐποχὴ, καθ' ἣν ὄλος ὁ
 1390 ἀγγλικὸς Τύπος ἐμαίνετο κατὰ τῆς παραμονῆς τῆς Τουρκίας ἐν
 Κων/πόλει), καὶ ὅτι ἤλπιζον ὅτι οὐδέποτε ὁ κ. Βενιζέλος θὰ
 ἐπέτρεπε τοῦτο —. Τοῖς ἀπήντησα, πρὸς μεγάλην χαρὰν δυ-
 στυχῶς τῶν παρισταμένων Ποντίων, ὅτι τόσον πολὺ ἀτιμον θε-
 ωρῶ τὴν συνεργασίαν μετὰ τῶν Τούρκων πρὸς διάσωσιν τῆς
 1395 ἐθνικότητός μας, ὥστε καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος θὰ ἄφινά τὰς ἐπωμίδας
 μου εἰς τὸν κ. Βενιζέλον καὶ θὰ ἐλάμβανα μέρος εἰς τὴν κατ'
 αὐτῶν συνεργασίαν —. Τέλος ἢ ὅλη συνάντησις κατέληξεν εἰς τὸ
 ὅτι αἱ ἐλπίδες συνεργασίας καὶ στρατιωτικῆς συμπράξεως Πόν-
 του καὶ Ἀρμενίας θὰ πραγματοποιηθοῦν καὶ ὁ Ἀρμένιος Στρα-
 1400 τηγὸς μὲ ἠρώτησε τί δυνάμεις διαθέτομεν —. Ἔδωσα τότε τὰς
 σχετικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ ὀλίγου ὑπάρχοντος Ποντικοῦ
 Στρατοῦ καὶ τῶν ἐλπίδων τῆς ἐξελιξέως του ἐπὶ τόπου —. Ὅπως
 καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ Ἀρμενικὴ Ἀντι-
 προσωπεῖα ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν Συνδιάσκεψιν τὴν παραλίαν μέχρι
 1405 Τριπόλεως, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὴν μετὰ τῶν Ποντίων συμφωνίαν
 τῆς, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω μέχρι τοῦδε —.

Ἄλλὰ τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δέν⁷¹ ὠμολόγει καὶ ἤθελε νὰ ἀπο-
 σιωπήσῃ ἢ Ἀρμενικὴ ἀντιπροσωπεῖα, εἶχομεν ὄλον τὸ συμφέρον
 νὰ τὸ διακηρύξωμεν ἡμεῖς, ὅτι δηλ. οἱ Πόντιοι δὲν εἶναι καὶ τό-
 1410 σον ἀσυμβίβαστοι, ὅτι ἤλθον εἰς διαπραγματεῦσις μετὰ τῆς
 Ἀρμενίας, ἢ ὁποῖα πρώτη ἀνεγνώρισε τὰ δικαιώματα αὐτοδιοι-

70. εἶχε στήν Ἐκθ. 70α. ἴσως ὀρθότερο ὁποῖα.

71. δὲ στήν Ἐκθ.

κῆσεώς των, κ.λπ. καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἔδει νὰ ἀποτελέσωσιν τὸ ἀντικείμενον τῆς τελευταίας ἐκκλήσεως πρὸς τὴν Συνδιάσκεψιν, τὴν ὁποῖαν ὑπέβαλεν [39] μετὰ πολλοὺς ἐνδοιασμοὺς ὁ ἀφικθεὶς ἐπὶ
1415 τέλους κ. Κωνσταντινίδης.

Ἔσον ἀφορᾷ τὴν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τηλεγραφήματι ἀναφερομένην στάσιν τῆς Γεωργίας, αὕτη ἔχει οὕτω:

Ἐὸ Πρόεδρος τῆς Γεωργιανῆς Ἀντιπροσωπείας μοὶ ἐξήτησε συνέντευξιν, ἐν τῇ ὁποῖα μοὶ ἀνέπτυξε τὰς διαφοράς, αἱ ὁποῖαι
1420 τοὺς ἐχώριζον ἀπὸ τοὺς Ἀρμενίους, καὶ μὲ ἠρώτησε ἂν ἡ συνεργασία Πόντου καὶ Ἀρμενίας ἐστρέφετο ἐναντίον των—.

Μοὶ προσέθεσε δὲ ὅτι ὅπωςδὴποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ Γεωργία δὲν δύναται νὰ παραδεχθῇ τὰς διατυπωθείσας ἀξιώσεις τῆς Ἀρμενικῆς Ἀντιπροσωπείας ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Λαζιστάν,
1425 τὸ ὁποῖον πρόσκειται μᾶλλον εἰς τὴν Γεωργίαν, διάκειται δὲ ἐχθρικώτατα πρὸς τὴν Ἀρμενίαν —. Καθησύχασα τὸν Γεωργιανὸν ἀντιπρόσωπον ὑπενθυμίσας εἰς αὐτὸν τὰ ὑπάρχοντα φιλικώτατα αἰσθήματα μεταξὺ Γεωργιανῶν καὶ Ποντίων, ἐν ἀντιθέσει τῶν ὑφισταμένων διαφορῶν πρὸς τὴν Ἀρμενίαν —. Ἔσον
1430 ἀφορᾷ τὰ δικαιώματά των ἐπὶ τῆς παραλίας τοῦ Λαζιστάν, τοῦ εἶπον ὅτι ἀναγνωρίζομεν ταῦτα πλήρως καὶ δὲν θὰ δυσασεστηθῶμεν ποσῶς, ἂν τὰ διεκδικήσωσι. Ἄπ' ἐναντίας θὰ εἴμεθα πολὺ εὐγνώμονες, ἂν διεκδικοῦντες τὸ Λαζιστάν διετύπωνον ὅτι ἦτο εὐχερὲς νὰ ἰσοφαρισθῇ ἢ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν ταύτην μείωσις τῶν Ἀρμενικῶν ἀπαιτήσεων διὰ τῆς ικανοποιήσεως τούτων
1435 εἰς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν καὶ τὴν ἀπόσπασιν ἀπὸ τῆς Τουρκίας τῆς Κερασσοῦντος, Ἐρδοῦ κ.λπ.

Μετὰ τινὰς ὁμῶς ἡμέρας, ἐγνώσθη ὅτι ἐπεκράτησε τελικῶς εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν ἡ ἀπόφασις τῆς δημιουργίας Μικρᾶς Ἀρμενίας, ὅτι τὸ Ἐρζιγγιαν παραμένει εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ ὅτι πλέον καὶ αὕτη ἡ Ἀρμενικὴ Ἀντιπροσωπεία ἠρκεῖτο εἰς ἐμπορικὴν μόνον διέξοδον εἰς τὴν Τραπεζοῦντα προτιμῶσα νὰ ἐπιμένῃ, ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐδαφικὰς τῆς ἀξιώσεις, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Κιλικίας, ἧτις θὰ ἐτίθετο ὑπὸ Γαλλικὴν Διοίκησιν —.

Ἐὰν ὁ περιορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἀρμενίας μὲ ἄφινεν δλωσ ἀσυγκίνητον ἀπὸ ἀπόψεως Ἀρμενικῆς, δὲν σημαίνει τοῦτο ὅτι καὶ διέ[40]φυγε, ὅτι ἐξέλιπεν οὕτω καὶ τὸ τελευταῖον πρόσχημα, ὅφ' ὃ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποσπασθῇ ὁ Πόντος ἀπὸ τὴν Τουρκίαν —. Τὴν τοιαύτην κατάστασιν ἀντελαμβάνοντο πλήρως οἱ ἐν Λονδίῳ συ-

” ἄρθ. 2, ἣτις σήμερον δὲν ἔχει οὐδεμίαν στρατιωτικὴν σημασίαν,
1485 ” τῆς συνομοσπονδίας μετὰ τῆς Ἀρμενίας μὴ οὔσης δυνατῆς ὡς ἐκ
” τῆς ληφθείσης ἤδη ἀποφάσεως περὶ ταύτης καὶ τῆς μορφῆς, ἦν
” ἔλαβον τὰ σύνορά της —.

” Ἡ παροῦσα Ῥηματικὴ Διακοίνωσις ἐξετάζει τὸ ἴδιον σχεδὸν
” πρᾶγμα, ἀλλὰ ὅλως ἀνεξαρτήτως τῶν διατυπωθεισῶν παρὰ τῶν
1490 ” Ποντίων ἀξιώσεων —.

” Οἱ Ἕλληνες, οἱ διεσπαρμένοι εἰς τὴν βόρειον καὶ ἀνατολικὴν
” παραλίαν τοῦ Εὐξείνου (Κουπάν 200 χιλ., Σοχοῦμ 70 χιλ., Πότι
” 30 χιλ., ἐν γένει 400 περίπου χιλιάδες), ἐκπατρισθέντες κατὰ τὴν
” τελευταίαν πεντηκονταετίαν ἐκ τῶν Περιοχῶν τῆς Τραπεζοῦντος
1495 ” καὶ Κερασοῦντος, ἵνα ἀποφύγωσιν τὴν Τουρκικὴν κακοδιοίκη-
” σιν, θὰ ἔβλεπον εὐγνωμόνως τὴν δημιουργίαν μιᾶς ἐλευθέρως γω-
” νίας καὶ τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς Κράτους New Turque, παρομοίου πε-
” ρίπου μὲ τὸ ἀποφασισθὲν ἀνατολικῶς τοῦ Ταύρου εἰς τὴν Κιλι-
” κίαν —.

1500 ” Τὸ Κράτος τοῦτο θὰ καθωρίζετο, ἀνεξαρτήτως τῶν διατυπω-
” θεισῶν ἀξιώσεων περὶ Πόντου, ἀφ’ ἐνὸς μὲν ἐν μιᾷ λογικῇ συ-
” νεχείᾳ τῶν ὀρίων τῶν ἀποφασισθέντων διὰ τὴν Ἀρμενίαν, ὡς
” καὶ τὸ Κράτος τῆς Κιλικίας, ἀφ’ ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἐθνολογικῆς
” ἀναλογίας τῶν ἀποσπασθησομένων Κοζάδων⁷³ —. Εὐκόλος θὰ
1505 ” ἦτο ὁ προσδιορισμὸς, καθ’ ὃν τὸ Κράτος τοῦτο θὰ ἀποτελεῖτο
” ἀπὸ 200 χιλ. Ἑλλήνας, 400 χιλ. Τούρκους (ἐξ ὧν καὶ πάλιν οἱ
” 150 χιλ. θὰ εἶναι οἱ πρὸ 150 ἐτῶν ἐξισλαμισθέντες Ἕλληνες,
” ὀνομαζόμενοι Ὀφιῖται, καὶ 30 χιλ. Σταυριῶται, διατελοῦντες
” Χριστιανοὶ ἐν κρυπτῶ) —.

1510 ” Πρὸς στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τοῦ μικροῦ τούτου Κράτους
” προσκαλουμένη ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπο-
” στείλῃ ἓνα Στρατιωτικὸν πυρῆνα, ὁ ὁποῖος, ὁμοῦ μὲ τὴν προπα-
” ρασκευασθεῖσαν ὀργάνωσιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου, θὰ ἐτίθε-
” το εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Διοικήσεως τοῦ Ἀγγλικοῦ Στρατοῦ τῆς
1515 ” Μαύρης Θαλάσσης διὰ πᾶν ἀπρόοπτον εἰς Καύκασον —.

” Δεόν νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ συγκρότησις ἐνὸς μικροῦ Ἑλληνικοῦ
” Στρατοῦ εἰς τὸ Κράτος τοῦτο <τὸ Mandat>⁷⁴ θὰ ἐγέννα δεσμοὺς
” μὲ τὸ ἐλεύθερον Ἑλληνικὸν Κράτος καὶ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τοῦ

73. Κοζάδων στὴν Ἔκθ.

74. Στὴν Ἔκθ. μετὰ τὴ λέξη τοῦτο προστίθεται: τὸ Mandat, τὸ ὁποῖο θεωροῦμε περιττό.

ντος ἢ καὶ μεμονωμένως, καὶ πρὸς μίαν Δύναμιν⁷⁶ ἐκ τῶν ἐκάστοτε φερομένων ὅτι θὰ ἀναλάβωσι ἐντολὴν περὶ τὴν Ἀρμενίαν —.

1555 Οὕτω, ὑπὸ τὴν συνεχῆ ᾤθησιν τοῦ ἐπισήμου Κράτους, ὄλαι αἱ θύραι ἐκρούσθησαν καὶ οἱ τολμηρότεροι τῶν συνδυασμῶν ἐδοκιμάσθησαν —. Δυστυχῶς οὐδὲν θετικὸν ἀποτέλεσμα κατορθώθη —. Ἄφ' ἑτέρου ὁμως, ἐφ' ὅσον αἱ γειτονικαὶ ὑποθέσεις δὲν ἔλαβον εἰσέτι τὴν τελικὴν τῶν μορφῆν, δύναται καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ Πόντου νὰ θεωρητῆται ἐκκρεμῆς μετ' αὐτῶν —.

1560 Φρονῶ λοιπὸν ὅτι οὐ μόνον δὲν εἶναι ἀσκοπος ἡ ἀνάλυσις τῶν διαφορῶν ἐκδοχῶν καὶ λύσεων τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιβαλλομένη —.

Ὁ Ἀρμενικὸς κίνδυνος ἐν Πόντῳ —. Εἶναι γνωστὴ ἡ ὑποτίμησις, τῆς ὁποίας ἐτύγχανον πάντοτε οἱ Ἀρμένιοι πλησίον τῶν
1565 [43] ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων, πιθανῶς διὰ τὴν εὐκολίαν μεθ' ἧς παρεδίδοντο εἰς τὰς συνεχεῖς Τουρκικὰς βιαιοπραγίας⁷⁷ —. Τὸ αἶσθημα τοῦτο δὲν ἀπέκλεισε ποτὲ μίαν εἰλικρινῆ συνδρομὴν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, ὡσάκις ἦτο δυνατόν νὰ περιορθῶσι καὶ νὰ ἀνακουφισθῶσι οἱ διακώμενοι Ἀρμένιοι εἴτε^{77α} ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ
1570 Κων/πόλει εἴτε ἐν ταῖς ἐπαρχίαις —.

Ἡ αὐθόρμητος αὕτη συνδρομὴ ἐξεδηλώθη καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πόντου ἅμα τῇ ἐκρήξει τῶν μεγάλων σφαγῶν τῶν Ἀρμενίων κατὰ τὸ 1895, ὁπότε, πλὴν τῶν ὄσων ἐγιναν ἐντὸς τῆς Κων/πόλεως, εἰς Ἐρζερούμ, Βάν, Βιτλίς, κατεσφάγησαν ὑπὸ τῶν Κούρδων ὀλόκληροι Ἀρμενικαὶ περιοχαί —. Κατὰ τὴν περίοδον
1575 λοιπὸν ταύτην οἱ Ἕλληνες τῶν παραθαλασσίων πόλεων τοῦ Πόντου περισυνέλεξαν ὅλους τοὺς Ἀρμενίους, ὅσοι φεύγοντες ἀπὸ τὸ Ἐσωτερικὸν κατώρθωσαν νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν θάλασσαν —. Αἱ οὕτω συγκροτηθεῖσαι Ἀρμενικαὶ Κοινότητες ἤρξαντο εὐδοκιμοῦσαι ἐμπορικῶς μὲ τάσεις ἐπικρατήσεως ἀπέναντι τῶν αὐτοχθόνων Ἑλληνικῶν τοιούτων διὰ λόγους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὅλως
1580 πρὸς τιμὴν τῶν τελευταίων —. Ἡ τάσις αὕτη τῆς οἰκονομικῆς ἐπικρατήσεως, ὑποβοηθουμένη ἐπιτηδεῖως ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὄλον τὸ συμφέρον νὰ νοθεύσωσι τὴν Ἑλληνικὴν
1585 χροιάν τοῦ Πόντου, ἐγέννησε εἰς τοὺς Ποντίους τὸ βαθύ συναίσθημα τοῦ μίσους πρὸς τὴν Ἀρμενίαν, ἀμυνομένους ὄχι πλέον δι'

76. πρὸς μίαν Δύναμιν : μᾶς Δυνάμεως στὴν Ἐκθ.

77. βιοπραγίας στὴν Ἐκθ. 77α. οὔτε στὴν Ἐκθ.

ἐμπορικά συμφέροντα, ἀλλὰ δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ἑλληνικότητα τῆς χώρας των —.

1590 Ἐπῆλθεν ὁμοῦς ὁ τελευταῖος Εὐρωπαϊκὸς Πόλεμος καὶ ὁ κατὰ τὴν διάρκειαν τούτου ἀναπτύχθεις Σωβινισμὸς τῶν Τούρκων, ὅστις, κατευθυνόμενος ἀπὸ ἄλλας γενικωτέρας ἐπιρροάς, ἀπεφάσισε νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χώραν ἀπὸ ὅλα τὰ ξένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνέζων μετ' αὐτῶν —.

1595 Ἐὰν ἡ ἀπόφασις αὕτη τῶν Τούρκων Σωβινιστῶν ἐξεδηλώθη [44] ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου διὰ μαρτυρικῶν ἐκποτισμῶν, συνεπεία ἐξ ὧν ἐπανῆλθον εἰς τὰς ἐστίας των περὶ τὰ 70-30%, ἐναντίον ὁμοῦς τῶν Ἀρμενίων αὕτη ἔλαβε τὴν μορφήν παντελοῦς ἐξολοθρεύσεως —. Ἡ συνέπεια τοῦ διωγμοῦ τούτου ἦτο εἰς μὲν τὴν κυρίως τουρκικὴν Ἀρμενίαν νὰ μὴ παραμείνωσιν ἢ ἐλάχιστοι Ἀρμένιοι, & εἰδικῶς περὶ τὸ Βάν, Βιτλὶς καὶ Μούς, τῶν ἐπιζησάντων ἐκ τῆς περιφερείας τοῦ Ἐρζερούμ διελθόντων τὰ σύνορα καὶ καταφυγόντων εἰς τὴν ρωσικὴν Ἀρμενίαν, εἰς δὲ τὸν Πόντον νὰ μὴ ἀπομείνῃ σχεδὸν οὐδεὶς —. Οὕτω εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, ἐκ τῶν 10,000 Ἀρμενίων ἐσώθησαν μόνον περὶ τοὺς 1605 100, περισυλλεγέστες κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτοῦ τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος εἰς τὰ ἑλληνικὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, εἰς δὲ τὴν Σαμψοῦντα ἐξ ὀλοκλήρου τῆς ἀνθούσης περιοχῆς τοῦ Τσαρσαμπᾶ, ἡ ὁποία εἶχε σχεδὸν ἐξαρμενισθῆ, περιεσώθησαν μόνον περὶ τοὺς χιλίους Ἀρμένιοι, καὶ τοῦτο χάρις εἰς τὰς ἀπεγνωσμένας προσπάθειάς τοῦ Μητροπολίτου Ἀμασειᾶς Καρραγγέλη —.

1615 Τοιαύτη ἦτο ἡ πραγματικὴ θέσις τῆς ἀπόψεως τοῦ Ἀρμενικοῦ κινδύνου, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνδιασκέψεως τῆς Εἰρήνης —. Δῆλ. δὲν ἦτο ἡ μία ζωηρὰ ἀνάμνησις ἐνὸς προϋπάρχοντος πραγματικοῦ κινδύνου, βαθέως κεχαραγμένη εἰς τὰς πατριωτικὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου —.

1620 Ἡ Συνδιάσκεψις τῆς Εἰρήνης κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἐργασιῶν της, ὑπὸ τὴν παγκόσμιον ἀγανάκτησιν διὰ τὰ ἀπάνθρωπα μέτρα πρὸς ἐξολόθρευσιν μιᾶς φυλῆς, ἐφέρετο πρὸς δημιουργίαν μιᾶς Μεγάλης Ἀρμενίας —. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ὡς γενικὴν ἰδέαν ἐδέχθη τὴν εἰς αὐτὴν προσάρτησιν τοῦ Πόντου, καθορίσασα βραδύτερον τὸ πῶς ἀντελαμβάνετο τὴν προσάρτησιν ταύτην, ὥστε νὰ μὴ διατρέξῃ κίνδυνον ἢ ἐθνικότητος τῶν Ποντίων —.

- 1625 Κοινός νοῦς, γνωρίζων τὴν ἐπιτόπιον κατάστασιν, θὰ ἔβλε-
[45]πεν ὅτι ἡ αἰσθηματολογία αὕτη τῆς Συνδιασκέψεως θὰ κατέ-
ληγε μόνον εἰς τὸ εὐχάριστον ἀποτέλεσμα τῆς μεγαλειτέρας μει-
ώσεως τοῦ ἐναπολειφθησομένου Τουρκικοῦ Κράτους διὰ τῆς δη-
μιουργίας ἑνὸς ἐτέρου, εἰς τὸ ὅποιον οἰονδήποτε καὶ ἂν ἐδίδετο
1630 ὄνομα, οἱ τε Ἀρμένιοι καὶ οἱ Πόντιοι δὲν θὰ ἀπετέλουν ἢ τὴν μει-
ονοψηφίαν —.

Τὰ λαϊκὰ ὅμως συναισθήματα δὲν διέπονται πάντοτε ὑπὸ τῆς
λογικῆς καὶ δὲν προσαρμόζονται μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος πρὸς
νέας καταστάσεις, μεθ' ἧς καὶ τὰ μεμονωμένα ἄτομα—. Δὲν εἶναι
1635 δὲ ποσῶς περιεργον, ἐὰν δὲν ἔγινεν ἀμέσως ἀντιληπτὴ ἢ εὐκαι-
ρία, τὴν ὁποίαν παρεῖχεν ἡ λέξις Ἀρμενία—.

Θὰ ἐχρειάζετο τῷ ὄντι ὑψηλότερα μορφή, ἡ ὁποία νὰ ἀναλύσῃ
καὶ νὰ ὑποδείξῃ τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσωσι
οἱ πατριῶται τοῦ Πόντου, οἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τοῦ μακρο-
1640 θεν καὶ μὴ γνωρίζοντες τὴν ἐγγὺς κατάστασιν ὑπερημύνοντο τῶν
δικαίων τῆς Πατρίδος των —.

Καὶ τὸ λυπηρότερον εἶναι ὅτι εὐρέθη ἡ ὑψηλότερα αὕτη ἠθικὴ
παράστασις, συγκεντρώνουσα καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ σχήματος καὶ
τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν πλήρη ἐνίσχυσιν ἐκ μέρους τοῦ
1645 Ἐπισήμου Κράτους —. Δυστυχῶς ὅμως ὁ Μητροπολίτης Τραπε-
ζοῦντος προὔτιμησε, ἀντὶ νὰ διοχετεύσῃ τὸ ρεῦμα, νὰ τεθῇ ἐπὶ κε-
φαλῆς αὐτοῦ —.

Οὕτω, πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ πρὸς συσπείρωσιν περὶ
τὴν ιδέαν τῆς ἀρμενοφοβίας ἔγινε συστηματικώτατον, εἰδικῶς δὲ
1650 διὰ τοὺς ἔχοντας ἀμεσον ἀντίληψιν, τοὺς εὐρισκομένους περὶ τὸ
Βατοῦμ καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, καὶ δι' ὅσους ἐξ αὐτῶν ἐδείκνυον
ἐλευθερίαν σκέψεως ἐφευρέθη ἡ λέξις “Ἀρμενίζει“, ἡ ὁποία τοῖς
ἐρρίπτετο ὁμοῦ μὲ τὴν πλέον ταπεινὴν τῶν ὑπονοιῶν —.

Δὲν δύναμαι νὰ λησμονήσω τὴν στενοχωρίαν ἢ μᾶλλον τὸ πε-
1655 ριδεές, μεθ' οὗ οἱ Πόντιοι μοι ἐξέθετον τὰς ἀληθείας, ὅτε ἤμην εἰς
[46] Τιφλίδα καὶ Βατοῦμ καὶ ἐζήτησα νὰ ἴδω πῶς ἐκτιμῶσι τὰ
πράγματα —. Δὲν ὑπῆρξε ἡ μία ἀντίθετος γνώμη προερχομένη ἐκ
φανατικοῦ ὁπαδοῦ τοῦ Μητροπολίτου, τὸν ὅποιον ὅμως εἰς πρῶ-
την εὐκαιρίαν οἱ συγκεντρωθέντες ἀντιπρόσωποι τοῦ Κανκάσου
1660 καὶ Ν. Ρωσσίας, πρὸς νέαν συγκρότησιν Τεχνικοῦ των Συμβουλί-
ου, ἀπήλλαξαν πάσης ἐντολῆς —. Ὅλοι ἦσαν σύμφωνοι ὅτι οἱ
Ἀρμένιοι θέλουν μὲν, ἀλλ' εἶναι τελείως πλέον ἀνίκανοι νὰ βλά-

ψωσι —. Τὰ δὲ μέλη τοῦ ἐν Βατοῦμ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου ἐξήγησαν τὴν συμβουλὴν⁷⁸ των εἰς Ἀρμενοφοβίαν διὰ τοῦ ὅτι, ἐλλείψει
 1665 ἄλλων ὁδηγῶν, τὰς ὁποίας ἐζητήσαμεν πανταχόθεν καὶ δὲν ἐλάβομεν, ἐνομίσαμεν ὅτι ἡ ἀδιάλλακτος αὕτη στάσις μου πρὸς τὴν Ἀρμενίαν ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ εἰς εὐαρεστωτέραν λύσιν —.

Καὶ ἐδόθη μὲν μία εὐκαιρία, δι' ἧς τὸ ἀληθές φρόνημα τῶν Ποντίων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ ἐναργέστερον καὶ —ιδίως ἄνευ
 1670 ἐνδιαμέσων ἐρμηνευτῶν —. Ἡ ἐργασία ὅμως αὕτη καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς δυνάμενα νὰ προκύψωσι ὠφέλη ἀνετρόπησαν ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, ὁ ὁποῖος παρενέβη πρὸς τοῦτο παρὰ τῆ Κυβερνήσει —. Πράγματι, τὸν Νοέμβριον τοῦ π.ἔ. ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας τῆς Περιθάλψεως νὰ γίνῃ ἐν δημοψήφισμα καὶ
 1675 ἀπογραφή ὡς καὶ σχηματικὸς Χάρτης, δεικνύων τὰ σημεῖα τοῦ Πόντου, ἐξ ὧν ὠρμήθησαν οἱ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς μεταναστεύσαντες Πόντιοι καὶ ἐγκατασταθέντες εἰς τὰ Ν. & Α. παράλια τοῦ Εὐξείνου —. Τῇ ἐπιμόνω τηλεγραφικῇ ἀπαιτήσει καὶ μὲ τὴν γενικὴν δικαιολογίαν, ὅτι τὸ δημοψήφισμα τοῦτο ἐνδεχόμενον νὰ
 1680 ἔβλαπτε, ἡ ἐργασία ἐσταμάτησε —. Ἡ ἐξήγησις, ἣν ἔλαβον ἐν Τιφλίδι διὰ τὴν παρεμπόδισιν ταύτην, ἦτο ὁ φόβος μήπως οἱ Τοῦρκοι εἰς ἀπάντησιν διεξήγαγον ἐτέραν ἀπογραφὴν ἐν τῷ Πόντῳ καὶ ἀπεδείκνυον τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν των—.

Δὲν δύναμαι νὰ συμμερισθῶ τὴν ἀνοχήν καὶ τὴν ἐνδοτικότητα τοῦ Ἐπισήμου Κράτους ἐνώπιον τοιούτων σαθρῶν ἐπιχειρημάτων —. Ὅλος ὁ κόσμος γνωρίζει ὅτι ὑπάρχουσι
 1685 Τοῦρκοι ἐν Τουρκίᾳ, καὶ τίποτε δὲν ἠμπόδισε τὴν Τουρκικὴν Ἀντιπροσωπείαν εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν νὰ παρέχῃ ἰδικὰς τῆς στατιστικὰς, εἰς ἃς ὁ καθεὶς δίδει οἰανδήποτε θέλει αὐτὸς σημασίαν —. Ἀντιθέτως ὅμως δὲν γνωρίζομεν οὐδὲ ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ὅτι ὑπάρχουν 400-500 χιλ. πρόσφυγες μετοικήσαντες κατὰ καιροὺς ἐκ Πόντου —. Ἄν ἐρωτᾶτε δὲ διὰ τοὺς ξένους, ἀρκεῖ νὰ εἶπω ὅτι εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Ἐπιτελεῖον ἢ ἀνάπτυξις τοῦ ζητήματος ἐγένετο ἐπὶ Ἐπιτελικοῦ Ἐθνολογικοῦ χάρτου, εἰς ὃν ἡ Ἑλληνική
 1695 κότης τοῦ Πόντου παριστᾶται διὰ δύο ἐρυθρῶν τελειῶν, ἡ μία παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἡ ἄλλη περὶ τὴν Σαμψοῦντα ἐν μέσῳ πληθῶρας χρωμάτων διαφόρων μουσουλμανικῶν φυλῶν —.

Δὲν πιστεύω νὰ διαφεύγῃ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν οὐδενὸς ὅτι μία

78. ἴσως συμβολήν.

1700 τοιαύτη ἐργασία θὰ εἶχεν συγχρόνως ὡς ἔμμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν τῆς καταστάσεως ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τὴν ἐπισήμανσιν τῶν κέντρων, δι' ὧν θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐπικοινωνῇ ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς μάξης, καὶ οὕτω θὰ ἐξέλιπεν ἡ ἀνάγκη τῶν αὐθαιρέτων διερμηνευτῶν τῆς γνώμης τῶν Ποντίων —.

1705 Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἐλπίς εὐνοϊκότερας λύσεως τῆς Ὁμοσπονδίας μὲ τὴν Ἀρμενίαν, δῆλ. ἡ ὑπὸ οἰανδήποτε μορφήν ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου, δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ καθυστερῇ τις ἐξετάζων ἐὰν εἶναι ἀληθές ἢ οὐ τὸ φάσμα τοῦ Ἀρμενικοῦ κινδύνου —. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ὁμως, ἀφ' ἧς ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην κατέπεσαν ὄλαι αἱ ἐλπίδες αὐται, δὲν ἠδυνάμην νὰ συμμετέχω εἰς τὸν ἀγῶνα τὸν ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὴν Ἀρμενοφοβίαν —.

1710 Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ποσῶς περὶ τῆς ἀτομικῆς μου γνώμης, τὴν ὁποίαν ἤρκει νὰ ἐκθέσω ὑπηρεσιακῶς, πρόκειται ὁμως περὶ τῆς τῶν Ποντίων καὶ μετὰ τῆς ὁλότητος αὐτῶν ἡ γνώμη ἡ ἔχουσα βάρος εἶναι ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔζησαν ἐν τῷ Πόντῳ καὶ εἶναι διατεθει[48]μένοι νὰ ἐπανέλθωσιν πάλιν εἰς αὐτόν —.

1715 Οἱ διεσπαρμένοι λοιπὸν εἰς Βατούμ, Σοχούμ, Πότι, Αἰκατερινοδάρ Πρόσφυγες Πόντιοι ὑποδέχονται τὸν φόβον τῶν Ἀρμενίων μὲ τὸ πλέον καθησυχαστικὸν μειδίαμα, ἐνῶ, ἀντιθέτως, παρ' ὄλας τὰς ἐγγυήσεις τοῦ Σάν-Ρέμο, οὐδεὶς εἶναι διατεθειμένος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Τουρκίαν —.

1725 Συνεπῶς μὲ τὸ φάσμα ἐνὸς κινδύνου κατεπολεμήθη μία θετικὴ ἰδέα —. Ἡ θετικὴ αὕτη ἰδέα εἶναι προφανές ποῦ θὰ ᾤδηγεῖ —. Τὴν ἐπομένην τῆς ἀποφάσεως τῆς Συνδιασκέψεως, ὁ Πόντος, ὁμόσπονδος ὦν τῇ Ἀρμενίᾳ, ὠργανωμένος Στρατιωτικῶς καὶ

1725 ἔχων τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ἑλλάδος, πάντως μὲν τὴν ἠθικὴν, ἐνδεχομένως δὲ καὶ τὴν στρατιωτικὴν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν κατὰ ποῖον τρόπον ἐξελιπάρουν οἱ Ἀρμένιοι, θὰ ἦτο πολὺτιμος Σύμμαχος εἰς τὴν Ἀρμενίαν διὰ τὴν περίοδον τῆς λίαν δυσχεροῦς ἐγκαταστάσεώς της, θὰ ἐκανόνιζε ἐπ' αὐτῆς καὶ ἐπὶ ἐπιπέδου ἰσχυροτέρου πρὸς ἀσθενέστερον τὰς λεπτομερείας τῆς Ὁμοσπονδίας του,

1730 καί, τέλος, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποσυρθῇ ὅποτε ἤθελε βραδύτερον, δῆλ. διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης ὁ Πόντος θὰ συνεκροτεῖτο πραγματικῶς, ἐνῶ ἤδη εἶναι διαλελυμένος καί, ὅπως ἐξελίσσονται τὰ πράγματα, βαίνει πρὸς τὴν ὀλοοχερῇ του διάλυσιν, ὡς θὰ ἐξετάσωμεν περαιτέρω —.

1735 Συνεργασία μὲ τοὺς Τούρκους —. Κατὰ τὰς συνεχεῖς ἐρεῦνας

περὶ τῆς συμφερωτέρας λύσεως, ἢ ὅποια ἠδύνατο νὰ δοθῆ εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου, παρουσιάσθη ἐπανειλημμένως ὡς ἀντίδοτον τῆς συνεργασίας μετὰ τῆς Ἀρμενίας ἢ συνεργασία μετὰ τῆς Τουρκίας —. Νῦν δέ, μετὰ τὴν σχεδὸν ἀπόφασιν τῆς Συνδιασκέψεως, ἢ συνεργασία αὕτη εἶναι ὑποχρεωτική, ἄλλως τε, ἐὰν δὲν ἀλλάξῃ τὰ πράγματα, παρέχει ἀφορμὴν νέας ἀκράτου αἰσιοδοξίας —. Οὐδὲν τούτου ἀνακριβέστερον —.

1740 Ὑπῆρξε τῷ ὄντι, φαίνεται, πρὸ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων ἐν πρόγραμμα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, πρεσβεῦον τὴν συνεργασίαν μετὰ [49] τοὺς Τούρκους, ἢ ὅποια ἄλλως τε εἶχεν ἀρεκτὰ προχωρήσει —. Εἰς τὴν ζύμωσιν ταύτην ἔλαβον μέρος θερμοὶ πατριῶται, ἐν οἷς καὶ ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος, τότε εὐρισκόμενος εἰς τὰ Πατριαρχεῖα —.

1750 Χωρὶς νὰ ἐξετάσω ποσῶς, ἐὰν τότε συνέφερε ἡ πολιτικὴ αὕτη, δὲν δύναμαι νὰ μὴ παραθέσω τὴν διαφορὰν τῆς τότε καὶ νῦν καταστάσεως —.

Ἡ ἐπιδιακομμένη τότε συνεργασία δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ἀπλῶς εἰρηνικῆς συμβιώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ μέσῳ τῶν Τούρκων, πρᾶγμα ὅπερ εὐκολώτερον ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς παραιτήσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ πάσης ἐθνικῆς των βλέψεως —. Ἡ φιλοδοξία τοῦ προγράμματος ἐκείνου ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης τῶν δύο στοιχείων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας τὸ ἡμέτερον, ὡς ἰκανώτερον, ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ τὴν βαθμιαίαν μεταβολὴν τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους εἰς Ἑλληνοτουρκικὸν τοιοῦτον —. Ἐφ' ᾧ, πλὴν τῆς προσπαθείας τῆς εὐρύτερας εἰσαγωγῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς δημοσίας Ὑπηρεσίας τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους, ὑπεδείχθη παρ' ἡμῶν αὐτῶν ἡ στρατολογία τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου πρὸς μικτὴν συγκρότησιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ τῆς Τουρκίας —.

1765 Ἀλλὰ τὸ πρόγραμμα τοῦτο, καίτοι συνήντησε κορυφαίας ἀντιδράσεις καὶ ἀπέτυχεν, ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ, ἐνδεχόμενον νὰ ἦτο ὀρθὸν εἰς τὴν περιόδον, καθ' ἣν τὸ Τουρκικὸν Κράτος περιελάμβανε συμπαγεῖς Ἑλληνικοὺς πληθυσμούς, ὡς ἡ Ἠπειρος, Μακεδονία, Θράκη κ.λπ., ἔπαυσε δὲ νὰ γίνηται λόγος περὶ αὐτοῦ μετὰ τοὺς Βαλκα-

νικούς πολέμους, ὅποτε μέγα τμήμα τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπεσπίασθη ἐκ τῆς Τουρκίας, καὶ ἀποτελεῖ οὐτοπίαν ἢ ἐπιδιώξεις τοῦ ἐντὸς τοῦ ἑναπομείναντος Τουρκικοῦ Κράτους μετὰ τὴν τε-
1775 λευταίαν Συνθήκην —.

[50] Δὲν πιστεύω τῷ ὄντι νὰ φαντάζεται τις ὅτι οἱ ἑναπομεί-
ναντες διεσπαρμένοι Ἕλληνες εἶναι δυνατόν νὰ ἀλλάξωσι τὴν
πολιτικὴν χροιάν, δηλ. νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τῆς ὁλότητος τοῦ ἑνα-
πομείναντος Τουρκικοῦ Κράτους —. Παραμένει λοιπὸν ἡ ἀπό-
1780 σπασις ἀπὸ τῆς Τουρκίας ὡς μόνη λύσις διὰ τὰ τμήματα ἐκεῖνα,
εἰς ἃ ἡ σχετικὴ πυκνότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ παρέχει βασίμους ἐλπί-
δας τοπικῆς πολιτικῆς ἐπικρατήσεως —.

Ἄλλ' ἐὰν τώρα, εἰς τὴν περίοδον τῆς γενικῆς μειώσεως τοῦ
Τουρκικοῦ Κράτους, κατορθώσωσιν οἱ Τοῦρκοι νὰ σώσωσιν τὸν
1785 Πόντον, θὰ προσπαθήσωσι προφανῶς νὰ ἄρῳσι τὰ αἷτια νέας
ὑποκινήσεως τοῦ τεθέντος ἅπαξ ζητήματος τοῦ Πόντου —. Τὴν
πρὸς τοῦτο θετικὴν ἐργασίαν ἔχουσιν ἤδη κάμει, ἐκ προνοίας, δὲν
παραμένει δὲ ἢ τὸ συμπλήρωμά της, δηλ. ἡ παρεμπόδισις τῆς ἐπα-
νόδου τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Πόντον —. Καὶ ἐπειδὴ γνωρίζομεν
1790 πόσον εὐκόλον εἶναι τοῦτο εἰς τὸν διοικοῦντα, φοβούμεθα ὅτι ἢ
ἐπιτευχθεῖσα ἐκρίξωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Πόντου εἶναι τελει-
ωτικὴ, ἐφ' ὅσον ὁ Πόντος παραμένει εἰς τὴν Τουρκίαν —.

Γενικῶς αἱ τελευταῖαι περικοπαὶ ἠκρωτηρίασαν μὲν τελείως
τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴν ὁμολογηθῇ ὅτι ἢ
1795 Ἐθνικὴ ἐνότης τοῦ παραμένοντος Τμήματος εἶναι μεγαλειτέρα,
σχεδὸν πλήρης —. Συνεργασία λοιπὸν Τούρκων καὶ Ἑλλήνων,
ἐὰν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ, θὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸ μέλλον ὡς
πᾶσα ἄλλη συμμαχία δύο ὁμόρων Κρατῶν, μὲ τάσεις συμπήξεως
δουαδικοῦ Κράτους, τὰς ὁποίας τάσεις θὰ διηγκόλυνε ἢ ἀρχικὴ
1800 ἀπόσπασις τῆς Περιοχῆς Σμύρνης καὶ Πόντου, διότι οὕτω θὰ πα-
ρουσιάζετο ὁ συνδυασμὸς οὗτος ἐπωφελῆς καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν
—. Ἡ προσδοκία ὁμῶς ὅτι οἱ ἑναπομείναντες συμπαγεῖς τινες
ὄγκοι θὰ δυνηθῶσι νὰ ἀφομοιώσωσι τὴν ἀπαλειφθεῖσαν Τουρ-
κίαν ἀποτελεῖ αἰσιοδοξίαν τῆς αὐτῆς κατηγορίας, ἣν καὶ προη-
1805 γουμένως ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ σημειώσωμεν ἐν τῇ ἐκθέσει
ταύτῃ, αἰσιοδοξίαν ἔχουσαν ὡς μόνον [51] ἀποτελέσμα τὴν διά-
σπασιν τοῦ ἐνιαίου τῶν βλέψεων καὶ τῶν προσπαθειῶν —.

Παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ὁμῶς καὶ παρ' ὄλας τὰς προβλέψεις,

- 1810 ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν παρέχουσιν οὐδὲν ἐνδόσιμον ὅτι θὰ αὐτοκα-
τεδικάζοντο, ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος ἐζήτησε τὴν ἀδειαν
νὰ προβῆ εἰς διαπραγματεύσεις τοπικὰς συνεννοήσεως μὲ τοὺς
Τούρκους — Ἦλπιζε ἄρα γε δι' αὐτῶν ὅτι οἱ Τοῦρκοι τοῦ Πόν-
του, τείνοντες ἀδελφικὴν χεῖρα εἰς τοὺς Ἕλληνας, θὰ ἐζήτουν
ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἀπόσπασιν τοῦ Πόντου ἀπὸ τῆς Τουρκίας;
- 1815 Ἐν τῇ πραγματικότητι, οἱ Τοῦρκοι, οὐδέποτε ὑστερήσαντες εἰς
διπλωματίαν, ἤρυναν τὸ ζήτημα εἰς γενικωτέραν συνεννόησιν
Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἐπὶ σκοπῷ τῆς μετριάσεως τῶν ἀκρωτη-
ριασμῶν, καὶ μίαν καλὴν προῶν ἔφεραν τὸ ζήτημα εἰς τὴν δη-
μοσιότητα — Τοῦτο ἤρκεσε νὰ σημειώσῃ τὸ πέρας τῶν ἐπιλοι-
πων τούτων διαβημάτων —
- 1820 Τὸ ἀδιαίρετον τοῦ Πόντου —. Εἰς τὴν ἀρχικὴν πρότασιν ἐνώ-
σεως τοῦ Πόντου πρὸς τὴν Ἀρμενίαν ἀντετάχθη ὁ φόβος τῆς
ἀπορροφήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ἅμα ὡς ὁ φόβος οὗτος πα-
ρεκάμφθη διὰ τῶν θεθεισῶν βάσεων Ὀμοσπονδιακοῦ καθεστῶ-
τος, ἀντετάχθη τὸ ἀδιαίρετον τοῦ Πόντου —
- 1825 Ἡ παραβίασις τοῦ ἀδιαίρετου εἶναι μία ἐγχείρησις ὀδυνηρά,
ιδίως διὰ τὸν ἐκτελοῦντα, τῆς ὁποίας ἐπανειλημμένως ἔγινε
χρῆσις κατὰ τὰς τελευταίας ἐκ τῶν ἐθνικῶν μας περιπετειῶν
πρὸς ἐξασφάλισιν ἐτέρων ἀλλαγῶν πλεονεκτημάτων ἢ καὶ ἀπλῶς
1830 πρὸς συμβιβασμὸν μετὰ ὁμόρων Κρατῶν —
- Δὲν πρόκειται λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἰδέαν ταύτην ὡς
ἀρχήν, ἀλλὰ κατὰ πόσον ἡ εἰδικὴ μορφή, ὑφ' ἣν παρουσιάζεται
εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Πόντου, καθιστᾷ τὴν ἀρχὴν ταύτην σεβαστὴν ἢ,
τοῦναντίον, ἐξόχως τρωτὴν — Ἡ χάραξις μιᾶς γραμμῆς, περι-
1835 λαμβανούσης τὰς ἐκτάσεις, ἐφ' ὧν δύναται νὰ παρουσιασθῇ ὡς
εὐλογοφανῆς [52] μία ἀπαίτησις ἀποσπάσεως ἀπὸ τὴν Τουρκίαν
τῶν ἐνοικούντων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, εἶναι δυσχερεστάτη,
διότι παντοῦ πλεονάζει ὁ Τουρκικὸς πληθυσμὸς—.
- 1840 Καὶ δὲν θὰ ὀμιλήσωμεν μὲν περὶ τοῦ συνημμένου χάρτου τῆς
Ἐπιτροπῆς τῶν Παρισίων οὐδέ περὶ τοῦ ἐπίσης συνημμένου συ-
μπληρωμάτος του, τὸ ὁποῖον ἐξετυπώθη διὰ νὰ ικανοποιηθῶσι
διαμαρτυρίαι μιᾶς κοινότητος, παραπονουμένης ὅτι τὴν ἐξέχα-
σαν (ὅπωςδήποτε ὅμως ὁ πρῶτος τούτων ἔχει ἐμβαδὸν 93000
τετρ. χιλ.), ἀλλὰ θὰ ἐξετάσωμεν τὸ σχῆμα τῶν διεκδικήσεων, ὡς
1845 ἐχαράχθησαν αὐταὶ ἐν Παρισίοις ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Τραπε-
ζοῦντος, Συνταγματάρχου Ρακτιβάν καὶ ἐμοῦ — Ἡ Γραμμὴ

- αὕτη, ἀρχομένη ὀλίγον ἀνατολικώτερον τοῦ Ριζοῦντος, ἀνέρχεται πρὸς τὸ ὑψόμετρον 3700 (χάρτης Ἐπιτελείου Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας, 1/2000000) καὶ ἀκολουθεῖ τὰ ὄρια τοῦ Βιλαετίου Τραπεζοῦντος μέχρι τοῦ ὑψόμετρον 3238, Β. τοῦ Ἐρζιγγιάν, ἐκεῖθεν κατευθύνεται πρὸς ὑψόμετρον 2600 Δ. Ἐρζιγγιάν, ἐκεῖθεν ἀκολουθεῖ τὰ ὄρια τοῦ Σαντζακίου Σεπμίν-Καραχισσάρ μέχρι Κουμανίκ, τὸ ὁποῖον ἀφίνει εἰς τὴν Τουρκίαν, ἐκεῖθεν πρὸς Χατζή-Κιοϊ, ὅπερ παραμένει εἰς Πόντον, ἐκεῖθεν κάμπτεται πρὸς Β.,
- 1855 ἀκολουθοῦσα ἐπ' ὀλίγον τὰ σύνορα βιλαετίου Ἀγκύρας, ἀφίνουσα τὸ Μπούμπάτ εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ καταλήγουσα εἰς τὴν Συριάδα ἄκραν —.

- Ἡ διεκδικουμένη οὕτω ἐπιφάνεια παρουσιάζει ἐμβαδὸν 56200 τετρ. χιλ., δηλ. ὅσον καὶ τὸ τῆς Πελοποννήσου, Στερεᾶς Ἑλλάδος, Θεσσαλίας, ἠνωμένων —.
- 1860

- Μολονότι αὐτὸς οὗτος ὁ χῶρος εἶναι ἤδη ἀρκετὰ σεβαστός, ἡ δυσκολία δὲν ἐγκείται εἰς τὸ ποσὸν τῆς διεκδικήσεως, ὅσον εἰς τὴν μορφὴν, ὅφ' ἦν παρουσιάζεται αὕτη—. Τῷ ὄντι, ἐνῶ τὸ βάθος τῆς ἐπιφανείας ταύτης ποικίλλει ἀπὸ 140 χιλ. μέχρι 72 χιλ.,
- 1865 ἡ ἐπὶ τῆς παραλίας ἀνάπτυξις της εἶναι 520 χιλ. καὶ τοῦ[53]το εἰς εὐθείαν γραμμὴν κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσης ἀπὸ Ριζοῦντος μέχρι Σινώπης—.

- Πῶς λοιπὸν νὰ ἀποσπᾷ τὸν σεβασμὸν τῆς Συνδιασκέψεως μία τοιαύτη αἰτήσις, ἡ ὁποία θὰ ἐστέρει πάσης διεξόδου πρὸς τὴν
- 1870 θάλασσαν τὴν ἀντίστοιχον ἐνδοχώραν⁸⁰, ἐὰν αὕτη παρέμενε τουρκικῆ; Θὰ παρεκάμπτετο ἴσως τὸ ἐμπόδιον αὐτό, μόνον ἐὰν καθίστατο δυνατὸν ἡ ἐνδοχώρα αὕτη νὰ συναποσπασθῇ καὶ αὕτη μετὰ τῆς Ἀρμενίας—. Δὲν δύναται τις λοιπὸν καὶ πάλιν νὰ μὴ κάμη τὴν σκέψιν ὅτι, ἐὰν αἱ ἀξιώσεις τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀρμενίας
- 1875 παρουσιάζοντο ὡς ἠνωμένοι καὶ οὐχὶ ὡς ἀντιτιθέμενοι, ἴσως νὰ διηκολύνον μίαν ἀπόφασιν εὐνοϊκὴν—. Ἄλλ' ὡς γνωστὸν ἐγινεν ἐντελῶς τὸ ἀντίθετον —.

- Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ διατυπωθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀρμενικῆς Ἀντιπροσωπείας τελικὴ ἀξιώσις ἐν Λονδίῳ θὰ ἀπέσπα εἰς Πόντον, ἐὰν
- 1880 ἐτηροῦντο αἱ συμφωνίαι Τιφλίδος, τὴν ἀπὸ Ριζοῦντος μέχρι Τριπόλεως παραλίαν μετὰ τοῦ Ἐσωτερικοῦ της, ἐπιφάνειαν δηλ. ἐμβαδοῦ 14000 χιλ., ὅση δηλ. σχεδὸν διπλασία τῆς Κρήτης —.

80. ἐνδοχώραν στήν Ἐκθ. (βλ. καὶ πῶς πάνω 1166 καὶ 1348)

Μία δὲ πρότασις, ἡ ὁποία θὰ ἀπέσπα τὸ βιλαέτιον Τραπεζοῦντος (ὅπερ φθάνει μέχρι Ἰασωνείου ἄκρας καὶ δὲν περιλαμβάνει διοικητικῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὴν Σαμψοῦντα) ὁμοῦ μετὸ Σαντζακίον Σαμπίν-Καραχισσάρ, φυσικὸν συμπλήρωμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πρώτου, θὰ ἀπέσπα ἐπιφάνειαν ἐμβαδοῦ 28000 χιλμ., δηλ. ἴσον περίπου μετὴν Στερεάν Ἑλλάδα καὶ τὴν Θεσσαλίαν ἠνωμένην —.

1890 Ὅστε, παρ' ὄλην τὴν ἐξαιρετικὴν πικρίαν, τὴν ὁποίαν ἐνδεχόμενον νὰ ἐδοκίμαζέ τις, ἐὰν δὲν κατωρθοῦτο νὰ ἐλευθερωθῆ ὁλόκληρος ὁ Πόντος διὰ μιᾶς, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴν σταματήσωμεν πρὸ τῆς ἐπιπολαιότητος, μεθ' ἧς γίνεταί χροῖσις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀδιαιρέτου, ἡ ὁποία καταλήγει οὕτω ὁ καλλίτερος ὑπέρομαχος τῆς 1895 τουρκικῆς ἀκεραιότητος, ἐφ' ὅσον πρόκειται νὰ ἐκλέξη μεταξὺ τοῦ ἢ νὰ ἀποσπασθῆ ὅλος ὁ Πόντος ἢ ὁλόκληρος νὰ μείνῃ ὡς [54] ἔχει —.

Παροῦσα θέσις τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου —. Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς παραμενοῦσης καταστάσεως εἶναι ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ Πόντου δὲν εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς χώρας του, ἀλλ' ἐκτὸς αὐτῆς —. Εἴτε εἰς πεντακοσίας εἴτε εἰς τετρακοσίας χιλιάδας καὶ ἂν ὑπολογισθῶσιν οἱ ἐν Ρωσσίᾳ Πόντιοι, οἱ ἐναπομένοντες ἐν Πόντῳ εἶναι κατὰ πολὺ ὀλιγώτεροι—.

1905 Ἡ πηγὴ τῆς διαρροῆς καὶ τῆς μεταναστεύσεως ὑπῆρξε ἀνεκάθεν τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Τραπεζοῦντος καὶ Κερασσοῦντος—. Οἱ Ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ τοῦ Σαντζακίου Σαμπίν-Καραχισσάρ ἔχουσι μετοικήσει πρὸ τριακονταετίας, κατὰ χωρία ὁλόκληρα, ἢ αὐτὴ δὲ κίνησις ἐγενικεύθη καὶ εἰς τὸ τῆς Ἀργυρουπόλεως —. Τελευταίως δέ, ὁμοῦ μετὴν ἀπόσυρσιν τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων, 1910 μετώκησεν καὶ ὁλόκληρος ὁ ἀστικός πληθυσμὸς τῆς Τραπεζοῦντος, παραμένουσι δὲ ἐν αὐτῇ περὶ τὰς 5-6 χιλ. Ἕλληνες, προερχόμενοι ἐκ τῶν χωρίων τοῦ Ἐσωτερικοῦ —.

Ἐναντία τάσις ἔχει σημειωθῆ κατὰ τὴν τελευταίαν τεσσαρακονταετίαν διὰ τὸν Σαμψοῦντα καὶ τὴν περιοχὴν του —. Ἡ τελευταία αὕτη πόλις, ἀρχίσασα ἀπὸ μικρὰν κωμόπολιν, ἐξελίχθη 1915 εἰς μεγαλοῦπολιν, τοῦ ἐφόρου τῆς περιοχῆς τῆς προκαλοῦντος συνεχεῖς μεταναστεύσεις ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ δὴ ἐκ τῆς ὄρεινῆς περιοχῆς τῆς Καισαρείας —.

1920 Ὅστε δύναται τις νὰ συμπεράνη γενικῶς ὅτι ὁ Πόντος εἶναι ἀρκετὰ εὐρωστος εἰς τὸ Δυτικὸν του Τμήμα, συγκροτεῖται ἀρκετὰ

εὐπροσώπως εἰς τὸ κέντρον (Κερασσοῦς), εἶναι δὲ λίαν ἐξησθενημένος εἰς τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον —. Αὐτὴ λοιπὸν ἢ τελευταία περιοχὴ εἶναι ἐκείνη, ἢ ὁποία χρῆζει ἀμέσου θεραπείας —.

1925 Δύναται τις νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὴν ἐπάνοδον τῶν προσφύγων, εἰς τὸν ἐκ νέου συνοικισμὸν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἐκ νέου ἑλληνικοποίησιν τῆς χώρας —.

1930 [55] Ἐνταῦθα ἤθελα νὰ ὑποδείξω εἰς τὸ ἐπίσημον Κράτος τὰς πηγάς, ἐξ ὧν δύναται νὰ ἀρουσθῇ τὰς ἀληθείας, ὥστε νὰ μὴ καταφεύγῃ τοῦτο εἰς πληροφορίας, τῶν ὁποίων τὴν ἀκρίβειαν πλέον ἢ ἀπαξ ἠναγκάσθην νὰ διαμφισβητήσω ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ —.

1935 Ἔχει τὸ Κράτος παράρτημα Ἐρυθροῦ Σταυροῦ εἰς Τραπεζοῦντα· εἰρηνικωτέρα ἐντολὴ δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν νὰ τὸ πληροφορήσῃ, ἐὰν εἶναι ἀληθές ἢ οὐ ἢ γενικὴ ἔξοδος τῶν Ποντίων ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως —.

Ἐπὶ τούτοις ὁλόκληρος ὑπηρεσία Περιβάλλψεως εἰς τὴν Μ. Ρωσίαν καὶ τὸν Καύκασον —. Ἄς θέσῃ τὸ ἐρώτημα δι' αὐτῆς καὶ θὰ ἴδῃ πόσοι ἐκ τῶν προσφύγων εἶναι διατεθειμένοι νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Πόντον καὶ πόσοι ὄχι —.

1940 Ἐν τῷ μεταξὺ ὁμως καὶ ἄνευ αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν, δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι πολὺ εὐχερὲς νὰ ἀπαιτῇ πατριωτικὰς θυσίας ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ ἀξιοῖ ἀπὸ ἀνθρώπων, δοκιμάσοντας ἤδη τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, νὰ ἐπανέλθωσιν ἐκ νέου ὑπὸ τὸν ζυγόν, διὰ νὰ μὴν ἀπολεσθῇ διὰ παντός ἢ ἑλληνικὴ χροιά τῆς

1945 ἰδιαιτέρας τῶν Πατρίδος —. Δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ τελευταία αὕτη θυσία παρίσταται καὶ ὡς ὄλως ἄστοχος, διότι τὸ⁸¹ μεμακρυσμένον τοῦ Γκιουμούς-Χανά ἐπὶ παραδείγματι δὲν παρέχει καὶ ζωηρὰς ἐλπίδας περὶ προσεχοῦς ἐνώσεώς του μετὰ τὴν Μητέρα Ἑλλάδα —.

1950 Ἄλλὰ καὶ τὸ διοικοῦν Ἑλληνικὸν καθεστῶς ἐν Τραπεζοῦντι δὲν διάκειται καὶ εὐνοϊκῶς πρὸς τὴν ἐπάνοδον ὄλων τῶν προσφύγων, ὡς γνωρίζει καλῶς ἢ Κυβέρνησις. Τῷ ὄντι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μεσοπολιτείας, ἢ ὁποία ἔλαβεν χώραν ἐν Τραπεζοῦντι, δηλ. πρὸ τῆς τελείας ἀποσύρσεως τοῦ Μπολσεβικοποιη-

1955 θέντος Ρωσικοῦ Στρατοῦ καὶ τῆς ἐπανόδου τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν, ἐσημειώ[56]θησαν μερικαὶ φιλελεύθεροι τάσεις, αἱ

81. τὸν σὴν Ἐκθ.

1960 ὅποια σφόδρα ἐτάραξαν τὸ διέπον θεοκρατικὸν καθεστῶς, τὸ ὅποιον ὁμως ὑπὸ διεύθυνσιν ἐμπειροτέραν καὶ ἰδίᾳ κατεχομένην ὑπὸ μεγαλειτέρας⁸² αὐταπαρνήσεως, προελείανεν⁸³ πάντοτε τὰς
 1965 διαδοχικὰς αὐξήσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἐπισπεύδον τὴν ἰδικὴν του πτώσιν —. Οὕτω συνεστήθησαν ἐν Τραπεζοῦντι ὑπὸ τῶν ἐπανελθόντων προσφύγων ἀπὸ τὴν φιλελεύθερον πλέον Ρωσσίαν Σύλλογοι φιλοπρόδοι, μὲ σκοπὸν ἀντικαταστάσεως τοῦ συστήματος τῶν Δημογεροντιῶν δι' ἑτέρου, ταραξίαι δὲ τινες ἐπετέθησαν ἐναντίον αὐτῆς τῆς Μητροπόλεως, ἡ ὅποια, εὐρισκομένη ἐν τῷ δικαίῳ της, ἀντέταξεν ἄμυναν, ἐφονεύθη εἷς κ.λπ.

Δεδομένων ὄλων τῶν ἄνω δυσχερειῶν ποία θὰ εἶναι ἡ τύχη τῶν προσφύγων τῆς Ν. Ρωσσίας, ἐὰν παραμείνωσιν οὗτοι ὅπου εὐρίσκονται;

1970 Οἷα ὑπῆρξεν μέχρι τοῦδε ἡ τύχη ὄλων τῶν φυλῶν, ὅσαι ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τοῦ Ρωσικοῦ ὄγκου, — ὁ βαθμιαῖος ἐκρωσσισμός των. Τοῦτο δὲ εἶναι κατάδηλον εἰς τοὺς ἀπὸ 40-50 ἐτῶν μεταναστεύσαντας Ποντίους —. Καίτοι ἔχει παρατηρηθῆ ὅτι οὗτοι διατηροῦσι φανατικώτερον τὸν ἐθνισμόν των ἢ οἱ προερχόμενοι ἐκ

1975 Παλαιᾶς Ἑλλάδος, ἐν τούτοις τὰ τέκνα των ὁμιλοῦσι Ρωσικά —. Καὶ ἂν μὲν ἡμεῖς ἀρεσκώμεθα εἰς τὸ νὰ βλέπωμεν τὴν μερίδα, ἡ ὅποια καὶ ὑπὸ τὸ ἀλλόγλωσσον ἐτήρησε ἄρκετὰ ἀκμαῖον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, δὲν σημαίνει τοῦτο ὅτι ἡ ἄλλη μερίς, ἡ ὅποια ἐξερωσσίσθη, εἶναι μικρότερα —.

1980 Δὲν δύναμαι δὲ νὰ εἶπω ὅτι ἡ ἄρσις καὶ μόνον τοῦ Πόντου ἀπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυριαρχίας θὰ εἴλκυε ὡς πανάκεια ὄλους τοὺς ἐξελεθόντας ἐξ αὐτοῦ εἰς νέαν ἐπάνοδον —. Δέον ὁμως νὰ τονισθῆ ὅτι θὰ συνέτρεχε πολὺ εἰς τοῦτο ἡ ἐκρυθμὸς κατάστασις ἐν Ρωσσίᾳ —. Τὸ βέβαιον οὕτω καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης ἀσφαλείας, ἡ

1985 ὅποια ἐδημιουργήθη καὶ εἰς τὴν νέαν των Πατρίδα, ἴσως τοὺς [57] ὥθει εἰς τὴν παλαιάν, ἐὰν ὁμως αὕτη παρεῖχε ἐχέγγυα τάξεως —.

Δὲν φαίνεται λοιπὸν ἀσκοπος ἡ διενέργεια μιᾶς γενικῆς παλινοστήσεως, πολὺ δὲ περισσότερον ὑπὸ τὸ νῦν Τουρκικὸν καθεστῶς, παρ' ὅλας τὰς ἐγγυήσεις τῆς Συνδιασκέψεως, τὰς ὅποιας

82. μεγαλιτέρας στὴν Ἑκθ.: πρβλ. πῶ ἀνω, 295/96 κ.ἀ.

83. προελείανον στὴν Ἑκθ. Τὸ μὴ κατανοητὸ τοῦ ἀποσπάσματος προελείανον ... πτώσιν θεραπεύεται κάπως μὲ τὴ γραφὴ προελείανεν, χωρὶς ὁμως νὰ αἰρεται τελείως τὸ μὴ κατανοητό.

1990 εὐχερέστατα ὑπογράφει ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις —. Οἱ ζήσαντες ἐν Τουρκία γνωρίζουσι ποίαν πρακτικὴν σημασίαν ἔχουσιν αὐταί⁸⁴ —.

Τέλος, τὸ Τουρκικὸν καθεστῶς τὸ ἐγκατέλειψαν διαδοχικῶς 400 χιλ. Πόντιοι. Δέν πιστεύω νὰ ὑπάρχη μεγαλειτέρ⁸⁵ ἀπόδειξις τῶν φρονημάτων τῶν Ποντίων —. Πᾶσα ἄλλη λύσις ἐπιφέρουσα ἀπομάκρυνσιν τῆς Τουρκίας, οἴουςδὴποτε φόβους καὶ ἂν ἐνεῖχε, δέν βλέπω εἰς τί χειρότερον ἀποτέλεσμα ἠδύνατο νὰ καταλήξῃ⁸⁶ —. Καὶ ὁμως αἱ διατυπωθεῖσαι ἀξιώσεις, ὡς δῆθεν ἐπιθυμῖαι τῶν Ποντίων, καταλήγουσι, διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ πάσης ἄλλης δυνατῆς λύσεως, εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ Τουρκικοῦ καθεστώτος —.

Αἷτια προκαλέσαντα τὰς πλάνας —. Θὰ ἦτο εὐχερὲς νὰ ἀποδώσῃ τις εἰς εὐτελεῖς αἰτίαι καὶ εἰς πεισματώδεις ἐπιμονάς τὰς σημειωθείσας πλάνας —. Καὶ ὁμως, δέν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα —.

2005 Ὅλως ἀντιθέτως, τὰ αἷτια εἶναι εὐγενεῖς φιλοδοξίαι καὶ ὑπερβολικὸς ζῆλος —.

Τὸ Ἐπίσημον Κράτος, μὴ διαθέτον ἄλλην πίστωσιν παρὰ τοῖς Συμμάχοις, ἄφισε νὰ διατυπωθοῦν αἱ περὶ Πόντου ἀξιώσεις ἀνεπισήμως —.

2010 Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς οὐδεὶς Πόντιος ἤθελε νὰ ἀναλάβῃ εὐθύνην μειώσεως ἀξιώσεων καὶ συνεπῶς ὑστερήσεις εἰς πατριωτισμὸν —. Ἀφ' ἑτέρου, ὡς ἦτο ἐπόμενον, αἱ διάφοροι Ἐπιτροπαι ἐφιλοδοξοῦν ποία νὰ προσφέρῃ περισσοτέρας ὑπηρεσίας, χωρὶς νὰ γνωρίζωσιν εἰς τὰς ἑτέρας τὰ γινόμενα —.

2015 Ἀλλὰ καὶ ὁλόκληροι ὑπηρεσίαι εὐρέθησαν συναγωνιζόμεναι εἰς τὴν προσφορὰν τῶν πατριωτικῶν τῶν ἐκδουλεύσεων —. Ὅλοι ἐζήτησαν νὰ ἐργασθῶν διὰ τὸν Πόντον —. Οὕτω, ἐὰν ἡ παιδεία φρονεῖ [58] ὅτι διὰ τῶν σχολείων θὰ ἠδύνατο νὰ σωθῆ ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Πόντου, ἡ Περίθαλψις ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισεν ὅτι περι-

2020 θάλπουσα καὶ ἐκτρέφουσα ἐπὶ τὸ τελειότερον τοὺς πρόσφυγας, ἔστω καὶ τοὺς ἀνέτως ζῶντας μέχρι τῆς στιγμῆς, προσέφερε ἔτι μεγαλειτέρας ὑπηρεσίας —. Δέν εἶναι δὲ ποσῶς περιέργον πῶς οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἔσωσε ἐπανειλημμένως μέχρι

84. αὐτοὶ στήν Ἐκθ.

85. μεγαλιτέρα στήν Ἐκθ. (βλ. καὶ σημ. 82)

86. ἠδύναντο νὰ καταλήξωσι στήν Ἐκθ.

- τοῦδε τὸν Ἑλληνισμόν, διέγνωσε ἔτι ἀπαξ τὴν στιγμὴν νὰ κάμῃ
 2025 τὸ ἴδιον —. Εἰς συμπλήρωμα τοῦ λαβυρίνθου τοῦτου τῶν ἐνεργειῶν οἱ διπλωματικοὶ ἀντιπρόσωποι ἔβλεπον ὄλους τοὺς ἄλλους δρωῦντας ἐν τῇ ὑποθέσει ὡς παρεισάκτως καὶ εἶχον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δίκαιον —. Ἐτήρησαν ὅθεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος μίαν χαρακτηριστικὴν ἐφεκτικότητα πρὸς τε τὰς ὀρθὰς ἰδέας καὶ τοὺς παραλογισμούς, τοὺς ὁποίους ἦσαν εἰς θέσιν οὗτοι νὰ ἐκτιμῆσωσι ὡς
 2030 τοιοῦτους —. Δὲν ἔλαβον φαίνεται τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδωσιν ὅτι ἡ συγκατάβασις τοῦ Ἐπισήμου Κράτους, καὶ ὄχι <μόνον>⁸⁷ ἡ συγκατάβασις, ἀλλὰ ἡ δι' ὄλων τῶν μέσων ἐνίσχυσις μιᾶς ἄλλης ἰδέας, δὲν ἐδείκνυνεν ἀναγνώρισιν σφάλματος, ὡς ἀνεκοινώθη εἰς
 2035 Συνεδρίασιν τῶν Πατριαρχείων, ἀλλ' ἀπλῶς μίαν ἐπίκουρον στοργὴν μήπως καὶ ἓνα ἐπὶ τοῖς χιλίοις κατορθωθῆ τι πλεον ἐξ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἤλπισε τοῦτο —.

- Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν εἶναι τελείως ἀκριβής, ὡς γνωρίζει ἐν πολλοῖς ἡ ὑπηρεσία, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι ἔβλαψε, διότι δὲν
 2040 ἐδόθη εὐκαιρία εὐνοϊκῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου. Ἡ δύνατο ὅμως καὶ δύναται νὰ βλάψῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως, ἐπειδὴ αἱ ἰδέαι ἐθολώθησαν τόσον, ὥστε πράγματι νὰ ἀνησυχῆ τις, ἐὰν ἐπιπλῆῃ ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ὡς ἐκ τῆς ἀπομακρύνσεώς των δὲν δύναται νὰ ἐκτιμῆσῃ τις ἀμέσως,
 2045 ἠναγκάσθην νὰ ἐκθέσω ἀναλυτικῶς αὐτά —.

- Παρ' ὄλην τὴν ἀπομάκρυνσίν του, ὁ Πόντος δὲν ἐξέροχεται τῆς σφαιράς τῆς γενικῆς δράσεως τῆς Ἑλλάδος —. Πολλάκις, τὸ [59] ζήτημα τοῦ Πόντου ἐξητάσθη ὡς ἐθνικὸν μὲν ἀλλὰ περιῖπου τῆς αὐτῆς κατηγορίας μὲ τὸ τῆς διατηρήσεως τοῦ ἐθνισμοῦ τῶν ἐκατοντάδων χιλιάδων Ἑλλήνων τῶν εὐρισκομένων π.χ. εἰς Ἀμερικήν.

- Δὲν νομίζω νὰ ἔχη οὕτω τὸ πρᾶγμα —.
 Ἡ μικρὰ πείρα τῆς κατοχῆς μας εἰς Μ. Ἀσίαν ἔδειξεν εἰς
 2050 ποῖον ἐκνευρισμὸν δύναται νὰ μᾶς τηρῇ ὁ Σαβνισμὸς τῶν Τούρκων, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐπλήγη οὗτος εἰς τὸ κύριον σῶμα του —. Δὲν στοιχίζει δὲ τίποτε εἰς τοὺς Τούρκους νὰ κρατήσουν ἐπ' ἀπειρον τὴν κατάστασιν αὐτήν, ἐνῶ ἡμεῖς ἔχομεν ἄμεσον συμφέρον νὰ τὴν ξεκαθαρίσωμεν καὶ νὰ τὴν εἰρηνεύσωμεν —.

Ἄφ' ἑτέρου ἡ Τουρκία, στερηθεῖσα τελείως τῶν Βαλκανικῶν

87. ὄχι ἡ συγκατάβασις στήν Ἐκθ.: ἡ προσθήκη <μόνον> γιὰ πληρέστερη κατανόηση.

- 2060 τῆς κτήσεων, ἀποξενωθεῖσα ὄλων τῶν ἀπεράντων ἐκτάσεων τῆς Μεσοποταμίας, Συρίας, Ἀραβίας, ζητεῖ νὰ ἰσοφαρήσῃ τὰ ἀτυχήματά τῆς διὰ τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας ἰδεολογίας, στηριζομένης ἐπὶ τῆς ἐνώσεώς τῆς μὲ τοὺς Μουσουλμάνους τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Κασπίας — Δὲν πιστεύω νὰ διαφεύγῃ οὐδένα ὅτι αὐτὴ αὕτη
- 2065 ἡ παραμείνασα Μικρασιατικὴ Τουρκία εἶναι ἀρκετὰ ἐπίφοβος γείτων, καὶ μάλιστα ἐν συνδυασμῶ μετὰ τῶν ἄλλων ἐν τῇ Βαλκανικῇ ἐχθρῶν μας θὰ γίνῃ φυσικῶ τῶ λόγω πολὺ ἐπιφοβωτέρα, ἐὰν ἐπιτύχῃ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀνωτέρω ἰδανικοῦ —
- Ἐναντιότως ἡ Τουρκία, περιοριζομένη ἀνατολικῶς ἀπὸ μικρὰ
- 2070 Κράτη καὶ ἀποκοπτομένη ἀπὸ τὸν λοιπὸν μουσουλμανισμόν, θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ τοπικόν τῆς Μικρασιατικὸν ἰδανικόν, τὸ ὅποιον, μὲ ὀλίγον καλὸν χειρισμόν ἐκ μέρους μας δύναται νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς συνεργασίαν καὶ ὄχι εἰς ἐχθρότητα—
- Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη ν' ἀποκοπῇ ἡ Τουρκία ἀπὸ τὸν Καύκασον καὶ τὴν νέαν Σαβινιστικὴν μορφήν τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ
- 2075 Μπολσεβικισμοῦ —
- Ἐχομεν λοιπὸν ἄμεσον συμφέρον καὶ διὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Ἀρμενικοῦ Κράτους καὶ διὰ τὸ τῆς Κιλικίας — Ἄλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ [60] θὰ μᾶς ἐξησφάλιζε ριζικώτερον εἶναι ἡ σύμπηξις ἐνός
- 2080 Κράτους τοῦ Πόντου, τὸ ὅποιον φυσικὰ θὰ ἐκανόνιζε τὴν ἐκάστοτε στάσιν του μὲ τὰς ὑποδείξεις τῶν Ἀθηνῶν — Εἶναι δὲ εἰς θέσιν οἱ Πόντιοι νὰ ἀποτελέσουν τοὺς Φρουροὺς τοῦ Ἑλληνισμοῦ — Ἐν πρώτοις εἶναι ἔργον εἰς τὸ ὅποιον ἔχουν συνειθίσει ἀπὸ αἰώνων — Περιλαμβανόμενοι ἐν τῇ ἀπομακρύνσει των ἀπὸ
- 2085 ξένα φύλα, παλαιότες διαρκῶς πρὸς αὐτὰ⁸⁸, ἀφομοιοῦντες παρὰ ἀφομοιούμενοι, ἀποτελοῦσι τὸν ἰσχυρότερον τύπον τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς — Οὐδεὶς Φραγκολεβαντισμός, ἀπ' ἐναντίας μίσος καὶ ἀπέχθεια πρὸς πᾶν τὸ ξενικόν —
- Δι' αὐτὰς ἀκριβῶς τὰς ἀρετάς, ἡ Τουρκία, ἡ ὁποία ἔβλεπε μα-
- 2090 κρότερα ἀφ' ὅ,τι ἐσυνειθίσασμεν⁸⁹ νὰ νομίζωμεν, τοὺς διέλυσε, τοὺς διέσπασε καὶ τοὺς ἐπέταξε βαθμιαίως ἔξω τοῦ Βασιλείου τῆς —
- Ἄλλο, πλὴν τῆς διευθετήσεως τοῦ ἀμέσου μέλλοντος, ἔχομεν τὸν διακανονισμόν τοῦ ἀμέσου παρόντος — Ἡ συνεργασία τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ-Πασσᾶ μὲ τὸν Μπολσεβικισμόν θὰ τοῦ ἀνοίξῃ

88. αὐτὸ στήν Ἐκθ.

89. ἐσυνειθίσασμεν στήν Ἐκθ.

- 2095 *μίαν πηγήν ἐνισχύσεως, ἄγνωστον πόσον μικράν ἢ μεγάλην —. Καὶ τοῦτο ὁμῶς ἐὰν δέν γίνη, θά ἐπιτρέψη εἰς τόν Μουσταφᾶ Κεμᾶλ νά ἀποσύρη τὰς ἐν Ἐρζερούμ Δυνάμεις του, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὡς γνωστὸν ὑπέρτεραι τῶν εὕρισκομένων ἀπέναντί μας ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ —. Ἡ μόνη ὁδὸς τῆς τοιαύτης ἐπικοινωνίας εἶναι*
- 2100 *ΚΑΡΣ-ΕΡΖΕΡΟΥΜ - ΣΕΒΑΣΤΕΙΑ - ΑΓΚΥΡΑ. Ἡ Στρατιωτικὴ λοιπὸν Δραῖσις, ἡ ὁποία θά ἠνώχλει ἢ θά ἀπέκοπτεν τὴν ὁδὸν ταύτην, δέν εἶναι κατασκευάσμα ἀστηρίκτων φιλοδοξιῶν, ἀλλ' εὕρισκεται ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ μὲ τὴν γενικωτέραν στρατιωτικὴν κατάστασιν —. Ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀναμενομένην περίπτωσιν τῆς*
- 2105 *εὐνοϊκῆς ἐκβάσεως τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Στρατοῦ Μ. Ἀσίας, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πεποίησιν, πάλιν θά εἶναι ἀναγκαῖα μία ἐκκεντρος δραῖσις ἐναντίον αὐτῶν τούτων τῶν βάσεων τοῦ ἐχθροῦ, αἱ ὁποῖαι εὕρισκονται εἰς τὸ Ἐσωτερικὸν Μ. Ἀσίας, δεδομένου ὅτι ἢ μὲ ἀφετηρίαν τὴν Σμύρνην προῆ[61]λασις δέν δύναται νά φθάσῃ ταύτας —.*
- 2110 *Δύναται τις λοιπὸν νά συμπεράνῃ ὅτι στρατιωτικῶς μὲν δέν ἀποτελεῖ περιττὸν βάρος ἢ πολλάκις προταθεῖσα θυσία, πολιτικῶς δέ, ἐφ' ὅσον ὁ Πόντος εὕρισκῆται ἐντὸς τῆς σφαίρας τῆς γενικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος, δέν δύναται ὁ καθείς νά προβάλλῃ*
- 2115 *τὴν γνώμην του, δεδομένου ὅτι πρόκειται περὶ νέας ἐνδεχομένης μειώσεως τοῦ ἐναπολειφθησομένου Τουρκικοῦ Κράτους —.*
- Ἐν Ἀθήναις τῇ 3ῃ Ἰουνίου 1920 —.*

ὑπεβλήθη.

Πρόεδρον Κυβερνήσεως,

- 2120 Ἐπιτελεῖται ὑποὺρχειον Ἐξωτερικῶν, Ἐπιτελεῖται ὑποὺρχειον Στρατιωτικῶν (Ἐπιτ. ὑπ.)
- Ἀρχηγὸν Στρατοῦ Ἐκστρατείας —

Εύρετήριο κυρίων ονομάτων περιλαμβανομένων στην Έκθεση

Άγγλία 299, 302, 303, 310, 318, [390/91], 783, 810, 819, 859, 958, 996, 1478, 1521

Άγκυρα 2100· Άγκύρας βιλαέτιον 1855

Άθηναι 60, 135, 207/08, 218, 223, 245, 251, 254, 259, 261, 1290, 1294, 1477, 2081, 2117

Αϊδίνιον 1283

Άζερμπαιτζιάν : Γεωγραφική περιοχή του τότε ρωσικού τσαρικού κράτους στην περιοχή της Ύπερκανκασίας. 754/55, 964, 1466/67

Αϊκατερινοδάρ 1716/17

Άμερική 278, 287, 290, 2050/51

Άνδρεάδης Λάζαρος : Έφεδρος αξιωματικός από τη Χαλδία· με βαθμό ύπολοχαγού το 1919 υπηρέτησε ως βοηθός του Καθενιώτη· μετέπειτα (1922-32) βουλευτής Κοζάνης. 1099

Άραβία 2061

Άργυρουπόλεως [σαντζάκιον] 1908· βλ. και Γκιουμούς-Χανά

Άρμενία : Γεωγραφική περιοχή του τότε ρωσικού τσαρικού κράτους στον Καύκασο (βλ. Έκθεσις, Τμήμα Δ΄. Άρμενικός κίνδυνος). 29, 104, 283, 416, 487, 625, 626, 641, 649/50, 660, 671, 673, 730, 742, 756/57, 758, 771, 864, 930, 947, 954, 993/94, 1024/25, 1099, 1102, 1104, 1173, 1179/80, 1181, 1185/86, 1208/09, 1212, 1217, 1237, 1255, 1312, 1316/17, 1351, 1359, 1366, 1399, 1411, 1421, 1426, 1429, 1445, 1462/63, 1485, 1502, 1553, 1586, 1636, 1705, 1724, 1728, 1739, 1822, 1873, 1874· Μεγάλη Άρμενία 1206, 1620· Μικρά Άρμενία 1439/40· Άρμενία ρωσική 1602· Άρμενία Τουρκική 752, 770/71, 1599

Άρμενίας πρωθυπουργός 670/71, 1298

Άρμενικόν ζήτημα 34, 1012/13, 1086, 1204

Άρμένιοι, -ος 273, 624, 641, 748, 762, 802, 1023, 1030, 1034, 1037, 1077, 1079, 1298, 1303, 1320, 1329, 1338, 1354, 1355, 1379, 1399, 1420, 1577, 1597, 1600, 1604, 1609, 1630, 1717/18, 1727

Άρχιπελάγους Μεραρχία 264/65

Άχαρο(υ)νιάν : Κύριος αντιπρόσωπος Δημοκρατίας Έριβάν. 1307/08, 1338/39, 1343

Βαλκανική 2066/67

Βάν 1160, 1574, 1600

Βατούμ 78, 248, 269, 294, 362/63, 423, 653, 787, 820, 851, 855, 871, 874, 884, 899, 925, 1006, 1021, 1074, 1083, 1125, 1220, 1235, 1656, 1663, 1716· Ἐθνικὸν Συμβούλιον Πόντου 888, 895, 915/16, 1108, 1662· Ἐθνοσυνέλευσις 898, 915· Ἐπιτροπαὶ 1006, 1220, 1222· Συμβούλιον 1235· Τριμελὲς Ἐθνικὸν Συμβούλιον 424/25, 1048

Βενιζέλος Ἐλευθέριος (1868-1936): Πρόεδρος τότε ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ ἀρχηγὸς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης. 182, 227, 848, 875, 885, 900, 1391, 1396· βλ. ἀκόμα Πρόεδρος Κυβερνήσεως καὶ *Vénizélos*

Βεσσαραβία 100

Βιτλίς 1160, 1574, 1600

Βούλγαροι 818

Γαβρ(ι)ηλίδης Δ.: Ἑλληνοπόντιος, μέλος Διοικητικοῦ Συμβουλίου Ἐπιτροπείας Ποντίων Κωνσταντινουπόλεως 118, 421

Γεωργία : Γεωγραφικὴ περιοχὴ τοῦ τότε ρωσικοῦ τσαρικοῦ κράτους στὸ νότιο Καύκασο. 757, 961, 964, 1323, 1417, 1422/23, 1425, 1466· Γεωργιανοὶ 758

Γκιουμούς-Χανά 1947· βλ. καὶ Ἀργυρουπόλεως *σαντζάκιον*

Διομήδης Ἀλέξανδρος (1875-1950): Πολιτικὸς καὶ οἰκονομολόγος, βουλευτὴς, ὑπουργός, ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν, διοικητὴς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς καὶ Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ 1949/50 πρωθυπουργός. Συνέγραψε οἰκονομολογικὰς καὶ βυζαντινὰς μελέτας. 42

Ἑλλάς 229, 232, 312, 410, 481, 639, 906, 923, 928, 1018, 1028, 1477, 1481/82, 1526, 1725, 1949, 2047, 2114· Ἑλλάς Παλαιὰ 1975· Στερεὰ Ἑλλάς 1859/60, 1888

Ἑλληνας 88, 314, 315, 936, 949, 1043, 1506, 1507, 1513, 1565, 1568, 1576, 1754, 1756, 1762, 1777, 1789, 1796, 1813, 1911· Ἑλληνας Πόντου, Ἑλλ. Πόντιοι 200, 206, 315, 420, 1167, 1254/55

Ἐρζερούμ 1078, 1160, 1574, 2097, 2100

Ἐρζιγγιάν 796, 1440, 1850, 1851

Ἐριβάν 476, 477, 491, 751, 1189, 1308, 1339

Εὐξείνος Πόντος 907, 1478, 1706

Εὐρώπη 268, 891, 1189, 1389

Ζαροκίλλι Κ.: Ἑλληνοπόντιος μέ δρᾶση στὴν Ἐθνοσυνέλευση Βατούμ καὶ μέλος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Ποντίων Βατούμ 919, 1109

Ἡπειρος 1770

Θεοφύλακτος Θεοφύλακτος (1884-1961): Γεννήθηκε στὴν Τσίτη Ἀργυρουπόλεως· σπούδασε στὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ Ἀθήνας καὶ Παρι-

σιοῦ. Ἄσκησε τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα στὴν Τραπεζούντα καὶ ἦταν ταυτόχρονα μέλος πολλῶν συλλόγων τῆς κοινότητος. 1914-1916 στὸ Βατούμ, 1916 ἐπέστρεψε στὴν Τραπεζούντα. Βασικὸς συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ *Οἱ Κομνηνοὶ* καὶ διευθυντὴς τοῦ νοσοκομείου Τραπεζούντας. Διέφυγε τὸ 1918 πάλι στὸ Βατούμ, ὅπου ἐργάστηκε δραστήρια γιὰ τοὺς Ποντίους καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ μικρασιατικοῦ Πόντου ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ. Ἰδρυτὴς ἐφημερίδας *Ἐλεύθερος Πόντος* στὸ Βατούμ, μέλος Ἐθνοσυνελεύσεως Ποντίων Βατούμ, μέλος καὶ ἀντιπρόεδρος Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Πόντου Βατούμ. Τὸ 1920 στὴν Ἀθήνα ἀγωνίστηκε γιὰ τὸ ποντιακὸ ζήτημα. Στις 11.5.1920 μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ Ἀθήνα στὴν Κωνσταντινούπολη παραιτήθηκε ἀπὸ ὅλα του τὰ ἀξιώματα στὰ ποντιακὰ σωματεῖα καὶ παρέμεινε, ἰδιωτικῶς πλέον, στὴν Κωνσταντινούπολη. Μετὰ τὸ 1922 ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονίκη. Τὸ 1928 Γενικὸς Διοικητὴς Θράκης στὴν κυβέρνηση Βενιζέλου· 1933 ἰδρυτὴς Εὐξείνου Λέσχης καὶ πρόεδρος τῆς. Ἐγγραψε συνεργασίες στὰ περιοδικὰ *Ποντιακὰ Φύλλα*, *Ποντιακὴ Ἔστια*, *Χρονικὰ τοῦ Πόντου* καὶ ἄλλοι καὶ δημοσίευσε αὐτοτελὴ τόμο *Γύρω στὴν ἄσβεστη φλόγα* (Θεσσαλονίκη 1958). Στὴ δευτέρη ἔκδοση τοῦ βιβλίου (1997) πολυσέλιδο Πρόλογο (VII-XXXII) ἔγραψε ἡ Μαρία Βεργέτη. 919, 1109

Θεσσαλία 1860, 1888/89

Θεσσαλονίκη 246, 262, 364

Θράκη 186, 1770

Θωίδης Γ.: Σημαντικὸς Ἑλληνοπόντιος στὴν Κωνσταντινούπολη. Μέλος καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς ἐκεῖ Ἐπιτροπείας Ποντίων. 118/19, 421

Ἰασώνειος ἄκρα 1884

Ἰωαννίδης Βασίλειος (1865-1936): Γιὸς τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Τραπεζούντας Σάββα Ἰωαννίδη ἀπόφοιτος Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης. Ἀπὸ τὸ 1918, τὴν ὀπισθοχώρηση τῶν Ρώσων, ἀγωνίστηκε στὸ Βατούμ γιὰ τοὺς Ποντίους καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου. Ἐξελέγη πρόεδρος τοῦ ἐκεῖ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου. Μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν προσπαθειῶν γιὰ αὐτονομία τοῦ ποντιακοῦ χώρου, παρέμεινε στὴ Μασσαλία καὶ ἀπὸ ἐκεῖ κατέληξε στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἔζησε ἕως τὸ θάνατό του. 896, 917, 1109

Καθενιώτης Δημήτριος (1882-1947): Ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ τὸ 1908 μνήθηκε στὸ Στρατιωτικὸ Σύνδεσμο ἀπὸ τὸ Θεόδωρο Πάγκαλο. (Ἀπὸ λάθος ὁ Μαρχεζίνης, *Πολιτικὴ Ἱστορία* 3, 74, ἀναφέρει τὸν Καθενιώτη ὡς ἀνθυπολοχαγὸ τοῦ μηχανικοῦ, ἐνῶ στὴν ἐπομένη σε-

λίδα 75 ὀρθά ὡς ἀξιωματικό τοῦ πυροβολικοῦ.) Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1917, στὸ πλευρὸ τῆς βενιζελικῆς παρατάξεως, ὀρίστηκε ἐπιτελάρχης τῆς σηματοζομένης τότε στὴ Μυτιλήνη Μεραρχίας Ἀρχιπελάγου με διοικητὴ τὸν ὑποστράτηγο Δ. Ἰωάννου. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1917 μετατέθηκε, πιθανῶς στὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο γιὰ εἰδικές ἀποστολές, ὅπως σ' αὐτὴν γιὰ τὸν Πόντο. Οἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μ. Ἀσία (Μάρτιος - καλοκαίρι τοῦ 1922) γιὰ τὴν κατάληψη τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Ἑσκή Σεχῆρ - Ἀφιόν-Καραχισάρ ἐκτελέστηκαν βάσει ἐπιτελικοῦ σχεδίου τοῦ Καθενιώτη. Τέλος στὸ βενιζελικὸ κίνημα τοῦ Μαρτίου 1935, ὅταν ἀπομακρύνθηκαν οἱ βενιζελικοὶ ἀντιστράτηγοι, τὴ θέση τους μεταξὺ ἄλλων κατέλαβε καὶ ὁ Καθενιώτης. Ἔτσι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1935 εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς σωματάρχες (Α. Mazarakis-Ainian, *Mémoires* [Thessaloniki 1979], 350), ἐνῶ στίς 15 Ὀκτ. 1935, ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ (Mazarakis-Ainian, 359) καὶ στίς 7.11.1935 ἀποστρατεύτηκε (δ.π., 362). 116, 158, 178, 180, 202/03, 209, 216, 382, 805, 869, 1047, 1259, 1476, [1480/81]· βλ. καὶ Kathéniottis

Καيسάρεια 1918

Καλιφίδης : Ἑλληνοπόντιος, μέλος Ἐπιτροπείας Ποντίων Κωνσταντινουπόλεως. 421

Κανδύλης : Ἑλληνοπόντιος στὸ Λονδίνο, ὅπου μετεῖχε στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν αὐτονομία τοῦ Πόντου. 1200/01, 1304

Κανελλόπουλος Εὐθύμιος (1876-1943) : Διπλωμάτης, 1918-1921 ὕπατος Ἑλληνας ἀρμοστής στὴν Κωνσταντινούπολη. 397, 849, 1111, 1259, 1296

Καραβαγγέλης Γερμανός βλ. *Μητροπολίτης Ἀμασειᾶς Γερμανός Καραβαγγέλης*

Καραπαναγιώτης Βύρων (γεννήθηκε τὸ 1894 στὴν Τραπεζούντα): Στρατιωτικός· τὸ 1916 στὴ Μεραρχία Ἀρχιπελάγου, στὴ Μυτιλήνη, ὑπηρέτησε ὡς διευθυντὴς τοῦ III Γραφείου με τὸ βαθμὸ τοῦ λοχαγοῦ ἕως τὸ Δεκέμβριο 1918 (βλ. *Συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος*, 243). Ἀπὸ τὶς 25 Ἀπρ. 1919 καὶ ἐπὶ ἓνα σχεδὸν ἔτος ὑπῆρξε ἄμεσος βοηθὸς τοῦ συνταγματάρχη Καθενιώτη στὴν ἀποστολὴ γιὰ τὸν Πόντο καὶ μετὰ τὴν ἀποστράτευσὴ του σημαντικὸς παράγων στὴ διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδας. 998/99, 1465

Κάρς 2100

Κασπία 2064

Κατεχάκης Γεώργιος (1881-1938): Στρατιωτικός με ἐνεργὸ δράση στὸ Μακεδονικὸ ἀγῶνα· ὑπηρέτησε ὡς ἐπιτελάρχης τοῦ σώματος στρα-

του Έθνικης Ἀμύνης· τὸ 1919 ἀρχηγὸς τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς στὴν Κωνσταντινούπολη. 987/88

Καύκασος 666, 742, 748, 781, 784, 822, 956, 979, 1027, 1096, 1123, 1128, 1379/80, 1463, 1470, 1483, 1515, 1659, 1937, 2063, 2074/75· *Καυκάσιοι* 800

Κεμάλ-Πασσᾶς Μουσταφᾶς (1880-1938): Τοῦρκος στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς. Ὅταν ἡ Ἰωνία καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ἦταν διοικητὴς τοῦ τρίτου σώματος στρατοῦ. Ἀποβιβάστηκε στὴ Σαμψούντα καὶ τέθηκε ἐπικεφαλῆς τοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος. Ἀγωνίστηκε γιὰ ἓνα τουρκικὸ κράτος ὁμοιογενὲς χωρὶς μειονότητες. 125/26, 189, 797, 2094, 2096/97

Κερασ(σ)οῦς 1437, 1495, 1905, 1921

Κιλικία 1444, 1498/99, 1503, 1531, 2078

Κουμανίχ 1852/53

Κοῦρδοι 1574/75

Κουπάν 1492

Κρήτη 1882

Κριμαία 153

Κωνσταντινίδης Κωνσταντῖνος - *Ίάσων Γ.* (1856-1930): Ἕλληνοπόντιος ἔμπορος ἐγκατεστημένος ἀπὸ χρόνια στὴ Μασσαλία, ἰδρυτικὸ μέλος τοῦ ἐκεῖ ποντιακοῦ σωματείου. Ἀπὸ τὴ Μασσαλία, σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ καὶ εἰδικὰ μὲ τὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως Ἑλ. Βενιζέλο, ἀγωνίστηκε γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ Πόντου ἕως τὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Σάν Ρέμο (5 Ἀπρ. 1920) καὶ τὴν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν (28 Ἰουλ./ 10 Αὐγ. 1920). Μετὰ τὴν ἀποτυχία στοῦ ποντιακοῦ ζήτημα παρέμεινε γιὰ λίγο στὴ Μασσαλία. Πρὶν πεθάνει δώρισε στὴν Ἐθνικὴ Πινακοθήκη πίνακες ποὺ κατεῖχε καὶ στοῦ Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης τὴ μεγάλη του βιβλιοθήκη. Τὸ 1876 ἔγραψε μιὰ μονόπρακτὴ κωμωδία σὲ ποντιακὴ διάλεκτο μὲ τίτλο «Οἱ ἐρωτόληπτοι». 1011/12, 1198, 1311, 1415, 1550

Κωνσταντινούπολις 51, 52, 58, 125, 131, 162, 164, 169, 202, 248, 249, 255, 281, 285, 364, 367, 396, 403, 653, 837, 981, 988, 999, 1006, 1014, 1110, 1126, 1128, 1157, 1220, 1227, 1230, 1234, 1247, 1248, 1292, 1391, 1481, 1570, 1573/74

Λαξιστάν 1424, 1430, 1433

Λεοντίδης Νίκος (1881-1942): Μετὰ τὶς γυμνασιακὰς σπουδὰς φοίτησε στὴ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ στὴ Σχολὴ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν στοῦ Παρισι. Ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολη

καὶ ἔγινε μέλος τῆς Ὁργανώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὀπαδὸς τῆς ἰδεολογίας Ἰωάννα Δραγοῦμη· σημαντικὸς παράγων τῶν ἐκεῖ Τραπεζουντίων, ἐνῶ ταυτόχρονα δημοσιογραφοῦσε, εἶχε συμβάλει στὴν ἐκλογή τοῦ Χρυσάνθου ὡς μητροπολίτη Τραπεζούντας (1913). Συμμετείχε στὴν κίνηση τοῦ πρίγκιπα Σαμπαχεντίν ἐναντίον τῶν Νεοτούρκων. Συνελήφθη καὶ καταδικάστηκε. Μετὰ τὴν ἀποφυλάκιση του διέφυγε στὴ Ρωσία. Ἐπέστρεψε στὸν Πόντο μὲ τὴ ρωσικὴ κατοχὴ (1916) καὶ ὑπῆρξε ἐμπιστος συνεργάτης καὶ στενὸς φίλος τοῦ μητροπολίτη Χρυσάνθου. Στὴν Τραπεζούντα ἐξέδωσε τὴν ἐφημερίδα Λόγος καὶ ἱδρυσεν τὴν Ἐθνικὴ Ἐνωσὴ Νέων. Μὲ τὸ τέλος τῆς ρωσικῆς κατοχῆς τῆς Τραπεζούντας διέφυγε καὶ πάλι στὴ Ρωσία. Στὸ Βατούμ ἀγωνίστηκε γιὰ τὴν αὐτονομία τοῦ Πόντου καὶ ὑπῆρξε ὁ πρῶτος πρόεδρος τῆς ἐκεῖ Ἐθνοσυνελεύσεως τῶν Ποντίων. Μετὰ τὴ μικρασιατικὴ καταστροφή, τὸ 1922/23, κατέφυγε στὴν Ἑλλάδα· διορίστηκε διευθυντὴς στοῦ ὑπουργεῖο Προνοίας καὶ ὕστερα ἀντιπρόσωπος τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως στὴ μικτὴ ὑποεπιτροπὴ Ἀνταλλαγῆς. Τὸ 1932 βουλευτὴς Δράμας μὲ τὸ Λαϊκὸ Κόμμα καὶ ὑπουργὸς Γενικῆς Διοικήσεως Θράκης· 1935 βουλευτὴς Θεσσαλονίκης. Πέθανε στὴν Ἀθήνα. Ὡς ὀπαδὸς τῶν ἰδεῶν Ἰωάννα Δραγοῦμη ἦταν πολιτικὰ τοποθετημένος ἐναντίον τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου καὶ τῆς πολιτικῆς του στὸν α΄ παγκόσμιον πόλεμον. 916

Λίβανος 1455/56

Λονδῖνον 360, 1130, 1193, 1195, 1200, 1202, 1250, 1287, 1449, 1532, 1551, 1879

Μακεδονία 1770

Μασσαλία 1198

Μαύρη Θάλασσα 1515

Μεσοποταμία 2061

Μητροπολίτης Ἀμασείας Γερμανὸς Καραβαγγέλης (1866-1935): Γεννήθηκε στὴ Λέσβο· φοίτησε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης καὶ στοῦ Πανεπιστήμιου Λιψίας. Καθηγητὴς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης, 1896 ἐπίσκοπος, 1900 μητροπολίτης Καστοριᾶς, μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα· 1909 μητροπολίτης Ἀμασείας. Κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ πολέμου 1914-18 περιορίστηκε στὶς φυλακὰς Κωνσταντινουπόλεως. Μὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου ἐπανῆλθε γιὰ λίγο στὴν Ἀμμό, ἀλλὰ διέφυγε στὴν Κωνσταντινούπολη καταδικασμένος ἐρήμην σὲ θάνατον τὸ 1921 ἀπὸ τὰ τουρκικὰ Δικαστήρια Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἀμασείας. Τὸ 1923 μητροπολίτης Ἰωαννίνων· 1924 μητροπολίτης Κεντρικῆς Εὐρώπης μὲ ἔδραν τὴ Βιέννη. Ἐγράψε *Ἀπομνημονεύματα*, ποῦ ἀναφέρονται καὶ στὴ δράση του στὴν ποντιακὴ περιοχὴ. 1610/11

Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος 155/56, 163, 165, 173, 187, 243/44, 247, 271, 301, 428/29, 478, 490/91, 628/29, 814, 828, 848, 851, 855, 871, 912/13, 1015, 1229, 1234, 1251, 1551/52, 1605/06, 1645/46, 1658, 1671/72, 1748, 1810, 1845/46· βλ. ἀκόμα *Σεβασμότης του, Σεβασμιώτατος, Σεβαστὸς Ἱεράρχης, Χρῦσανθος καὶ Chryssanthos*

Μικρὰ Ἀσία 204, 214, 1282, 2053, 2099, 2105, 2108

Μίλν : Ἄγγλος στρατιωτικὸς· ὑπηρέτησε στὸ Μακεδονικὸ μέτωπο 5/18.7.1919 ἐπικεφαλῆς ὄλων τῶν στρατευμάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· συμμετεῖχε στὸ σχεδιασμὸ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα (Ἰούνιος 1920)· λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ συνθήκη τῶν Σεβρῶν (28 Ἰουλ./ 10 Αὐγ. 1920) ἑλληνικὴ μεραρχία ἀπὸ Ἀνατ. Θράκη ἐτέθη ὑπὸ τις διαταγές του γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν Δαρδανελίων καὶ τῆς Χερσονήσου Ἰσμίτ. 986, 1000, 1111, 1120, 1460, 1470, 1482

Μιχαηλίδης Γ.: Ἑλληνοπόντιος, μέλος Διοικητικοῦ Συμβουλίου Ἐπιτροπείας Κωνσταντινουπόλεως 119

Μόσχα 971

Μοῦς 1600

Μποῦμπάτ 1856

Νουμπάρ Πασσάς: Σημαντικὴ προσωπικότητα τῶν Ἀρμενίων, ἐπικεφαλῆς ἀρμενικῆς ἀντιπροσωπείας στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης Παρισιοῦ καὶ Λονδίνου. 1177/78, 1184/85, 1297, 1305, 1332

Ντ' Ἐσπεραὶ Φρανσέ (1854-1934): Γάλλος στρατιωτικὸς· στρατηγὸς μὲ δράση στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, στὸ Μακεδονικὸ μέτωπο, ἀρχιστρατηγὸς τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων στὴ Μακεδονία. Ὁργάνωσε τὴν ἐπιτυχή ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, ποὺ ἔφερε τὴ συνθηκολόγηση ἀπὸ μέρους τῆς Τουρκίας. 97, 987, [989]

Ντενίκιν (-ικίν) Ἄντωνιος Ἰβάνοβιτς (1872-1947): Ρῶσος στρατιωτικὸς πού, ἐπικεφαλῆς στρατιωτικῶν δυνάμεων, προσπάθησε ἀνεπιτυχῶς νὰ ἐμποδίσει τὴν κάθοδο τῶν Μπολσεβίκων. Μεταγενέστερα ἀποσύρθηκε στὴ Γαλλία. 668, 780, 825, 970, 1523

Οἰκονόμου Σακράτης : Ἑλληνοπόντιος, πρόεδρος Ποντίων Παρισιοῦ, ἀντιπρόσωπος Ἑλληνοποντίων στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης στὸ Παρίσι. 1012, 1197, 1550

Ὅρδοῦ 1437

Οὐκρανία 794

Ὅφῖται : Ἑλληνοπόντιοι περιοχῆς Ὀφι, μουσουλμάνοι τὸ θρήσκευμα. 1508

Παπαδόπουλος Σ.: Ἑλληνοπόντιος, μέλος Διοικητικοῦ Συμβουλίου Ἐπιτροπείας Κωνσταντινουπόλεως. 119

Παπῶς Ἀλέξανδρος Ι. (γεννήθηκε τὸ 1898): Στρατιωτικὸς ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ, βοηθὸς, μὲ βαθμὸ ὑπολοχαγοῦ, τοῦ συνταγματάρχου Καθενιώτη στὴν ἀποστολὴ γιὰ τὸν Πόντο. Τὸ Μάιο 1920 ἐντάχθηκε στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μεταγενέστερα, μετὰ τὴν ἀποστράτευσίν του, ἔκτακτος καθηγητὴς ΕΜΠ τὸ 1930, τακτικὸς τὸ 1940· τὸ 1963 πρόεδρος ΔΕΗ. Μικρὸ, δακτυλογραφημένο ἀπόσπασμα (τριῶν σελίδων) ἀπὸ ἀνέκδοτο κείμενο μὲ τίτλο «Εἰκόνες ἀπὸ τὴν ζωὴ μου» δημοσιεύεται πιὸ κάτω (σ. 212-14). 251/52, 1294

Παρίσιοι 59, 137, 165, 171, 183, 197, 238/39, 243, 381, 405, 461, 470, 648, 778, 865, 876, 887, 901, 912, 1005, 1009, 1085, 1178, 1252/53, 1550, 1551, 1840, 1845

Πάφρα 84/85

Πελοπόννησος 1859

Περσία 753/54

Πηλείδης: Σημαντικὴ προσωπικότητα τῶν Ἑλληνοποντίων στὸ Λονδίνο. 1201, 1304

Πινιάτογλου Μ.: Σημαντικὴ ἑλληνοποντιακὴ προσωπικότητα Κωνσταντινουπόλεως· ἐπὶ ἔτη πρόεδρος τῆς ἐκεῖ Ἐπιτροπείας Ποντίων. 118

Πολίτης Ν. (1872-1942): Διπλωμάτης, καθηγητὴς Πανεπιστημίου, διεθνολόγος, γενικὸς διευθυντὴς ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν 1914-16· ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν προσωρινῆς κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης καὶ κατόπιν κυβερνήσεως Ἀθηνῶν 1917-20. Μεταγενέστερα πρῶτος ἀντιπρόσωπος Ἑλλάδας στὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν καὶ πρεσβευτὴς στὸ Παρίσι. 309

Πόντιοι 8, 15, 33, 38, 47, 51, 62, 76, 80, 101, 113/14, 117, 176, 203, 229, 233, 245, 254, 264, 395, 398, 400, 407, 414, 435, 438, 443, 455, 462, 472, 659, 794, 842, 864/65, 890, 906, 908, 935, 946, 953, 998, 1016, 1018, 1036, 1108, 1167, 1180, 1182, 1200, 1304, 1310, 1314, 1326, 1350, 1353, 1369, 1385, 1393, 1405, 1409, 1428, 1450, 1490, 1585, 1624, 1630, 1655, 1668/69, 1677, 1703, 1713, 1717, 1902, 1934, 1973, 1994, 1995, 1999, 2010, 2082

Ποντο-Ἀρμενία 627

Πόντος 12, 29, 44, 46, 65, 66, 102/03, 132, 139, 193, 200, 206, 213, 215, 219, 231, 234, 236, 237/38, 278, 303, 313, 314, 315, 322/23, 409, 412, 416, 420, 431, 438, 446, 462, 476, 624, 626, 638, 640, 729/30, 844, 881, 888, 890, 894, 895, 907, 911, 916, 926, 932, 936, 937, 946, 991, 995, 1002, 1017, 1033, 1049, 1063, 1067, 1100, 1104, 1173, 1185, 1207, 1212, 1236,

1239, 1255, 1257, 1271, 1300, 1317, 1320, 1323, 1361, 1366, 1398/99, 1421, 1448, 1454, 1457, 1501, 1513, 1576/77, 1585, 1616, 1622, 1639, 1676, 1682/83, 1695, 1706, 1714, 1723, 1732, 1785, 1789, 1791, 1792, 1800, 1812/13, 1814, 1821, 1822, 1825, 1854, 1874, 1879, 1892, 1896, 1900, 1903, 1919, 1939, 1980, 2008, 2017, 2019, 2046, 2080, 2113· *ζήτημα, υπόθεσις τοῦ Πόντου* 5, 30, 33, 112, 121, 187/88, 390, 425/26, 803, 878, [902], 976, 1013/14, 1060, [1068], 1089, 1116, [1175], 1478, 1536/37, 1540, 1561, 1738, 1786, 1833, 1898, 2040, 2048

Πότι 1492, 1716

Πρόεδρος [Ἑλληνικῆς] Κυβερνήσεως 42/43, 57, 59, 133, 136, 160/61, 170, 183/84, 194/95, 268, 275, 289, 298, 304, 361, 404, 643, 647, 778, 856, 875, 886, 921, 1011, 1084, 1202/03, 1249, 1357, 1543· *Πρόεδρος Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου* 840/41· βλ. ἐπίσης *Βενιζέλος Ἐλευθέριος καὶ Venizélos*.

Ρακτιβάν Ἐμμανουήλ: Στρατιωτικός· ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ ἀκολούθησαν τὸ κίνημα τῆς Ἐθνικῆς Ἄμυνας στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἔγινε ἐπιτελής τοῦ στρατοῦ Θεσσαλονίκης· μέλος τῆς ἑλληνικῆς στρατιωτικῆς ἐπιτροπῆς στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης στὸ Παρίσι. Μαζὶ μὲ τὸ μητροπολίτη Χρῦσανθο καὶ τὸ Δ. Καθενιώτη χάραξαν τὰ ὅρια τοῦ ποτνοαρμενικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο ἐπρόκειτο νὰ δημιουργηθεῖ στὴν ποντιακὴ περιοχὴ. 1846

Ριζοῦς 1847, 1866, 1880

Ροστώφ 972

Ρουμάνος Ἀρχιστράτηγος 42

Ρωμάνος Ἄθως (1858-1959): Διπλωμάτης, ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν 1899, πρέσβυς στὸ Παρίσι καὶ Λονδίνο καὶ γερουσιαστῆς. 388, 1177, 1181, 1190, 1254, 1295

Ρωσσία 769, 811, 1902, 1963· *Ρωσσία Μεσημβρινή* 971, 1937· *Ρωσσία Νότια* 793, 1660, 1937· *Ρωσσία Σοβιετικὴ* 966/67

Σαμπίν-Καραχισσὰρ Σαντζάκιον 1886, 1906· *Σεπμίν-Καραχισσὰρ Σαντζάκιον* 1852

Σαμψοῦς 84, 86, 98, 1607, 1696, 1885, 1914

Σεβασμιότης του 452, 460/61· βλ. καὶ *Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Σεβασμιώτατος* 441, 446, 450, 468, 1228/29· βλ. καὶ *Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος*

Σεβάστεια 2100

Σεβαστὸς Ἱεράρχης 834· βλ. καὶ *Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος*

Σερραῶν Μεραρχία 264/65

Σινώπη 1867

Σμύρνη 2109· *Σμύρνης Περιοχή* 1800

Σοχούμ 78/79, 110, 1492, 1716

Σταυριδάκης Ι.: Πρώτος Ἑλληνας ἀρμοστής στὴν Τιφλίδα. Πέθανε στίς 31 Δεκ. 1919 / 1 Ἰαν. 1920. (Βλ. Hassiotis, «Shared illusions», 139-77 καὶ ἐμπιστευτικὴ ἔκθεση Ι. Σταυριδάκη, 178-87). 478· βλ. καὶ Stavridakis

Σταυριῶται: Ἑλληνοπόντιοι κρυπτοχριστιανοὶ ποὺ ἐπέστρεψαν στὸ χριστιανισμό. 1508

συμφωνία Τιφλίδος 1880

Συνδιάσκεψις 102, 143, 1158, 1164, 1199, 1208, 1214/15, 1216/17, 1313/14, 1319/20, 1328, 1333, 1341, 1368, 1386, 1404, 1413, 1534, 1548, 1688, 1723, 1740, 1868, 1989· *Συνδιάσκεψις Εἰρήνης* 1613/14, 1617, 1626

Συνδιάσκεψις Σάν Ρέμο : Στὴ Συνδιάσκεψη συζητήθηκαν καὶ ἐλήφθησαν οἱ τελικὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴ Συνθήκη τῶν Σεβρῶν. 1534/35

Συνέδριον 1201, 1301· *Συνέδριον Λονδίνου* 1193

Συνθήκη [Σεβρῶν] 1457/58, 1775

Συρία 2061

Συριάς ἄκρα 1856/57

Ταῦρος 1498

Τερμενασιάν : Ἀρμένιος βουλευτὴς καὶ πρόεδρος κοινοβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ στρατιωτικὲς ὑποθέσεις. 488/89

Τιφλίς 269, 363, 428, 483, 485, 646, 727, 735, 774, 776, 827, 836, 839, 853, 997, 1007, 1057, 1082, 1129, 1188, 1292, 1297, 1306, 1313, 1335, 1377, 1464, 1656, 1680/81· *συμφωνία Τιφλίδος* 1880

Τουρκία 10, 102, 279, 285, 291, 406, 412, 439, 1160, 1165, 1170, 1315, 1390, 1436/37, 1440, 1448, 1454, 1536, 1565, 1720, 1739/40, 1765, 1773, 1780, 1792, 1801, 1803/04, 1814, 1836, 1853, 1856, 2059, 2065, 2069, 2074, 2089· *Τοῦρκοι* 93, 127, 190, 274, 797, 965, 1353, 1388, 1394, 1506, 1590, 1594, 1682, 1687, 1736, 1746, 1755, 1784, 1796, 1809, 1812, 1815, 1817, 2054/55, 2056

Τουρκοτάταροι 755

Τραπεζοῦς 86, 91/92, 98/99, 791, 938, 1077/78, 1257, 1261, 1344/45, 1347, 1350, 1359, 1442, 1494, 1651, 1905, 1910/11, 1931/32, 1934, 1950, 1953/54, 1961· *βιλαέτιον Τραπεζοῦντος* 1163, [1165], 1849/50, 1883/84

Τρίπολις 1404, 1880/81

Τσαρσαμπᾶ περιοχή 1607/08

Χάρμπουρτ : Ἀμερικανὸς στρατηγός, ἐπικεφαλὴς ἀμερικανικῆς

ἀποστολής, πού ἐπισκέφθηκε τή Μ. Ἀσία καί τμήμα τῆς ποντιακῆς περιοχῆς. 280

Χατζῆ-Κιοῦ 1853/54

Χατζημιχάλης Χρήστος : Στρατιωτικός· ὑποστράτηγος, ὑπαρχηγός ἐπιτελικῆς ὑπηρεσίας ἑλληνικοῦ στρατοῦ. 327/28

Χατισσιάν : Σημαντικὴ προσωπικότητα τῶν Ἀρμενίων, πρωθυπουργός τῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἐριβάν. 487/88· βλ. καί *Khatissian A.*

Χρύσανθος (1881-1949): Μητροπολίτης Τραπεζούντας καί μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, γεννήθηκε στήν Κομοτηνὴ καί πέθανε στήν Ἀθήνα. 1897-1905 σπουδές Θεολογικῆ Σχολῆ Χάλκης· 1905-1907 καθηγητῆς Φροντιστηρίου Τραπεζούντας καί ἀρχιδιάκονος Μητροπόλεως· 1907-1911 σπουδές στή Γερμανία καί Ἑλβετία· 1911-1912 ἀρχισυντάκτης τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Οἴκουμ. Πατριαρχείου *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* καί ἀρχαιοφύλακας Οἴκουμ. Πατριαρχείου 1912 ἔξαρχος Οἴκουμ. Πατριαρχείου στή Βενετία γιὰ ἀντιμετώπιση προβλημάτων τῆς ἐκεῖ ἑλληνικῆς Κοινότητος. Κατὰ τὴ διέλευσή του ἀπὸ Ἀθήνα συναντήθηκε, παραμονές τοῦ βαλκανικοῦ πολέμου, μὲ Βενιζέλο. 1913 μητροπολίτης Τραπεζούντας· 1916 ἀποχώρηση τουρκικῶν ἀρχῶν ἀπὸ Τραπεζούντα, εἴσοδος ρωσικῶν στρατευμάτων καί σχηματισμὸς προσωρινῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ μητροπολίτη· 1918 ἀνακατάληψη Τραπεζούντας ἀπὸ Τούρκους, ἐνέργειες Χρυσάνθου γιὰ τὴν προστασία τῶν χριστιανῶν· 1919 μέλος Ἐπιτροπῆς Οἴκουμ. Πατριαρχείου γιὰ προάσπιση δικαιωμάτων ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ στή Συνδιάσκεψη Εἰρήνης, Παρίσι. Ἐκεῖ, σὲ στενὴ συνεργασία μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία καί ἰδιαίτερα μὲ τὸ Βενιζέλο, συναντήθηκε μὲ ξένους ἡγέτες καί ἀντιπροσώπους γιὰ τὴν προώθηση τοῦ ποντιακοῦ ζητήματος (1919/1920). Τὸν Ὀκτώβριο 1921 καταδικάστηκε ἐρήμην σὲ θάνατο ἀπὸ τὰ δικαστήρια ἀνεξαρτησίας τῆς Ἀμάσειας. Ὁπαδὸς τῆς ἰδεολογίας Ἰωάννα Δραγούμη καί μέλος τῆς Ὄργανώσεως Κωνσταντινουπόλεως, ὑπῆρξε νομιμόφρων καί στενὸς συνεργάτης καί σύμβουλος τοῦ Βενιζέλου. 1923, μετὰ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάνης, ἀναχωρεῖ ἀπὸ Κωνσταντινούπολη καί ἐγκαθίσταται μόνιμα στήν Ἀθήνα· 1926 ἔξαρχος Οἴκουμ. Πατριαρχείου· 1938 ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν· 1941 οἰκειοθελῶς ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου καί ἀποσύρεται ἀπὸ τὴ δημόσια ζωὴ. 882· βλ. καί *Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος*

Angleterre 342, 1144· βλ. καί *Grande Bretagne*

Cambon Jules : Γάλλος κοινοβουλευτικὸς, πρόεδρος ἐπιτροπῆς γιὰ

τις ἑλληνικὲς διεκδικήσεις στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης τοῦ Παρισιοῦ.
469

- Arménie* 506, 561, 592, 600, 702, 710, 717, 718, 723, 725, 1139, 1147
Arméniens 692/93, 715, 723
Athènes 342, 358, 496, 1137
Amassia 505
Batoum 347, 353, 372
Caucase 697, 1152
Chryssanthos : Archevêque de Trébizonde 620/21, 702/03· βλ. ἐπίσης
Métropolitte de Trébizonde καὶ *Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος*
Conférence de la Paix 520, 548, 558, 614, 638, 679, 688/89
Constantinople 347, 498, 1156
Confédération Ponto-Arménienne 507
Dermenassian : Ἀρμένιος βουλευτὴς καὶ ἀρχηγὸς ἀρμενικῆς στρα-
 τιωτικῆς ἐπιτροπῆς. 571
Erivan 501, 527
Ersinghian 694
Erzeroum 694
Europe 684
Grande Bretagne 337, 341, 1148· βλ. καὶ *Angleterre*
Grèce 338, 699, 1137
Grecs 354, 723· *Grecs du Pont* 692
Gribbin Colonel : Ἄγγλος στρατιωτικὸς· στὴ Συνδιάσκεψη Εἰρήνης
 τεχνικὸς σύμβουλος. 1529
Hatissoff : Πρωθυπουργὸς Ἀρμενίας. 570
Kathéniottis 1154, 1136· βλ. καὶ *Καθενιώτης Δημ.*
Khatissian A. 565, 603, 703, 724· βλ. καὶ *Χατισσιάν*
Londres 1155
Mer-Noire 1153
Métropolitte de Trébizonde 340, 376/77· βλ. καὶ *Chryssanthos*.
Norbe : Στρατηγός, Ἄγγλος στρατιωτικὸς ἀκόλουθος στὴν Ἀθήνα.
 325/26
Paris 347, 495, 519, 560, 606, 609, 680, 708, 1154
Politis 378· βλ. καὶ *Πολίτης Ν.*
Pont 336, 346, 355, 375, 504, 532, 549, 551, 555, 589, 592, 600, 614,
 679, 692, 711, 1143, 1146
Ponto-Arménien problème 502, 605
Pont Euxine 330/31

- Pontiens* 613
Samsoun 505
Sinope 506
Stavridakis 499· βλ. καὶ *Σταυριδάκης I.*
Tcherpassian A.: Ἀρμένιος, ὑπογράφει ὡς γραμματεὺς. 568
Tiflis 494, 572, 579, 677, 705, 1141
Transcaucasie 682
Trébizonde 611, 618· *Vilayet de Trébizonde* 504
Turcs 684· *Turquie* 712
Vénizélos 495, 678, 706· βλ. καὶ *Βενιζέλος E.*
Wardrop: Ἄγγλος διπλωμάτης· ἀρμοστής στὴν Τιφλίδα· 809, [811], 959, [960], 968, 1129
Zacoulian P.: Ἀρμένιος, διευθυντὴς πολιτικῶν ὑποθέσεων. 567

Εὐρετήριο ἐγγράφων περιλαμβανομένων στὴν Ἔκθεσι

1. Πρώτη τηλεγραφικὴ ἀναφορὰ Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο (58-119)
 ἀρχή: *Κωνσταντινούπολις τῇ 14ῃ Μαΐου 1919—*
ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ—. *Παρισίους*
ΥΠΟΥΡΓΟΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ —. *Ἀθήνας*
 “Ὑποβάλλω κατωτέρω πόρισμα συνεργασίας μετὰ παρ’ Ἀρ-
 μοστείας ὑποδειχθείσης μοι Ἐπιτροπῆς ἐνταῦθα Ποντίων
 τέλος: *Προθυμία Ποντίων εἰς πάσης φύσεως θυσίας συγκινη-
 τικὴ, φρόνημα ἀκμαῖον καὶ πόθος διακαῆς πρὸς ἐνότητα προ-
 σπαθειῶν Φυλῆς” —.*
Συνταγματάρχης ΚΑΘΕΝΙΩΤΗΣ
Ὑπογράφεται, ὡς ἀποδίδον πλήρως πόθους Ποντίων.
Ἐπιτροπὴ Ποντίων. Μ. ΠΙΝΙΑΤΟΓΛΟΥ, Δ. ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ,
Γ. ΘΩΔΙΑΣ, Γ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ —.

[Ἀποστέλλεται (26.5.1919) ἀπὸ Ἀθήνα ταχυδρομικῶς ἔκθεσι τοῦ Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι. Τὸ κείμενο αὐτὸ, τὸ ὅποιο δὲν παρατίθεται στὴν Ἔκθεσι, βρισκόταν στὰ ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἀπὸ ὅπου τὸ δημοσίευσε ὁ Χρ. Ἀνδρεάδης, «Ἱστορικό σχέ-
 διάσμα», 245-48. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 62 σημ. 180 καὶ πιὸ κάτω, 208-11 ἀναδημοσίευση τοῦ κειμένου.]

2. Τηλεγράφημα Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο (135-58)

ἀρχή: Ἀθῆναι τῇ 27ῃ Μαΐου 1919 —.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Παρισίους

“Συμπληρωματικῶς ὑποβληθείση ταχυδρομικῶς ἐκθέσει, ἀναφέρω ὅτι κίνημα Πόντου παρέχει σχεδὸν βεβαιότητα ἐπιτυχίας,

τέλος: Παρουσία ἐνταῦθα Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος, πρὸς ἐνίσχυσιν τοιαύτης ἐθελουσίας κατατάξεως, πολύτιμος, ὡς καὶ ἐν γένει δι’ ὄλην ὑπόθεσιν —.”

Συνταγματάρχης ΚΑΘΕΝΙΩΤΗΣ —.

3. Τηλεγράφημα Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο (169-78)

ἀρχή: Κωνσταντινούπολις —. τῇ 22ᾳ Ἰουνίου 1919 —.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Παρισίους—.

“Ἦλθον ἐνταῦθα πρὸ δεκαήμερου

τέλος: ἐνταῦθα θέσις μου δυσχερῆς ἀπέναντι Ποντίων ἀναμενόντων τὴν πρὸ πολλοῦ ὑποσχεθείσαν αὐτοῖς βοήθειαν—.”

Συνταγματάρχης ΚΑΘΕΝΙΩΤΗΣ

4. Ἀπάντηση Βενιζέλου στὸ προηγούμενο ὑπ’ ἀρ. 3 τηλεγράφημα Καθενιώτη (180-82)

“Παρακαλῶ Συνταγματάρχην Καθενιώτην ἔλθῃ ὅσον τάχιστα ἐνταῦθα ἵνα λάβῃ ὁδηγίας μου —.”

BENIZELΟΣ

5. Ἐπιστολὴ Βενιζέλου πρὸς ὑφυπουργὸν Στρατιωτικῶν (196-227)

ἀρχή: Ἐμπιστευτικόν —.

Παρίσιον τῇ 16/29 Αὐγούστου 1919 —.

“Φίλιπτε Συνάδελφε,

Ἐθνικὸν συμφέρον ἐπιβάλλει τὴν Στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πόντου. Πρὸ τινῶν μηνῶν εἶχε κριθῆ

τέλος: πλὴν τοῦ Πεξικοῦ Συντάγματος θὰ ὀργανωθῆ καὶ ἀνάλογον ὀρειβατικὸν Πυροβολικόν—.”

Ἐμέτερος

(ὑπογραφ.) ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ —.

6. Ρηματική διακοίνωση Καθενιώτη ἐπιδοθεῖσα στὸν Ἄγγλο στρατιωτικὸ ἀκόλουθο στὴν Ἀθήνα (329-58).

ἀρχή: *NOTE VERBALE No I —.*

Ils existent dans l' armée 3-4 mille hommes originaires du Pont Euxine d' autres dispersés dans les différents corps des troupes et d' autres concentrés dans des unités spéciales.

τέλος: *sous les ordres du Gouvernement Britannique et agirait selon ces vues.*

Athènes le 3/16 Décembre 1919 —.

7. Τηλεγράφημα Πολίτη πρὸς Καθενιώτη (370-78)

ἀρχή: *Pour Colonel Kathéniottis.*

Sur questions posées au Gouvernement Anglais

τέλος: *sans vous concerter avec Métropolitite de Trébizonde.*

POLITIS

8. Τηλεγράφημα Ρωμάνου πρὸς Καθενιώτη (381-88)

ἀρχή: Ἄρθ. Πρωτ. 11038 —. Παρίσιοι τῇ 13/26ῃ Δεκεμβρίου /19
Διὰ Συνταγματάρχην ΚΑΘΕΝΙΩΤΗΝ —.

“Μετὰ ἀπάντησιν Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ἀνακοινωθεῖσαν

τέλος: *Πᾶσα τοιαύτη ἐνέργεια ἡδύνατο νὰ ἐκθέσῃ εἰς σοβαροὺς κινδύνους ἐθνικὰ συμφέροντα —.”*

ΡΩΜΑΝΟΣ

9. Τηλεγράφημα Ποντίων πρὸς Βενιζέλο (403-21)

ἀρχή: *Κων/πολις τῇ 19ῃ Δεκεμβρίου 1919—.*

Πρόεδρον Κυβερνήσεως

Παρισίους —.

“Ἐπικειμένου Συνεδρίου, πρὸς κανονισμόν τυχῶν Τουρκίας,

τέλος: *τὴν ἀπὸ Τουρκικοῦ Ζυγοῦ ἀπελευθέρωσιν χιλιάδων Ἑλλήνων Πόντου—.”*

(ὑπογεγραμμένοι) ΘΩΙΔΗΣ, ΓΑΒΡΗΛΙΔΗΣ, ΚΑΛΙΦΙΔΗΣ.

10α. Τηλεγράφημα ἀρ. 876 [ἐλληνικῆς] Ἀντιπροσωπείας Τιφλίδας πρὸς Βενιζέλο, Παρίσι (493-526).

[Περιλαμβάνει τοὺς ἑξὶ ὅρους τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπείας Τιφλί-

δας για τή σύσταση ποντοαρμενικοῦ κράτους. Τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ μαζί με τὰ ἐπόμενα ἔγγραφα 10β, 10γ καὶ 10δ ἀποτελεῖ τήν ἔκθεση - ἀναφορὰ για τήν πολιτική συμφωνία Ἐριβάν-Τιφλίδας μεταξύ Ἑλληνοποντίων καὶ Ἀρμενίας, με συνοδευτικὸ καὶ τελικὸ γαλλικὸ κείμενο μητροπολίτη Χρυσάνθου.]

ἀρχή: No 876. Télégramme Urgent.

REPRESENTATION DE TIFLIS.

S. E. Vénizélos - Paris
Etrangère - Athènes
Haute Commissaire
Hellénique —. - Con/ple

Monsieur Stavridakis par sa dépêche No 813 a exposé à Votre Excellence l'entrevue que nous avons eue avec le Gouvernement Arménien à Erivan.

τέλος: *La réponse m' est envoyée seulement le 31/13 Janvier; elle est la suivante:*

10β. Ἀπάντηση ἀρ. 173 πρωθυπουργοῦ Ἀρμενίας Χατισσιάν πρὸς μητροπολίτη Χρυσάνθο (527-68)

ἀρχή: No —. 173. Erivan le 10 Janvier 1920.

Confidentielle.

Monseigneur;

Je suis heureux de confirmer encore une fois

τέλος: *je prie, Monseigneur, d' agréer mes salutations les plus respectueuses.*

(Signé) *A. KHATISSIAN*

Le Ministre-Président

Ministre des Affaires Étrangères

P. ZACOULIAN

Le Directeur des Affaires Politiques

A. TCHARPASSIAN

Le Secrétaire

10γ. Ἐπιστολή Χατισσιάν ἀρ. 279 ἀπὸ Τιφλίδα πρὸς μητροπολίτη Χρυσάνθο για τήν πολιτική ποντοαρμενική συμφωνία (579-603) συμπληρωματικὴ τῆς ὑπ' ἀρ. 173.

ἀρχή: No 279. Tiflis, le 16 Janvier 1920.

Monseigneur,

Faisant suite à ma note de 10 Janvier sous le No 173 j' ai l'honneur de porter à votre connaissance

τέλος: *Je suis avec le plus sincère respect, Monseigneur, votre très dévoué serviteur,*

(Signé) *Al. KHATISSIAN*

10δ. Ἐπιστολή Χρυσάνθου (604-21) ποῦ κλείνει τὴν ὄλη ἀναφορὰ-ἐκθεση πρὸς Βενιζέλο (10α, 10β, 10γ, 10δ: 493-621).

ἀρχή: *Le Gouvernement Arménien prétend que la solution finale du Problème Ponto-Arménien dépend de la délégation Arménienne à Paris*

τέλος: *Permettez-moi, Excellence, de relever surtout le point d' un débarquement de nos troupes à Trébizonde, action qui est sollicitée de tous les deux côtés.*

(Signé) *Chryssanthos*

ARCHEVEQUE DE TREBIZONDE

[Τὰ κείμενα τῶν ἐγγράφων 10α, 10β, 10γ, 10δ καὶ 11α ἔχουν δημοσιευθεῖ καὶ στίς Ἀναμνήσεις (βλ. πιὸ πάνω, σ. 91 σημ. 284, σ. 116 καὶ «Πίνακα ἐγγράφων», πιὸ κάτω, 203), σὲ φωτοτυπίες ἀπὸ τὰ δακτυλογραφημένα ἀντίγραφα τῶν ἐπίσημων αὐθεντικῶν ἐγγράφων. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὴν ἐπιλογή τοῦ τελικοῦ κειμένου τῶν ἐγγράφων αὐτῶν στὴ νέα ἐκδοσὴ τῆς Ἐκθέσεως ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι λάβαμε κατὰ πρῶτον ὑπόψη τὰ κείμενα αὐτὰ καὶ βοηθητικῶς τὰ ἴδια κείμενα ποῦ περιέχονται καὶ στὴν Ἐκθεση.]

11. Ἐπεῖγον τηλεγράφημα Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο (645-75) μὲ σχόλια στὰ συνημμένα δύο τηλεγραφήματα 11α (677-703) καὶ 11β (705-26), ποῦ ἀποτελοῦν τὴ στρατιωτικὴ συμφωνία μεταξὺ Ἑλληνοποντίων καὶ Ἀρμενίας.

ἀρχή: Ἀρθ. 57—.

Ἐπεῖγον—.

Τιφλίς 5/18 Ἰανουαρίου 1920—.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ —.

Παρισίους —.

τέλος: *“Εἰς ἐνταῦθα ληξάσας συζητήσεις μετ’ Ἀντιπροσώπων Ἀρμενίας ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος μόνον εἰς ἀναγκαῖα μέτρα ἀλλ’ ὡς γνωρίζω ἡμέτερος ὄπλισμός ἀποτελεῖται ἀπὸ Μάνλιχερ καὶ Μάουζερ—.”*

11α. Πρῶτο συνημμένο τηλεγράφημα (677-703)

ἀρχή:

Tiflis le 3/16 Janvier 1920.

à S.E. M. Vénizélos & aux Délégations de l' Arménie et du Pont,
auprès de la Conférence de la Paix —.

Paris

*Les représentants des deux pays fédérés ayant examiné de près la
situation créée en Transcaucasie après les derniers*

τέλος:

3ο—.) *Prient le Gouvernement Hellénique de favoriser dès
maintenant l' envoi des armes et munitions par la Grèce
indispensable à l' organisation de l' Armée Arménienne.*

signés

Président du Gouvernement de l' Arménie : Archevêque de Trébizonde:

KHATISSIAN.

CHRYSSANTHOS

11β. Δεύτερο συνημμένο τηλεγράφημα (705-26)

ἀρχή:

Tiflis le 13 Janvier 1920

à S.E. El. Vénizélos

Ministre Président du Gouvernement Hellénique *

Paris—.

Excellence,

*Vu que les intérêts de l' Arménie et ceux de la population
Grecque du Pont soient communs*

τέλος:

*Le Gouvernement de la République de l' Arménie croit
fermement à Votre Puissant concours pour les biens des
Arméniens et des Grecs.*

(Signé) Khatissian

Ministre de l' Arménie

Colonel Kathéniottis.

12. Τηλεγράφημα Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο (776-805)

ἀρχή: Ἀριθ. Πρωτ. 54—.

Τιφλίς τῆ 1/14 Ἰανουαρίου 1920—.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ —.

Παρισίους —.

“Ἐνταῦθα κατάστασις παρουσιάζεται οὕτω: Ἐπανειλημμένοι
ἦνται Ντενίκιν καὶ ὠργανωμένος ἐπιτόπιος Μπολσεβικισμὸς

τέλος: “*Ἀνωτέρω λύσις, ἐνθουσιάζουσα Ἀρμενίους, ἀποτελεῖ συγχρόνως ἀρίστην προσωρινὴν λύσιν ζητήματος Πόντου, ἥτις θὰ προσηρόζετο εἰς ἐξέλιξιν γεγονότων —.*”
Συνταγματάρχης Καθενιώτης —.

13. Τηλεγράφημα Κανελλόπουλου, διαβιβαστικὸ τηλεγραφήματος Βενιζέλου, πρὸς Ἑλληνικὴ Ἀποστολὴ Τιφλίδας (837-49)

ἀρχή: Κωνσταντινούπολις 3/16/1/20.

Π Ρ Ο Σ

ΤΗΝ ΕΝ ΤΙΦΛΙΔΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΑΠΟΣΤΟΛΗΝ —.

“*Ἀνακοινῶ ὑμῖν κατωτέρω τηλεγράφημα Προέδρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου.*

τέλος: *Παρακαλῶ νὰ ἀνακοινώσητε τοῦτο καὶ εἰς τὸν Μητροπολίτην Τραπεζοῦντος—.*

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ .“

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ—.

14. Τηλεγράφημα Καθενιώτη πρὸς Χρῦσανθο (853-69)

ἀρχή: Ἄρθ. 56 —. *Τιφλίς τῇ 4/17 Ἰανουαρίου 1920*

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ—.

Βατούμ—.

“*Ἐπιφύλαξις ἀγγελίας εἰς τὸν Κύριον Πρόεδρον φιλοφρονημάτων Ἄγγλου Ἀρμοστοῦ δεδικαιολογημένη.*

τέλος: *νὰ ἀφεθῇ ὁ διακανονισμὸς σχέσεων Ὅμοσπόνδων Κρατῶν μετὰ τὴν ἀπὸ γεγονότων συγκρότησίν των—.”*

Συνταγματάρχης Καθενιώτης—.

15. Τηλεγράφημα Χρῦσάνθου πρὸς Βενιζέλο μέσω Καθενιώτη (874-82)

ἀρχή: *1ον —.) Ἐν Βατούμ τῇ 8ῃ Ἰανουαρίου 1920—.*

Ἐξοχώτατον Πρόεδρον κ. Ἐλ. Βενιζέλον—.

Παρισίους—.

“*Βαθύτατα μὲ ἔθλιψεν ἀνακοίνωσις ὑμετέρας Ἐξοχότητος*

τέλος: *μέχρι τέλους σοφὴν καὶ ἀκούραστον ἐνέργειαν πρὸς σωτηριάν πολυπαθοῦς Πόντου —.* “

Ὁ Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος —.

16. Τηλεγράφημα Ἰωαννίδη πρὸς Βενιζέλο μέσω Καθενιώτη ἀποσταλὲν ἀπὸ Χρῦσανθο (884-96)

ἀρχή: 2ον—.) Ἐν Βατούμ τῇ 8ῃ Ἰανουαρίου 1920—.
Ἐξοχώτατον Κύριον Ἐλευθέριον Βενιζέλον—.
Πρόεδρον Κυβερνήσεως—.

Παρισίους—.

τέλος: “Σφόδρα ἐτάραξεν Ἐθνικὸν Συμβούλιον Πόντου Ὑμετέρα
καὶ ἐπιτύχη τελείαν ἀπελευθέρωσιν Πόντου ἀπὸ βδελυροῦ ζυ-
γοῦ—.”

Ὁ Πρόεδρος Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Πόντου—.
B. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ—.

17. Τηλεγράφημα Ἰωαννίδη πρὸς Βενιζέλο μέσω Καθενιώτη ἀποσταλὲν
ἀπὸ Χρῦσανθο (898-919)

ἀρχή: 3ον—.) ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΠΟΝΤΙΩΝ—.
Ἄρθ. Πρωτ. 526—. Ἐν Βατούμ τῇ 9ῃ Ἰανουαρίου 1920—.

Ἐξοχώτατον κ. Ἐλ. Βενιζέλον—.

Παρισίους—.

τέλος: “Διατελοῦντες κατάπληκτοι ἐκ θλιβερᾶς τροπῆς ζητήματος
παρ’ ὄλας τὰς δραστηρίους ἐνεργείας Ὑμετέρας Ἐξοχότητος
παρακαλοῦμεν ὅπως εὐαρεστηθῆ νὰ τηλεγραφῆσῃ τὴν περὶ τοῦ-
του ἐντολὴν τῆς—.”

Πρόεδρος Ἐθνοσυνελεύσεως—.

N. ΛΕΟΝΤΙΔΗΣ

Πρόεδρος Ἐθνικοῦ
Συμβουλίου Πόντου—.

B. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ —.

Σύμβουλοι—.

K. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, K. ΖΑΡΟΚΙΑΛΙ —.

18. Τηλεγράφημα Καθενιώτη πρὸς Ἑλληνικὴ Πρεσβεία, Παρίσι (1007-
47)

ἀρχή: Ἄρθ. 60 —. Τιφλίς τῇ 8/21ῃ Ἰανουαρίου 1920—.
Ἑλληνικὴν Πρεσβείαν

Παρισίους

“Παρακαλῶ διαβιβασθῆ ἀκόλουθον τηλεγράφημα, ὑποβαλλό-
μενον κατ’ ἀρχὰς Κύριον Πρόεδρον —. Κυρίους Κωνσταντι-
νίδην καὶ Οἰκονόμου —.

τέλος: βέβαιοι ὄντες ὅτι οὕτω μόνον συντρέχετε εἰς τὸ ἀρθῆ ὑψίστη διπλωματικῇ ἐπιτυχίᾳ, ἐὰν τοῦτο εἶναι εἰσέτι ἀνθρωπίνως δυνατὸν—.”

Συνταγματάρχης Καθενιώτης—.

19. Τηλεγράφημα Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Ποντίων πρὸς Βενιζέλο μέσω Καθενιώτη (1083-109)

ἀρχή: Βατοῦμ τῇ 12ῃ Ἰανουαρίου 1920 —.

Α.Ε. ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ—.

Παρισίους—.

”Ἐπικειμένης συζητήσεως Ἀρμενικοῦ ζητήματος, τοῦ ὁποῖου τὸ ἡμέτερον ἀποτελεῖ φάσιν,

τέλος: τοῦ συναποσπασθησομένου μετὰ τῆς Ἀρμενίας τμήματος Πόντου, ἐὰν Ὑμέτεροι προσπάθειαι στεφθῶσιν ὑπὸ τοιαύτης μεγάλης ἐπιτυχίας—.

Ἐποβάλλοντες βαθύτατα ἡμῶν σεβάσματα

Διατελοῦμεν Εὐπειθέστατοι

Ὁ Πρόεδρος Ἐθν. Συμβουλίου Ποντίων Οἱ Σύμβουλοι

ΒΑΣ. ἸΩΑΝΝΙΔΗΣ

Θ. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ, Κ. ΖΑΡΟΚΙΑΛΙ

20. Ρηματικὴ διακοίνωση Καθενιώτη γιὰ βρετανικὴ κυβέρνησι (1133-56)

ἀρχή:

NOTE VERBALE

(*Prière à être communiqué au Gouvernement Britannique*)

Après la démarche par le Colonel Kathéniottis (démarche précédée d' une introduction du Ministre des Affaires Étrangères de Grèce

τέλος: 5ο.) *Le Colonel Kathéniottis se tiendrait prêt à donner à Paris ou à Londres toutes explications supplémentaires.*

Constantinople le 20/2 Février 1920.

21. Τηλεγράφημα Ἑλλην. Ἀρμοστείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς Πρόεδρο Κυβερνήσεως (Βενιζέλο) (1248-59)

ἀρχή: Κων/πολις τῇ 8/21 Φεβρουαρίου 1920—.

ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Λονδίνον—.

“Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος ἀφίκετο προχθές δι’ Ἀμερικανικοῦ ἀντιτορπιλικοῦ

τέλος: ὄχι μόνον ἐκ Τραπεζοῦντος ἀλλὰ ἐξ ὀλοκλήρου Πόντου, παραμένοντος ἀδιαιρέτου—.”

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ—.

22. Ἐγκύκλιος-τηλεγράφημα Καθενιώτη πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (1287-1331)

ἀρχή: Λονδίνον τῇ 17ῃ Φεβρουαρίου 1920

ΠΡΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Ἀθήνας —.

“Παρακαλῶ ἐπιδώσητε ἀκόλουθον τηλεγράφημα κοινοποιῦντες συγχρόνως εἰς Κων/πολιν καὶ Τιφλίδα.

Ἐπιτροπὴν Ποντίων

Ἐπολοχαγὸν Παππᾶν —. Ἀθήνας —.

“Ἐσπευσα ἐνταῦθα, διότι ἐκ τηλεγραφήματος κ. Ρωμάνου,

τέλος: λαϊκὸν συναίσθημα δυσπιστίας πρὸς Ἀρμενίους κατέχει ὄλους χειριζομένους ζήτημα—.”

Συνταγματάρχης Καθενιώτης—.

23. Ρηματικὴ διακοίνωση Καθενιώτη πρὸς ἀγγλικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο (1473-1532)

ἀρχή:

“ ΡΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ”

(ὑπεβλήθη ἀγγλιστί)

“Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος Δεκεμβρίου ὁ Συνταγματάρχης Καθενιώτης, μετὰ τὴν εἰσήγησιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, παρουσιάσθη εἰς τὸν ἐν

τέλος: τὰ δίκαια τοῦ μικροῦ τούτου Κράτους, τὰ ὁποῖα νομίζω ὅτι εἶναι μεγαλείτερα τῶν τοῦ Κράτους τῆς Κιλικίας—.”

Ἐν Λονδίῳ τῇ 4ῃ Μαρτίου 1920—.

Πίνακας έγγραφων πού περιλαμβάνονται στην Έκθεση και δημοσιεύονται καί από τούς Τοπαλίδη, Παυλίδη (Δημοκρατία), Θεοφύλακτο καί μητροπολίτη Χρύσανθο (Άναμνήσεις).

Έγγραφα Έκθέσεως	Τοπαλ.	Παυλ.	Θεοφύλ.	Άναμν.
1	—	54/55 ¹	—	—
2	—	—	—	—
3	—	—	—	—
4	—	—	—	—
5	—	—	—	—
6	—	—	—	—
7	302	—	—	—
8	302	—	—	—
9	—	44	—	—
10α	303/04	—	—	356
10β	304/05	—	—	357-59 ²
10γ	305/06	—	—	361
10δ	306	—	—	362
11	—	—	—	—
11α	307	—	—	363
11β	308	—	—	—
12	—	46/47	—	—
13	262/63	58 ³	270	—
14	—	47	—	—
15	—	—	—	—
16	—	—	—	—
17	—	—	270	—
18	—	47/48	—	—
19	—	48	—	278
20	308/09	—	—	—
21	—	48/49	—	—
22	—	49/50	—	—
23	—	50/51	—	—

1. Στη σ. 53 δημοσιεύεται περίληψη καί τò απόσπασμα 90/91 τού έγγραφου, ενώ τò πλήρες κείμενο δημοσιεύεται στίς σ. 54/55.

2. Στη σ. 360 δημοσιεύεται καί τò συνοδευτικό τού έγγραφου κείμενο, Έκθ. 569-78, γραμμένο από τò Χρύσανθο.

3. Δημοσιεύεται τò απόσπασμα Έκθ. 843-48.

Φωτοτυπίες Ἐκθέσεως

- 22 -

τοῦ Μπολσεβικισμοῦ, καὶ ὅτι δὲν βλέπει τὴν ἐνίστην συνδρομῆς τοῦ Ποντικοῦ Στριτοῦ, ἢ ἐπ' ἐνστάσεως, ὁ Ν τ ε ν ι κ λ ν θ ε ἰ ν ο σ χ ο ρ ῆ τ ἄ χ ι σ τ α ὑ π ὸ Βουλγαρικῆς τοιούτου -1.....

Ἐξέθεσι ἰνωτέρω, ὅτι ἔμι ἀφίχθη εἰς Τυφλίδα, ἠνιγκίσθη νῆ δηλώσω εἰς τὸν Μητροπολίτην Τραπεζοῦντος, ὅτι διαφωνῶ μεταξὺ του εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἱστολεσεμίων τῶν πολυμήνων ἐνεργειῶν μῆς, καὶ ὅτι μακρὴν τοῦ νῆ εὐρίσκω τὴν κατίστασιν εὐχάριστον ἐπ' ἐνστάσεως ἔδει, νῆ θεωρῶμεν τὴν ἐπιδιωχθεῖσαν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Πόντου, ὑπὸ ἧ Ἰνευ ἐντολῆς Μαγίλης τινες ἀυνίμως, ὡς τελεως ἱπολεσεθεῖσιν -. Εὐρέθη δὲ εἰς δυσχερῆ θέσιν, διότι ἡ ἐνστάσις τοῦ Σεβιστοῦ Ἰεράρχου, ἦτο ριζικῶς διέφορος ἐκ τῆς δυσπρόσπου τύπτης θέσεως, μὲ ἐξήγγιγε τὸ κάτωθι τηλεγράφημα ὑπὲρ μοι ἰνεκοινώθη καὶ εἰς Τυφλίδα -.

Κ Α Ν Ε Α Α Ο Π Ο Υ Α Ο Σ 3/16/1920

Π Ρ Ο Σ

ΤΗΝ ΕΝ ΤΥΦΑΙΔΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΑΠΟΣΤΟΛΗΝ -.

» Ἀνικοινῶ ὑμῖν κατωτέρω τηλεγράφημα Προέδρου Ἰκουρτικῆς Συμβουλίου -. Πραγματῶ νῆ ἰνεκοινώσητε εἰς Ἐπιτροπὴν Πόντου ὅτι ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ πρόγματα, οὐδεμία δόμησις πρὸς σιζῆται διαιθεσιμένη νῆ δεχθῆ ἐντολὴν πρὸς διοίκησιν Πόντου καὶ ὅτι θεωρῶ ὅπως ἀπὸ τῶν ὅτι εἰ ἀφῆθῆ περὶ τούτων εἰδικὴ πρόνοια, πλὴν τῶν γενικῶν ἐγγυήσεων, ὡς ζητοῦν νῆ ἐπιτόχουν ὑπὲρ τῶν ξένων ἐθνοτήτων, δεῖται εἰς περιμελῶσιν ὑπὸ Τουρκικῆν Κυριαρχίαν -. Πραγματῶ νῆ ἰνεκοινώσητε τοῦτο καὶ εἰς τὸν Μητροπολίτην Τραπεζοῦντος -. ΕΛ.ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ .

Κ Α Ν Ε Α Α Ο Π Ο Υ Α Ο Σ -.

Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο ἔπευσε νῆ κοινοποιήσω εἰς τὸν ἰνεκοινώσαντα ἤδη εἰς Βιτοῦμ Μητροπολίτην, ὁμοῦ μὲ τὸ ἐκδόλουθον ἰδεῖν μου -.

Ἄρθ. 56 -.

Τυφλὶς τῆ 4/17/ Ἰανουαρίου 1920

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ -.

Β α τ ο δ μ -.
*****

» Ἐπιβουλὴ εἰς τὸν Κύριον Πρόεδρον, φιλοφρονήμιτων Ἀγγλοῦ Ἀρμοδτοῦ, δεδικαιοιογημένη -. εἰς χρεσινήν ὑπὸ ὁχὴν ὀμιλήσμεν ἐκτετεμένως -. φοβεῖμαι ὅτι εἶναι δημιουργοὶ ἀρχικῆς ἰρνήσεως Ἀγγλίας, -.

- 60 -

θί μῖς ἐξησφίλιζε ριζινώτερον εἶναι ἢ σὺμπηξις ἑνὸς Κρίτους τοῦ Πόντου, τὸ ὁποῖον φυσικῶς θί ἐκινῶνιζε τὴν ἐκίστοτε στίσειν τοῦ μέ τῆς ὑποδείξεως τῶν Ἀθηναίων -. Εἶναι δὲ εἰς θέσει οἱ Πόντιοι ἐν πρώτοις εἶναι ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον ἔχουν συνειθίσει ἰπὸ πίων νί ἰποτελεῶσιν τοὺς φρουρούς τοῦ Ἑλληνισμοῦ -/ Περίλημβινόμενοι ἐν τῷ ἰπομικρῶσιν των ἰπὸ ξένι φόλι, πιλίοντες διρκῶς πρὸς αὐτὸ, ἰφομοιοῦντες πικρὶ ἰφομοιοῦμενοι, ἀποτελοῦσι τὸν ἰχυρῶτερον τύπον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς -. Οὐδεὶς φριγκολεβιντισμὸς, ἰπ' ἐνιντίας, μῖσος κί ἰπέχθει πρὸς πῖν τὸ ξενικόν -. Δί αὐτίς ἰριῶς τῆ ἰρατίς, ἡ Τουρκίη ἡ ὁποῖα ἔραλεκε μακρῶτερι ἰφ' ὅ,τι ἐσυνείθειμεν νί νομίζωμεν τοὺς διέλυσε, τοὺς διέπισσε κί τοὺς ἐκέτιξε βιθμικῶς, ἔξω τοῦ Βισαλείου τῆς -

Ἄλλο, πλὴν τῆς διοθετήσεως τοῦ ἰμέσου μέλλοντος ἔχομεν τὸν διικινονισμὸν τοῦ ἰμέσου πικρῶτος -. Ἡ συνεργασίη τοῦ Μουσταφῆ Κεμάλ-Πασῆ μετὰ τὸν Μποσεβικισμὸν, θί τοῦ ἰνοῦ κί μίαν πηγὴν ἐνεσχῶσεως, ἰγνωστον ἔδωκεν, μικρὴν ἢ μεγάλην -. Καίτοιτο ὅμως, εἰν δὲν γίνῃ θί ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Μουσταφῆ Κεμάλ, νί ἰποσύρῃ τίς ἐν Ἐρζερούμ Δυνάμεις του κί ὁποῖτι εἶναι ὡς γνωστὸν ὑπέρτεροι τῶν εὐρισκομένων ἰπένιντι μίς ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ -. Ἡ μόνη-ὁδὸς, τῆς τοιούτης ἐπικοινωνίης, εἶναι ΚΑΡΕ-ΕΡΖΕΡΟΥΜ-ΣΕΒΑΣΤΕΙΑ-ΑΓΚΥΡΑ, Ἡ Στρατιωτικὴ λοιπὸν ὁρῖσις ἡ ὁποῖα θί ἰνώγαρι ἡ θί ἰπέκοπτεν τὴν ὁδὸν τούτην δὲν εἶναι κίτιςκεῶσιν ἰποτηρίων φιλοδοξιῶν, ἀλλ' εὐρίσκατι ἐν πλήρει ἰρμονίᾳ μετὰ τῶν ἰπὸν πέρην στρατιωτικὴν κίτισις -. Ἄλλ' κί διὰ τὴν ἰνωμῶσιν τὴν περίπτωσιν τῆς εὐνοϊκῆς ἐκβίσεως κί τῶν ἐπιχειρήσεων του ἰπὸν Μ. Ἀσίας, τὸ ὁποῖον ἰποτελεῖ κεποιθῆσιν, πάλιν θί εἶναι ἰνωμῶσιν κίτις κί ἰκκεντρος ὁρῖσις ἐνιντιον αὐτῶν τοῦτον τοῦτον ὡν τοῦ ἐχθροῦ κί ὁποῖτι εὐρίσκοντι εἰς τὸ Ἐσωτερικόν Ἀσίας, δεδομένου ὅντος, ὅτι ἡ μετὰ ἰφετηρίαν τὴν ἰπὸν

- 61 -

λοιπὸν δὲν δύναιτι νῆ φθίον τιώτις -.

Δύναιτι τὶς λυκοὺν νῆ συμπορίου ὅτι πολιτικῶνδὲ μὲν οὐ
ἐκτελεῖ περιττὸν βίρος ἢ καλῶν προτιθεῖται θυεῖ, πολιτικῶν
δὲ, ἐρ' ὅσον ὁ πόντος εὐρένηται ἐντὸς τῆς σφίρας τῆς γενικῆς
πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος, , δὲν δύναιτι ὁ κίθελς νῆ προβλεῖ τὴν
γνώμην του, δεδομένου ὅτι πρόκειται περὶ νέας ἐνδεχομένης μετῶ
σεως, τοῦ ἐνιπολειοθησοῦ ἐνοῦ Τουρκικοῦ Κρίτους -.

Ἐν Ἀθῆναις τῇ 3ῃ Ἰουλίου 1920 -.

Ἰκταβλήθη.

Πρόεδρον Κυβερνήσεως ,

Ἰκπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, Ἰκπουργεῖον Στρατιωτικῶν (Ἐκπ. Ἰκ.

Ἀρχηγὸν Στρατοῦ Ἐκστρατείας -.

ZUSAMMENFASSUNG

BEMÜHUNGEN, DIE PONTOS-GRIECHEN MILITÄRISCH ZU ORGANISIEREN
(25. APRIL 1919 - 5. APRIL 1920)
NEUAUSGABE DES BERICHTES VON D. KATHENIOTIS

von
Odysseus Lampsidis

Mit dem Projekt, die Pontos-Griechen militärisch zu organisieren, hatte der griechische Ministerpräsident Venizelos den Oberst Dimitrios Katheriotis beauftragt. Das Projekt scheiterte zusammen mit den Bestrebungen der Pontier nach Autonomie und Unabhängigkeit. Das ursprüngliche Vorhaben, die Pontos-Griechen in ihrem eigenen Gebiet, im Pontosgebiet, militärisch zu organisieren, wurde bald aufgegeben. Man hielt es für geboten, militärische Einheiten aus Pontosgriechen in Athen und Thessaloniki aufzustellen.

Als diese Aufstellung bereits im Gange war und das Mandat einer der Großmächte (England, Frankreich, Amerika) erforderlich schien, unter deren Befehl die Einheiten stehen würden, gab es — trotz Katheriotis' Bemühungen — allseits eine kategorische Ablehnung.

Den gesamten Prozeß hat Katheriotis in seinem 62 Seiten langen Bericht niedergeschrieben, den er am 3. Juni 1920 dem Ministerpräsidenten vorlegte und der hier in einer zweiten verbesserten und kommentierten Ausgabe erscheint. Die Ausgabe möchte dem interessierten Leser und Forscher das nötige Informationsmaterial bieten, um die damaligen geschichtlichen Zusammenhänge klarer erkennen und die im Bericht erwähnten Personen und Geschehnisse besser einschätzen zu können.

4. Συμπληρωματικὲς ἀναδημοσιεύσεις σὲ φωτοτυπία

α. Ἀναφορὰ Καθενιώτη πρὸς Βενιζέλο ἀπὸ 26.5.1919 (ἔκδοση Χρ. Ἀνδρεάδη, Ἀρχεῖον Πόντου 44(1993) 245-48) ποὺ παραλείπεται στὴν Ἔκθεση.

A. ΕΠΙΣΗΜΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ*

1

Ἔκθεση Δημητρίου Καθενιώτη (συν/ρχη πυροβολικοῦ) τῆς 26 Μαρτίου 1919 ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πρὸς τὸν κ. πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως Ἐλευθέριο Βενιζέλο (γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ὁργανώσεως ἐνόπλου δυνάμεως στὸν Πόντο) στὸ Παρίσι.

(Α. Υ. Ε. 1919, Α' Πολιτικὴ Α/5/ΧΙΙ, Πόντος, Ρυθμίσεις τῶν ἐθνικῶν διεδικήσεων)

«Ἀθῆναι 26 Μαΐου 1919

Σεβαστέ μοι κύριε Πρόεδρε

Ἐν πρώτοις σὰς ἐκφράζω τὴν βαθεῖαν μου εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν ἐμπιστοσύνην δι' ἧς με περιεβάλατε ἀναθέσαντες εἰς ἐμὲ τὴν ὁργάνωσιν τῆς ἐνόπλου δυνάμεως τοῦ Πόντου. Ἡ ἐργασία ἔχει ἀρκετὰς δυσχερείας ἀλλ' ἐλπίζω χάρις εἰς τὰ μέσα τὰ ὁποῖα διετάξατε νὰ τεθῶσιν εἰς τὴν διάθεσίν μου νὰ μὴ διαψεύσω τὰς προσδοκίας σας.

Σὰς ὑπέβαλον ἀπὸ τὴν Κων/πολιν τηλεγραφικῶς τὸ πόρισμα τῆς συνεργασίας μου' μετὰ τῆς ἐκεῖ Ἐπιτροπῆς Ποντίων. Ἐσκόπουν κατόπιν νὰ μεταβῶ προσωπικῶς εἰς Σαμψοῦντα, Τραπεζοῦντα καὶ Βατοῦμ, τὸ ἐγνώρισα μάλιστα καὶ εἰς τὸν στρατηγὸν d' Esperey, ὅστις μοι ἀνέθεσε νὰ ἐξετάσω τὸ πῶς δύναται νὰ ἐγκατασταθῶσι τὰ δύο γαλλικὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι διατεθειμένως, λέγει, νὰ ἀποστειλῆ εἰς Σαμψοῦντα, Τραπεζοῦντα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων ἀπὸ τοὺς καθημερινοὺς φόνους. Καὶ τὸ μὲν ταξίδιον τοῦτο ἀνεβλήθη ἐκ τῆς δικαιολογουμένης ἐπιφυλάξεως τοῦ Ἀρμοστοῦ μήπως εὐρεθῆ εἰς δυσχερῆ θέσιν βραδύτερον, ὅτε θὰ ἀπεβιβαζόμην μετὰ τῶν λοιπῶν ἀξιωμα-

* Τὰ ἔγγραφα δημοσιεύονται ὡς ἔχουν με ἐλάχιστες μόνο ἐπεμβάσεις ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχουν ἐμφανῆ ὀρθογραφικὰ σφάλματα (κυρίως στίξεως).

1. Βλ. Ἰ. Δ. Λαμψίδης, *Ποντικαὶ ἔρευναι, Οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου ὑπὸ τοὺς Τούρκους*, Ἀθῆναι 1957, σ. 38 - 40.

τικῶν, τὴν δὲ ὑπόσχεσιν διὰ τὰ δύο τάγματα βεβαίως θὰ ἔχη λησμονήσει ἤδη ὁ στρατηγός καὶ θὰ τὴν ἐκτελέσῃ μόνον, ἔαν λάβῃ ὠθησιν αὐτόθεν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πνεῦμα τῆς τηλεγραφικῆς ἐκ Κων/πόλεως ἐκθέσεως, τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπλὴ ἀπαρίθμησις τῶν δυσχερειῶν τῆς ὑποθέσεως, τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ ἔχουν πλήρη ἐπίγνωσιν οἱ Πόντιοι, ἵνα καταλήγουν εἰς ἀναλόγους ἀξιώσεις διὰ τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατὸν νὰ ἀποκρυσταλλωθῶσιν οἱ πόθοι των, οἵτινες εἶναι καὶ πόθοι ἄλλως τε παντὸς Ἑλληνοῦ.

Ἐν ἐπιγνώσει δὲ τῶν ἄνω δυσχερειῶν ἔχω πεποιθῆσθαι ὅτι τὸ κίνημα θὰ ἐπιτύχῃ, διότι ἡ ὑπαίθρου χώρα εἶναι τελείως διακεκομμένη καὶ δασώδης μέχρι πρωτογενοῦς καταστάσεως, μὴ ἀφίνουσα ἐπίπεδον ἢ μίαν μικρὰν λωρίδα γῆς κατὰ μῆκος τῆς παραλίας πλάτους 3 – 8 χιλιομέτρων. Ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ ἐδάφους προφανῶς εὐνοεῖ τὴν ἀρχικὴν φάσιν τοῦ κινήματος, καθ' ἣν τοῦτο θὰ ἦ ἀσθενές καὶ ἄτακτον, ὅταν δὲ τακτοποιηθῶσιν ὀλίγον οἱ λόχοι. θὰ δυνηθῶμεν νὰ κατέλωμεν εἰς τὴν πεδιάδα καὶ τὰς πόλεις.

Δυστυχῶς ἡ βραδύτης μεθ' ἧς διεξάγεται ἡ ὑπόθεσις ἐνταῦθα φοβοῦμαι ὅτι θὰ μᾶς καταστήσῃ ἐκπροθέσμους διὰ τὸ συνέδριον τῆς εἰρήνης, καὶ μὲ ὄλην τὴν καλὴν πρόθεσιν εἶναι ζήτημα ἂν θὰ προφθάσωμεν διὰ τῆς ἐγκαίρου κηρύξεως τοῦ κινήματος νὰ παρασχεθῶσι νέα ἐπιχειρήματα τῆς ἑλληνικότητος τοῦ Πόντου.

Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι εὐχάριστον, θὰ παραμείνῃ δὲ τότε ὁ δεῦτερος σκοπὸς τῆς προετοιμαζομένης οργάνωσης, ὁ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ κύρους τῆς νέας ἐπιτοπίου διοικήσεως, ὁ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἀρχῶν καὶ ἐν γένει τῆς κατοχῆς τῆς χώρας. Τὸ δυσχερὲς τῆς ἐργασίας ταύτης ἀνεφάνη κατὰ τὴν κατοχὴν τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου μ' ὄλον ὅτι εἰς μὲν τὰς πόλεις εἴμεθα διπλάσιοι τῶν Τούρκων, εἰς δὲ ὀλόκληρον τὸν νομὸν κολακευόμεθα ὅτι εἴμεθα τοῦλάχιστον ἰσάριθμοι αὐτῶν.

Ὅπως δὲ τότε θὰ ἦτο λίαν λυπηρὸν ἔαν διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους, τῶν ὄλων φυσικῶν ἄλλωστε ὑπηρεσιακῶν κωλυμάτων, ἐπεβραδύνετο ἡ ἀναχωρήσις μου ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀνακλήρυσις τοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς τῆς γενικωτέρας ἀπόψεως τοῦ τῆς ἐνισχύσεως τῶν δικαιωμάτων τῶν Ποντίων θὰ εἶχε καὶ ἄλλον ἐξώχως ἀνθρωπινὸν σκοπὸν: τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου χώρας τοῦ Πόντου, οἱ ὅποιοι εἶναι ἔρμαιοι τῶν τουρκικῶν συμμοριῶν, τῶν νεμομένων αὐτῆν.

Οὐδὲν τούτου ἀληθέστερον, κύριε Πρόεδρε, αἱ δ' ἐκθέσεις τῶν ἐκεῖ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν περιέχουσι κατὰ ἑκατοντάδας τὰ ἐγκλήματα ταῦτα.

Τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ὑπέδειξα ἅμα τῇ ἐπιστροφῇ μου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι τὰ ἐξῆς:

α) Ἐσύστησα τὴν εἰδικὴν διαφήμισιν εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν τύπον. τὰ ἐγκλήματα τοῦ Πόντου.

Δοθέντος ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον πρὸ πάσης ἐνάρξεως τοῦ κινήματος νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς Σαμψούντα, Τραπεζοῦντα ἀνὰ ἓν τάγμα (δὲν ὑπάρχει ἤδη ἢ Contrôle γαλλικὸν καὶ ἀγγλικόν), ἵνα ἀποφύγωμεν τὴν τελειωτικὴν ἐξολόθρευσιν τῶν κατοίκων, ὁ μόνος τρόπος πρὸς ἐνίσχυσιν Ἑμῶν εἰς τὴν ἀπαιτησὶν ταύτην θὰ εἶναι ἡ καθημερινὴ πρόκλησις τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινῆς γνώμης διὰ τὰ γενόμενα ἐν τῷ Πόντῳ ἐγκλήματα.

β) Ἐπεχείρησα νὰ συγκεντρώσω τοὺς ὑπηρετοῦντας Ποντίους ἀξιωματικούς. Δυστυχῶς ὁ ἐν πολλοῖς χρήσιμος κ. Καλαντίδης δὲν ἔχει τοιοῦτον κατάλογον, ἀναμένομεν δ' ἓνα ἀξιωματικὸν ἐκ Σερρών, ὁ ὁποῖος θὰ μᾶς γνωρίσῃ καὶ τοὺς συναδέλφους του. Ὅπωςδήποτε πᾶς Πόντιος φέρων στολὴν Ἑλληνικοῦ ἀξιωματικοῦ οἰοῦντότε δπλου θὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὴν ἀποστολὴν.

γ) Ἐξήτησα τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἀπαιτούμενων δπλων διὰ τὴν συγκρότησιν 3 ταγμάτων ὡς ὠρίσατε τὸν ἀριθμὸν. Θὰ ὀπλισθῶμεν μὲ δπλα μάουζερ τουρκικά, λάφυρα τοῦ πολέμου 1913, διὰ νὰ διαμιφισβητῆται ἡ προέλευσις των.

δ) Ἐνήργησα τὴν κατάταξιν ὀπλιτῶν, προερχομένων ἐκ τῶν ἐνταῦθα προσφύγων ἐκ Κριμαίας. Πρὸς τοῦτο παρεκάλεσα τὸν σεβασμιώτατον Τοποτηρητὴν νὰ συστήσῃ καὶ αὐτὸς ὅτι εἶναι ἐπ'ἀναγκῆς νὰ ὑπάρχωσι στοιχεῖα ἐκ Πόντου τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον.

Προτίθεμαι δέ,

α) νὰ ἀποστείλω 3 ἀξιωματικούς εἰς Σαμψούντα, ἵνα προπαρασκευάσωσι τὴν ἀπόβασίν μου. Οὗτοι ἀναχωροῦν μετὰ δύο ἡμέρας·

β) νὰ ἀναχωρήσω εἰς Σαμψούντα ἅμα τῷ πέρατι τοῦ σπουδαιοτέρου μέλους τῆς προπαρασκευῆς, δηλαδὴ μετὰ 20 ἡμέρας περίπου·

γ) νὰ ἀποστείλω 4 - 5 ἀξιωματικούς εἰς Τραπεζοῦντα, ἵνα προῦσιν καὶ ἐκεῖ εἰς σύστασιν ἐνίων ἀνταρτικῶν σωμάτων, ἵνα προελιάνωσι τὴν ἐκεῖ μέλλουσαν ἀπόβασιν·

δ) νὰ ἀποστείλω ἑτέραν ὀμάδα ἐκ 4 - 5 ἀξιωματικῶν εἰς Βατούμ πρὸς στρατολογίαν καὶ ὀργάνωσιν ἐπὶ τόπου, μὲ σκοπὸν νὰ μεταφέρω τὴν οὕτω συγκροτηθεσομένην μικρὰν μονάδα δπου δεῖ.

Πρὸς ἐξασφάλισιν ὁμως τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἄνω προθέσεων θὰ εἶναι ἐπ'ἀναγκῆς

α) νὰ ἐπισπευσθῇ ἡ ἐδῶ προπαρασκευῆ,

β) νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἀποστολὴ ἐνὸς τάγματος συμμαχικοῦ εἰς Σαμ-

248

ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΑΝΔΡΕΑΔΗ

ψοῦντα, ἑτέρου εἰς Τραπεζοῦντα δι' ὃν λόγον ἐξέθεσα ἄνωτέρω, ἐκτὸς ἂν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι τοῦ Πόντου κηρυχθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἑλληνοποιήσεως αὐτοῦ.

Παρακαλῶ Ὑμᾶς καὶ πάλιν νὰ δεχθῆτε τὰς θερμὰς μου εὐχαριστήσεις.

Διατελῶ μετ' ἀπείρου σεβασμοῦ,

Εὐπειθέστατος

Δ. Α. Καθενιώτης

**β. Απόσπασμα από ανέκδοτα απομνημονεύματα «Εικόνες από την ζωή μου»
λοχαγού Α. Παπᾶ.**

- 25 -

Έτσι τέλειωσε ἡ πρώτη μου πολεμική περίοδος πού πιστευα πὼς θά ἦταν καί ἡ τελευταία καί ἄρχισα νά σκέπτομαι τό μέλλον.

Προίπετεια Πόντου.

Δέν ἐπρόκειτο νά εἶναι μακρά ἡ ἀνάπαυσις μου.

Στίς ἀρχές Μαΐου τοῦ 1919 μέ ἐφώνησε ὁ Συνταγματάρχης Καθενιώτης μαζί μέ τόν Βύρωνα Καραπαναγιώτη καί μᾶς ρώτησε ἂν θέλομε νά συνεργασθοῦμε μαζί του γιά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ Πόντου.

Στήν συνθήκη Εἰρήνης μέ τήν Τουρκία πού συνεζητεῖτο τότε στό Παρίσι εἶχε προβλεφθῆ ὅτι θά συνιστάτο ἕνα ἑλληνοαρμενικό κράτος στήν Βόρειο Μικρά Ἀσία μέ πρωτεύουσα τήν Τραπεζοῦντα. Ἐπρόκειτο λοιπόν νά ὀργανωθοῦν τά ἀνταρτικά σώματα πού ἐδροῦσαν στόν Πόντο. Ἦταν ἡ ἐποχή τῶν μεγάλων ἐξορμησῶν καί ἡ Μεγάλη Ἑλλάδα ἄρχιζε νά γίνεται πραγματικότητα. Ἐτσι μέ παράωρο ἐνθουσιασμό ἐγκατέλειψα τήν διδασκαλία στή Σχολή Εὐελπίδων καί τήν θαλπωρή τῆς οἰκογενείας καί φύγαμε γιά τήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου θά συναντούσαμε τόν ἀναγνωρισμένο Ἐθνάρχη τῶν Ποντίων, τόν Μητροπολίτη Τραπεζοῦντος Χρῦσανθο. Ταξιδέψαμε μέ ἕνα καοσβάκι 200 τόννων. Εἶχε πολύ δυνατή τρικυμία καί ποδίσαμε 2 φορές. Τό παράδοξο εἶναι ὅτι ἐνῶ ζαλίζομαι πολύ εὐκόλα δέν ζαλίσθηκα καθόλου.

Στήν Κωνσταντινούπολη ἐπεράσαμε 20 δνειρώδεις ἡμέρες. Ὁ ἑλληνικός στόλος ἦταν ἀραγμένος μπροστά στά σουλτανικά παλάτια. Μαζί μέ τούς συμμαχικούς στρατούς κατοχῆς ἦταν καί ἕνα τάγμα ἑλληνικό. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦταν πλυμμηρισμένη ἀπό

- 26 -

έλληνικές σημαίες. Έμπηκα στόν περίβολο τής Ἀγίας Σοφίας μέ αὐτοκίνητο μέ μεγάλη έλληνική σημαία καί Έναν εὐζωνο. Τό δνειρο όλων τών παιδιῶν τής Ἑλλάδος τότε εἶχε γίνει πραγματικότης!

Στήν Κωνσταντινούπολι περιμέναμε νά έλθει ὁ μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος ἀπό τό Παρίσι, ὅπου εἶχε πάει νά συναντήσῃ τόν Βενιζέλο ἀκριβῶς γιά τήν ἀποστολή μας, δηλαδή τήν δημιουργία τοῦ στρατοῦ καί τοῦ νέου κράτους τοῦ Πόντου. Ἀλλά οἱ μέρες περνοῦσαν καί ὁ Χρῦσανθος δέν έρχόταν, ὁπότε έλάβαμε ἀπό τόν Βενιζέλο διαταγή νά πᾶμε στό Παρίσι γιά νά πάρουμε ὁδηγίες. Μετά περιπετειῶδες ταξίδι μέσω τής κατεστραμένης Ρουμανίας, Γιουγκοσλαβίας, Αὐστρίας καί τής εἰδηλιακῆς Ἑλβετίας (ὅπου στήν Πρεσβεία Βέρνης βροῦκα τόν Δημήτρη α' γραμματέα) έφθάσαμε στό Παρίσι.

Στό Παρίσι συνεζητεῖτο τότε ἡ συνθήκη μέ τήν Βουλγαρία καί τήν Τουρκία. Ὁ Βενιζέλος βέβαια ἦταν πνιγμένος στή δουλειά. Ἔτσι, ἐνῶ θεωρούσαμε ὅτι θά μᾶς δεχόταν ἀμέσως καί θά φεύγαμε, χρειάσθηκαν τρεῖς εβδομάδες γιά νά μᾶς δεχθῇ. Ἐν τῷ μεταξύ καλοπερνούσαμε στό Παρίσι, ἀλλά ἀδημονούσαμε. Ὁ Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος ἦταν ἀπολύτως ἀντίθετος μέ τήν ἴδρυσί ἑλληνοαρμενικοῦ κράτους λέγων "καλλίτερα μέ τούς Τούρκους παρά μέ τούς Ἀρμένιδες" καί ἡ ἀντίθεσί του ἦταν τόση ὥστε ἐδέχθη ὁ Βενιζέλος νά μήν γίνει τίποτα εἰς τόν Πόντο προσωρινῶς καί μόνο νά συγκροτηθῇ μία μονάς ἀπό ἐθελοντάς Ποντίους πρόσφυγας στήν Ἑλλάδα. Μέ τέτοια λοιπόν έντολή, μετά ενός μηνός διαμονή στό Παρίσι, έφύγαμε τόν Ἰούνιο τοῦ 1919 γιά τās Ἀθήνας.

Μόλις φθάσαμε στās Ἀθήνας ἀρχίσαμε τήν ὁργάνωσι ενός

- 27 -

συντάγματος πεζικού καί μιᾶς μοίρας ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ.

Ἐγώ εἶχα τήν εὐθύνη γιά τήν στρατολογία Ποντίων ἐ-
θελοντῶν ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα γιά ὅλη αὐτή τήν μονάδα καί ἰδιαί-
τερα τήν ὀργάνωσι καί ἐκπαίδευσι τοῦ πυροβολικοῦ. Στρατῶνες εἶ-
χαμε στῆς δουκίσσης τῆς Πλακεντίας (σημερινό Βυζαντινό Μουσεῖο)
καί σέ τριγύρω παραρτήματα. Εἶχε πολύ δουλειά καί περιπέτειες
ἡ ὀργάνωσις αὐτῆς τῆς ταξιαρχίας (ἄς τήν ποῦμε ἔτσι), ἀλλά ἡ-
μouνα σπίτι μου καί ἐλπίζαμε ὅτι θά ἔλθει ἡ ὥρα νά πᾶμε νά ἀ-
πελευθερώσομε τόν Πόντο. Δυστυχῶς ὁμως ἐπέρασε ὁ χειμῶνας, δέν
ἤλθε καμμιά διαταγή καί ἐμαθαίναμε ὅτι στήν Μικρά Ἀσία θά ἀρ-
χιζαν ἐπιχειρήσεις.

Μικρά Ἀσία

Ἔτσι μόλις ἔμαθα ὅτι μία Μοίρα ὀρειβατικοῦ πυροβολι-
κοῦ ὑπό τόν Ἄρχελ. Ἐξαρχάκη θά ἔφευγε γιά τήν Μ. Ἀσία ἐφρόν-
τισα νά τοποθετηθοῦν ἐκεῖ τόσο ἐγώ ὅσο καί ὁ ΛένοςΜελᾶς καί
ὁ ΒασίληςΜελᾶς. Παραλάβαμε τήν 1η πυροβολαρχία στήν ὁποία ὑ-
πηρετοῦσε καί ὁ Σεβαστός Μοσχούλας.

Σηφίστε

Ἐντός τοῦ Μαΐου τοῦ 1920 ἀποβιβασθήκαμε στήν Σμύρνη
ἕνα βράδυ. Ἐπεράσαμε τήν νύκτα σέ ἕνα ὑπαίθριο κέντρο γλεντών-
τας καί πρῶι πρῶι ἐπιβιβασθήκαμε στό τραῖνα γιά τήν Μαγνησία
ὅπου ἔδρευε ἡ Μερραρχία Μαγνησίας, Μέραρχος Γαργαλίδης.

Προετοιμαζόταν τότε ἡ ἐξόρμησις ἀπό τά ὄρια τῆς συν-
θήκης τῶν Σεβρῶν πρός τήν γραμμή Οὐσάκ Προύσης. Ἐπικρατοῦσε
μεγάλος ἐνθουσιασμός, ἀλλά καί διηρωτᾶτο ὅλος ὁ κόσμος, ἀκόμη
καί ἡ ἀπλοῖ φαντάροι, ἕως ποῦ θά πᾶμε στήν ἀχανῆ Μ. Ἀσία. Πάν-
τως μέ μεγάλο ἐνθουσιασμό καί μικρές ἀπώλειες ἐγινε ἡ κατάληψις
τῆς νέας γραμμῆς. Εἰδικότερα ἡ πυροβολαρχία μου ἔλαβε μέρος στίς

γ. Δημοσίευμα Ε. Άκογλου (Ποντιακή Έστία 7(1956) 3513-20).

ΣΕΛΙΔΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΜΑΣ

ΤΟ ΤΑΓΜΑ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ ΠΟΝΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΝΑΙ ΣΩΣΤΗ καταρχήν η γνώμη που ειπώθηκε και γράφτηκε, κατά την οποία κάθε λογής και μορφής στρατιωτικές οργανώσεις, εξεταζόμενες από κοινωνικοϊστορική άποψη, ερμηνεύονται σαν η έντονότερη έκφραση, που δείχνει την πειθαρχημένη και ολοκληρωμένη θέληση μιας εθνικής ή κοινωνικής ομάδας.

Θά μπορούσε κανείς να πει πως την πυκνή αυτή έννοια συγκεντρώνουν και οι ένοπλοι αγώνες των Ποντίων κατά την περίοδο 1914—1922.

ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΡΑΧΤΙΚΗ και κρίσιμη για την ιστορία του Πόντου και του όλου Έλληνισμού χρονική αυτή περίοδο, έχουν διεξαχτεί αγώνες αξιόλογοι των Έλλήνων του Πόντου για την επιβίωσή τους, ως φυσική αντίδραση κατά των Τούρκων, που με κάθε τρόπο επιδίωκαν να εξοντώσουν το ελληνικό στοιχείο, με τη συμπαράσταση και της Καϊζερλικής Γερμανίας έως το 1918, και με την άνοχη των Δυτικών Δυνάμεων από το 1920—1922. Είναι οι γνωστοί αγώνες των ανταρτών του Πόντου, κυρίως στην περιοχή Άμισού—Πάφρας—Κιουμούς Ματέν (Κατζήκιοι), μά και σε μικρότερη κλίμακα στις περιοχές Οινόης, Νεοκισαρείας, Έρπας, Έπές, Κοτυώρων, Σάντας και άλλου.

Όρισμένα γεγονότα των αγώνων αυτών ιστορίζονται από τον Γ. Βαλαβάνη στο βιβλίο του «Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου», Αθήναι 1925, και από τον Γ. Δ. Σαλταή στο έργο του «Χρονικά Κοτυώρων» Θεσ/νίκη 1955, σελ. 127—151. Λίγα πράγματα επίσης και από το Δ. Κουτσογιαννόπουλο σε φυλλάδιο με τίτλο: «Ανάμεσα στους αντάρτες του Πόντου», Θεσ/νίκη 1936, και από τον Χ. Μουρατχανίδη, σε μικρή του διατριβή δημοσιευμένη στα «Ποντιακά Φύλλα», τεύχος 16 (1937) σελ. 210—212. Ειδική όμως έρευνα συστηματική, που να συνάζει τα στοιχεία γύρω από την οργάνωση και τη δράση των Άνταρτικών Σωμάτων του Πόντου—άπ' ό,τι ξέρομε—δέν έχει γίνει ως τώρα, διαστρωγ.

ΕΞΑΛΛΟΥ, στον Καυκάσο συγκροτήθηκε στα 1917·1918 υπό Μεραρχία (3 Συντάγματα) απ' τους εκεί Έλληνες Πόντιους στην ολόκληρά τους, για την υπεράσπιση των Έλλήνων του Καυκάσου, που ήταν εγκαταστημένοι στην παραμεθόρια περιοχή, μετά την άνακαχη μεταξύ των Ρώσων και των Τούρκων και την υποχώρηση του ρωσικού στρατού από το μέτωπο. Σχετική συνοπτική μελέτη του Γ. Π. Τηλεκίδη δημοσιεύτηκε στα «Ποντιακά Φύλλα», τεύχη 19 και 20 (1937) σελ. 274·275 και 306·307. Η διεξοδικότερη έρευνα και συγγραφή της ιστορίας και της Μεραρχίας αυτής προσμένει επίσης το συγγραφέα της.

ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ του Πόντου των τελευταίων, πριν από την Άνταλλαγή, έτών άνήκει και η συγκρότηση και η δράση του Ταγματος Έθελοντών Πόντου, όπου έχω υπηρετήσει. Τόν Τούλιο του 1940 μου ζητήθηκε υπηρεσιακά και έχω υποβάλει στο Γενικό Έπιτελείο Στρατού «Έκθεσιν πεπραγμένων» του

Τάγματος, γιατί είχαν χαθεί τὰ ἀρχεῖα του καὶ δὲ βρισκόντανε πουθενὰ τὰ σχετικά στοιχεία.

Ἄν ἐπιχειροῦσα σήμερα νὰ γράψω τὴν ἱστορία τοῦ Τάγματος, δὲν θὰ εἶχα νὰ προσέσω περισσότερες λεπτομέρειες. Γι' αὐτὸ παραθέτω τὴν ἐκθεση ἀμέσως παρακάτω, σχεδὸν αὐτίουσια, με ὀρισμένες τροποποιήσεις στὴ σειρά τῶν παραγράφων καὶ με ἐλάχιστες προσθήκες πού θυμῆθηκα ἀργότερα. Ἄς συγχωρηθεῖ ἡ καθαρολογία της. Σὲ ἐγγραφο ἐπίσημο δὲ γινόντιν ἄλλιως. Καὶ ἡ μεταφορὰ της τώρα στὴ δημοτικὴ, θ' ἀποτελοῦσε ἐκζητήση ἀπαράδεκτη.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΤΑΓΜΑΤΟΣ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ ΠΟΝΤΟΥ

I. ΣΚΟΠΟΣ

Ἡ ὀργάνωσις μονάδων ἐξ ἐθελοντῶν Ποντίων ἐκρίθη σκόπιμον νὰ πραγματοποιηθῆ μετὰ τὸ τέλος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου 1914-1918, διὰ διπλωματικούς λόγους, σχέσιν ἔχοντας με τὴν μελετηθεῖσαν καὶ ἐπιδιωχθεῖσαν ἀλλαγὴν τοῦ Πολιτικοῦ καθεστώτος τοῦ Πόντου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Συνδιασκέψεως τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀντάντ διὰ τὴν σύναψιν εἰρήνης μετὰ τῶν ἡττηθέντων κρατῶν τοῦ συνασπισμοῦ τῶν τότε Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν.

Ἡ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΙΣ ΜΟΝΑΔΩΝ - ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΝ

Ἀπὸ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου 1919 ἤρξατο ἡ συγκρότησις μονάδων ἐξ ἐθελοντῶν Ποντίων ὡς ἑξῆς :

— Ἐν Ἀθήναις εἰς τὰ Ἐμπέδα Πιὰς Μεσοασίας, με διοικητὴν Ἐυπεδων τὸν σιγὴν πεζ. Τσερούλην Νικόλαον καὶ διλοχιάρχας τοὺς λοχαγούς Στεφανῶον Ἰωάννην καὶ Τζαννέτον Ἀνδρέαν.

— Καὶ ἐν Θεσπλίῃ εἰς τὰ ἐκεῖ Ἐμπέδα, με διοικητὴν τάγματος τὸν λοχαγὸν πεζ. Καλλιγιάννην Ἰωάννην καὶ ἐν συνεχείᾳ τοὺς ταρχας πεζ. Πρωτοσυγγεῖδην Κωνσταντὸν καὶ Τσακμάκην Νικόλαον.

— Διοικῆται λόγων ἐχρημάτισαν κατὰ καιρούς ἐξ ὧων ἐνθυμοῦμαι : 1) ὁ ὑπολοχαγὸς πεζικοῦ Ἀποστολίδης Θεόδωρος, 2) ὁ ἐφεδρὸς ὑπολόγος πεζ. Ἀκογλοῦς Ξενοφῶν, 3) ὁ ἀνθυπολοχαγὸς πεζ. Τασούδης Ἀθανάσιος, 4) ὁ ἀνθλόγος πεζ. Χατζηνικολάου Νικόλαος, 5) ὁ ἀνθλόγος πεζ. Καστάνης Διονύσιος, 6) ὁ ἐφ. ἀνθλόγος πεζ. Καρασάββας Ἰωάννης, κ.λ.π.

Οὕτω κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ φθινοπώρου τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἶχον συγκροτηθῆ :

α) Ἐν Ἀθήναις :

— Ἐν τάγμα πεζικοῦ (δύο διλοχίαι), δυνάμειος ἄνω τῶν 1.000 ὀπλιτῶν.

— Εἰς Οὐλαμὸς Ἐφεδρῶν Ἀξικῶν, περιλαμβανῶν 19 οὐλαμίτας ποντίους καὶ 4 ἐξ ἄλλων ἐλληνικῶν περιοχῶν.

— Μία προβολαρχία.

β) Ἐν Θεσσαλονίκῃ :

— Ἐν Τάγμα Πεζικοῦ ἐκ 4 λόγων, τυφεκιοφόρων, δυνάμειος ἄνω τῶν 1000 ὀπλιτῶν.

Αἱ μονάδες αὗται κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Θεσπλίῃ παραμονὴν τῶν ὑπὸ γοντο ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ ἐν Θεσπλίῃ ἐδρεύοντος τότε Γενικοῦ Στρατηγεῖου, οὐσαὶ προσκεκολλημέναι οἰκονομικῶς εἰς τὰ οἰκεία Ἐμπέδα.

II. ΣΤΕΛΕΧΗ

α) Ἀξιωματικοί: Τὰ κατώτερα στελέχη προήλθον κυρίως ἀπὸ ἀξίους ποντίους, μονίμους καὶ ἐφεδρῶν, ὡς καὶ ἀπὸ ἑτέρους μὴ ποντίους τοῦ ἐλληνικοῦ

στρατού. 'Επίσης άπαντες οί υγειονομικοί άξ)κοί ήσαν, πόντιοι. 'Αναφέρω ένταύθα όσους ένθυμούμαι ποντίους άξ)κούς με τους τότε βαθμούς των :

1) 'Υπολοχαγός πεζ. 'Ανδρεάδης Λάζαρος, 2) ύπολ)γός πεζ. 'Αποστολίδης Θεόδωρος, 3) άνθ)γός πεζ. Βαφειάδης Τορδάνης, 4) έφεδρος ύπολ)γός πεζ. 'Ακογίλους Ξενοφών. 5) έφεδρος άνθ)γός πεζ. Καρασιάββας 'Ιωάννης, 6) έφ. άνθ)γός πεζ. Παρχαρίδης 'Ιωάννης, 7) έφ. άνθ)γός πεζ. Δημητρακόπουλος Μυρώδης, 8) έφ. άνθ)γός πεζ. Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, 9) έφ. άνθ)γός πεζ. Θεράπογλους Βασίλειος, 10) έφ. άνθ)γός πεζ. Παπαδόπουλος Λάζαρος, 11) έφ. άνθ)στής πεζ. Παπαδόπουλος ή Πολυδεύκης Γεώργιος, 12) έφ. ύπολ)γός μηχανικού Καραϊσκος Χρυσόστομος, 13) ύπιατρος Θωμαΐδης Μιλτιάδης, 14) έφ. άνθυπίατρος Παπαδόπουλος ή Χαριτάντης 'Ανέστης, 15) έφ. άνθ)τρος 'Ανδρεάδης Σπύρος.

β) 'Υπαξιωματικοί: Οί έπιλοχίαι, λοχίαι και δεκανεΐς έπίσης, εις την όλότητά των σχεδόν, άπετελοϋντο από ποντίους, έφεδρους κυρίως και όλίγους ανακατεταγμένους λοχίας και έπιλοχίας. Τα στελέχη ταύτα, ύπηρετοϋντα μέχρι της έποχής εκείνης εις τας τάξεις του έλληνικού στρατού, μετετέθησαν δι' ειδικής διαταγής του Γενικου Στρατηγείου—ώς και οί άξ)κοί ως άνω—διά την συγκρότησιν μονάδων έξ έθελοντών ποντίων. Βραδύτερον, κατά την διάρκειαν της εκπαιδεύσεως και έντός των νενομισμένων προθεσμιών, έγένοντο όνομασίαι δεκαεών και λοχιών προς συμπλήρωσιν των κενών και πλαισίωσιν των ένωμοτιών, ήμιδιομοριών και διμοιριών.

IV. ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΑ

Οί άνδρες των ως άνω μονάδων έστρατολογήθησαν κυρίως εκ προσήνων ποντίων τότε μόλις καταφυγόντων εις 'Ελλάδα (Μακεδονίαν κυρίως—περιοχήν Θεσπ)νίκης και περίχωρα 'Αθηνών Πειραιώς—Λαυρίου), εκ Πόντου και ιδίως εκ Κανκάσου. Ούτοι δέν έφέροντο έγγεγραμμένοι εις μητρώα άρρένων δήμων ή κοινοτήτων της 'Ελλάδος, ως μη πολιτογραφηθέντες εισέτι. 'Η κατάταξις των συνεπώς ήτο έθελουσία. Πλήν τούτων, δυνάμει της μνημονευθείσης ειδικής διαταγής του Γενικου Στρατηγείου, ειχον μετατεθ) εις τας μονάδας ταύτας και άρκετοί στρατιώται πόντιοι, έπιστρατευμένοι και εκτελοϋντες από καιρού τας προς την Πατριδα ύποχρεώσεις των, ως καταφυγόντες εις την 'Ελλάδα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και άποκτησαντες από της έποχής εκείνης την έλληνικήν ίθαγένειαν.

V. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

'Η εκπαίδευσις των άνδρ)ων έγένετο από του Ανώστου μέγ) τέλους Νοεμβρίου του 1919, συνεχισθείσα προς συμπλήρωσιν και βραδύτερον, και περιστραφείσα κυρίως εις την άτομικήν εκπαίδευσιν των άνδρ)ων, με στοιχειώδεις άσκήσεις μάχης.

Οί λόχοι άπετελοϋντο από άνδρας τυφεκιοφόρους, άνευ ειδικότητων τας όποιας περιελάμβανον οί οργανικοί λόχοι των μαχίμων μονάδων της έποχής εκείνης (όπλα πολυβόλα, τροπλόν, χειροβομβίδες κ.λ.π.).

Λόχους πολυβόλων δέν ειχον τά τάγματα.

'Η εκπαίδευσις των ούλαμιτών ως και των άνδρ)ων της πυροβολαρχίας έγένετο ιδιαίτέρως.

Δεδομένον ότι άπαντες σχεδόν οί πόντιοι έθελονται ήσαν έγγράμματοι, ουδεις δέ σχεδόν αναλφάβητος, ή εκπαίδευσις των δέν προσέκοψεν εις σοβαράς δυσχερείας. 'Εξ άλλου ή διακαής έπιθυμία των να προπαρασκευασθοϋν κατά τό δυνατόν ταχύ, τερην διύ τον σκοπόν δι' όν προωρίζοντο συνέτεινε σοβαρώς εις τό να έπαυξήση τον ήηλον και την προσοχήν των εις τε τας θεωρητικάς και τας πρακτικάς διδασκαλίας. 'Η έπιδυσις των εις την βολήν ένθυμούμαι ότι ήτο πολύ καλή.

VI. ΜΕΤΑΒΟΑΑΙ

'Η κατάταξις των έθελοντών αρχικώς έγένετο άθρόως, άδιακρίτως ήλικίας και

οικογενειακῶν ὑποχρεώσεων. Με τὴν παράτασιν δὲως τῆς ὑπὸ τὰ ὄπλα παραμονῆς των καὶ τὴν ἀναβολὴν τῆς εἰς τὸν δι' ὃν προωρίζοντο χρόνον ἀποστολῆς των, πρῶτατο σημειώμεναι αἰτήσεις πρὸς ἀπόλυσιν κυρίως τῶν ὑπερηλικῶν καὶ τῶν ἐχόντων σοβαρὰς οικογενειακὰς ὑποχρεώσεις, καθ' ὅσον αἱ οἰκογενεαὶ των ἦσαν εἰσέτι ἀναποκατάστατοι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄστεγοι, πόρους ζωῆς δὲν εἶχον, ὁ δὲ χειμὼν εἶχεν ἤδη ἐπέλθει. Τὸ Ὑπουργεῖον Στρατικῶν, ἔχον ἀσφαλῶς ὑπ' ὄψει καὶ τὴν οὐχὶ εὐνοϊκὴν πορείαν τοῦ ζητήματος τοῦ Πόντου εἰς τὴν Συνδιάσκεψιν τῆς Εἰρήνης, διέταξε τὴν ἀπόλυσιν τῶν ἀνδρῶν τῶν ὡς ἄνω κατηγοριῶν.

Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τούτων ἐπηκολούθησεν ἡ συγχώνευσις τῶν μονάδων, μετασταθμεύσαντος πρὸς τοῦτο κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ Τάγματος Ἀθηνῶν εἰς Θεσσαλονικίαν καὶ ἀποτελέσαντος διὰ συγχωνεύσεως μετὰ τοῦ ἐκεῖσε τοιοῦτου τὸ <ΤΑΓΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΩΝ ΠΟΝΤΟΥ>. Ἐπίσης μετεστάθμευσεν εἰς Θεσπικίαν καὶ ὁ Οὐλαμὸς Ἐφέδρων Ἀξικῶν, ὅστις ἐσυνέχισεν ἐκεῖ τὴν ἐκπαίδευσίν του. Οἱ ἄνδρες τῆς πυροβολαρχίας παρέμειναν ἐκπαιδευόμενοι εἰς Ἀθήνας.

VII. ΠΡΩΘΗΣΙΣ ΤΟΥ ΤΑΓΜΑΤΟΣ

Κατὰ Ἰανουάριον ἢ Φεβρουάριον τοῦ 1920 τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου προβλήθη εἰς Σμύρνην με διοικητὴν τὸν ταγχιην πεζ. Τσακιάκην Νικόλαον. Εἶχε δύναμιν 1.000 καὶ πλέον ἀνδρῶν, ὠργανωμένων εἰς 4 λόχους πεζικοῦ, καθαρῶς τυφεκιστῶν, ὠπλισμένων με ὄπλα μανλικερ.

Ταχθέν ἐκεῖ τὸ τάγμα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Φρουραρχείου Σμύρνης, ἐξετέλει ὑπηρεσίαν φρουρᾶς τῆς πόλεως.

Ὁ Οὐλαμὸς Ἐφέδρων Ἀξικῶν ἠκολούθησε τὸ τάγμα εἰς Σμύρνην, ὅπου ἐσυνέχισε τὴν ἐκπαίδευσίν του ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα, μεθ' ὃ οἱ οὐλαμίται ὠνομάσθησαν λοχίαι.

Σχεδὸν ταυτοχρόνως ἀπεστάλησαν καὶ οἱ ἄνδρες τῆς πυροβολαρχίας ἀπευθεῖας εἰς Ἀθηνῶν εἰς Σμύρνην.

VIII. ΜΕΤΑΒΟΛΑΙ ΚΑΙ ΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΤΑΓΜΑΤΟΣ

Κατὰ τὰ μέσα Μαΐου περίπου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου μετὰ δύο ἑτέρων ταγμάτων ἀπέτελεσαν τὸ Σύνταγμα Ἀσφαλείας Σμύρνης. Ὅταν, συντόμως κατόπιν, τὸ Σύνταγμα τοῦτο ὠνομάσθη 17ον Σύνταγμα Πεζικοῦ καὶ ἐνετάχθη εἰς τὴν τότε συγκροτηθεῖσαν Μεραρχίαν Μαγνησίας (μετονομασθεῖσαν ἀργότερον εἰς ΧΙην), ἐγένετο διαλογὴ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Τάγματος Ἐθελοντῶν Πόντου καὶ οἱ μὲν ὑπέχοντες στρατιωτικὰς ὑποχρεώσεις πόντιοι ὀπλίται παρέμειναν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ 17ου Συντος, οἱ δὲ λοιποὶ, οἱ ἐθελονταὶ πόντιοι, ἀπέτελεσαν ἰδίαν μονάδα, ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἀρχικῶς τοῦ ἐφ. ὑπολοῦ Ἄκογλου Ξ. καὶ ὀλίγον κατόπιν τοῦ λοχαγοῦ πεζικοῦ Δάμμαρ Διμιλίου.

Ἡ μονὰς αὕτη ἀπέτελεσε τὸ 8ον Τάγμα Μετοπίσθεν Στρατιάς καὶ μετεστάθμευσεν εἰς Πανόρμον κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1920, μετὰ τὴν νικηφόρον προέλασιν τοῦ στρατοῦ μας κατὰ τὰς ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἐπιχειρήσεως τοῦ Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ἐκεῖ ἀνέλαβεν ὑπηρεσίαν φρουρᾶς τῆς πόλεως καὶ τῆς σιδηρῆς γραμμῆς ἀπὸ Πανόρμου μέχρι σχεδὸν τοῦ Μπαλούκσερ, ἀπέστειλε δὲ καὶ δύο λόχους διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ τὴν ἀσφάλειαν εἰς τὴν ὑπαιθρον, ἧτοι ἓνα λόχον εἰς Γκιονὲν καὶ ἕτερον εἰς Βίγαν.

Ὑπήγετο ἀρχικῶς ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Φρουραρχείου Πανόρμου, με φρουραρχον τὸν ταγχιην πεζ. Μπουρδάραν Γεώργιον τοῦ 5)42 Συντος Εὐζώνων, εὐρισκομένου, μετὰ τὴν προέλασιν, προσωρινῶς ἐν τῇ περιοχῇ ἐκεῖνη καὶ κατόπιν διαδοχικῶς ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Β' Σ. Στρατοῦ, ἐδρευόντος ἐν Μαγνησίᾳ, καὶ τῆς μεταγενεστέρως ἰδρυθεῖσης Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Πανόρμου.

Βραδύτερον τὸ τάγμα τοῦτο, παραμένον πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν, ἀπε-

τέλεσε τὸ Παν Τάγμα τοῦ 48ου Συνότου Πεζικοῦ, ὅπερ εἶχεν ἕδραν τὸ Μπαλού-
κσερε, μὲ διοικητὴν τὸν ἀντιστοίχην πεζ. Πρωτοσύγγελον Ἀχιλλέα.

Ἡ ὑπηρεσία τοῦ τάγματος μὲ ἡλαττωμένην τὴν δύναμιν τῶν λόχων του καὶ
μὲ τὴν ἐλαφρὰν σύνθεσιν των εἰς δυσαναλόγως ἐκτεταμένην περιοχὴν, περιλαμβά-
νουσαν τὰς ἐπαρχίας Πανόρμου, Ἀρτάκης, Σούσουρλου, Γκιονέν, Βίγας, Μανιάς,
Κερμαστής, Μπάλιας κ.λ.π., ἀντιμετώπισε πολλάκις δυσχερεῖς περιστάσεις λόγῳ τῆς
ἐν ταῖς αἰῶ ἐπαρχίας δράσεως Σωματίων Τσετῶν. Κατῶρθωσεν ἐν τούτοις πάντοτε
τὸ τάγμα νὰ εἶναι κύριον τῆς καταστάσεως καὶ νὰ διατηρῇ ἀκμαῖον τὸ ἡθικόν
τῶν ἀνδρῶν του. Τὸ γεγονός τοῦτο δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ὅταν ληφθῶσιν
ὑπ' ὄψει :

— Ὅτι τὸ Τάγμα ἦτο ἀπομεμονωμένον καὶ κατατετημημένον κατὰ μικρὰς ομά-
δας ἀνδρῶν εἰς περιοχὴν, ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη, ἐκτεταμένην καὶ μακρὰν τῶν κυ-
ρίων μαχίμων δυνάμεων τοῦ Στρατοῦ μας.

— Ὅτι ἡ περιφέρεια ἐν τῇ ὁλότῃ τῆς σχεδόν, πλήν τῶν κέντρων, κατοικεῖτο
ἀπὸ μουσουλμανικὰ στοιχεῖα.

— Καὶ ὅτι τὰ ἔδαφ, ἐσερμημένα καὶ συγκοινωνιῶν, ἠνύθουν ἐξαιρετικῶς τὴν
δρασίαν ἀτάκτων, μὲ τὸ πρόσθετον πλεονέκτημα τῆς διατηρήσεως ὑπ' αὐτῶν τῆς
πρωτοβουλίας, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀγῶνος τὸν ὁποῖον διεξήγον καὶ ὡς κινου-
μένων ἐφίπτως.

Εἶναι δίκαιον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι οἱ πόντιοι ἐθέλονται, καίτοι οὐδε-
μίαν ἔχοντες στρατιωτικὴν παραδόσιν καὶ παρὰ τὸ ὀλιγοχρόνιον σχετικῶς διάστημα
τῆς ἐκπαιδευσεώς των, ἀνέπτυξαν στρατιωτικὰς ἀρετὰς ἀξίας ἐξάρσεως. Μνήμονες τῆς
καταγωγῆς των καὶ τῶν ἀκριτικῶν παραδόσεων τοῦ Πόντου, νοσταλγοὶ προ-
σκυνηταὶ τῆς Ἐλευθερίας Ἑλλάδος, φιλοπάτριδες εἰς ἄκρον καὶ εὐλαβοῦμενοι τὰ
θεῖα, ἐπεδείξαντο πειθαρχίαν, ζηλευτήν, ἀντοχήν εἰς παντός εἶδους κωκυλίας,
εὐψυχίαν καὶ αὐταπάφησιν ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντος.

Ἀπέναντι τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου, παρὰ τὰ πατροπαράδοτα μῖση, ἐτή-
ρησαν διαγωγὴν ἀμεμπτον, ἐπιδείξαντες εὐγένειαν ψυχῆς καὶ ἀνεξίτητοσκειαν.

Τέλος διεπιστώθη ὅτι δὲν εἶναι εὐεπίφοροι εἰς ἐπηρεασμούς συνεπείᾳ δυσμε-
νῶν συνθηκῶν καὶ δυσκόλων περιστάσεων.

Κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ 1920 ἢ Ἰανουάριον τοῦ 1921 ἐξεδόθη διαταγὴ τοῦ
Ἰπουργείου Στρατῶν, δυνάμει τῆς ὁποίας ἀπελύοντο ἅπαντες οἱ πόντιοι ἐθέλονται,
οἱ μὴ ὑπέχοντες στρατιωτικὰς ὑποχρεώσεις. Κατόπιν τῆς διαταγῆς ταύτης ἀπελύ-
θησαν οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν, παρέμειναν ὁμως ἀρκετοὶ ἐθελουσίως καὶ συνέχισαν
προσφέροντες τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν αὐτὴν μονάδα, μέχρι τέλους τῆς Μικρα-
σιατικῆς Ἐκστρατείας.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

ΕΝΔΙΑΦΕΡΕΙ, κοντὰ σ' αὐτὰ, νὰ μνημονευτοῦν καὶ ὀρισμένες σκέψεις, σχέδια
καὶ ἐνέργειαι, ποὺ οἱ περιστάσεις τῶσραν νὰ περιοριστοῦν στὴ θαλασσινὴν τοῦ θεο-
μοικηπίου τῶν θεωρητικῶν συζητήσεων μεταξύ στελεχῶν τοῦ Τάγματος, διχως νὰ
δοθῇ ἡ εὐνοϊκὴ εὐκαιρία νὰ δοκιμαστῇ καὶ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τους μέσα στὶς
σκληρὰς ἀναποδιὰς τοῦ ὑπαιθρου.

Εἶχε συγκροτηθῆ τὸ Τάγμα Ἐθελοντῶν Πόντου, μὲ τὴν συγχώνευση τῶν ταγ-
μάτων Ἀθηνῶν καὶ Θεσβόνικης, ὅπως ἐκθέσαμε παραπάνω. Τὸ τάγμα ἦτανε πᾶ
κινητοποιήσιμο, καὶ ἡ παραμονὴ του στὴ Θεσσαλονικὴ ζεμάκραινε. Μέσα σὲ ἀνεπίκωτο
ἐνθουσιασμό μὲ πανηγυρικοὺς ἐπίκαιρους καὶ μὲ ἐλπίδες εὐλογεῖς γιὰ καλύψερα πο-
λιτικὴ τύχη τοῦ Πόντου, γιορτάστηκαν τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1919 καὶ ἡ Πρωτο-
χρονιά τοῦ 1920 στοὺς κατάλληλα διακοσμημένους θαλάμους τῶν στρατῶνων τοῦ

Τάγματος(1). Ἀξιωματικοὶ καὶ ὀπλίτες ἀνυπομονοῦσαν καρτερόντας τὴν ἡμέρα πού θὰ λάβαινε διαταγὴ τὸ Τάγμα νὰ κινήσει γιὰ τὸν προορισμὸ γιὰ τὸν ὁποῖο συγκροτήθηκε—νὰ ἐπιβιβαστεῖ στὰ πλοῖα καὶ νὰ πλεήσει γιὰ τὸν Πόντο, πλαισιωμένο με ἄλλες στρατιωτικὲς μονάδες, Ἑλληνικὲς ἢ Συμμαχικὲς, ὅπως υπαγόρευαν οἱ εὐσεβεῖς πόθοι βασιζόμενοι σὲ σχετικὲς διαδόσεις, ἢ καὶ μόνο του μὲ συνοδεία μοίρας στόλου ἑλληνοδιασυμαχικοῦ, γιὰ ν' ἀναπτυχτεῖ ἐκεῖ σὲ μεγάλωτα στρατιωτικὴ μονάδα, πλαισιώνοντας μὲ στελέχη καὶ τὰ ἐκεῖ Ἀνταρτικὰ Σώματα καὶ καλόντας ἐπὶ τόπου ὀρισμένους ἠλικίως Ἑλλήνων τοῦ Πόντου. Ὅμως ἡ δυσκίνητη καὶ διασταχτικὴ συμμαχικὴ διπλωματία, μὲ τὶς ἀσυμφωνίες τῶν τριῶν στῆ μοιρασίᾳ τῶν ἱματιῶν τοῦ (καὶ τότε καὶ τώρα) «μεγάλου ἀσθενούς» ἀπομάκρυναν μῆρα μὲ τὴν ἡμέρα παρόμοια περίπτωσι. Δὲν ἄνοιξαν νὰ κυκλοφοροῦν οἱ διαδόσεις ὅτι τὸ Τάγμα μας προορίζεται γιὰ τὴν Σιύρνη. Τὴν ἀρχικὴ ἐκπλήξῃ ἀπὸ τὶς ὁλοένα ἐπιτεινόμενες διαδόσεις τὴ διαδέχτηκε, μὲ τὴν ἐπαλήθευσή τους, μιὰ ὁμόθυνη ἀνάγκη, πού ἀποζητοῦσε κάποια διέξοδο γιὰ νὰ ξεθυμάνει. Τελικὸ καταστάλαγμα τοῦ σάλου πού δημιουργήθηκε ἦταν ἡ ἀνταλλαγὴ ἀρχικὰ σκέψεων, τὶς ὁποῖες ἀκολούθησαν συνομιτικὲς συνεννοήσεις μεταξὺ τῶν Ποντίων ἀξικῶν τοῦ Τάγματος ὑπολοχαγῶν Ἀποστολίδη Θ.(2), Καραϊσκού Χ. καὶ Ἀκονλου Ξ. γιὰ ἐνεργεῖες πραξικοπηματικὲς, μὲ σκοπὸ τὴ διαφυγὴ ὅσο γίνεται περισσότερων ἀξικῶν καὶ ὀπλιτῶν στὸν Πόντο γιὰ τὴ δημιουργία τοπικοῦ ὁργανωμένου στρατοῦ, μὲ τὴ συνένωση ὅλων τῶν ἐκεῖ Ἀνταρτικῶν Σωμάτων καὶ μὲ τὴν προσέλευση ἐθελοντῶν. Τὰ ἐπιχειρήματα πού στήριζαν τὶς σκέψεις αὐτὲς ἦσαν :

—Οἱ Γούρκοι δὲν εἶχαν ἀκόμα συνέλθει ἀπὸ τὴν ἥττι τους καὶ ἀπὸ τὶς τρομαχτικὲς γι' αὐτοὺς συνέπεις τοῦ 4χρονοῦ πολέμου.

—Ὁ Κεμάλ δὲν εἶχε ἀκόμα ἐπικρατήσει στὸν Πόντο, ὅπου θὰ εὗρισκε σοβαρὴ ἀντίδραση.

—Οἱ ἐκεῖ ἀντάρτες μας μὲ ἐξυψωμένο τὸ ἠθικόν, θ' ἀναθαρροῦσαν περισσότερο καὶ προθυμία θὰ πειθοχοῦσαν γιὰ τὸν καταρτισμὸ στρατοῦ ὁργανωμένου.

—Θὰ εἶχαμε νὰ ἐλπίζομε θετικότερα σὲ προσχώρηση καὶ ἄλλων ἀξικῶν τοῦ στρατοῦ μας ἀπὸ τὴ λοιπὴ Ἑλλάδα στὸν ἀγῶνα τοῦ Πόντου, ὅπως ἔγινε κατὰ τὸν Βορειοηπειρωτικὸν ἀγῶνα τοῦ 1914.

—Θὰ εἶχαμε νὰ ἐλπίζομε καὶ νὰ παρορμήσομε μάλιστα τὴν ἐπίσημη Ἑλλάδα, γιὰ νὰ υιοθετήσῃ, νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἀγῶνα ἀνεπισημῶς. Τὴν ἴδια ἐνίσχυση ἐλπίζαμε ὅτι θὰ εἶχαμε καὶ ἀπὸ μέρος μιᾶς τουλάχιστον Δυτικῆς Χώρας, τῆς περισσότερου κραταιᾶς μεταξὺ τῶν Συμμάχων, τῆς ὁποίας τὰ συμφέροντα ταυτίζονταν μὲ τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδας καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τῶν Ποντίων.

—Τὰ δυναμικὰ τετελεσμένα γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν σεβαστὰ ἀπὸ ὅλους.

Ἀπὸ τὶς συσκέψεις καὶ τὶς μυστικὲς συνεννοήσεις τῶν παραπάνω τριῶν ἀξικῶν βῆκε ἡ ἀπόφασις νὰ φῶνι πρώτος στὴν Ἀμισὸ ὁ ἐφ' ὑπὸντο μὴχικὸ Καραϊσκού Χρυσόστομος (πρὶν δὲν εἶχε διοίκησι μονάδας), ἀφοῦ συνεννοηθεῖ προηγουμένως μὲ τὴν Ἐπιτροπεία Ποντίων Ἀθηνῶν καὶ μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Ἀρμοσεία στὴν Κων/πολῆ, νὰ ἰδεῖ καὶ ν' ἀντιληφθεῖ τὴν κατάστασι ὅπως παρουσιαζότανε στὸν Πόντο καὶ νὰ μᾶς ἐνημερώσῃ γιὰ τὴν περαιτέρω ἀκολουθητέα πορεία. Οἱ ἐφεδοὶ ἀξικοὶ τῆς

(1) Μὲ ἀνάλογες ἐκδηλώσεις γιορτάστηκε καὶ τὸ Πάσχα τοῦ 1920 στοὺς στρατώνες τῶν Λόγων στῆ Σιύρνη, ὅπου παρεῖρθη καὶ μίλησε ὁ ἀείμνηστος ἄλλοτε Γυνασαρχὴς στὸ Φροντιστήριον τῆς Τραπεζοῦνας καὶ τότε Δ'τῆς τῆς εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σιύρνης λιθοῦδος Νικόλαος.

(2) Παλιῆρι σπάνιο. Βλέπε νεκρολογία τοῦ ἀπὸ Ξ. Ξε ν ἱ τ α. Χρονικὰ τοῦ Πόντου, τευχ. 13 (1945) σελ. 315—318.

ήλικίας του Καραϊσκού είχαν άπολυθεί, και η παραμονή του στο στρατό ήταν έθε-
λοντική. Εύκολα πήρε το άπολυτήριό του και έφυγε για την έκτέλεση του προο-
ρισμού του.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι λίγο αργότερα και τελείως ανεξάρτητα από την κίνηση αυτή των αξιωμακών, τις ίδιες σκέψεις έκαμαν και πολλοί όπλατες του Τάγματος. Έκπροσώπως τους, ο λοχίας Σιμεωνίδης Παύλος επισκέφτηκε στην κατοικία του τον ύποπλο Άκογλου Ξ. και του έμπιστεύτηκε τις σκέψεις και τα σχέδιά τους. Έλαβαν την διαβεβαίωση πως «έχουσι την γνώσιν οι φύλακες» και ήσυχασαν πειθαρχώντας στις διαταγές των άνωτέρων τους.

ΤΗΝ ΙΣΙΑ έποχή περίπου έφυγε στην Τυφλίδα του Καυκάσου, για να συνεννοηθεί εκεί με άντιπροσώπους των Αρμενίων, άποστολή με άρχηγό τον τότε μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθο και με στρατικά μέλη τον συνηγ πυροκού Καθενωίτη Δημήτριο, τον ταγγη πεζικού Καραπαναγιώτη Βύρωνα, με βοηθητικό μέλος τάν πάντιο ύποπλο πεζικού Άνδρεάδη Λάζαρο κλπ. Το ταξίδι αυτό της άποστολής με τους σκοπούς της που μαθεύτηκαν, καθυσάχασε τάν πνεύματα. Και η προώθηση του Τάγματος μινς στη Σμύρνη θεωρήθηκε σαν έλιγμός διπλωματικός, με κάποιον συμβολισμό που μινς άνοιγε τόν δρόμο για τόν Πόντο, όπως η έκατρατεία της Ούκρανίας είχε άνοιξει τόν δρόμο για τή Σμύρνη, τή Μικρασία και τήν Άνατολική Θράκη.

Έτσι, τόν ξεκίνημα από τή Θεσβνίκη για τή Σμύρνη πήρε χαρακτήρα πανηγυρικό, με εκδηλώσεις ένθουσιασμού, με τήν ποικιλία των ποντιακών λαϊκών μουσικών οργάνων, λύρας, τουλούμ, ταούλ-ζουρνά κλπ, με τραγούδια κατά τή διαδρομή από τούς στρατώνες στο λιμάνι, με χορούς στην προκυμαία πριν από τήν επιβίβαση και με τήν προπομπή του Τάγματος από τόν Σύλλογο και τήν Ποντιακή παροικία της Θεσβνίκης, με εύχες και εύλογίες για τήν ευόδωση του κοινού πόθου. Οι ίδιες εκδηλώσεις συνεχίστηκαν και κατά τόν ταξίδι και κατά τήν άποβίβαση στην προκυμαία της Σμύρνης.

ΤΟ ΤΑΓΜΑ είχε αναλάβει ύπηρεσία, όπως εκθέσαμε, οι μέρες και οι βδομάδες περνούσαν, μινς ούτε λόγος γινόνταν ούτε ένδειξη καμιά φανερωνόντανε για να μινς θεωρήσει τις έλπίδες που είχαμε πλάσει. Ούτε κι από τόν Καραϊσκο (!) είχαμε καμιά πληροφορία για τάν συμπεράσματα και τ' άποτελέσματα του ταξιδιού του στον Πόντο. Όπου, κατά τάν τέλη Μαΐου ή άρχές Ιουνίου του 1920, έλαβα πρόσκληση του συνηγ Καθενωίτη που είχε γυρίσει από τήν Τυφλίδα και από τήν Κων)πολή— όπου έμεινε κάμποσο— να τάν επισκεφτώ στο σπίτι όπου φιλοξενόντανε στην Σμύρνη. Είχα τότε τή διοίκηση του Τάγματος. Με ρώτησε και τόν έννημέρωσα για τήν έως τότε εξέλιξη και τήν κατάσταση της στιγμής, και διεμήνεψα τόν κοινό διακαή πόθο των αξιωματικών και όπλατων για τήν εκπλήρωση του σκοπού για τόν οποίο συγκροτήθηκε τόν Τάγμα. Με κατατόπισε τότε στη δυσμενέστατη διπλωματική πορεία του ζητήματος του Πόντου εξαιτίας κυρίως της άλύγιστης άδιαλλαξίας των ποντιακών μελών της Άποστολής κατά τις συνεννοήσεις τους με τούς Αρμενίους στην Τυφλίδα και άφησε να έννοηθεί ότι η ύπόθεση του Πόντου για τήν ώρα εκείνη ήταν χαμένη.

«Χαμένη διπλωματικώς», τόλμησα να του πώ, και συνέχισα... θρασύτερα : «Τόν καλό πολλήκαρι ξέρει κι άλλο μονοπάτι». Μπήκε, βέβαια, στο νόημα, άφηνιδιασμένος όμως πρόδηλα και θέλοντας πιθανόν να σκεφτεί τί ν' άπαντήσει, με ρώτησε : «Τί έννοείτε;» Έκαμα τότε λόγο για τόν πρόσφατο παράδειγμα του Βορειοηπειρωτικού

(1) Ο Καραϊσκούς επικοινωνήσε άρχικά με τήν Έπιτροπεία Ποντίων Άθηνών και με τήν Έλληνική Άρμστεία στην Κων)πολή κ' έφυγε κατόπιν στον Πόντο. Κανένα μήνυμα δέν μινς έστειλε. Οι σχετικές ένέργειές του άναγράφονται στο βιβλίο του Γ. Β α λ α ν η, Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου, Άθήναι 1923, σελ. 243—259.

ἀγώνα τοῦ 1914, καὶ τόνισα ὅτι ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ὁπλίτες τοῦ Τάγματος εἶναι πρόθυμοι νὰ οἰκοῦν μετ' ἐνθουσιασμοῦ σ' ἓνα παρόμοιον ἀγώνα, φτάνει νὰ βρεθῆι ἓνας ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ μετ' κύρους, πού ν' ἀναλάβει τὴν ἡγεσίαν. Πρόσθετα ἐπίσης τὴν ὑπολογίσιμη συμβολὴ τῶν Ἀνταρτικῶν Σωμάτων τοῦ Πόντου, καθὼς καὶ λοιπῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ πού θὰ ἐσπευδῶν ἀσφαλῶς γιὰ ἐνίσχυση στὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγώνα τῶν Ποντίων, ὅπως ἐγίνε καὶ στὸ Μακεδονικὸν Ἀγώνα, στὴν Κρήτη καὶ ἀλλοῦ.

Ἀπαντώντας ἡ συνήγης Καθενιώτης μοῦ σύστησε νὰ πειθοποιήσωμε στοὺς ἀνώτερους μας, νὰ ἔχομε ἐμπιστοσύνη στὸν Κυβερνήτη τῆς χώρας πού ἀγωνίζεται ἀγώνα σκληρὸ γιὰ τὰ ἔθνικα δίκαια, καὶ ὅταν ὠριμάσει τὸ ζήτημα σὲ βαθμὸ πού νὰ προκύνουν δυνατότητες νὰ πραγματοποιηθῆι ἀποτελεσματικὰ ἓνα παρόμοιο ἐγχεῖρημα, τότε θὰ ὑποδειχθῆι ἀρμοδίως, γιὰ ν' ἀναληφθῆι ὁ ἀγώνας μετ' τῆς πιὸ εὐνοϊκῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς συνθήκης καὶ προϋποθέσεις...

Μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις πού ἀκολούθησαν ἀμέσως κατόπιν, μετ' τῆς μετακινήσεως καὶ τοῦ σκόρπισμα τοῦ Τάγματος σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ τὴν ἀνάληψη ὑπευθύνου ὑπηρεσίας, οὔτε σκέψη ἐπιτροπέταν νὰ γίνεαι πιά γιὰ διαφορορικὴ ἐνεργεσία μετ' συνακόλουθῆ ἐκτροπῇ ἀπ' τὸ νόμο καὶ «ἐγκατάλειψιν θέσεως ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ».

Δὲν ἄργησε πολὺ καὶ ἡ μεταπολίτευση μετ' τὴν οἰκτικὴν μεταβολὴν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας στὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1920, μετ' τῆς διαφοροποιήσεως καὶ στὴ διεθνή διπλωματία, πού ἔκαναν ν' ἀτονησῆι καὶ νὰ σβῆσει ὀλίγετα κάθε σκέψη γιὰ δυνατότητες πραξικοπηματικῶν ἐνεργειῶν στὸν Πόντο.

Κλείνει ἔτσι καὶ ἡ μικρὴ αὐτὴ πτυχὴ τῆς ἱστορίας γιὰ τὶς ἀνησχίες καὶ γιὰ τὸν τρόπο πού μορφοῦσε καὶ μετ' τὸν ὅποιο πῆγαιναν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ ζήτημα οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ οἱ ὁπλίτες τοῦ Τάγματος Ἐθελοντῶν Πόντου, μετ' τὴν φροντίδα νὰ μὴ παραλείψουν τίποτε ἀπ' τὸ καθήκον, στὴ γενικότερῃ του ἐκφραση, πού θὰ ἐξασφάλιζε τὴν λευτερίαν καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπ' τὰ δεινὰ τῆς μαρτυρικῆς πατρίδας τους.

Εὐκόλα μορφοῦται κανεὶς σήμερα ν' ἀποδώσει κάποιο ρωμαντισμὸν στὶς σκέψεις, στὰ σχέδια καὶ στὶς διαθέσεις αὐτέες. Ὅμως ἡ ἐποχὴ, ἐκείνη τῶν ἐθνικῶν θριάμβων εἶχε μεταβάλει σὲ πραγματικότητά χεροπιστῆ ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ ἀπίθανα ρωμαντικὰ σχέδια καὶ τὰ πιὸ τολμηρὰ ὕμνειρα. Κι' ἂν δὲ λάβαινε νὰ τὸ δέονε τὸ ἔθνος τότε ὁ καταραμένος διχασμὸς, δὲ θὰ σοῦ ἔμενε, ἀναγνώστη μου, τῶρα «παρηγορία μόνον» γιὰ λέξ' ἐπερασμένα μεγαλεῖα καὶ διηγόντας τα νὰ κλαίς»...

**

ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΘΗΚΗ τοῦ ἐπίμετρου αὐτοῦ, βγαίνει στὴν ἐπιφάνεια καὶ ἄλλη μιὰ σελίδα τῆς ἱστορίας μας ἀνεξερευνήτη. Εὐτυχῶς, γιὰ τὸ ὑπόψη κεφάλαιον τοῦ γεμάτου ἐνδιαφέροντος, ὑπάρχουν ἀκόμα τὰ στοιχεῖα καὶ στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ποντίων καὶ τῶν λοιπῶν Ποντιακῶν Σωματείων, πού ἔχουν περισωθῆι. Ἀφορᾶ, τὸ κεφάλαιον αὐτό, τὸν διπλωματικὸν χειρισμὸν γιὰ τὴν δημιουργίαν Ἀνεξαρτήτου Κράτους τοῦ Πόντου τόσο ἀπὸ τὸ ἐπίσημον Κράτος, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκροσώπους τῶν Ποντίων. Ἄς προβάλλει καὶ γιὰ σελίδα αὐτὴ τῆς ἱστορίας μας ὁ κατάλληλος συγγραφέας.

Ξ. Κ. ΑΚΟΓΛΟΥΣ

ἀγώνα τοῦ 1914, καὶ τόνισα ὅτι ὅλοι οἱ ἀξιοὶ καὶ ὀπλίτες τοῦ Τάγματος εἶναι πρόθυμοι νὰ ριχτοῦν μὲ ἐνθουσιασμό σ' ἕνα παρόμοιον ἀγώνα, φτάνει νὰ βρεθῆι ἕνας ἀνώτερος ἀξιωματικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ μὲ κύρος, πού ν' ἀναλάβει τὴν ἡγεσία. Πρόσθεσα ἐπίσης τὴν ὑπολογίσιμη συμβολὴ τῶν Ἀνταρτικῶν Σωμάτων τοῦ Πόντου, καθὼς καὶ λοιπῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ πού θὰ ἐσπευδῶν ἀσφαλῶς γιὰ ἐνίσχυση στὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγώνα τῶν Ποντίων, ὅπως ἔγινε καὶ στὸ Μακεδονικὸν Ἀγώνα, στὴν Κρήτη καὶ ἄλλου.

Ἀπαντώντας ἡ συνήγης Καθενιώτης μοῦ σύστησε νὰ πειθαρχήσωμε στοὺς ἀνώτερους μας, νὰ ἔχομε ἐμπιστοσύνη στὸν Κυβερνήτη τῆς χώρας πού ἀγωνίζεται ἀγώνα σκληρὸ γιὰ τὰ ἔθνικα δίκαια, καὶ ὅταν ὠριμάσει τὸ ζήτημα σὲ βαθμὸ πού νὰ προκύβουν δυνατότητες νὰ πραγματοποιηθῆι ἀποτελεσματικὰ ἕνα παρόμοιο ἔγγραφο, τότε θὰ ὑποδειχθῆι ἀρμοδίως, γιὰ ν' ἀναληφθῆι ὁ ἀγώνας μὲ τὶς πιὸ εὐνοϊκὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς συνθήκας καὶ προϋποθέσεις...

Μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις πού ἀκολούθησαν ἀμέσως κατόπιν, μὲ τὶς μετακινήσεις καὶ τὸ σκόρπισμα τοῦ Τάγματος σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ τὴν ἀνάληψη ὑπεύθυνης ὑπηρεσίας, οὕτε σκέψη ἐπιτροπέωσαν νὰ γίνῃ πιά νιὰ διαφορετικὴ ἐνέργεια μὲ συνακόλουθη ἔκτροπή ἀπ' τὸ νόμο καὶ ἐγκατάλειψιν θέσεως ἐνόμιον τοῦ ἔθρου.

Δὲν ἄργησε πολὺ καὶ ἡ μεταπολίτευση μὲ τὴ ριζικὴ μεταβολὴ τῆς ἑσωτερικῆς καὶ τῆς ἔξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας στὸ τέλος τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1920, μὲ τὶς διαφοροποιήσεις καὶ στὴ διεθνή διπλωματία, πού ἔκαναν ν' ἀτονήσῃ καὶ νὰ σβῆσῃ διότιελα κάθε σκέψη γιὰ δυνατώτητες πραξικοπηματικῶν ἐνεργειῶν στὸν Πόντο.

Κλείνει ἔτσι καὶ ἡ μικρὴ αὐτὴ πτυχὴ τῆς ἱστορίας γιὰ τὶς ἀνησυχίες καὶ γιὰ τὸν τρόπο πού μορφοῦσε καὶ μὲ τὸν ὅποιον πηγαιναν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ ζήτημα οἱ ἀξιοὶ καὶ οἱ ὀπλίτες τοῦ Τάγματος Ἐθελοντῶν Πόντου, μὲ τὴν φροντίδα νὰ μὴ παραλείψουν τίποτε ἀπ' τὸ καθήκον, στὴ γενικότερῃ του ἔκφραση, πού θὰ ἐξασφάλιζε τὴ Λευτεριά καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπ' τὰ δεινὰ τῆς μαρτυρικῆς πατρίδας τους.

Εὐκόλα μπορεῖ κανεὶς σήμερα ν' ἀποδώσει κάποιον ρωμαντισμὸ στὶς σκέψεις, στὰ σχέδια καὶ στὶς διαθέσεις αὐτές. Ὅμως ἡ ἐποχὴ, ἐκείνη τῶν ἐθνικῶν θριάμβων εἶχε μεταβάλῃ σὲ πραγματικότητα χειροπιαστὴ ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ ἀπίθανα ρωμαντικὰ σχέδια καὶ τὰ πιὸ τολμηρὰ ὄνειρα. Κι' ἂν δὲ λαχαινε νὰ τὸ δέονε τὸ ἔθνος τότε ὁ καταραμένος διγασμός, δὲ θὰ σοῦ ἔμενε, ἀναγνώστη μου, τώρα «παρηγορία μόνη» νὰ λὲς ἐπερασμένα μεγαλεῖα καὶ διηγόντας τα νὰ κλαῖς...

**

ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΟΣΘΗΚΗ τοῦ ἐπίμετρου αὐτοῦ, βγαίνει στὴν ἐπιφάνεια καὶ ἄλλη μιὰ σελίδα τῆς ἱστορίας μας ἀνεξερεῦνητη. Εὐτυχῶς, γιὰ τὸ ὑπόψη κεφάλαιο τὸ γεμᾶτο ἐνδιαφέρον, ὑπάρχουν ἀκέραια τὰ στοιχεῖα καὶ στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν καὶ στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῶν Ποντίων καὶ τῶν λοιπῶν Ποντιακῶν Σωματείων, πού ἔχουν περιωθῆι. Ἀφορᾶ, τὸ κεφάλαιο αὐτό, τὸν διπλωματικὸ χειρισμὸ γιὰ τὴ δημιουργίαν Ἀνεξαρτήτου Κράτους τοῦ Πόντου τόσο ἀπὸ τὸ ἐπίσημο Κράτος, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ἑκροσώπους τῶν Ποντίων. Ἄς προβάλλῃ καὶ γιὰ σελίδα αὐτὴ τῆς ἱστορίας μας ὁ κατάλληλος συγγραφέας.

Ξ. Κ. ΑΚΟΓΛΟΥΣ

